Interferencije usmene književnosti tradicijske kulture u morlačkoj tetralogiji Ivana Aralice

Sunara, Nikola

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:846509

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

NIKOLA SUNARA

INTERFERENCIJE USMENE KNJIŽEVNOSTI I TRADICIJSKE KULTURE U *MORLAČKOJ TETRALOGIJI* IVANA ARALICE

DOKTORSKI RAD

SPLIT, 2018.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

NIKOLA SUNARA

INTERFERENCIJE USMENE KNJIŽEVNOSTI I TRADICIJSKE KULTURE U *MORLAČKOJ TETRALOGIJI* IVANA ARALICE

DOKTORSKI RAD

MENTOR

PROF. DR. SC. MARKO DRAGIĆ

SPLIT, 2018.

UNIVERSITY OF SPLIT

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

NIKOLA SUNARA

INTERFERENCE OF ORAL LITERATURE AND TRADITIONAL CULTURE IN IVAN ARALICA'S *MORLAK TETRALOGY*

DOCTORAL THESIS

DOCTORAL ADVISOR

MARKO DRAGIĆ, FULL PROFESSOR

SPLIT, 2018

PODATCI O MENTORU

Marko Dragić filolog, redoviti sveučilišni profesor rođen je 10. srpnja 1957. godine u Gmićima kraj Prozora. U rodnom mjestu završio pučku školu, a 1976. godine maturirao na Gimnaziji Prozor-Rama. Na Filozofskom fakultetu u Zadru završio studij i diplomirao hrvatski i latinski jezik i književnost (1980.). Poslijediplomski doktorski studij završio je i doktorirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, temom *Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine* (2000.). Radio kao profesor hrvatskoga i latinskoga jezika u Srednjoškolskom centru u Prozoru (1980.-1988.). Obnašao više dužnosti u politici i izvršnoj vlasti: predsjednik Općinskog vijeća Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine Prozor (1988.-1990.), načelnik PS Rama – Prozor, (1990.-1993.), pomoćnik te zamjenik ministra MUP-a HR HB (1993.-1995.), član predsjedništva HDZ-a BiH (1994.-1996.), član te predsjednik Upravnog odbora HPT-a (1994.-1998.), zastupnik u Skupštini Hercegovačko-neretvanske županije (1996.-1998.), član Predsjedništva Matice hrvatske Mostar (2000.-2002.), ravnatelj HABENE (1995. – 2002.), osnivač Federalne novinske agencije (FENE) te zamjenik generalnog direktora FENE. Pukovnik je.

Na Odjelu za humanističke znanosti Sveučilišta u Splitu 2004. godine biran je u znanstveno-nastavno zvanje docenta. U znanstveno-nastavno zvanje izvanrednoga profesora biran je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu 2007., u zvanje redovitoga profesora na istom je fakultetu biran 2011. godine, a u zvanje redovitoga profesora u trajnom zvanju biran je 2016. godine. Na Filozofskom fakultetu u Splitu, od 2005.-2007. bio je pročelnik Odsjeka za Hrvatski jezik i književnost, te predsjednik Etičkoga povjerenstva (2007.-2010.), a od 2015. predstojnik je Katedre za književnost i kulturu.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu predaje kolegije: Hrvatska usmena književnost (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij), Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij), Književnost i zbilja (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij) i Povijesne predaje (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij). Predavao je i kolegije: Teorija književnosti (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij), Svjetska književnost (Hrvatski jezik i književnost, stari program), Književni praktikum (Hrvatski jezik i književnost, stari program), Hrvatska književnost katoličke obnove i prvog prosvjetiteljstva, (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij),

Hrvatska književnost predrealizma, realizma i moderne (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij).

Kao gostujući profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru od 2007. do 2012. godine obnašao je dužnost prodekana za znanost. Profesor je i mentor na poslijediplomskim doktorskim studijima: *Hrvatska kultura i civilizacija*, te *Kroatistika* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; *Humanističke znanosti* na Filozofskom fakultetu u Splitu; te *Jezici i kulture u kontaktu* na Filozofskom fakultetu u Mostaru. Ekspert je pri Ministarstvu nauke Crne Gore. Pod njegovim mentorstvom napisan je i obranjen 531 diplomski i završni rad na filozofskim fakultetima u Splitu i Mostaru.

Objavio je do siječnja 2016. godine 135 znanstvenih radova te 163 prikaza, književnih kritika, ekspertiza i popularnih radova, autor je 10 znanstvenih knjiga te po jednog fakultetskog udžbenika i priručnika; urednik je u ediciji Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga. O njegovim je djelima objavljeno nekoliko znanstvenih i stručnih radova, eseja, te preko stotinu prikaza. Uspio je snimiti i sačuvati velik dio kulturne baštine i motivirati studente da snime golem broj primjera nematerijalne kulturne baštine.

Član je Hrvatskog filološkog društva, Matice hrvatske, Književnog kruga Split. Redoviti je član Hrvatskog društva za znanost i umjetnost Bosne i Hercegovine.

Predsjednik Republike Hrvatske odlikovao ga je *Redom hrvatskoga trolista, Spomenicom domovinske zahvalnosti* i *Spomenicom Domovinskoga rata*.

Dobitnik je priznanja *Top 20 profesora na fakultetima u akademskoj godini 2013/2014 - po izboru studenata -.*

Uvršten je u leksikone i enciklopedije: Hrvatsku enciklopediju Bosne i Hercegovine; Biografsku enciklopediju vodećih ličnosti Hrvatske. Marko Dragić, uvršten je među 3000 izvanredno uspješnih ljudi u ekonomiji, politici, znanosti, kulturi, umjetnosti i športu od međunarodne, nacionalne i regionalne važnosti u 1. izdanju Biografske enciklopedije vodećih žena i muškaraca Hrvatske, osnivača i izdavača Ralpha Hübnera, koja je 2011., u nakladi „Hübners Who is Who“, tiskana u Švicarskoj, a objavljena u 11 europskih država. Među više od 60000 uglednih i utjecajnih osoba iz svih područja ljudskog djelovanja u publikaciji Who's Who in the World 2013., Marko Dragić je u dvije godine (2013. i 2014.) uvršten u ovu prestižnu publikaciju koja je od 1898. godine standard za pouzdanost i sveobuhvatnost biografskih podataka najznačajnijih osoba na svijetu.

Oženjen je i otac troje djece: supruga Kata (1960.), djeca: Josip, dipl. iur. (1981.), doc. dr. sc. Helena (1983.), Marija, mag. soc. rada (1988.).

Zahvale

Duboku zahvalnost dugujem nekolicini osoba koje su me pratile i podržavale na mom putu od samih početaka. To je moja obitelj, otac Vinko, majka Ana i sestra Ivana, koji su bili uz mene i pružali mi sve vrste podrške koje su mi bile potrebne kako bih uspješno došao do cilja. Uz njih, ovom putovanju pridružila se i moja supruga Jelena kojoj zahvaljujem zbog razumijevanja koje je imala za sate i dane slobodnog vremena koje sam proveo uz knjigu i računalo.

Posebno zahvaljujem svojemu mentoru prof. dr. sc. Marku Dragiću koji me s očinskom strpljivošću vodio imajući razumijevanja za moje posrtaje i hrabreći me kada je to bilo potrebno.

Nikola Sunara

Predgovor

Na ideju za istraživanje odnosa usmene književnosti i tradicijske kulture te pisanoga teksta u koji su uklopljene došao sam čitajući povijesne romane Ivana Aralice. Ta tema nametnula mi se nakon što sam zaobišao radnju romana i proniknuo u odnose na kojima je ona izgrađena. Primijetio sam da se pisani tekst oslanja na ramena jedne drevne duhovnosti koju je Aralica počeo upijati u svojem djetinjstvu te ju je obogaćenu životnim iskustvom i vlastitim istraživanjem odlučio iskoristiti kao temelj svojoj epopeji o hrvatskom narodu Bosne i Hercegovine i Dalmacije. Istražujući spomenutu materiju preda mnom se otvarao svijet koji je zaobilažen, a nerijetko i osporavan. Svijet *malih* ljudi koji nisu bili akteri povijesnih događaja, ali su gotovo uvijek bili njihove žrtve. Duhovnost koja je obogatila Araličine romane za te ljude bila je središnji dio života. Bila je nešto što je njima bilo samorazumljivo i prirodno kao disanje. Upravo ta baština sačuvala je svijest ljudi o pripadnosti jednoj zajednici, a solidarnost im je omogućila da prežive u trenutcima kada se to činilo nemogućim.

Sadržaj

1. Uvod ... 1

1.1. Građa, metodologija, ciljevi istraživanja ... 1

a) Građa ... 1

b) Metodologija ... 2

c) Ciljevi ... 3

1.2. Hipoteze ... 3

2. Zagora ... 5

3. Ivan Aralica ... 14

2.1. *Morlačka tetralogija* ... 16

4. Osvrt na poetiku i povijest hrvatske usmene književnosti ... 33

5. Usmene priče ... 49

5.1. Predaje u romanima Ivana Aralice ... 53

5.1.1. Predaje u romanu *Put bez sna* ... 54

Predaje o seobi ramskog puka u Dalmaciju ... 54

Svinjar Pako ... 100

Pijanac postao redovnik ... 108

Čudesna vrba ... 108

Zduhači ... 109

5.1.2. Predaje u romanu Duše robova ... 113

Judino drvo ... 113

Magareći sud ... 114

Etiološke predaje u romanu Duše robova ... 114

Čudotvorna Gospa Sinjska i obrana Sinja od Osmanlija ... 125

Predaja o đavoljoj crkvi ... 137

5.1.3. Predaje u romanu *Graditelj svratišta* ... 137

Predaja o Divi Grabovčevoj ... 138

Sinjani i blago ... 153

Didakova kapa ... 154

Crni ždrijebac ... 156

Zmijina moć ... 157

5.1.4. Predaje iz romana *Asmodejev šal* ... 159

Predaje uklopljene u propovijedi ... 160

Kunigunda i Teobald ... 161

Zlatan savjet ... 162
Žrtva za ljubav ... 163
Cijena besmrtnosti ... 164
Cijena svekolikog znanja ... 167
Oholi kralj Karlo V. ... 170
5.2. Legende ... 171
Legende u romanu *Put bez sna* ... 172
Doseljenik iz Rame tuži se Isusu Kristu ... 174
Smrt Stjepana Matića ... 175
5.3. Novele ... 177
Novela o Stupalu u romanu *Put bez sna* ... 178
Novele u romanu *Asmodejev šal* ... 178
5.4. Anegdote u romanu *Asmodejev šal* ... 180
5.5. Šale ... 181
6. Usmene pjesme ... 183
6.1. Pjesme u romanu *Put bez sna* ... 184
6.2. Pjesme u romanu *Duše robova* ... 186
6.3. Prigodnica u romanu *Graditelj svratišta* ... 192
6.4. Pjesme u romanu *Asmodejev šal* ... 192
7. Usmeno-retorički oblici ... 195
7.1. Kletva ... 195
7.1.1. Kletva u romanu *Put bez sna*: Vučković i ukradeni novac ... 197
7.1.2. Kletve u romanu *Graditelj svratišta* ... 198
8. Mikrostrukture ... 200
8.1. Poslovice i izreke ... 200
8.1.1. Poslovice i izreke u romanu *Put bez sna* ... 202
8.1.2. Poslovice i izreke u romanu *Duše robova* ... 203
8.1.3. Poslovice i izreke u romanu *Graditelj svratišta* ... 204
8.1.4. Poslovice i izreke u romanu *Asmodejev šal* ... 205
9. Narodna vjerovanja ... 207
9.1. Narodna vjerovanja u romanu *Put bez sna* ... 207
9.2. Narodna vjerovanja u romanu *Duše robova* ... 208
9.2.1. Vatrena glava ... 208
9.2.2. Izmjena duša ... 209
9.2.3. Blagoslov mjesta ubojstva ... 213

9.2.4. Predznaci 214
9.2.5. Prijevara 215
9.2.6. Vračanje 215
9.2.7. Mòrā 216
9.3. Narodna vjerovanja u romanu *Graditelj svratišta* 217
9.3.1. Katušino proročanstvo 218
9.3.2. Zavjet 221
9.3.3. Narodna vjerovanja u romanu *Asmodejev šal*: Nižin zavjet 222
9.4. Narodna medicina 224
9.4.1. Narodna medicina u romanu *Duše robova* 225
9.4.2. Narodna medicina u romanu *Asmodejev šal* 228
10. Narodni običaji 230
10.1. Narodni običaji u romanu *Graditelj svratišta* 230
10.1.1. Igra „na mure“ 230
10.1.2. Bacanje ovnove glave 231
10.1.3. Sveti Ivan Svitnjak 231
10.1.4. Kolo 235
10.1.5. Djevojaštvo i brak 237
11. Elementi usmene književnosti i tradicijske baštine u *Životu nastanjenom sjenama* i *Bunaru na turskoj granici* 250
12. Zaključak 288
Literatura 292
Sažetak 302
Summary 307
Životopis 312

1. Uvod

Doktorski rad *Interferencije usmene književnosti i tradicijske kulture u morlačkoj tetralogiji Ivana Aralice* obrađuje značenje i funkciju usmenoknjiževnih oblika i primjera tradicijske kulture koji se javljaju u Araličinim romanima *Put bez sna, Duše robova, Graditelj svratišta* i *Asmodejev šal* te njihov odnos s tkivom pisane književnosti u koju su ugrađeni. Spomenuti romani bave se sudbinom obitelji Grabovac i hrvatskog naroda kroz stoljeća strane vladavine (osmanske, mletačke i francuske) nad Bosnom i Hercegovinom te Dalmacijom. Opisom njihove sudbine dočarana je sudbina cjelokupnog hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Usmenoknjiževni oblici i tradicijska kultura imaju važnu kohezijsku ulogu u svakom društvu pa tako i među ljudima čije sudbine opisuje Aralica, ali ti su oblici i važna sastavnica Araličina stila pisanja koji je utemeljen na gnomskim strukturama i didaktičnosti. Interpretacijom romana *morlačke tetralogije* i njima komplementarnih romana *Život nastanjen sjenama* i *Bunar na turskoj* granici rad dolazi do primjera spomenutih usmenoknjiževnih oblika i primjera tradicijske baštine koje primjenom znanosti o usmenoj književnosti i njenih pomoćnih disciplina etnologije, antropologije, historiografije i muzikologije opisuje, klasificira i intepretira.

Na samom početku rad podastire teorijska određenja usmene književnosti, njezin sustav, oblike i karakteristike, a zatim slijede poglavlja o odnosu usmene i pisane književnosti te o sustavu usmene književnosti. Sukladno s prezentiranim sustavom književnosti rad obrađuje primjere iz Araličinih romana i svrstava ih u usmene priče (predaje, legende, novele, anegdote, šale), usmene pjesme, retoričke oblike (kletva), mikrostrukture (poslovice, izreke), narodna vjerovanja i narodne običaje. U svaku od navedenih skupina usmenoknjiževni primjeri su svrstani kronološki s obzirom na roman u kojem su pronađeni. Na kraju rada je zaključak u kojem su sažete spoznaje do kojih se radom došlo.

1.1. Građa, metodologija, ciljevi istraživanja

a) Građa

Primarnu građu čine romani *morlačke tetralogije Put bez sna, Duše robova, Graditelj svratišta* i *Asmodejev šal* koji su izvor primjera hrvatske usmene književnosti i tradicijske baštine koji su u radu obrađeni. Kao dodatan izvor građe poslužit će i Araličini romani *Život nastanjen sjenama* i *Bunar na turskoj granici*. U znanstvenom istraživanju korištena je

književnoteorijska i etnografska literatura autora poput Gavazzija, Čubelića, Kekeza, Bošković-Stulli, Lozice, Botice, Dragića i drugih koja je pomogla pri definiranju i kategorizaciji primjera pronađenih u primarnim izvorima. Važno mjesto zauzimaju historiografska djela autora Borkovića, Cozzija, Knaptona, Scarabella, Klaića, Markovića, Mijatovića, Mimice, Petrova, Solde, Stullija, Šetke, Šišića, Truhelke, Vinjalića, Vladića koja su pružila povijesni okvir. Vrijedne primjere za usporedbu sa sličnim ili istim motivima poput onih pronađenih u Araličinim romanima ponudile su Ardalićeva knjiga o Bukovici, veliki broj radova i knjiga koje je objavio Dragić, Fortisov *Put po Dalmaciji* i *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice* njegova kritičara Ivana Lovrića, *Hercegovina prije 100 godina ili Šematizam fra Petra Bakule*, *Hrvatska etnografija* skupine autora, *Leksikon Sinjske alke* urednika Stipe Botice objavljen povodom 300. obljetnice čudesne obrane Sinja od turskog napada, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića, zbirka hrvatskih narodnih pjesama Mihovila Pavlinovića, knjiga *Djevojački grob – Divica Grabovica* Ćire Truhelke i radovi iz *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*.

b) Metodologija

Pri izradi doktorskoga rada korišteni su sljedeći metodološki postupci:

1. analiza:
a) spoznaje znanosti o književnosti i pomoćnih joj studija
2. induktivno - deduktivna metoda
3. deskripcija
4. komparacija
5. sinteza.

Metodom analize prvo se razmatraju spoznaje i dosezi znanosti o književnosti i pomoćnih joj znanstvenih disciplina. Potom, u skladu sa spoznajama spomenutih znanstvenih disciplina, analiziraju se tekstovi romana *morlačke tetralogije* u potrazi za primjerima usmene književnosti i tradicijske baštine. Pronađeni primjeri analiziraju se s naglaskom na motivskim i žanrovskim značajkama te njihovu utjecaju na strukturu analiziranih romana. Koristeći induktivno – deduktivnu metodu svaki se od pronađenih primjera svrstava u pripadajuću mu žanrovsku nišu, a zatim se metodom deskripcije opisuju i interpretiraju njegove značajke. Primjeri se uspoređuju sa sličnim primjerima iz Araličinih romana ili srodnim primjerima iz

drugih tekstova, ali i europskim kulturnim i civilizacijskim kontekstom. Metoda sinteze primjenjuje se pri donošenju zaključaka o funkciji usmenoknjiževnih tekstova i primjera tradicijske baštine i njihovu utjecaju na strukturu romana i Araličin način pisanja.

c) Ciljevi

Cilj je rada utvrditi kakav utjecaj imaju usmenoknjiževni oblici i tradicijska kulturna baština na diskurs Ivana Aralice te koju ulogu imaju u *morlačkoj tetralogiji*. Pretpostavka je da će usmena književnost i tradicija te njezine različite pojavnosti imati istaknuto mjesto zbog tematike Araličinih romana koja je neraskidivo vezana za narod i njegovu sudbinu. Budući da Ivan Aralica opisuje narod, a narod živi sa svojim običajima od rođenja do smrti, usmenoknjiževni oblici i primjeri tradicijske baštine trebali bi biti važan dio romana koje rad analizira.

1.2. Hipoteze

1. Usmenoknjiževni oblici kao fikcija iz kojih se može iščitati fakcija. Pri tome će se koristiti relevantni povijesni izvori.
2. Etnološka i antropološka usporedba primjera tradicijske kulture u *morlačkoj tetralogiji*.

Književnost je rezultat životnog iskustva pa unatoč autorovoj umjetničkoj obradi iskustvene materije uvijek u fikciji ostaju nataloženi odjeci davnih ili nedavnih zbiljskih događaja koji su ostavili utisak na autora. Usmena književnost selektivnija je od pisane po pitanju odabira životnih činjenica koje će baštiniti. Selektivnost joj nameće medij njezina prenošenja kao i potreba za prihvaćanjem unutar zajednice koja je baštini te su zato i teme koje su u njezinu fokusu od najvećeg značaja za njezine stvaratelje i prenositelje. Tako usmena književnost postaje narodna kolektivna memorija. Pretpostavka je da će i usmenoknjiževni primjeri uvršteni u Araličine romane baštiniti važne povijesne činjenice utkane u književno tkivo. Tu pretpostavku pokušat ćemo potvrditi usporedbom književnih činjenica s relevantnim povijesnim izvorima i tragajući za tragovima fakcije u književnoj fikciji.

Druga pretpostavka odnosi se na činjenicu da Ivan Aralica u romanima *morlačke tetralogije* opisuje suživot različitih zajednica ljudi na prostoru Bosne i Hercegovine te Dalmacije. Život neke zajednice ljudi nemoguće je opisati a da se ne opišu njezini običaji, vjerovanja,

gospodarski život, razonoda i dr. Pretpostavka je da se u Araličinim romanima nalazi veći broj takvih primjera, a bit će obrađeni i uspoređeni s primjerima iz etnološke i antropološke literature.

2. Zagora

Dalmatinska zagora ili Zagora je, uz Bosnu i Hercegovinu, središnji prostor na kojem se događa radnja romana *morlačke tetralogije*. Zbog te je činjenice važno taj prostor zemljopisno, povijesno, religijski i gospodarski pobliže odrediti. Zemljopisni pojam Zagora odnosi se na zaleđe dalmatinske obale Jadrana. Stančić kaže kako je taj naziv *nastao iz perspektive jadranskog obalnog pojasa*, a za pojam Dalmatinska zagora pojašnjava kako je *formalno opravdan otkad je taj pojas na prijelazu iz 17. u 18. st. priključen primorskom i otočkom pojasu koji je kao mletački upravni teritorij nosio ime Dalmacije.* [1] Kužić Zagoru definira kao prostor omeđen uzvisinama *Trta, Velikog Jelinka, Kozjaka, Mosora, područjem Poljica, rijekom Cetinom i Cetinskom krajinom, bilom Svilaje i Moseća, područjem Petrova polja te kanjonom rijeke Čikola*.[2] Dragić razlikuje Zagoru i Dalmatinsku zagoru i naglašava kako ta dva pojma nisu istoznačnice. On razlikuje i Zagoru u širem smislu koju omeđuju primorske uzvisine *Trtar, Opor, Kozjak, Mosor, Omiška Dinara, Biokovo i Rilić* i Zagoru u užem smislu koja se odnosi na područje u zaleđu Splita, Trogira i Šibenika. Bogočin kod Unešića bio je središte Zagore od 11. stoljeća. [3]

Povijest Zagore promatrat ćemo od ilirskih i rimskih vremena do vremena odvijanja radnje u romanima *morlačke tetralogije*, tj. do početka 19. stoljeća. Prostor Zagore naseljen je od prapovijesnih vremena, a važan trag na tim prostorima ostavili su Iliri. Podrijetlo Ilira nije razjašnjeno, a mitologija govori kako su oni potomci Iliriosa, sina Kadma i Harmonije.[4] Ilirska država postojala je od 5. stoljeća pr. Kr. do potkraj polovice 2. stoljeća pr. Kr. Rendić-Miočević navodi kako je osnivač ilirske moći bio Agron, a njega je naslijedio malodobni sin Pines u čije je ime kao regentica vladala njegova maćeha Teuta. Za njezine vladavine Iliri su došli u sukob s Rimljanima. Povod za sukob bilo je ilirsko gusarenje koje je ugrožavalo interese italskih trgovaca i grčkih kolonista koji su se stavili pod rimsku zaštitu. Polibije je zapisao, a Zaninović navodi, da je Teuta dala ubiti jednoga od rimskih poslanika koji su došli pred nju da izraze protest protiv ilirskog gusarenja. Rimski poslanik Lucije rekao je Teuti, koja je odbila zaustaviti

[1] Stančić, Nikša: *Dalmatinske krajine u 17. i 18. stoljeću* u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 197.

[2] Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 7.

[3] Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Split, 2017., str. 7.

[4] Rendić-Miočević, Duje: *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split, 1989., str. 28.; Zaninović, Marin: *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 199 – 200.

gusarenje, da će je Rimljani prisiliti na to. Ona je zbog tih riječi za Rimljanima poslala ubojice koji su pogubili Lucija, a to je označilo početak rata s Rimljanima. Nakon poraza od Rimljana, Teuta se povukla u gradić Rhizon[5] koji je zbog svog položaja bio neosvojiv.[6] Posljednjeg ilirskog vladara Gencija Rimljani su porazili 168. godine pr. Kr.[7] Uz „prave" Ilire, kako ih Rendić-Miočević naziva, postojali su i drugi narodi i plemena koji su živjeli sjevernije – Dalmati, Daorsi, Liburni, Japodi, Desitijati, Autarijati i drugi. Postupno je naziv Ilir obuhvatio i navedene skupine, a Rimljani su provinciju u kojoj su Iliri živjeli prozvali Ilirik. Metropolom provincije Ilirik, koja se početkom nove ere po Dalmatima počela nazivati Dalmacijom, postaje Salona.[8] Iliri su s Rimljanima neprestano ratovali sve do 9. godine poslije Krista kada su Rimljani za vrijeme Augustove vladavine ugušili ustanak dvojice Batona (Desitijata i Breuka) i pacificirali Ilirik te započeli s romanizacijom.[9] O ilirskoj materijalnoj kulturi svjedoče nam ostatci njihovih gradina i gomila, a Iliri su imali važnu ulogu u smjenjivanju i postavljanju nekih rimskih careva. *To je posebno vrijedilo za podunavske legije, koje su pomogle carevima Vespazijanu, Septimiju Severu i Deciju.*[10] U 3. stoljeću poslije Krista snažan su trag na rimsku povijest ostavili *tzv. „carevi Iliri", koji su svojim vojničkim i drugim sposobnostima čuvali i spašavali Carstvo.* Zaninović posebno ističe Aurelijana koji je Rim ogradio visokim zidinama. Prob je podrijetlom bio Ilir a dao je zasaditi vinograde na Fruškoj gori pa su ga legionari izmučeni teškim radom ubili. Najslavniji među tim carevima za Zaninovića je reformator Dioklecijan, rodom iz Salone, koji je svojim djelovanjem produljio vijek Carstva za gotovo dva stoljeća. On je bio jedinstven među rimskim carevima i time što se jedini odrekao prijestolja i povukao u mirovinu u svoju palaču u današnjem Splitu.[11] Konstantin Veliki Ilir je podrijetlom iz Nissae (današnjega Niša). Iz Stridona (današnje Štrigove) je sveti Jeronim. Sveti Marin podrijetlom je s Raba. Godine 301. osnovao je San Marino - prvu republiku na svijetu.

Za potrebe upravljanja dalmatinskim zaleđem rimska je vojska u Zagori izgradila dva značajna vojna logora, Burnum za XI. legiju na rijeci Krki (Titius) i Tilurium za VII. legiju na rijeci Cetini (Hippus), čiji su ostatci vidljivi sve do današnjih dana. U tim logorima boravilo je između 15 i 20 tisuća ljudi čiji zadatak je bio osigurati mir i pokornost pokrajine. Uz vojne i redarstvene dužnosti, vojnici su izgradili i ceste koje su išle od Salone prema unutrašnjosti, a

[5] To je današnji Risan u Bokokotroskom zaljevu.
[6] Zaninović, Marin: *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 216, 221.
[7] Rendić-Miočević, Duje: *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split, 1989., str. str. 17.
[8] Isto, str. 19 – 25.
[9] Zaninović, Marin: *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 440 – 451.
[10] Isto, str. 456.
[11] Isto, str. 456.

koje su u vrijeme gradnje prvenstveno služile za brzo premještanje vojnih jedinica.[12] U zaleđu Salone ustanovio je car Klaudije oko 42. godine poslije Krista jedinu koloniju u unutrašnjosti provincije Dalmacije. Ta se kolonija nalazila sjeverno od Sinja, u današnjem Čitluku, a zvala se *colonia Claudia Aequum*.[13]

Navala avarsko-slavenskih plemena u prvim desetljećima 7. stoljeća dovela je do propasti starog sjedišta Dalmacije, Salone (614. godine). U tom stoljeću na spomenute prostore dolaze Hrvati, a o tome svjedoči Konstantin VII. Porfirogenet koji u svom djelu „De administrando imperio" 949. godine piše kako je Hrvate iz južne Poljske u novu postojbinu dovelo petero braće, Klukas, Lonelos, Kosences, Muhlo, i Hrobatos, te dvije sestre, Tuga i Buga. Porfirogenet piše kako su oni porazili Avare i naselili se na ovim prostorima.[14] Za Kužića jezgra je njihova naseljavanja bio prostor između Zrmanje i Cetine, a današnja je Zagora u središtu toga prostora. Reljef tog prostora omogućavao je da se oko krških polja nasele rodovi, a ceste izgrađene u rimsko doba omogućavale su povezivanje rodova i oblikovanje države. *Jedna od tih cesta išla je preko Klisa na Mać i dalje dolinom Vrbe prema Petrovu polju, dok je druga vodila preko Dicma na Trilj i Sinj. Ceste su imale i manje ogranke koji su zalazili u unutrašnjost Zagore. S druge strane postojala je cesta preko Boraje, koja je povezivala današnje kaštelansko i šibensko područje. Zajedno sa smjerom Šibenik-Knin tako se formirao prsten unutar kojega se odvijao, za ranosrednjovjekovne prilike, veoma buran život.*[15] Porfirogenet je zapisao kako je hrvatska zemlja bila podijeljena na 11 županija te ih navodi[16], a Kužić kaže kako su se na čelu županija nalazili župani koji su stolovali u utvrđenim središtima prikladnim za obranu. Kada se Zagora izdvojila, njenim središtem postao je Bogočin kod Unešića, a nju je nastanjivao, uz druge, rod Svačića.[17]

Zagora se nalazila u središtu srednjovjekovne hrvatske države o čemu svjedoče arheološki spomenici među kojima se ističe crkvica sv. Petra koju su u Muću Gornjem podignuli benediktinci. U ostatcima te crkvice, iznad kojih je izgrađena današnja župna crkva, pronađen je natpis koji spominje kneza Branimira i ukazuje da je crkva izgrađena 888. godine.

---

[12] Rendić-Miočević, Duje: *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split, 1989., str. 420.; Zaninović, Marin: *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 466.
[13] Zaninović, Marin: *Dalmatinska zagora u osvit* povijesti u Belamarić, Joško: *Dalmacija od mora do iza gora* u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja,* Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 53.
[14] Porfirogenet, Konstantin: *O upravljanju carstvom*, Dom i svijet, Zagreb, 2003., str. 75 – 76.
[15] Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 11.
[16] Porfirogenet, Konstantin: *O upravljanju carstvom,* Dom i svijet, Zagreb, 2003., str. 78.
[17] Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 12.

Knez Branimir je važan jer je dobio blagoslov pape Ivana VIII. za hrvatski narod a porazio je Mlečane 887. kod Makarske. Branimir je pokopan u Biskupiji kod Knina.[18] Vladavine Branimirovih nasljednika Mutimira (892. – 910.) i Tomislava (910. 928.) obilježene su mirom i stabilnošću u Zagori, ali vladavina kralja Miroslava (945. – 949.) označila je pad u bezvlađe i nered. Njegovi nasljednici kraljevi Mihovil Krešimir II. (949. – 969.) i Stjepan Držislav ponovno su ojačali hrvatsku državu, no smrću Stjepana Držislava došlo je do ponovnog opadanja koje su iskoristili Mlečani pod vodstvom Pietra Orseola i Bugari koje je vodio Samuilo. U drugoj polovici 11. stoljeća na prijestolju su bila dva moćna kralja Petar Krešimir IV. (1058. – 1074.) i Dmitar Zvonimir (1075. – 1089.). Za vrijeme vladanja potonjeg banuje Petar iz roda Svačića koji spletom okolnosti postaje zadnjim hrvatskim kraljem. On je na prijestolje došao jer je Zvonimirov sin Radovan preminuo prije očeve smrti, a vlast Stjepana II., koji je na nagovor plemstva napustio samostan i naslijedio Zvonimira, potrajala je samo dvije godine.[19] Doba je to nemira, a Zagora je podržala Petra Svačića u sukobu s mađarskim Arpadovićima koji su svojatali krunu na temelju činjenice da je supruga kralja Zvonimira bila Jelena Lijepa iz roda Arpadovića, sestra mađarskog kralja Ladislava. Do sukoba kralja Petra i Mađara došlo je na Petrovoj gori na kojoj je Svačić ubijen 1097., a hrvatske snage su poražene. Kužić tvrdi da je lokalitet Petrova gora u Zagori i da je riječ o planini koja danas nosi ime Moseć, a koja se do 17. stoljeća zvala Petrova gora. Misli, također, kako i Petrovo polje koje se nalazi u podnožju spomenute planine baštini sjećanje na stradavanje posljednjeg hrvatskog kralja narodne krvi.[20] U drugoj historiografskoj literaturi pronalazimo da je riječ o planini Gvozd, južno od donje Kupe, te da je ta planina otada poznata kao Petrov Gvozd ili Petrova gora.[21]

Nakon pet godina, 1102., hrvatsko se plemstvo dogovorilo s mađarskim kraljem Kolomanom pa je on izabran za hrvatskog kralja. Tim činom središte države preseljeno je u panonske krajeve pa je Zagora postala periferni dio nove državne tvorbe. Veliku važnost u doba srednjeg vijeka, a i kasnije, imao je Klis koji je bio županijsko središte i ključ kontrole nad putevima iz primorja u zagorske krajeve. Zbog toga je Klis često mijenjao gospodare. Kralj Andrija II. ga je 1217. pri odlasku u križarski pohod dodijelio templarima do njegova povratka.

[18] Isto, str. 13 – 14.
[19] Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata, knjiga prva*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1972., str. 145 – 146.
[20] Isto, str. 15 – 17.
[21] Šišić, Ferdo: *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, pretisak izdanja iz 1925., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 622; Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1975., str. 512.

Iz njihovih ruku prešao je pod vlast kneza Domalda iz roda Svačića 1221., a zatim pada u ruke Petru Humskom pa 1234. opet u ruke Domaldovih pristaša. Godine 1242. u njemu se sklonio kralj Bela IV. pred Mongolima koji nisu mogli osvojiti dobro utvrđen grad.[22]

Za situaciju u srednjovjekovnoj Zagori važno je bilo crkveno uređenje. Ispočetka, Zagora je pod jurisdikcijom splitskog nadbiskupa. U kratkom periodu u 9. stoljeću njom je upravljao ninski biskup, ali njegova vlast nad Zagorom prekinuta je nakon Splitskog crkvenog sabora (925., 928.) kada je poražena struja Grgura Ninskog i Zagora je vraćena u okrilje splitske nadbiskupije. Trogirska biskupija osnovana u 10. stoljeću upravljala je središnjim i zapadnim dijelom Zagore, a crkveno uređenje Zagore nije se mijenjalo do osnutka šibenske biskupije.[23] Šibenska biskupija osnovana je bulom pape Bonifacija VIII. 1. svibnja 1298.[24] Jačanjem šibenske biskupije došlo je do sukoba s trogirskom biskupijom zbog preklapanja jurisdikcija. Sukob je bio toliko jak da su se u njegovo rješavanje uključili Bela IV. (poveljom iz 1251. odredio granice šibenskog područja) i papa Klement X. (godine 1266. u zaštitu uzeo trogirskog biskupa i dao mu pravo na prikupljanje desetine na području Zagore), a 1274. Grgur X. potvrđuje jurisdikciju trogirskih biskupa u cijeloj Zagori.[25]

Krajem 13. stoljeća dolazi do potresa na hrvatskoj političkoj sceni. To je vrijeme jačanja utjecaja obitelji Šubića Bribirskih i slabljenja i prestanka vlasti kraljeva iz loze Arpadovića. Šubići tu situaciju koriste i istovremeno podupiru i Arpadoviće i pretendente Anžuvince u zamjenu za privilegije. Pavao Šubić je dobio u naslijeđe bansku čast s braćom kao suvladarima, a u ruke mu je dospio i strateški važan Klis s okolnim selima. Šubići postaju i knezovima u svim primorskim gradovima te rješavaju spomenuti sukob među šibenskom i trogirskom biskupijom. Do promjene situacije dolazi za vrijeme Pavlova nasljednika Mladena II. koji je došao u sukob s gradovima i velikašima. Sukob je okončan Mladenovim porazima kod Biska i Knina 1322. kada je pao u zarobljeništvo Karla Anžuvinca pa je odveden u Ugarsku gdje je umro. U 14. stoljeću očituje se sve jača prisutnost Mlečana u Dalmaciji koji su u dvadesetim godinama 14. stoljeća zagospodarili Šibenikom, Trogirom i Splitom. Većinom Zagore gospodare kninski knez Nelipić i kliški knez Mladen III. Šubić, a dio sela je pod vlašću Mlečana koji drže primorske gradove. Polovicom stoljeća dolazi do izbijanja epidemije kuge koja je poharala i primorje i Zagoru, a ubrzo i do sukoba plemića i kralja te Mlečana i kralja. Prema Kužiću, ti su sukobi rezultirali učvršćivanjem kraljevske vlasti u Zagori. Međutim, kralj

[22] Usp. Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 25 – 27.
[23] Isto, str. 14 – 15.
[24] Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore,* Književni krug, Split, 2017., str. 7.
[25] Usp. Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 28.

Ludovik nije imao muškog nasljednika i to je opet dovelo do borbe za vlast zbog čega je Zagora često mijenjala gospodare pa 1387. istočni dio Zagore s Klisom dolazi pod vlast bosanskog kralja Tvrtka, a nakon njegove smrti središnju ulogu preuzima knez Ivaniš Nelipić čije je sjedište bilo u Sinju.[26] Na početku 15. stoljeća, 1409. godine, dolazi do snažnog političkog potresa koji je imao odlučujući utjecaj na daljnji razvoj hrvatske povijesti. Te je godine kralj Ladislav Napuljski prodao Dalmaciju Mlečanima, a godine 1415. prvi put u Zagoru upadaju Turci. Otpor im je pružio Ivaniš Nelipić, no nakon njegove smrti, a umro je bez muškog nasljednika, došlo je do otimanja za njegove posjede. Prvo ih je naslijedio Anž Frankopan, suprug Nelipićeve kćeri Katarine, a konačan vlasnik postao je hrvatski ban Petar Talovac. U njihovo vrijeme izvor nemira u Zagori postali su Vlasi, ali moćnici nisu ništa poduzimali kako bi zaštitili stanovništvo.[27]

Teški dani za Zagoru nastupaju s padom Bosanskog kraljevstva 1463. godine. Otada turski upadi postaju sve češći, a nijedan dio Zagore nije siguran. Te upade provodili su akindžije, a njihov cilj nije bilo zaposjedanje teritorija ni osvajanje gradova. Oni su uništavali gospodarstvo napadnutih krajeva, rastjerivali, ubijali i odvodili stanovništvu u roblje. To je rezultiralo velikim iseljavanjem stanovništva Zagore u primorje, na otoke i preko mora. Pad Klisa godine 1537. označio je početak razdoblja dugog 150 godina u kojem je Zagora u potpunosti bila pod turskom vlašću. Prije Klisa Turci su osvojili Sinj i Knin, a Mlečani su branili samo uzak obalni pojas. Zagora je bila poprište brojnih sukoba pa je zbog toga u cijelosti opustošena.[28] O demografskoj pustoši na tim prostorima svjedoče Tommaseove riječi kako ih navodi Belamarić: *Teritorij koji je četiri puta veći od Lombardije – veli Šibenčanin Niccolo Tommaseo – ima žitelja koliko u četiri do šest milanskih župa!*[29]

Do eskalacije sukoba između Mletačke Republike i Turaka i dodatnog pogoršanja prilika u Zagori došlo je u 17. stoljeću koje su obilježila dva velika rata, Kandijski i Morejski. Do izbijanja Kandijskog rata došlo je 1645. godine zbog turske želje za osvajanjem Krete, Kandije kako su je Mlečani nazivali. Taj se rat proširio i na naše krajeve pa je na području južne Hrvatske odnio mnogo života i nanio veliku materijalnu štetu. Iako su u rat ušli nespremni, Mlečani su se ubrzo organizirali te su u Dalmaciji, nakon početnih neuspjeha, ostvarili važne ratne pobjede. General Leonardo Foscolo na čelu vojske koja se sastojala uglavnom od domaćih

[26] Isto, str. 30 – 36.
[27] Isto, str. 38 – 39.
[28] Isto, str. 89 – 93.
[29] Belamarić, Joško: *Dalmacija od mora do iza gora* u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 32.

ljudi oslobodio je u rujnu 1647. godine Drniš, a time i zapadni dio Zagore. Krajem zime 1648. Foscolo je oslobodio Klis i kod Dugopolja porazio Turke koji su dolazili kliškoj posadi u pomoć. Turci su iz osvete za gubitak Klisa zapalili Dicmo i Konjsko. Ratna stradanja popratila je glad i kuga koja je posebno teško pogodila Šibenik u kojem je stradala većina stanovništva, a dio stradalnika bile su izbjeglice iz Zagore. Kako Mlečani nisu osigurali osvojene pozicije, Turci su ih ubrzo vratili u svoje ruke. Nakon pada Krete u turske ruke 1669., rat je okončan.[30]

Poraz turske vojske pod Bečom 1683. označio je prekretnicu u borbi protiv Turaka. Posljedice te kršćanske pobjede osjetile su se i u Zagori gdje su Zagorani i Petropoljci zajedničkim snagama istjerali Turke iz Drniša, a zatim su Turci protjerani iz cijele Zagore. Mlečani su u novooslobođene krajeve pozivali kršćane s turskih područja kako bi ih napučili, a najpoznatija od tih seobi dogodila se 1687. kada su u Dalmaciju prešli kršćani iz Rame i okolnih krajeva u Bosni i Hercegovini o kojoj će više govora biti kasnije u radu. Morejski rat završio je 1699. godine, ali nije bio posljednji protuturski rat na području Zagore. Šesnaest godina kasnije, 1715., Turci su opsjeli Sinj, a istovremeno su izvršili prodore prema Drnišu i Klisu. Obje su turske grupe poražene, kliška kod Muća, a drniška kod Vrbe. Nakon toga Turci više nisu prodirali na područje Zagore.[31] Požarevačkim mirom iz 1718. granica se oslanjala na *bĭla Velebita, Dinare i Kamešnice; oslonjena na tvrđavu Imotski linija dalje raspolovljuje Imotsko polje i kod Gabele izbija na Neretvu (acquisto novissimo, odnosno linea Mocenigo)*.[32]

Krajem 18. stoljeća Mletačka Republika je dočekala svoj kraj. Ona je u proljeće 1797. godine bez pružanja otpora pala pod francusku vlast. Velik broj hrvatskih vojnika koji su služili u mletačkoj vojsci vratili su se svojim kućama, a mletačku vlast prvo je kratkotrajno zamijenila austrijska, a nakon Napoleonovih ratnih uspjeha, 1806. godine francuska. [33] Francuzi u narodu nisu bili omiljeni. Pederin navodi kako su razlozi za to bili oduzimanje hrane od seljaka za potrebe vojske, prisilno novačenje u francusku vojsku i gradnja cesta za koju su seljaci bili plaćeni samo kruhom. Osim toga, Pederin nastavlja, Francuzi su, a osobito maršal Marmont, *počinili nečuvene okrutnosti, gospodarstvo je opljačkano, a pučanstvo se razbjeglo sa stokom.* Nakon Napoleonova poraza kod Leipziga Dalmacija je u roku od nekoliko mjeseci *očišćena od Francuza*.[34]

[30] Usp. Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 104 – 107.
[31] Isto, str. 163 – 168.
[32] Belamarić, Joško: *Dalmacija od mora do iza gora* u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 20.
[33] Usp. Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 191 – 192, 269.
[34] Pederin, Ivan: *Zagora između Venecije i Turske* u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 182.

Važnu ulogu na području Zagore imala je Katolička crkva. Kako je prije spomenuto, od trinaestog stoljeća područje Zagore bilo je podijeljeno između triju biskupija: splitske, trogirske i šibenske. Međutim, s dolaskom Turaka i njihovim zaposjedanjem Zagore, dijecezansko svećenstvo više nije moglo pristupiti tim krajevima pa su o kršćanima u Zagori brigu mogli voditi jedino franjevci. Dugo vremena franjevački samostan na Visovcu na rijeci Krki bio je jedini *vjerski i kulturni svjetionik*[35] na zagorskom području. Franjevci su uz velike teškoće uspijevali održati svoje djelovanje u Zagori, no u tursko doba Zagora je svedena na samo dvije župe: Petropoljsku, od Moseća i Čikole do Visoke i Blizne, i župu Zmina kojoj je pripadao cijeli istočni dio Zagore. Promjena je došla s dolaskom bosanskih fratara koji su s narodom došli iz Rame i to je dovelo do sukoba s visovačkim fratrima oko nadležnosti.[36] Kužić je u izvješću fra Ivana Krstitelja de Vietrija iz 1708. pročitao kako su *Visovačkom samostanu pripadale su župe u Drnišu (s nekim zagorskim selima) i Mirlović Zagori. Prugovska župa, kao i one u Brštanovu, Ogorju i Suhom Docu, spadale su pod sinjski samostan.* U to doba ti su samostani još uvijek pripadali franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj koja je *obuhvaćala prostor čitavog Bosanskog pašaluka, od Makarskog primorja, Ravnih kotara i Like do Budima u Ugarskoj*[37], ali s vremenom su se iz nje izdvojili i osnovali su novu provinciju Presvetog Otkupitelja.[38] Provincija Presvetog Otkupitelja, kako se danas zove, prvotno se odvojila od Provincije Bosne Srebrene 1735. godine, ali tada pod imenom Provincija sv. Kaja pape i mučenika. Današnjim imenom provincija je prozvana 1743.[39] Svakodnevni život franjevaca bio je tegoban jer su se morali skrivati od Turaka. Kretali su se od sela do sela, a mise su održavali na skrovitim mjestima jer su crkve bile razorene. U takvim okolnostima znali su proći mjeseci prije nego bi se svećenik vratio u isto selo.

Narod je u Zagori uvijek živio oskudno. Zemlja je bila škrta, a glad česta te je nerijetko, u kombinaciji s različitim bolestima, odnosila brojne ljudske živote. Zagora je uvijek oskudijevala plodnim tlom i vodom pa je bavljenje poljoprivredom bilo vrlo zahtjevno, a trgovina je tim prostorom samo prolazila na putu do bogatijih krajeva. Stočarstvo je bilo glavna privredna grana u Zagori. No, zbog uvjeta, stočari su bili primorani seliti svoja stada s promjenom godišnjih doba. Stada su zime provodila u nizini, a ljeta na planinskim pašnjacima.

[35] Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 117.
[36] Isto.
[37] Stančić, Nikša: *Dalmatinske krajine u 17. i 18. stoljeću* u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 198.
[38] Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 179 – 180.
[39] Grbavac, Josip (ur.): *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 2007., str. 14.

Više bi se obitelji ujedinilo i početkom ljeta zajedno bi poslali stada na planinu. Đaković navodi kako su se sva stada iz sela okolice Drniša, Šibenika i Skradina okupljala u blizini Drniša (na Pločama) ili Knina (na Kosovu) te kako su na pašnjake polazila prvi dan nakon svetog Ante. Prvi dogovori o organizaciji *kumpanija* počinjali su početkom veljače, a od svetog Marka (25. travnja) do Duhova vodili su se pregovori o odabiru starješine koji će gospodariti na pašnjacima. Birani su i njegovi pomoćnici, harambaše, koji su stajali na čelu triju stada: *jalovarskog, muz(e)ničkog* i *janjčarskog*. Dogovarao se i broj ovaca koje će svaki sudionik moći poslati u planinu. Put do pašnjaka trajao je pet konaka s pet padanja na mjestima na kojima se noćilo. Stada su se s planine vraćala oko blagdana Male Gospe (8. rujna). Smanjenjem stada i stanovništva tih krajeva došlo je i do nestanka selilačke ispaše i polunomadskog načina života, a planinski su pašnjaci napušteni.[40]

Područjem Zagore oduvijek su prolazili trgovački putevi koji su povezivali primorske gradove, posebice Split, i Bosnu. *Trgovina se otad odvijala i tekla, uglavnom, karavanskim putem preko Sinja, Livna, Jajca do Uskoplja i drugih mjesta u srednjoj Bosni.*[41] Na tom putu postojala je opasnost od hajdučkih napada pa su karavane morale imati naoružanu pratnju. Nedostatak putova otežavao je razvitak trgovine i ostalih gospodarskih grana, ali novi putovi nisu građeni da ne bi pomogli Turcima pri njihovim prodorima. Nedostatak puteva, slaba poljoprivredna proizvodnja, nesigurnost i demografska devastiranost bili su čimbenici koji su dugo otežavali gospodarski i demografski razvoj Zagore koja je nakon seobe vladarskih središta prema panonskoj unutrašnjosti i venecijanskim lagunama postala periferijom država čijim je dijelom bila. Ta perifernost uvelike je odredila odnos koji su prema Zagori imale vlasti koje su njom upravljale.

[40] Đaković, Branko: *Putovi stočara i stoke* u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 484 – 487.
[41] Pederin, Ivan: *Zagora između Venecije i Turske* u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 179.

3. Ivan Aralica

Hrvatski književnik Ivan Aralica rođen je u Puljanima na Promini 10. rujna 1930. godine. Osnovnu školu polazio je od 1937. do 1941. u rodnom mjestu. Školovanje je nastavio 1944. prvo u Drnišu, a zatim u Kninu gdje je 1953. godine završio Učiteljsku školu, takozvanu Preparandiju, nakon čega je radio kao učitelj u seoskim školama diljem Dalmatinske zagore. Godine 1961. na Filozofskom fakultetu u Zadru završio je studij jugoslavenskih jezika i književnosti te je potom obnašao dužnost ravnatelja Pedagoške gimnazije u Zadru. Krajem 1960-ih politički je angažiran u Hrvatskom proljeću te je bio i zastupnik u Saboru SR Hrvatske. Nakon sloma Hrvatskog proljeća smijenjen je s položaja ravnatelja Pedagoške gimnazije te se povlači se iz javnoga života i okreće književnom radu. Od 1965. do 1970. bio je član uredništva *Zadarske revije*, a 1971. godine i njezin glavni urednik. Bio je i član proširenog uredništva časopisa *Mogućnosti*. Do 1990. godine radio je kao srednjoškolski profesor u Zadru, a tada se s dolaskom demokratskih promjena ponovno uključio u politički život i preselio u Zagreb. Godine 1992. postao je redoviti član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i otišao u mirovinu. No, 1993. izabran je za saborskog zastupnika pa postaje i potpredsjednikom Županijskog doma Hrvatskog sabora.[42] Godine 2000. povukao se iz politike.

U književnost Aralica je ušao socijalno angažiranom prozom koja analizira promjene u poslijeratnom društvu (*Svemu ima vrijeme*, 1967.; *A primjer se zvao Laudina*, 1969.; *Filip, priča o orahovu kovčežiću*, 1970.; *Ima netko siv i zelen*, 1977.). Mandić na početku ogleda o zbirci pripovjedaka *Svemu ima vrijeme* izriče sintagmu koja će obilježiti Araličin literarni rad: *Aralica nije* varalica te u njoj pronalazi kako je Aralica najbolji kada piše o egzistencijalnim temama, *odnosno čovjeku u „graničnim situacijama": strah, smrt, strepnja, ubojstvo*. Slabost Araličina pisma vidi u sentimentalnoj prozi.[43] Za navedena djela Nemec kaže kako su imala slab odjek jer je riječ o *konvencionalnoj socijalno-kritičkoj prozi s naglašenom moralističkom tendencijom*.[44]

Roman *Konjanik* iz 1971. godine označava pomak interesa Ivana Aralice prema povijesnoj tematici koja će obilježiti njegov književni rad, a povijesnom tematikom bavi se i u

[42] Usp. Bogišić, Vlaho (ur.): *Leksikon hrvatske književnosti,* Naprijed, Zagreb, 1998., str. 15.
[43] Mandić u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 20 – 21.
[44] Nemec, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana 3: Od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 269.

zbirci pripovijedaka *Opsjena paklenih crteža* (1977.). Ta prva djela s povijesnom tematikom nisu privukla pozornost kritike. *Araličinoj književnoj marginalnosti tih godina neizostavno pridonosi i autorovo djelovanje u prostoru udaljenom od glavnog književnog središta.*[45] Roman *Psi u trgovištu* (1979.) označio je prekretnicu u Araličinu stvaralaštvu i veliki uspjeh za autora, i kod kritike i kod publike. Potom su uslijedili romani *morlačke tetralogije*: *Put bez sna* (1982.), *Duše robova* (1984.), *Graditelj svratišta* (1986.) i *Asmodejev šal* (1988.) s temama iz hrvatske povijesti na prostoru Bosne i Dalmacije. Bošković kaže kako: *Motiviran detaljima iz nacionalne povijesti, Aralica je u formi povijesnoga romana, ali s prepoznatljivim udjelom vlastite narativne tehnologije (utemeljenošću na povijesnoj građi, uporabom elemenata folklora i usmenoknjiževnih oblika te alegoričnošću, mjestimice naglašenim didakticizmom i moralizmom, sklonošću gnomskim konstrukcijama…), progovorio o drami hrvatskog čovjeka u zadanostima društvenog vremena i okolnostima na koje nije mogao utjecati.*[46]

Krajem osamdesetih Aralica se vraća društvenom angažmanu i temama s početka karijere. Bavi se devijacijama u socijalističkom društvu i odnosom pojedinca i totalitarne vlasti. To se posebno očituje u romanima *Okvir za mržnju* (1987.) i *Tajna sarmatskog orla* (1989.) i *Majka Marija* (1992.).

Početak Domovinskog rata označio je novu prekretnicu u književnom radu Ivana Aralice. Godine 1997. objavio je roman *Četverored* koji tematizira stradanje na Bleiburgu i Križnom putu. Taj je roman Aralica popratio i znanstvenim bilješkama zbog osjetljivosti teme o kojoj je pisao. U devedesetima je objavio i nekoliko knjiga političkih ogleda (*Zadah ocvalog imperija*, 1991.; *Sokak triju ruža*, 1992.; *Pir ivanjskih krijesnica*, 1992.; *Spletanje i raspletanje čvorova*, 1993.; *Što sam rekao o Bosni*, 1995.). Nemec ističe kako se u tim knjigama očituje *velika emocionalna pregrijanost kazivača* te da je *za govor o sadašnjosti puno zahvalnije odabrati govor o prošlosti*.[47]

Početkom novoga tisućljeća Ivan Aralica objavljuje takozvane 'romane s ključem' (*Ambra,* 2001; *Fukara,* 2002; *Puž,* 2004) u kojima se obračunava sa svojim ideološkim protivnicima, a u romanima *Svetinka* (2003.), *Sunce* (2006.) i *Runolist* (2008.) *zagovara katoličanstvo kao etičku okosnicu ljudske egzistencije.* [48] Radnja romana iz 2009. godine *Život*

[45] Nemec u Fališevac, Dunja; Nemec, Krešimir; Novaković, Darko: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 21.
[46] Bošković u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 82.
[47] Nemec u Fališevac, Dunja; Nemec, Krešimir; Novaković, Darko: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 22.
[48] S mrežne stranice http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3517 preuzeto 7. 1. 2016. u 11:05.

nastanjen sjenama smještena je u vrijeme vojnoredarstvene operacije *Oluja* i govori o osobnom i obiteljskom doživljaju ratnih stradanja kojem je bio izložen, njegova obitelj i cjelokupan hrvatski narod u Domovinskom ratu. Ivan Aralica objavio je još i sljedeće romane, zbirke pripovijedaka i političke oglede: *Kepec*, (2011.) *Mentalni komunist* (2012.), *Japundže* (2013.), *Balade o šiblju i vodama* (2014.), *Kardinal i druge pripovijetke* (2014.), *Smrad trulih lešina* (2014.), *Bunar na turskoj granici* (2015.), *Joakimova viđenja* (2015.), *Anastazija* (2016.) i *Farrell* (2017.).

Uza sve navedeno, Ivan Aralica napisao je filmske scenarije za *Život sa stricem* Krste Papića iz 1987., *Gospu* (1994.) i *Četverored* (1999.) Jakova Sedlara i *Konjanik* iz 2003. godine redatelja Branka Ivande.[49]

2.1. *Morlačka tetralogija*[50]

[49] S mrežne stranice http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3517 preuzeto 7. 1. 2016. u 11:05.

[50] Naziv Morlaci venecijanskog je podrijetla (skraćeno od *mauro valacchi)* i označavao je stanovništvo koje je obitavalo u unutrašnjosti Dalmacije, ali i stanovništvo susjednih turskih prostora koje je govorilo slavenskim jezikom (Raspudić, Nino: *Jadranski (polu)orijentalizam, Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2010. str. 102.). Marko Šarić navodi kako se: *Sav socijalni i gospodarski život Morlaka odvijao između planine i obale, to je bila njihova virtualna domovina. Njihov način života povezivao je ta dva prostora kako u sociodemografskom, tako i u ekonomskom smislu* (Šarić u Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora- Nepoznata zemlja,* Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 226.). Raspudić ističe kako *»Morlak« nije jednostavan označitelj kojem bi odgovaralo neko povijesno/zemljopisno/etničko/kulturno označeno, već da je prije imaginarna konstrukcija (u mnogome slična npr. pojmu »Balkan«), nekog divljeg, ruralnog i primitivnog Drugog (...)*. U poglavlju o Morlacima Fortisova *Puta po Dalmaciji* Morlaci su prikazani kao dobri divljaci. Iako prema Morlacima iskazuje simpatije, ipak ih prikazuje kao inferiorne. Raspudić smatra da se prikazivanjem Morlaka kao Drugih i inferiornih vlastiti identitet potvrđuje kao *središnji i referentni*. Morlaci su sve što u njihovoj kulturi vrijedi preuzeli iz zapadne kulture (Raspudić, Nino: *Jadranski (polu)orijentalizam, Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2010., str. 103.). Za Morlake Fortis kaže: *Morlak koji stanuje daleko od morskih obala i zaposjednutih mjesta, općenito govoreći, posve je različito moralan čovjek od nas. Iskrenost, povjerenje i poštenje te dobre čeljadi, kako u svakidašnjim životnim postupcima, tako i u ugovorima, poneki put se izmetnu u bezazlenost i glupost. To Talijani što trguju po Dalmaciji i sami stanovnici primorja, na žalost, često zlorabe; zato se povjerenje Morlaka mnogo smanjilo i svakoga se dana smanjuje prepuštajući mjesto sumnji i nepovjerenju* (Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 39.). Fortis Morlake prikazuje kao djetinjaste i naivne te moralno potpuno različite od Talijana i stanovnika primorskih gradova. Raspudić primjećuje da Fortis na Morlake gleda kolektivno. Svi su Morlaci podložni nagonima karakterističnim za cijelu skupinu bez mogućnosti individualnih odluka ili upliva razuma. Morlak, iako imenica u jednini, kod Fortisa označava Morlake općenito. Svijet u kojem Morlak živi Fortis vidi dvojako kao prostor arkadijske nevinosti, svijet dobroga divljaka, gostoljubiva i odana, moralna i poštena, ali i kao prostor zaostalosti, barbarstva, prljavštine, nerazumnosti, neekonomičnosti (Raspudić, Nino: *Jadranski (polu)orijentalizam, Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2010., str. 105 – 106.). Visković je prvi koji o Araličinim romanima govori kao o *trosveščanoj „morlačkoj sagi"* i *morlačkoj trilogiji* u tekstu o *Graditelju svratišta*. Objavljivanjem *Asmodejeva šala* trilogija je postala tetralogijom. Araličina proza historičnošću se razlikuje od druge *morlačke proze* čija motivika naglasak stavlja na surovost životnih uvjeta koji ljude prisiljavaju da i sami postanu surovi kako bi preživjeli. Aralicu fascinira etički kodeks Morlaka čiju je superiornost dokazivao izravno ga sučeljavajući sa životnim načelo žitelja primorskih gradova. (Visković u

Hrvatski povijesni roman razvio je i popularizirao August Šenoa u 19. stoljeću romanima *Zlatarovo zlato, Čuvaj se senjske ruke, Seljačka buna*. No, s vremenom je došlo do promjena u poimanju povijesti, a time i do promjene u načinu pisanja povijesnih romana. Krešimir Nemec način pisanja suvremenih povijesnih romana naziva postmodernističkom historiografskom metafikcijom koja *u osnovi briše granice povijesti i fikcije pokazujući da su u oba slučaja posrijedi verbalne konstrukcije što se temelje na jednakim diskurzivnim strategijama.*[51] Nemec upozorava kako je novi povijesni roman zaokupljen *problemom tekstualnosti našeg znanja o povijesti*.[52] Naše znanje o prošlosti oblikovano je diskursom te iste prošlosti, a jezik je sredstvo posredovanja. Prema tome, cilj novopovijesnih romana postaje *naglasiti neodređenost, nepouzdanost i varljivost povijesne građe što je podložna različitim interpretacijama*.[53] Ostvarivanje tog cilja u čitatelja dovodi do propitkivanja *povijesnih istina* kojima je izložen u službenim i široko prihvaćenim povijestima.

Mihanović-Salopek za Aralicu kaže kako je on *prozni pisac koji gradi svoj književni stil i pravac povijesnog romana na tradiciji realističkog, ali i simboličnog poučnog sagledavanja povijesti, kakvoga unutar povijesti književnosti možemo pratiti od Augusta Šenoe, Eugena Kumičića, Milutina Cihlara Nehajeva, Vjenceslava Novaka, Ksavera Šandora Đalskog, pa do potonjih Ive Andrića, Vladana Desnice i Meše Selimovića s kojima je u književnoj kritici autor bio često uspoređivan. Za Aralicu povijest nije jednom prosječno odigrana i poluzaboravljena nogometna utakmica već se pisac prema njoj odnosi s odnosom dubokog refleksivnog seciranja nastojeći doprijeti do prakorijena životnog iskustva, i otkriću egzistencijalne povijesne zakonitosti. (...)Araličinom oblikovanju povijesnog romana polazišna točka je historiografska građa, iskazi starih kronika i ljetopisa, ali istovremeno protagonisti romana su i fikcionalni likovi, govornici i svjedoci, na čijim se običnim individualnim leđima na neobičan, ponekad i fantazijski način prelama povijest.*[54]

Car književne tekstove koji se poigravaju sa statusom dokumenta i koji se na dokumentima zasnivaju ili bivaju potkrijepljeni dokumentarnim materijalom naziva dokumentarnom književnošću. Iz knjige *Prologema za poetiku dokumentarne književnosti*

Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 355 – 356.)

[51] Nemec, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana 3: Od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 265.,

[52] Isto, str. 266.

[53] Isto, str. 266.

[54] Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 8 – 9.

Nikolausa Millera Car preuzima četiri glavna obilježja dokumentarne književnosti, a to su: *izraziti udjel dokumentarne građe; značenja pripisana građi, dokumentarna književnost često je medij političkih izjava; izrazita vrijednost dokumentarne građe; načelo montaže u književnim vrstama i žanrovima*.[55] Car ističe kako se *u dokumentarnoj književnosti činjenice koriste kako bi potaknule fikciju i oslobodile asocijacije ili, u prvotnome dokumentarnom impulsu, utjecale na promjenu čitateljeve i društvene svijesti.*[56] Dokumentarni postupci omogućuju *narativizaciju ili fikcionalizaciju faktografske građe (...).*[57] Car dokumentarnu književnost i njezino oslanjanje na povijesne dokumente kao svjedočanstva o konkretnim zbivanjima vidi kao opreku *iracionalističkim i eksperimentalnim pravcima u književnosti 20. stoljeća.*[58] Dokumentarna književnost *svojim svojstvom povezivanja disparatnih elemenata zbilje i teksta, književnosti i dokumenta, fikcije i svjedočanstva, upućuje na činjenicu da književne produkte uvijek treba promatrati u njihovoj višestrukoj uvjetovanosti s izvanknjiževnom zbiljom (...).* Ona dokument shvaća kao ishodište, odnosno raspoloživu sirovinu.[59] Upravo Aralici dokumenti služe kao poticaj za priču. Historiografska građa, kronike, ljetopisi i etnološka građa temelj su na kojem Aralica gradi narativno tkivo svojih romana.

Jelčić u pogovoru *Asmodejevu šalu* ističe kako *romane o Grabovcima mogli bismo nazvati povijesnima samo pod uvjetom da je riječ o povijesnim romanima sui generis; primarno, povijesnost ovih romana nije radi povijesti. U njima povijest priča samu sebe kao život koji je bio i jest takav kakav jest. (...) Prepoznajući u nekim svojim djelima sadašnjost u prošlosti, kao i prošlost u sadašnjosti u drugima, Aralica je više nego vremenskim okvirima i odrednicama koje iz njega proizlaze zaokupljen pričom i pričanjem. Smisao njegova pisanja i nije u opisivanju i tumačenju prošlosti i sadašnjosti, nego u zadovoljavanju umjetničke, stvaralačke potrebe da se pričanjem i pričom (re)kreira život, stvarniji od ovoga koji živimo u svojoj svakidašnjici, kako bi dosegnuo punu istinu o njemu, koja nam je u ovom realnom životu često nedostupna.*[60]

Odjeci spomenute postmodernističke historiografske metafikcije u nas skromni su. U hrvatskoj književnosti u 20. stoljeću dolazi do odmaka od romantiziranog i patetičnog gledanja na prošlost. Prošlost prestaje biti prostorom nacionalnog mita i postaje prostorom *stradanja, zla*

[55] Car, Milka: *Uvod u dokumentarnu književnost*, Leykam international, Zagreb, 2016., str. 21.
[56] Isto, str. 23.
[57] Isto, str. 25.
[58] Isto, str. 30.
[59] Isto, str. 32 – 33.
[60] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010. str. 189. – 190.

i opomene.[61] Interes pisaca historiografske fikcije pomiče se s *junačkih tipova* glavnih likova na *slabe likove* koji postaju protagonistima novih povijesnih romana. Povijest i sve njezine pojavnosti (ratovi, politička previranja, totalitarni režimi) zadiru u privatne sfere malih ljudi i čine ih *svjedocima vremena* koji *svojim sudbinama i životnim pričama dekonstruiraju mitove i ideologeme povijesti*.[62] Nemec ističe kako je u nekih pisaca novog povijesnog romana jaka nota didaktičnosti i moralizma. *Bezumlju povijesti* suprotstavljen je pojedinačni ili moral skupine, *etnosa*.[63]

U navedenom okviru piše i Aralica povijesne romane *morlačke tetralogije* koji su objavljivani s razmakom od po dvije godine: *Put bez sna* (1982.), *Duše robova* (1984.), *Graditelj svratišta* (1986.) i *Asmodejev šal* (1988.). Navedeni romani tematiziraju epizode iz hrvatske povijesti na prostoru od Rame u Bosni do obale Jadranskog mora u Dalmaciji (Brač, Makarska, Omiš, Split, Zadar). Taj je prostor bio sjecište interesa velikih sila (Austrije, Francuske, Mlečana i Osmanlija) te je stoga bio mjestom mnogih sukoba i stradanja. Za taj kraj Bošković kaže kako je to *kraj patrijarhalne heroike, deseteračkih pjesmarica i narodne predaje, legendi i mitskih naslaga, junaka i hajduka, narodnih običaja i lokalizama, kraj moralnih i kršćanskih vrednota, ali ne manje i ukorijenjenih opterećenja, političkih i vjerskih ne/razumijevanja i netrpeljivosti koje su se često prikrivale, ali i izbijale na vidjelo.*[64]

Roman *Put bez sna* opisuje veliku seobu hrvatskog naroda krajem 17. stoljeća (1687. godine) iz Bosne i Hercegovine u Dalmaciju potaknutu turskim nasiljem nad kršćanima koje se pojačalo nakon teškog poraza koji su Osmanlije pretrpjeli pod Bečom 1683. godine. Na čelu seobe nalaze se povijesne ličnosti poput franjevaca Pavla Vučkovića i Stjepana Matića, uskoka Stojana Jankovića i Smoljana Smiljanića. Uz njih u neizvjesnost ide i mladi Šimun Grabovac kojega su nesklone životne prilike gurnule u potpuno mu nepoznat kontekst političkih intriga i ratovanja. Pavlu Vučkoviću suprotstavljen je Antonio Zeno kao zastupnik mletačkih interesa i spletkar koji vuče poteze iza kulisa. Mladi Grabovac postaje njegovim taocem i garancijom da će Vučković i narod krenuti iz Bosne prema Dalmaciji kako je dogovoreno. Izravnim žrtvama Zenovih postupaka postaju serdari Janković i Smiljanić čija je moć predstavljala izazov mletačkoj vlasti. Trećom žrtvom trebao je postati moćni bosanski plemić Mehmed Atlagić, ali taj zločin odbio je izvršiti njegov rođak ramski gvardijan Stjepan Matić kojega je Zeno

[61] Nemec, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana 3: Od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 267.
[62] Isto, str. 267.
[63] Isto, str. 268.
[64] Bošković, Ivan J.: *Tradicijski sadržaji u Ardalićevu i Araličinu djelu*, Titius, br. 4, god. 4, 2011., Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 130 – 131.

ucjenjivao sudbinom ramskog naroda. Zbog toga je i on umro u nerazjašnjenim okolnostima. Dalekosežnu moć mletačke Državne inkvizicije osjetio je Vučković kada ga je zarobio budući turski vezir Delbatan nakon bitke kod Sultanovića kule u kojoj su svi Vučkovićevi suborci izginuli, a on je zarobljen i odveden u Bagdad. Delbatan mu je dao do znanja da ga je ostavio na životu samo jer su ga njegovi izdali i tražili od Turaka da ga ubiju. Na taj način Vučković je kažnjen jer se oglušio o zapovijed mletačke vlasti koja je željela fratre držati podalje od naroda koji se nastanio u Zagori. *Put bez sna* završava predajom o zduhačima u pismu koje Vučković iz bagdadskog ropstva šalje svom bratu serdaru Boži u kojoj se fra Pavao otkriva kao zduhač i branitelj svoga naroda.

Put bez sna Pavičić definira kao roman prostora i vremena te kaže kako je to *roman o umijeću življenja u svijetu u kojem je (gotovo svaki) čovjek osuđen na sukobljavanje.*[65] Božičević za taj Araličin roman kaže kako se *Araličina mudrost i tvorbena zrelost prepoznaje (se) u moderniziranoj romanesknoj tehnici koja je odbacila iskustva klasičnog povijesnog romana i prihvatila zasade suvremenog romana-kronike, i to naročito onih iz opusa Ive Andrića.*[66] On smatra kako je u *Putu bez sna* Araličin modernizam vidljiv na planu oblikovanje. *Fabula je isprekidana, ali ipak ne toliko da bi bila posve razorena i dokinuta. Aralica u pukotine glavnog narativnog toka, kada priča stane, ubacuje sporedne blokove koji često nemaju čvrstu vezu s glavnim tokom, nego ostaju izolirani kao samostalne epizode (...).* Aralica izmjenjuje nekoliko glasova (glavni kazivač, Zenova korespondencija s Državnom inkvizicijom, pisma Pavla Vučkovića, Čudovište s lutnjom i njegove priče). Božičević zaključuje kako je Aralica *uspješno apsolvirao zamršenu tehniku komponiranja sažimajući višeglasni, rastresiti narativni „materijal" u suvislu, preglednu i čitljivu romanesknu cjelinu.*[67] Protić u strukturi romana primjećuje *kombinaciju naratorskog pripovijedanja* i *interpretacije kvazipovijesne građe*.[68] On primjećuje kako *Aralicu više interesira ono što je vječna čovjekova sudbina i što se slučajno dobro sagledava u jednom povijesnom trenutku, nego sam povijesni trenutak.*[69] Visković u svom ogledu upozorava na Araličino veliko umijeće: *on vlada izvanredno bogatim leksičkim fondom, njegov je iskaz sintaktički vrlo zanimljiv, rečenice najčešće duge – hipotaktički i*

[65] Pavičić, Josip u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 118.
[66] Božičević, Ivan u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 119.
[67] Isto, str. 122.
[68] Protić, Predrag u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 123
[69] Isto, str. 123.

narataktički složene, brojnost interpunkcijskih znakova pokazuje da je sklon interpoliranju sintagmi iz jednog semantičkog niza u drugi niz, što sve pridonosi ekspresivnosti ritma njegove proze. (...) Njegov iskaz zna biti i lapidaran, stegnut, čak i eliptičan. Posebno ga resi sposobnost neusiljena gnomskog kazivanja. Svaka je rečenica u njegovu iskazu prebogata značenjima.[70] Visković poseban naglasak stavlja na Araličinu sposobnost izdizanja opisa banalnih situacija na razinu *univerzalnog iskaza*. Što se naracije tiče, Visković navodi kako Aralica s*amo opisuje i komentira radnje likove*, a njegov je sveznajući pripovjedač ne dopušta čitatelju da sam donosi zaključke na temelju radnje i odnosa likova, nego *ima već pripremljen zaključak.*[71] Za Župana, jedan od načina iščitavanja *Put bez sna* je da je to priča o odnosu vojno superiornih država prema malim narodima. Predlaže i drugi, *artistički najuspjeliji*, način iščitavanja koji *Put bez sna* vidi kao priču *o odnosu pojedinca i zajednice na svim mogućim razinama. Tu je i obvezatna priča o odnosu pojedinca i vlasti, o geologiji vlasti u pojedincu i o društvu kao emanaciji tog pojedinca (...).*[72] Rogošić uviđa kako je u središtu Araličina interesa tenzija između vlasti i njezinih podanika *na temeljima koje Aralica gradi priču epskog zamaha i s opservacijama okomito ukorijenjenim u jezik.* Rogošić ističe kako su u *Putu bez sna uočljivi (su) minuciozni opisi atmosfere i brojnih psiholoških iskrenja u njoj, koji svojega autora ne svrstavaju ni među neoklasiciste, ni među moderniste, nego među valjane i po mnogočemu iznimne hrvatske pripovjedače.*[73] Ono što kritika Aralici zamjera u *Putu bez sna* je *njegova ipak nešto pretjerana sklonost prema svojevrsnom didaktičnom izražavanju s mnoštvom eksplicitnih uputa, savjeta i pouka o moralu, politici i vlasti. takav način (arhaičnog) kazivanja nije, naime, u skladu s pripovjedačkom strukturom koja je izrazito moderna.*[74] Visković zapaža slabosti prvenstveno na planu komponiranja *jer je Aralica sklon uključivanju fragmenata koji imaju samostalnu vrijednost, ali nemaju mnogo veze s cjelinom romana.*[75] Pišući o *Putu bez sna* Župan primjećuje kako roman na planu strukture i sižea odaje i određene slabosti. On mu zamjera enorman broj sporednih likova koje pisac *pre)opširno predstavlja u mnogobrojnim digresivnim i uklopljenim pričama, što uvelike širi i račva osnovne narativne tokove romana.*

[70] Visković, Velimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 127.
[71] Isto, str. 129.
[72] Župan, Ivica u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 141 – 142.
[73] Rogošić, Mirko u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 154.
[74] Pavičić, Josip u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 118.
[75] Visković, Velimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 127.

Župan misli kako to *dobro zamišljeni* roman čini zamornim te *drobi i inače nekonzistentnu narativnu strukturu, razlijeva roman i umanjuje stupanj koherencije ali i uvjerljivosti.*[76]

Drugi roman Araličine *morlačke tetralogije Duše robova* prati životni put Matije Grabovca, majstora kovača i ratnika, člana obitelji Grabovac, koja je u vrijeme seobe iz Rame 1687., koja je opisana u *Putu bez sna,* došla u Cetinsku krajinu. Matija Grabovac sudjeluje u mletačko-turskom ratu koji je trajao od 1714. – 1718. i čiji je vrhunac u Dalmaciji bila obrana Sinja 1715. godine. U vrtlogu bespoštednog rata susreću se dva čovjeka sa suprotstavljenih strana, kršćanin Matija Grabovac i musliman Mesud Zunić, te pokazuju kako je međusobno poštovanje i iskreno prijateljstvo moguće unatoč velikim civilizacijskim i vjerskim razlikama. Matija je kao sudionik vojne pobjede kao nagradu dobio ranjenog zarobljenika Mesuda kojega je bio obavezan prodati kao roba na galiju ili za njega dobiti otkup. U oba slučaja bio je obavezan državi platiti porez, a u slučaju da rob umre ili bude ubijen Matija bi morao državi platiti kaznu jer je na robove gledano kao na državno vlasništvo. Budući da je Mesud bio siromah, novac za njegov otkup nije skupljen pa ga je Matija morao prodati na galiju da ne ugrozi svoju obitelj. Suočen sa strahotom trgovine robljem Matija, uz golem osobni rizik, oslobađa Mesuda. Njih dvojica pritisnuti nevoljama sudjelujući u drevnom ritualu vezuju se krvlju, razmjenjuju duše i postaju pobratimi. Odluka o puštanju Zunića za Grabovca nosi visoku cijenu. Kako bi državu obeštetio, prisiljen je služiti u konjaničkoj postrojbi koja je uništena u sukobu s Turcima. U tom ga času spašava Zunić. Njihova veza pokazala se jačom od ratnoga ludila i politike koja ga potiče. Njih je spasila od stradanja, a nama ponudila nadu u mogućnost suživota među zajednicama različite vjere i narodnosti. Na kraju *Duša robova* Matija se kao prognan čovjek vraća iz Dalmacije na djedovsko ognjište u Rami.

Kritika je o *Dušama robova* mahom pozitivno pisala. Tenžera Araličino *objektivističko pripovijedanje, s preciznom povijesnom i zemljopisnom kartom* vidi kao ono što roman spašava o *od onog lažnog zrcala alegorije, u kojoj patuljci oportunizma dobivaju izgled divova revolta.* Tenžera priču o Matiji Grabovcu iščitava kao priču *o vlasti i tlačenju, o prijateljstvu i mržnji, uokvirena metaforom o genezi robovanja.* te zaključuje kako je to *impresivna freska u kojoj robovi prodaju robove, potlačeni u službi tlačitelja sami sebe tlače, s nizom potresnih priča-fragmenata romana o ljubavi, mržnji i prijateljstvu.*[77] Bošković smatra kako *Pisana vrsnom*

[76] Župan, Ivica u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 302.
[77] Tenžera, Veselko u: Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 170.

pripovjedačkom rukom, ova proza, držim, zaslužuje mnogo više od (običnog) čitalačkog povjerenja jer uloženi napor višestruko vraća.[78] *Dakle, iz te zgode pripovjedač proizvodi naracijsko tijelo, koncentrirano*, kako Milanja primjećuje, *ne toliko na zajednicu, kao u Putu bez sna, ili pak na protagoniste Centruma Moći kao u Psima u trgovištu, koliko na pojedinca iz najdonje društvene razine, pojedinca iz plebsa, koji svojom egzistencijalnom praksom nagrizaju ne samo vrhovnu Instituciju i njezino zakonodavstvo nego obiteljsku tradiciju, moraliku, etos.*[79] Pišući o *Dušama robova* Pandžić zapaža važnost topografije za Araličino djelo: *Osim što je povijesnom romanu podario posebnu sintaksu, Aralica je i povijesnom tlocrtu iščitao iz tabana duljinu i dubinu ispletene staze, ubilježio na putanji zdence žive vode i naznačio konake svakom putniku namjerniku.*[80] Pavičić naglašava Araličinu zaokupljenost temom časnog života u nečasnim prilikama. *Zaokuplja ga duša pojedinca koji nastoji preživjeti bez grijeha, ali i duša naroda koji će radije nestati nego se odreći svojih (kršćanskih) ideala vjere, ljubavi i ufanja.* On njegove junake vidi kao vječne prognanike *koji preživljavaju na nemirnim, opasnim balkanskim granicama svjetova država, vjera, kultura, nacija, socijalnih skupina.*[81] Pavičiću povlači simboličku paralelu između naslovnih *Duša robova* i duša svih ljudi koji žive u teškim vremenima, a *Duše robova* su *baš roman o nevremenu, koji su danas gospodari a već sutra robovi, danas robovi a već sutra njihovi spasioci.*[82] Pavičić se osvrće i na Araličin jezik zaključuje kako je on sukladan piščevoj maksimi da je *jezik to bolji što je manje vidljiv* te je skriven, a *vide se samo mudrost, ljepota i zanos.*[83] Visković u svim Araličinim romanima pa i u *Dušama robova* zamjećuje da *veliku važnost imaju opisi raznih folklornih rituala, običaja, moralnih normi, zanatskih vještina, prizora iz svakodnevnog života, upotrebnih predmeta: ti opisi ponekad opsegom nadmašuju opise događaja u kojima likovi sudjeluju.*[84] On Aralicu naziva *prozaikom izvanrednog umijeća, virtuoznim stilistom koji vlada nevjerojatno bogatim verbalnim repertoarom*, a kao izvore piščeva nadahnuća detektira drevne kronike i usmenu književnost. [85] Bogišić ne dijeli oduševljenje Araličinim romanom i kaže *da*

[78] Bošković, Ivan J. u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 174.
[79] Milanja, Cvjetko u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 176.
[80] Pandžić, Ivan u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 190.
[81] Pavičić, Josip u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 215.
[82] Isto, str. 218.
[83] Isto, str. 219.
[84] Visković, Velimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 225.
[85] Isto, str. 226.

se javio dvadesetih godina možda bi bio događaj, ovako ostaje pitka i neobavezna žanrovska proza. Najveću vrijednost Araličina rukopisa vidi u usputnim epizodama.[86]

Što se pripovjedne strukture tiče, Bošković naglašava kako Aralica *zadržavajući elemente „klasične" naracije, razgrađuje njezinu strukturu i „razmiče" narativno-deskriptivni okvir svojstvima „modernog" što se očituje u izboru motrišta naratora kojeg karakterizira nulti stupanj emocionalnog aktiviteta spram likova; uvođenje digresivnih jedinica i paralelenih radnji koje „razmiču" prostor linearne naracije, ali i integracijom u romanesknu rešetku sižejnih tokova i elemenata pučke predaje, prepričanih zgoda, provjerljivih fakata i dokumenata (čiji semantički potencijal još nije „izlizan"), koji „podižu" temperaturu romana i složenom čine njegovu dramatičnu viziju – simboličnu i univerzalnu u svojoj projekciji.*[87] U planu priče *Duša robova* Milanju ne čudi *gotovo linearna kompozicijska izvedba* jer *sadržajna strana radnje zahtijeva takvu kompoziciju iz jednostavna razloga što je „sinopsis" identiteta Subjekta zacrtan i on se kotrljajući naprijed razvija do napetosti i do katarze, nimalo se ne „osvrćući" na tradicijska izašašća, pa mu ni na kompozicijskom planu nije trebao obrat natrag i osim jednoga pravoga pripovjednog klina (priča o tome kako se Vučković spasio „bagdadskog ropstva", kamo je na kraju Puta bez sna završio) kompozicijska se linija odvija gotovo nepovratno, linearno.* Linearni tok radnje prekida se pred kraj romana gdje *se konstruira paralelizam radnje i pisma Giacoma Priulija, kapetana splitskog, zapravo potjernica, te se, dalje, radnja dinamizira događajem i unutarnjim prisjećanjem Matije Grabovca.* Milanja pripovjedača u *Dušama robova* naziva *nezainteresiranim* i primjećuje da mu *nije toliko stalo do leksičko-akustičke zvonjave riječi (...) koliko do semantičke aure (...).*[88] Za Bogišića pripovjedač je sveznajući te on *u stopu prati likove, ne dopušta im samostalnost.* Araličin pripovjedač *stoji svrh svoga junaka da prokomentira i objasni njegov čin (...)*.[89] Visković je suglasan s Bogišićem te za Araličino pripovijedanje tvrdi: *Aralica se koristi u pripovijedanju pozicijom sveznajućeg naratora koji je intelektualno superioran junacima i svjestan je vlastite superiornosti te se vrlo često distancira od motrišta likova i deskripcije radnje i uvodi „univerzalne iskaze" kojima iz opće perspektive, koju čak možemo nazvati filozofskom,*

[86] Bogišić, Vlaho u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 184 – 185.
[87] Bošković, Ivan J. u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 171.
[88] Milanja, Cvjetko u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 176 – 177.
[89] Bogišić, Vlaho u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 185 – 186.

komentira zbivanja: gotovo svi banalni događaji poentirani su takvim „univerzalnim iskazima".[90] Župan ističe kako Aralica u *Duše robova* uvodi neke aktante čitateljima poznate iz njegova prethodnog romana. Ono što on vidi kao prednost *Duša robova* pred *Putom bez sna* je veća narativna koherencija. *Broj aktanata uvelike je smanjen, ali, ne možemo se oteti dojmu, likova je i u Dušama robova previše. I digresijske sekvence, umetnute i ukalupljene priče, u kojima Aralica opisuje tzv. sporedne likove i njihove doživljaje, nisu više onako (pre)široke kao što je bio slučaj u Putu bez sna, tako da se narativna struktura ne širi, ne račva i ne razlijeva u onomu obujmu kakav pamtimo u Putu bez sna.* Župan smatrao kako je pisac pri preustrojbi povijesne građe pažljivije odvagnuo što je važno a što nevažno pa je to rezultiralo romanom *jedinstvenije i konzistentnije strukture*.[91]

U romanu *Graditelj svratišta* koji tematizira život ramskoga puka naseljenog u Dalmatinskoj zagori Jakov Grabovac postaje graditeljem svratišta na Turiji čiju izgradnju financiraju Francuzi koji početkom 19. stoljeća vladaju Dalmacijom. Narod je Francuze dočekao kao okupator, a Grabovac je u dilemi na koji se način oduprijeti. Dvoji se između aktivnog i oružanog otpora koji zastupa fra Andrija Dorotić i pritajenog otpora s manjim gubitkom života koji zastupa provincijal fra Jozo Glumčević. Visković primjećuje kako Gradnja svratišta i ceste na kojoj se ono nalazi u kontrastu je sa sveopćom stoljetnom destrukcijom na tim prostorima i u obitelji Grabovac. U epizodi o Virginiji (Divi) Grabovčevoj odnos mladog muslimanskog plemića Tahirbega Kopčića prema Divi Grabovčevoj zahvaljujući povijesnim prilikama i odnosu moći između muslimana i kršćana u onodobnoj Bosni i Hercegovini prerasta u nasilje koje rezultira ubojstvom Dive Grabovčeve koja postaje simbolom tihog, ali postojanog otpora nasilju silnika. Dionicom teške sudbine obitelji Grabovac, koju im je prorekla starica Katuša, postaje i Jakovljeva sestra Cvita, njezin sin Ante i nesuđeni suprug Didak Bunčić koji postaju civilnim žrtvama francuske okupacije. Cvita i Didak se odluče vjenčati, nakon što su već konzumirali svoju vezu, ali na put im se isprječe tri francuska vojnika koji su ih napali i pokušali silovati Cvitu. Didak ih u obrani ubije, ali Cvita u šoku i pod dojmom strašnog događaja bježi od njega i ne želi ga više vidjeti. U skladu s ondašnjim običajima pokušava prikriti svoju izvanbračnu trudnoću pa dijete ostavlja u nahodištu. Pronalazak djeteta i otpor Francuzima postaju imperativ za Jakova Grabovca i kada

[90] Visković, Velimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 225.
[91] Župan, Ivica u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 304 – 305.

su uhvaćeni on i Bunčić tješi ga pomisao da je pronašao dijete i omogućio sestri da nastavi obiteljsku liniju.

Graditelj svratišta razlikuje se od prethodna dva romana jer se u njemu Aralica odriče sveznajućeg pripovjedača i pripovijedanje prepušta Jakovu Grabovcu koji je ujedno i glavni lik romana. Za Pavičića taj je roman napisan *u obliku memoarskog zapisa, u prvom licu, kao svojevrsna rekapitulacija obiteljske kronike i uzbudljiv prikaz njezina posljednja poglavlja.*[92] Milanja ističe kako Grabovac radnju priča ich-formom, ali kako *roman ne bi ništa bitno dobio (ili gubio) da je pisan er-formom, jer on ne iskazuje psihoanalitiku pojedine osobe, niti treperenja podsvijesti, niti tropističke engrame* te se u tom smislu Aralica nastavlja *na tradiciju Selimovića i Andrića, ili ako se hoće na tradiciju hrvatskog poslijeratnog romana (...).* Milanja primjećuje kako se kompozicija romana doima zatvorenom jer *gotovo se u pravilu gotovo svako poglavlje završava malim, kratkim gnomskim paragrafom, bez obzira na gramatičku formu rečenice.*[93] Visković ističe kako Aralica u *Graditelju svratišta* znatno manje upotrebljava formu komentara, univerzalnog iskaza, nego je to činio u prethodnim romanima. On zapaža i *mnogo čvršću, discipliniraniju kompoziciju od svih dosadašnjih Araličinih romana; okvir te kompozicije naznačen je u uvodnom alegorijskom proročanstvu; to je proročanstvo ujedno i svojevrstan sažetak fabule romana, ali izražen dovoljno misterioznim slikama da nam ne bude posve jasan rasplet.*[94] Visković uviđa kako je pisac gubitak mogućnosti komentiranja koju mu je nudi sveznajući pripovjedač nadoknadio *većom kompozicijskom koherentnošću*. Poziciju pripovjedača-glavnog lika i njegov ograničen pristup informacijama iskoristio je kako bi ispričao priču o Cviti Grabovac. Slušajući ljubavnu priču Didaka Buntića Grabovca ne prepoznaje da je žena o kojoj Didak govori njegova sestra. Njemu se ta informacija otkriva tek kasniju, istodobno kad i pripovjedaču. *Takvo zadržavanje informacije, koje je urodilo efektnim poentiranjem, teško bi se dalo uvjerljivo motivirati iz pozicije sveznajućeg naratora, iz ograničene perspektive lika-naratora ta zadržana informacija sasvim je normalna, opravdana, narativno logična.*[95] Kritika je o *Graditelju svratišta*, kao i o prethodnim Araličinim omanima o Grabovcima, imala mahom pozitivno mišljenje. Pavičić o romanu kaže *Graditelj svratišta je roman koji u sebi sadrži i cijelu zbirku odlično ispričanih priča, odnosno zbirka priča koja*

[92] Pavičić, Josip u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 346.
[93] Milanja, Cvjetko u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 352.
[94] Visković, Velimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 359 – 360.
[95] Isto, str. 421 – 422.

čitaocu nudi i pravi, veliki roman. On zaključuje *Graditelj svratišta, kao kruna trilogije, prvorazredan je roman, što će reći roman koji ima i priču, i stil, i jezik, i ideje i, što je najdragocjenije, mnoštvo uvjerljivih i zanimljivih, pomalo fantastičnih ljudskih sudbina. To je roman poslije kojeg se, kao i poslije svakog istinski vrijednog književnog djela kaže: da, takav je svijet (čovjek).*[96] Visković naglašava *finu skepsu* kao jednu od *ključnih kvaliteta Araličina stila*. Uz ogradu od *budničarsko-patetičnih iskaza* Visković konstatira *da se ovdje radi o izuzetnom piscu koji djeluje postrani od svih modnih trendova hrvatske književnosti; da bi se iz te pozicije afirmirao, bilo je potrebno mnogo energije, talenta, istinskih stvaralačkih kvaliteta. Ivan Aralica je i u svojem najnovijem romanu, kao i u cjelokupnoj trilogiji, zasvjedočio zanimljivost svog autohtonog tematskog polja, superiornu vrsnoću stila, mudrost kazivanja. Graditelj svratišta svakako učvršćuje njegov izniman status u suvremenoj hrvatskoj prozi.*[97]

Posljednji roman *morlačke tetralogije Asmodejev šal* trebao je biti dio *Graditelja svratišta*, ali razradom epizode o Martinu Grabovcu nastale je potreba za većim prostorom te je ta epizoda uobličena u zaseban roman. To je jedini roman tetralogije kojem u središtu stoji žena. Riječ je o Niži Plavši, fatalnoj ženi koja je istovremeno anđeo i vrag, čedna i razvratna, koja koristeći se svojom mudrošću i ljepotom vješto manipulira muškarcima, a posebno svojim suprugom Anđelkom Plavšom pa joj se zbog toga dive druge žene koje nisu njezine sreće. Niža Plavša izniman je primjer jake žene u svijetu herojske epike u kojem je za ženu bila predviđena pasivna uloga vjerne ljube ili junakove majke koja junaka rađa, odgaja, ispraća u borbu te ga pri sretnom povratku dočekuje ili ga pokapa i oplakuje u slučaju poraza i pogibije. Stavljajući ženu u dominantnu poziciju Aralica je pokazao koliko je umješnosti bilo potrebno da se žena istakne u patrijarhalnim društvenim okolnostima u kojima je muškarac bio ženi nadređen u svakom pogledu. Strahimir Primorac smatra *da bi se uvjerljivo mogla ispričati već na tisuće puta ispričana priča, Aralica nije smio posegnuti za „čistim" ženskim tipovima iz vremena o kojem pripovijeda: tipom ispravne žene („vjerne ljube) ili tipom kurve. Zato je spojio ta dva tipa u jedan i na taj način došao do izvorne drame univerzalnog karaktera (...).*[98] *Asmodejev šal* priča je o Nižinu odrastanju, formiranju i njenom braku s Plavšom. Ona je slaboga muža držala u zabludi pričom o desetogodišnjem zavjetu nevinosti koji je prije udaje dala u ispadu bijesa i oholosti u crkvi svetoga Ive u Podmilačju, a koji je mnogo puta s mnogobrojnim

[96] Pavičić, Josip u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 347 – 348.
[97] Visković, Velimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 360 – 361.
[98] Primorac, Strahimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 72.

muškarcima prekršila. U Kupresu, kamo je preselila nakon što se udala za starijega Plavšu, zapela je za oko mladom i obijesnom Tahir-begu Kopčiću koji je iskoristio svoju moć kako bi njoj priuštio priliku za kršenje zavjeta. Plavšu je više puta dao zatvoriti i oglobiti. Dok je bio zatvoren, njegova supruga održavala je dojam vjerne žene koja odbija Tahirove nasrtaje. Privid nevinosti održavala je jer ju je Plavša upravo takvu i želio, a ona je posjedovala sposobnost da svakom muškarcu bude ono što on želi pa je u trenutku kad je razotkrivena suprugu priznala *Ja sam, to ti je poznato, jedna od tih žena, i muškarcima sam ono što od mene požele: nevina supruga, sugovornica u mudrima razgovorima, tješiteljica brižnih, raskalašena zavodnica razbludnih.*[99] Nižina mreža spletki razotkrivena je nakon što je Plavša posumnjao da ga ona vara te je jedne olujne noći u Hanu pod Vagnjem zamolio Martina Grabovca, kojemu je sudbina namijenila da s Plavšom dijeli prenoćište, da posjeti Nižu i utvrdi istinu. Grabovcu je Plavša dao dva šala koji su trebali poslužiti kao poruka o Grabovčevim saznanjima. U slučaju da Grabovac otkrije kako Niža vara Anđelka trebao joj je ostaviti oba šala, a ako mu je vjerna samo jedan. Međutim, ni Grabovac se nije mogao oduprijeti Nižinim dražima, ali pri odlasku ostavio joj je samo jedan šal jer *Martin Grabovac je procijenio da je Plavši korisnije imati lijepu laž nego ružnu istinu (...).*[100] Iako je to trebalo spriječiti da istina iziđe na vidjelo, dogodilo se upravo suprotno. Plavša, koji je do tada često i dugo izbivao zbog posla, odlučio je duže ostati uz Nižu. Tada su Tahir i ona pribjegli prokušanoj metodi pa je Plavša ponovno uhićen. Kako je obećao Krstanu Žabetiću da će njegovu sinu Anđelku biti kršteni kum, potkupio je zatvorskog stražara da ga pusti na proslavu. Te noći pri povratku s proslave odlučio je posjetiti Nižu prije no što se vrati u zatvor. Nije je želio probuditi pa se uspeo na stablo, koje se nalazilo pred prozorom spavaće sobe, kako bi se uvjerio da je sve u redu. U sobi je vidio Nižu s Tahirom i njegova zabluda napokon je srušena. Pri konfrontaciji s Nižom opet je popustio i nastavio živjeti uz nju. Dane je provodio obilazeći prijatelje i poznanike tražeći savjete za svoju situaciju, ali zbog toga su se svi s njim počeli izrugivati. Ta situacija potrajala je dok jednoga dana nije pogođen napadajem padavice, od koje je cijeloga života bolovao, upao u vodu Mrtvice i utopio se. Sumnja je postojala da je Niža iskoristila napadaj te ga ubila, ali dokaza nije bilo. Susret s Plavšom bio je sudbonosan i za Grabovca. Nakon prekršenog obećanja koje je dao Plavši vratio se trgovačkom poslu. Nešto više od godinu i pol pošto se susreo s Plavšom, Grabovac je opet noćio u istoj sobi u hanu pod Vagnjem. Ta noć ispunjena noćnim morama o

[99] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 167.
[100] Isto, str. 122.

demonu Asmodeju[101] i paklu koji ga čeka zbog izdaje završila je za njega tragično. Šal, koji je trebao dati Niži kao dokaz njezine nevjere a zadržao ga je za sebe, omotao mu se oko ruke natopljen medom te se zapalio na vatri koja je gorjela u blizini Grabovčeva ležaja. Zbog težine ozljeda Martin je ostao bez desne ruke. Taj je događaj na njega ostavio još značajnije duševne posljedice. Promijenio se i postao uplašen, bogobojazan, obziran i potišten.[102] Napustio je obitelj, prodao se u roblje te novac dao Niži. Narod je nagađao da je to napravio kako bi s njom proveo još jednu noć. Lik Martina Grabovca povezuje *Asmodejev šal* s ostatkom *morlačke tetralogije*. On je bio jedini muški član obitelji Grabovac koji nije sudjelovao u ratovima i drugim sudbonosnim događajima, već se odlučio za život trgovca i putnika daleko od obitelji i povijesnog žrvnja u kojem su se Grabovci spletom okolnosti našli kao svjedoci vremena.

Naraciju u *Asmodejevu šalu* započinje sin glavnog lika Martina Grabovca, Jakov Grabovac, koji nam je poznat kao glavni lik i pripovjedač *Graditelja svratišta* iz čije je radnje izrastao *Asmodjev šal*. Naraciju od njega preuzima nevidljivi narator, a zatim Anđelko Plavša koji pripovijeda o svojoj supruzi Niži. O epilogu Plavšina i Nižina braka pripovijedaju trgovci Gorulj i Madvidović koji brinu o Grabovcu čija je ruka izgorjela. O Grabovčevu odlasku i napuštanju obitelji pripovijeda njegov sin i uz pomoć nevidljivog pripovjedača dovodi je do kraja.[103] Za fabulu Pavičić kaže kako je komponirana mozaično, *sastoji se od mnoštva više ili manje povezanih priča, od kojih se mnoge opet dijele na nekoliko fabulativnih rukavaca. Pojedine su priče po strukturi nalik ruskim matrjoskama (drvenim lutkama koje ulaze jedna u drugu): kraj jedne, početak je druge, kraj druge, početak treće, itd.*[104] Roman je podijeljen u dva dijela, a Primorac navodi kako *prvi stavlja težište na Plavšin odnos prema Niži, a drugi na posljedice susreta Martina i Niže.* Prvi dio na Primorca ostavlja dojam već poznatog, ali u drugom dijelu dolazi do obrata koji je *toliko snažan i tako rafinirano ostvaren, da je u našoj novijoj prozi teško naći nešto slično.* Primorac objašnjava da je Aralica tako *upotrijebivši jednu tehničku finesu, promjenu perspektive, postigao maksimalan učinak prisilivši čitaoca na sve*

[101] *Asmodej (Asmodi, „onaj koji uništava"), zatornik) – u židovskim legendama zao duh, neprijatelj bračnog sjedinjenja; u starozavjetnoj Knjizi o Tobiji (3,7-3,17) on je ubio sedam Sarinih muževa, jednoga za drugim, u svadbenoj noći, „prije negoli su ušli k njoj". Sara je molila da je Bog oslobodi toga zloduha, a Bog joj je poslao u pomoć anđela Rafaela. On je okovao Asmodeja, a Sara Božjom voljom postaje žena Tobijeva, sina Tobitova, „jer ona je Tobiji bila namijenjena". Ime i predodžba o Asmodeju u vezi je s perzijskim demonom Aešma-deva.* (Isto, str. 186.)

[102] Isto, str. 174.

[103] Žigo, Bože V. u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 65 – 66.

[104] Pavičić, Josip u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 68 – 69.

ono što je već pročitao i o tome prosudio, sada gleda i sudi drukčije. Ono što je ispričano u prvom dijelu romana, dobiva naime novo značenje, na nj pada novo svjetlo i on prema cjelini ima takav odnos koji se gotovo potpuno razlikuje od prvotnoga. Pa ako ni zbog čega drugoga, a ono zbog ovako maestralno izvedenog obrata Asmodejev šal možemo smatrati egzemplarnim djelom.[105] Govoreći o kvalitetama *Asmodejeva šala* Zima primjećuje da je s obzirom na povijesno vrijeme i Martina Grabovca taj roman komplementaran prethodnim romanima o Grabovcima, ali da se od njih po mnogočemu i razlikuje. U prvi plan stavlja činjenicu da *povijesnost više nije promotor zbivanja, već samo okvir unutar kojeg se razobličuju individualne sudbine.* Važna novost koju donosi zadnji roman tetralogije za Zimu je i ženski protagonist, *a za pisca patrijarhalnog kova i gotovo tradicionalnog mentaliteta, uočljivog do stanovite mjere i u pripovjednom postupku, ta je činjenica od iznimnog značaja.* Zima ističe i relativiziranje etičke superiornosti stanovnika dalmatinskog zaleđa koja je prisutna u prethodnim romanima *morlačke tetralogije*. Uz novitete, Zima navodi kako se *otprve nailazi na poznate Araličine odlike: ljepotu pučkog leksika, spretnost u fabuliranju, sklonost gnomskim konstrukcijama te veličanje patrijarhalne kulture i vraćanje mitskim izvorima.* [106] Ivanković vidi demona Asmodeja kao kaznu Martinu Grabovcu koji je obilježen gubitkom ruke. Za njega se Grabovčeva obilježenost *u priči javlja kao jamac istinitosti što je lijepa i domišljata piščeva intervencija u samu priču koja pojavom Asmodeja iznevjerava detektivsku nit započetu nagodbom Anđelka i Martina.* Za *Asmodejev šal* Ivanković kaže *Istina, ova knjiga, i pored toga što slijedi trag ranijih, nije jednako uspjela kao prethodne, ali joj to ne smeta da stane uz bok ranijima.* Kao njezinu prednost on vidi *otvorenost za tzv. običnog čitatelja* te misli da će ona Aralicu približiti *i onom krugu čitatelja koji vole „malo lakšeg" Aralicu.*[107] Ivandić smatra da kraće epizode koje su umetnute u glavni sižejni tok *obogaćuju tekst značenjima i ujedno dopunjuju njegovu temu.* Ivandić, kao i mnogi prije njega, zapaža Araličinu jezičnu izvrsnost, i dodaje da *igra ljubavi i sudbine* romanu daje poseban ugođaj.[108] Žigo drži kako je *Asmodejev šal* roman koji je *ispričan živo i čitko, mjestimice čak prošaran ironičnim i naglašeno lirskim pasažima. Ima tu i Araličine (katkad zamorne) gnomike, kao i strukturnih nesuglasja (čitavo poglavlje o snu kao da je umetnuto iz neke druge knjige). Međutim, Asmodejev šal je, možda,*

[105] Primorac, Strahimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 73.
[106] Zima, Zdravko u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 57 – 58.
[107] Ivanković, Željko u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 62 – 63.
[108] Ivandić, Sanjin u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 64.

baš onaj Araličin roman koji bi zbog golicave i vječne teme, spretno ispripovijedane, mogao naići na najveći odjek kod čitatelja. Ima u njemu, između ostaloga, i veoma sugestivnih i nadražujućih erotskih prizora![109] Za Primorca je *Asmodejev šal izuzetan, upravo paradigmatičan primjer kako se poznavanje spisateljskog zanata i vještine u strategiji raspoređivanja građe pretvaraju u vrhunskog saveznika pisca.*[110]

Romani *morlačke tetralogije*, ističe Nemec, *prepuni su autentičnih povijesnih činjenica, ali su one u romane ušle iz franjevačkih kronika, narodne književnosti, zapisa s putovanja. Iako predstavljaju pravu sliku svojega vremena, iz njegovih romana izbija velika dimenzija alegorijskoga smisla iz koje se može zaključiti kako je muka što su je proživljavali nekadašnji žitelji južne Hrvatske, osjećajući na vlastitoj koži što znači živjeti u procjepu između moćnih država, bliska muci čitatelja koji jednako i iz života znamenitog Antuna Vrančića* (lik iz romana *Psi u trgovištu*), *kao i iz sudbina vojnika, majstora kovača i graditelja iz obitelji Grabovac, mogu prepoznati kako se u odnosu pojedinca spram vlasti, države, ideologije i religije, kroz stoljeća, gotovo ništa nije promijenilo*.[111]

U prikazivanju naroda i narodnog života u spomenutim romanima Aralica važno mjesto posvećuje prikazu narodnih običaja. Visković u kritičkom osvrtu na roman *Duše robova* kaže: *Otud u svim Araličinim romanima, pa i u ovome, veliku važnost imaju opisi raznih folklornih rituala, običaja, moralnih normi, zanatskih vještina, prizora iz svakodnevnog života.*[112] U svom drugom članku koji se bavi romanom *Graditelj svratišta* Visković primjećuje da su kod Aralice *česti i opisi obreda i rituala u kojima je kumulirano dugogodišnje kolektivno iskustvo.* To prema Viskoviću *svjedoči o njegovu uvjerenju da se upravo u tim prizorima očituje kulturno-civilizacijska baština morlačkog svijeta.*[113] Iz ovoga bismo mogli zaključiti da se Aralica osjeća kao branitelj načina života koji je često bio karakteriziran kao primitivan, a ljudi iz dalmatinske unutrašnjosti s prijezirom su nazivani Morlacima pa time i sam termin Morlak ima pejorativno značenje. Aralica je za taj svijet vezan i svojim mjestom rođenja i u svojoj mladosti je zasigurno imao priliku vidjeti niz prizora koje je kasnije iskoristio pri pisanju svojih romana. To Aralicu čini vjerodostojnim svjedokom te njegovu pripovijedanju, stilski bližem 19. stoljetnoj

[109] Žigo, Bože V. u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str. 66.
[110] Primorac, Strahimir u Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006., str 70.
[111] Nemec u Fališevac, Dunja; Nemec, Krešimir; Novaković, Darko: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 21.
[112] Visković, Velimir: *Pozicija kritičara,* Znanje, Zagreb, 1988., str. 18.
[113] Isto, str. 21.

književnosti nego postmodernizmu, daje dodatnu uvjerljivost pri opisu bogate narodne baštine, iako u njegovu slučaju opisivanje baštine nije primarni cilj njegova pisanja, već je u službi ocrtavanja životnih okolnosti likova o čijim sudbinama piše.

4. Osvrt na poetiku i povijest hrvatske usmene književnosti

Književnost čovjeka prati od iskona. O važnosti književnosti i riječi kao njene temeljne sastavnice svjedoči i Evanđelje po Ivanu koje započinje riječima:

U početku bijaše Riječ,

i Riječ bijaše kod Boga,

i Riječ bijaše Bog.

Ona u početku bijaše kod Boga.

Sve po njoj postade, i

bez nje ne postade ništa

što postoji.[114]

Riječ je na početku svekolikog postojanja i bez nje ničega ne bi bilo. U njenom postojanju zametak je razvoja ljudske misli i ljudske civilizacije. Isprva, u agrafijskoj fazi ljudskoga razvoja riječ se prenosila usmenim putem u malim zajednicama ljudi. S vremenom i razvojem pisma, a posebice nakon izuma tiskarskog stroja, pisana riječ doživjela je veliku ekspanziju i našla svoje mjesto na svim krajevima svijeta. Vrhunac upotrebe riječi zasigurno je književnost, usmena i pisana.

Govoreći o književnosti kao usmenoj i pisanoj vidljivo je da je najveća razlika između spomenutih književnosti medij kojim se ostvaruju. Jedna i druga književnost jezični su proizvodi, ali se jezični sustav različito manifestira u slučaju jedne i druge književnosti. Usmena književnost realizira se govorom i slušanjem, ali i pratećim neverbalnim komunikacijskim znakovima (geste, izraz lica, ton glasa, položaj i pokreti tijela, itd.) koji nadopunjuju govornikovu verbalnu izvedbu. Autor pisanog književnog teksta pri prenošenju svojih ideja, misli i osjećaja koristi samo pisanu riječ stavljenu na neku podlogu, najčešće papir. Maja Bošković-Stulli u prvoj knjizi *Povijesti hrvatske književnosti* navodi kako je *usmenoj i pisanoj književnosti zajednička njihova osnovna književna funkcija, ali usmena književnost ima i posebnosti. To se podjednako odnosi na njezin način funkcioniranja i na izvanknjiževne*

[114] Kaštelan, Jure; Duda, Bonaventura (ur.): *Biblija, Stari i Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., Iv 1, 1 – 3, str. 1200.

funkcije.[115] Stipe Botica kaže kako *usmenost je samo jedna od funkcionalnih mogućnosti teksta. Štoviše, pretežite su druge svrhe koje nisu prvotno književne (dio obreda, običaja, slijeda godišnjeg/prirodnog ciklusa, svečanog čina; odgojne, spoznajne…).*[116] Eric H. Havelock ističe kako su u razdoblju primarne usmenosti društvene i estetske svrhe usmene književnosti bile ravnopravne. *Kad se društvena odgovornost jednom počinje prenositi na pismo, odnos se mijenja u korist estetskoga.*[117] Prema tome, pisana književnost ima primarno estetsku funkciju nasuprot usmene koja uz estetsku funkciju zadržava i društvenu. Botica navodi kako usmenoknjiževna djela *svoje postojanje, i primarni nastanak, duguju darovitim pojedincima koji su obdareni posebnim smislom za govor/jezik, koji posjeduju kompetenciju, a eventualno „kolektivno" u takvim djelima proizlazi iz činjenice da su autori struktura maksimalno usuglasili svoju kreativnu moć s pogledima, stajalištima i sustavom vrijednosti određene zajednice u kojoj žive i kojoj cijelim svojim društvenim habitusom pripadaju.*[118] Usmena književnost nastaje u kontaktu sa zajednicom i mora biti prihvaćena od zajednice u kojoj se izvodi kako bi postala tradicijom i osigurala svoje daljnje postojanje, dok pisano djelo može postojati bez obzira je li prihvaćeno od zajednice ili nije. Budući da usmenu književnost prenosi zajednica, ona ne može postojati neovisno od nje. Svaki član zajednice može postati nasljedovateljem usmene tradicije te je prenijeti novim generacijama. Usmenu književnost odlikuje demokratičnost jer su svi članovi zajednice dionici njezina postojanja i opstanka. Kada zajednica izgubi potrebu za usmenoknjiževnim tekstom, on može nestati ako nije zapisan. Njegovo postojanje ovisi o potrebama zajednice u kojoj tekst živi.

Bitna razlika između usmene i pisane književnosti nalazi se i na razini odnosa prema tekstu. Za razliku od pisane književnosti koja poznaje zapisani i fiksirani tekst, kod usmene književnosti ne postoji samo jedan pravi tekst. Usmenoknjiževno djelo ponovno nastaje pri svakoj novoj izvedbi i svaka od novih inačica je autentična.[119]

Činjenica da usmena književnost nastaje u ljudskoj zajednici koja joj je potrebna za opstanak nadahnula je i različita imena koja je ovaj oblik književnog izraza nosio i nosi. Kekez navodi kako *nijedan književni pojam, a posebno nijedna književnost nisu ni približno tako često mijenjali svoje ime kao što je to bilo s književnošću koju u novije vrijeme zovemo pretežito*

[115] Bošković-Stulli u Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 8.
[116] Botica, Stipe: *Usmene lirske pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 15.
[117] Havelock, Eric A.: *Muza uči pisati*, AGM, Zagreb, 2003., str. 58.
[118] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 25.
[119] Pavličić, Pavao: *Književna genologija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983., str. 133.

usmenom i koja je uza sve to uvijek bila poznata, pa i najpoznatija, pod nazivom narodna.[120] Botica ističe kako je usmena književnost tijekom povijesti različito nazivana te iznosi podataka kako je u jednoj obradbi izdvojeno čak jedanaest naziva za taj fenomen: *narodna ili pučka poezija, narodna književnost, narodno stvaralaštvo, folklor, folklorna književnost, književni folklor, usmena književnost, usmena tradicija, tradicijska književnost, tradicijska verbalna umjetnost, verbalni folklor*[121]. Najčešće upotrebljavani nazivi od navedenih su narodna književnost, folklorna književnost i u novije doba usmena književnost.

Kekez navodi kako je usmena književnost najduže i najredovitije nazivana narodnom književnošću. *Termin sugerira tezu da je tu književnost stvarao narod i da ju je s koljena na koljeno prenosio novim generacijama, a nove su je generacije postupno usavršavale.*[122] Maja Bošković-Stulli iznosi kako je Michel de Montaigne prvi progovorio o vrsti poezije koju naziva narodnom: *Narodna i nevino prirodna poezija ima svojih naivnosti i čari po kojima je slična vrhunskoj ljepoti savršene umjetničke poezije (...).*[123] Naziv narodna književnost nastaje u renesansi te ističe jak utjecaj usmene književnosti na književnost renesanse i baroka. Pisci tih književnih razdoblja svoja djela stvaraju prema uzoru na usmenu književnost ili u djela inkorporiraju usmenoknjiževne oblike.[124] Prema Botici, naziv narodna književnost na vrhuncu je bio u doba romantizma kada su romantičari narodno vidjeli kao *ono što je izvorno, svojstveno nekom narodu, prirodno, identitetno, što pripada nekoj kulturi*[125]. Interes za usmenu književnost rezultirao je sustavnijim sakupljanjem i proučavanjem zapisa usmene književnosti. Botica nadalje navodi kako je s vremenom naziv narodna književnost dobio značenje *djela nepoznatih darovitih autora iz naroda koji stvaraju po mjeri svoje sredine, uspješno i manje uspješno, ovisno o stvaralačkoj moći pojedinaca, darovitih pojedinaca iz naroda, bez obzira na stalešku pripadnost.*[126]

Folklor i folklorna književnost svoje ime duguju Williamu Johnu Thomsu koji je u pismu upućenom uredništvu časopisa *The Arthenaum* pod pseudonimom Ambrose Merton

---

[120] Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost,* urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 140.
[121] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 39.
[122] Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost,* urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 141.
[123] Bošković-Stulli u Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 49.
[124] Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 9.
[125] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013. str. 39.
[126] Isto, str. 41.

1846. napisao: *stranice vašeg časopisa često su svjedočile vašem zanimanju za ono što se u Engleskoj naziva narodnim starinama ili narodnom književnošću. Međutim, riječ je, zapravo, više o znanju nego o književnosti te bi ga se moglo vrlo prikladno opisati dobrom saksonskom složenicom Folk-Lore „znanje naroda“.*[127]

Naziv usmena književnost u opticaj uvodi francuski folklorist Paul Sébillot 1881. godine. S vremenom taj naziv postaje najučestaliji i nadređen ostalim nazivima.[128] U svom komentaru različitog nazivlja kojim je nazivana usmena književnost Kekez ističe kako nazivi narodna i usmena književnost koji su se najviše koristili *ne kažu zašto nastaje književno djelo*, a Kekez prednost daje nazivu usmena književnost jer taj naziv *kaže kako nastaje književno djelo i time pruža poetičku oznaku i postavlja tu poetiku u suodnos prema poetici pisane književnosti, ne sugerirajući nikakve vrijednosne komparacije.*[129]

Od svoga nastanka pisana je književnost za uzor i podlogu imala usmenu tradiciju. Josip Kekez primijetio je tri faze u njihovu suodnosu. U prvoj, agrafijskoj, fazi postoji samo usmena književnost. Razdoblje je to prije uvođenja pisma u zajednicu pa ta zajednica nije nepismena, nego je bespismena. U drugoj fazi usmena i pisana književnost postoje jedna uz drugu, ali primat drži usmena. Druga faza, prema Kekezu, traje od početka pismenosti do Drugog svjetskog rata. U trećoj fazi koja traje od Drugog svjetskog rata naovamo postoje obje književnosti, ali pisana preuzima primat od usmene književnosti.[130]

Od samih početaka pismenosti usmena književnost imala je jak utjecaj na oblikovanje pisanih književnih djela i uglavnom je smjer u kojem se književna materija kretala iz jedne u drugu književnost išao od usmene ka pisanoj književnosti. Jedino razdoblje kada se književna materija kretala u oba smjera bio je srednji vijek. *Razlog tome obostranom inkorporiranju jest u tome*, kaže Kekez, *što kategorija usmenosti i kategorija pisanosti pri interferenciji formiraju zajedničko područje što ga određuje kategorija slušanosti: usmena, a većim dijelom i pisana književnost, namijenjene su slušnoj percepciji.*[131] Korist takve situacije u srednjem vijeku bila je obostrana. Usmena književnost usvojila je srednjovjekovne modele pisane književnosti koji su je obogatili i pružili joj poticaj za daljnji razvoj, a slično je bilo i s pisanom književnošću u

[127] Hameršak, Marijana; Marjanić, Suzana (ur.): *Folkloristička čitanka*, AGM, Zagreb, 2010., str. 25.
[128] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 43.
[129] Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost,* urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986. str. 142.
[130] Isto, str. 134 – 135.
[131] Kekez, Josip: *Prva hrvatska rečenica*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., str. 76.

koju je, zaslugom usmene tradicije, uz niz motiva i tema rano ušao i narodni jezik.[132] Estela Banov-Depope smatra kako su upravo stilistički postupci usmene književnosti koji se nalaze u pisanim dokumentima ranog hrvatskog srednjovjekovlja dokaz utjecaja usmene na pisanu književnost.[133]

Usmena je književnost u pisanu inkorporirana na tri načina. Neki su autori usmenoknjiževne primjere preuzimali izravno iz njihova izvedbenog konteksta, zapisivali ih, komentirali i na taj način sačuvali za budućnost. Drugi su pisci do primjera usmene književnosti dolazili posredstvom pisma kojim su ti primjeri prethodno okamenjeni i sačuvani. Josip Kekez ističe kako se proces inkorporiranja usmene u pisanu književnost *očitovao na tri temeljna načina: a) komentiranjem i sakupljanjem, b) cjelovito inkorporiranim primjerima, c) govorenjem na narodnu odnosno nasljedovanjem jezika i stila usmenoga stvaralaštva i novim osmišljavanjem njegovih motiva i tema.*[134] Nadalje, Kekez je primijetio da prisutnost usmene književnosti u djelima pisane književnosti ovisi o poetici pisanog djela. Oblik djela iz usmene književnosti mora odgovarati obliku pisane književnosti u koji se uvrštava. Važno je da inkorporirani dio odgovara potrebama teksta u koji se uvrštava. Kekez tu nudi primjer i kaže da će *neka djela svoj prozni izraz graditi i epskom i lirskom pjesmom i mikrostrukturama, a ne samo pripovijetkom; neka će prozna djela inkorporirati narodne stihove cjelovito ili prekidajući ih proznim dodacima, i tako između ostaloga ritmizirati svoju rečenicu. Drugi će u sebe npr. unositi i poslovice, zagonetke, lirske i epske pjesme, prilagođujući ih strukturi pisanoga djela, ali počesto i tako da se struktura pisanoga djela mijenja i ravna prema strukturi oblika iz usmene književnosti. Treći će pak u svoje pjesništvo npr. umetati nestihovane forme, ali opet tako da poetika jednoga oblika djeluje na poetiku drugoga oblika i tako da primjer iz usmene književnosti podržava osnovnu ideju i estetski doživljaj pjesme.*[135] Pavao Pavličić kaže kako umjetnička književnost uvijek u vidu ima hijerarhiju među književnim formama te kako ona iz usmene književnosti preuzima one forme koje mogu postići ciljeve što ih postavlja poetika umjetničke književnosti ili zato jer se u nekom razdoblju od umjetničke književnosti očekuje da začudi pa se to postiže unošenjem nekih karakteristika usmene književnosti u umjetničku. On tvrdi kako je obrnuta situacija u kojoj usmena književnost preuzima elemente iz umjetničke književnosti uglavnom slučajna i posljedica neke socijalne situacije, a ne namjere.

---

[132] Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost,* urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 135.
[133] Banov-Depope, Estela: *Zvuci i znaci*, Leykam international, Zagreb, 2011., str. 43.
[134] Kekez, Josip: *Prva hrvatska rečenica*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., str. 121.
[135] Isto, str. 74.

Nakon što je usmena književnost preuzela neki oblik umjetničke književnosti, ona ga više ne gleda kao nešto novo, nego kao da je oduvijek bio dio njezina književnog sustava.[136]

Iznimnu važnost za očuvanje usmenoknjiževnih oblika i tradicijske baštine do današnjih dana imali su zapisivači i njihovi kazivači koje su zapisivači susretali pri terenskom radu. Istaknuto mjesto, kada je riječ o zapisivanju i baštinjenju usmene književnosti, zauzimaju Petar Hektorović i Stanko Vraz koji su uvidjeli važnost preciznog i vjerodostojnog bilježenja usmene književnosti kako je se čuje iz usta kazivača.

Petar Hektorović, jedan od pripadnika hvarskog humanističkog kruga, u svom najvažnijem djelu *Ribanju i ribarskom prigovaranju* napisanom u obliku poslanice Jeronimu Bartučeviću 1556. opisuje trodnevnu plovidbu od Staroga Grada do Nečujma na sjevernoj obali otoka Šolte i natrag. Društvo su mu pravili ribari Nikola Zet i Paskoje Debelja iz čijih je usta Hektorović slušao i zapisao nekoliko usmenih pjesama od kojih se posebno ističu dvije bugarštice: *Kraljević Marko i brat mu Andrijaš* te *Radosav Siverinac i Vlatko udinski vojvoda*.[137] Zapisujući pjesme onako kako ih je čuo od njihovih izvođača, Hektorović je pružio model koji je postao uzorom mnogim zapisivačima tradicijske baštine do danas i zbog toga ga mnogi smatraju prvim značajnim hrvatskim folkloristom. Na Hektorovićev rad nadovezao se Stanko Vraz[138] koji je 1842. godine u komentaru zbirke slavonskih narodnih pjesama Mate Topalovića *Tamburaši ilirski* napisao: *Kod narodnij pěsamah nesmě se ništa prenačinjati, proměnjat ili popravljat, nego ih valja bilježit onako, kako izviru iz ustiuh naroda. Lěpota i mahne njihove, sve je sveta baština praotac naših.*[139] Josip Kekez taj je naputak nazvao *Hektorović–Vrazov zakon*, a on čini temelje moderne znanosti o usmenoj književnosti i tradiciji na našim prostorima. O važnosti tog temeljnog postulata folkloristike govori i Maja Bošković-Stulli koja ističe kako *Svaki zahvat zapisivačev ili urednikov udaljuje tekst od svjedočenja,*

[136] Pavličić, Pavao: *Književna genologija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983., str. 138, 145.
[137] Usp. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 505 – 506.
[138] Stanko Vraz, pravim imenom Jakov Frass, bio je hrvatski i slovenski pjesnik, kritičar i prevoditelj rođen u Cerovcu u Sloveniji 30. lipnja 1810., a umro u Zagrebu 24. svibnja 1851. Studirao je pravo i filozofiju u Grazu, ali prvenstveni interes pokazivao je prema proučavanju književnosti i stranih jezika. Svoju ranu poeziju pisao je na zavičajnom dijalektu, a nakon prvog posjeta Hrvatskoj 1833. oduševljava se idejama ilirskog pokreta. S Gajem se susreće u Grazu te iste godine, a u *Danici* sudjeluje od njenog prvog broja. Od 1837. počinje pisati isključivo hrvatskim jezikom, a 1838. trajno se nastanjuje u Zagrebu. Vraz je prvi hrvatski profesionalni književnik, pokretač časopisa *Kolo*, a od 1846. – 1848. bio je tajnik Matice ilirske. Autor je zbirki pjesama: *Đulabije, Glasi iz dubrave žerovinske* i *Gusle i tambura: različite pěsni*. (Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., str. 506.)
[139] Bošković-Stulli u Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 299.

makar i posrednog, o usmenoj književnoj komunikaciji. Vjerno zapisan tekst postao je činjenicom pisane književnosti, ali djelomice i pisanim svjedočanstvom o živoj usmenoj književnosti.[140]

U skladu s Hektorovićevim i Vrazovim razmišljanjima iznimno mjesto u proučavanju usmene književnosti imaju ljudi koji zapisuju, prikupljaju i proučavaju usmenoknjiževna djela ili su to radili u prošlosti. Usmena književnost zapisivana je i prije Hektorovićevih zapisa u *Ribanju i ribarskom prigovaranju*. Botica navodi kako je 1462. godine nastao najstariji zapis usmenoknjiževnog dvostiha: *O Jelo, vita Jelo, / ne hod' sama na vodu!* uz dodatak *Klimoje je na vodi*. Taj je fragment pronađen zapisan uz sudski spis dubrovačke plemićke obitelji Gučetić.[141] Pjesmu *Još pojdoh ravnim* poljem zabilježio je Franjo Municij 4. studenoga 1484. na rubu oporuke Zadranina Trana. Juraj Šižgorić 1487. u svom djelu *De situ Illyriae et civitate Sibenici* donosi opis usmenih lirskih pjesama i načina njihova izvođenja.[142] Najstariju zapisanu hrvatsku bugaršćicu *Tamnovanje vojevode Sibinjanin Janka* zabilježio je 1. lipnja 1497. Ruggero de Pazienza u talijanskoj pokrajini Molise. Nju su uz ples u mjestu Gioa del Colle u okolici Barija izveli prognani Hrvati iz Bosne i Hercegovine za kraljicu Izabelu del Bolzo.[143] U doba renesanse zapisano je više usmenoknjiževnih tekstova. Neki od njih se nalaze u *Zborniku Nikše Ranjine* (nastajao od 1507.) ili u prije spomenutom Hektorovićevu *Ribanju i ribarskom prigovaranju*. Epsko pjesništvo 16. i 17. stoljeća slabo je poznato, a njegovu tematiku i junake baštine bugarštice i drugi zapisi iz toga doba.[144]

U osamnaestom stoljeću situacija se za epsku poeziju mijenja pa su iz tog stoljeća sačuvani zapisi i usmenih epskih pjesama. Jedan od zapisa je *Erlangenski rukopis* koji je otkrio Nijemac Gerhard Gesemann u njemačkom gradu Erlangenu prema kojem i nosi ime. Gesemannovo je mišljenje da je rukopis nastao na području Vojne krajine u zapadnoj Slavoniji

---

[140] Isto, str. 20.
[141] Botica, Stipe: *Usmene lirske pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 20.
[142] Šižgorić navodi kako mu su od ilirskih poslovica oštroumnijim ne čine ni *Solonovi zakoni, ni izreke Nume Pompilija, ni sami Pitagorini propisi*. O naricaljkama koje izriču šibenske žene kaže da *diraju i potiču na plač i ljude tvrda srca* i da su *dirljivije od tužbalica Tetide i majke Eurijalove*. Nadalje navodi kako *pri svadbi plešu i pjevaju neke svatovske pjesme kakve nismo čuli da je pjevao ni Katul ni Klaudijan*. Šibenska mladež pjeva *takve ljubavne pjesme kakve bi jedva spjevao uglađeni Tibul ili nježni Propercije ili razbludni Likoridin Gal ili Sapfa s Lezbosa*. Uz rad *naizmjence improviziraju pastirske pjesme tako da bi rekao kako se pred Palemonom natječu u pjevanju Dameta i Menalka*. (Šižgorić, Juraj: *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*, Povremena izdanja muzeja grada Šibenika, Šibenik, 1981., str. 55.)
[143] Usp. Botica, Stipe: *Usmene lirske pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 20.; Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 235.
[144] Bošković-Stulli u Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 202.

u okolici Požege oko 1720. godine te da ga je zapisao nepoznati Nijemac koji je bio vojni ili kancelarijski činovnik. U rukopisu prevladavaju lirske i epske deseteračke pjesme, a uz njih ima i pučkih anonimnih pjesama gradskog podrijetla.[145] Iz Požege potječu i dvije rukopisne zbirke nastale krajem osamnaestog stoljeća: *Požeški zbornik* pronađen u ostavštini Vjekoslava Babukića i *Zbornik Tome Kraljevića* čija godina postanka nije poznata, ali za koju Bošković – Stulli smatra da bi mogla biti 1796. Taj zbornik ime je dobio prema svom nekadašnjem vlasniku. Ti zbornici slični su te se podudaraju i u velikom broju pjesama koje su malo izmijenjene i dolaze drugačijim redoslijedom, ali je zapravo riječ o istim pjesmama.[146]

Istaknuto mjesto među zapisivačima usmenoknjiževnih tekstova u osamnaestom stoljeću zauzima Julije Bajamonti koji je pomogao opatu Albertu Fortisu u prikupljanju hrvatske narodne baštine. Za njega Bošković-Stulli kaže kako je bio *splitski liječnik i skladatelj, pjesnik i pisac poligraf s tipičnim osamnaestostoljetnim enciklopedijskim interesima, volterijanac, rusoovac, pristaša racionalizma i ujedno predromantik, Dalmatinac „koji osjeća hrvatski, ali pjeva talijanski" po riječima Ivana Milčetića – pripadao je među one pisce koji su, potaknuti rodoljubljem i općim predromantičkim raspoloženjem, počeli bilježiti usmene pjesme i razmišljati o njima na nov i dotle nepoznat način.*[147] Bajamonti je putovao po Dalmatinskoj zagori i Bosni, a na tim putovanjima je bilježio usmene pjesme i narodne običaje. Međutim, ono po čemu je ostao upamćen je njegova suradnja s padovanskim opatom Albertom Fortisom. Rezultat njihove suradnje Fortisovo je djelo *Put po Dalmaciji* iz 1774. godine u kojem je po prvi put objavljen talijanski prijevod balade *Asanaginica* koju je Fortisu vjerojatno dao Bajamonti. Taj prijevod pomogao je u upoznavanju ostatka Europe s našom tradicijskom baštinom, a Fortisov *Put po Dalmaciji* pružao je romantičarima pogled u egzotičan svijet Morlaka. Na Fortisovo djelo osvrnuo se mladi Sinjanin Ivan Lovrić svojim djelom *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice* (1776.) kojim je želio ispraviti činjenice koje je smatrao pogrešnima u Fortisovu djelu. Uz Fortisa, Bajamontija i Lovrića u 18. stoljeću bavili su se zapisivanjem i prevođenjem usmenih pjesama i Dubrovčani Đuro Ferić i Marko Bruerović (pravim imenom Marc Bruere Desrivaux, sin francuskog konzula u Dubrovnika, a kasnije i sam francuski konzul preveo je *Asanaginicu* na francuski), te Talijan

[145] Isto, str. 232 – 233.; Usp. Botica, Stipe: *Pjesme o Senjanima u Erlangenskom rukopisu iz 1720. godine*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, No. 1, Vol. 17, 1990., Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, str. 143.
[146] Bošković-Stulli u Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 237.
[147] Isto, str. 261.

Francesco Maria Appendini koji je dio života proveo u Dubrovniku gdje je radio kao nastavnik i ravnatelj gimnazije. Napisao je talijanskim jezikom dvotomno djelo *Povijesno-kritički prilozi o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana (1802. i 1803.)* koje donosi opise dubrovačkih običaja te zapise narodnih pjesama.[148]

Godina 1813. važna je za hrvatsku folkloristiku jer je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac te godine izdao *Okružnicu* kojom je uputio svećenike svoje biskupija na sakupljanje usmenoknjiževne baštine. *Okružnica* je otisnuta i u Danici ilirskoj 1837. godine, a uz latinski original nalazi se i prijevod na hrvatski. Taj je poziv najavio hrvatski narodni preporod, razdoblje u kojem je zapisivanje i izvođenje usmenoknjiževnih djela doživjelo svoj vrhunac. Sam vođa hrvatskih preporoditelja Ljudevit Gaj u mladosti se bavio zapisivanjem pjesama koje je objedinio pod naslovom *Peszme vszakoverztne* (1827. – 1828.). U njegovoj se zbirci uz 105 pjesama nalazi i 1587 poslovica[149]. U tom razdoblju djelovao je i prije spomenuti Stanko Vraz, a uz njega i niz drugih poput Mate Topalovića (*Tamburaši ilirski*, 1842.), Luke Ilića Oriovčanina (*Slavonske varoške pjesme* 1844., 1847.; *Narodni slavonski običaji* 1846.), Ivana Kukuljevića Sakcinskoga (*Pjesme* 1847.) i dr.

Iznimno mjesto među sakupljačima baštine zauzima don Mihovil Pavlinović koji je u prikupio i zapisao 1653 pjesme s područja Dalmacije, Bosne i Hercegovine i šire. Njegovi zapisi ostali su u rukopisu sve do 2007. i 2008. kada su objavljeni u dvije knjige pod naslovom *Hrvatske narodne pjesme* u izdanju Književnog kruga iz Splita.

Za sakupljanje baštine važna je uloga i Matice hrvatske koja je proglasom iz 1877. godine pozvala na prikupljanje hrvatskih narodnih pjesama. Odaziv na Matičin poziv bio je velik pa je do kraja 1896. godine sabrano 157 zbornika s 24 500 pjesama. U Slavoniji je djelovao svećenik Nikola Tordinac koji je 1883. godine objavio *Hrvatske narodne pjesme i pripovijedke*. Bogatu građu prikupio je Matičin suradnik Andro Murat, svećenik s otoka Šipana, koji je zapisao velik broj usmenih, pretežno epskih pjesama od svoje majke Kate Murat te ih predao Matici hrvatskoj 1886. godine. Kata Murat kazivala je pjesme i drugom zapisivaču narodne baštine, svome bratu Vinku Palunku.[150] Bratu je pjesme kazivala na čakavskome

[148] Isto, str. 273.
[149] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 161
[150] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga, knjiga 4, Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 342.

jeziku, a sinu kasnije na štokavskome.[151] Brojnost i vrijednost pjesama koje je prenijela sinu i bratu čine Katu Murat jednom od najvažnijih hrvatskih kazivačica usmenoknjiževnih djela.

Na kraju devetnaestog stoljeća 1897. godine Antun Radić je objavio *Osnovu za sabiranje građe o narodnom životu*. On je bio i urednik *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*.[152] Osnivač zagrebačke Glumačke škole (1898.), predsjednik Matice hrvatske i Društva hrvatskih književnika Nikola Andrić priredio je sedam knjiga hrvatskih narodnih pjesama.[153]

Na samom početku dvadesetoga stoljeća, točnije 1913. godine, u Zaostrogu je Stjepan Banović zapisao najdulju hrvatsku usmenu epsku pjesmu (1635 stihova) *Primorac Ilija i ženini prosci* koju je čuo od susjeda Mate Banovića „Trliša".[154] U prvoj polovici dvadesetog stoljeća svoj doprinos baštinjenju i proučavanju usmene književnosti dao je i Vladimir (Vladoje) Bersa koji je zapisao 476 primjera narodne glazbe iz Dalmacije i objavio ih 1944. u knjizi *Zbirka narodnih popjevaka iz Dalmacije*. Te iste godine u Zagrebu je otisnuta knjiga Petra Grgeca *Razvoj hrvatskog narodnog pjesničtva (književno – poviestne razprave)*, a prethodne, 1943. godine isti autor objavio je knjigu *Hrvatske narodne pjesme*.

U drugoj polovici dvadesetog stoljeća objavljeno je nekoliko važnih zbirki usmene lirike poput *Narodnih lirskih pjesama* (1963.) koje je uredio Olinko Delorko, a koje su objavljene u sklopu edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti. Godine 1972. Krešimir Mlač je objavio *Zlatnu knjigu hrvatske narodne lirike*, a 1996. Stipe Botica priredio je u *Usmene lirske pjesme*. Važne su za proučavanje hrvatske usmene lirike i knjige Stipe Botice *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka* iz 1995. i *Lijepa naša baština* iz 1998. Uz Boticu zbirke usmene lirike objavili su Tanja Perić Polonijo: *Narodne pjesme iz luke na Šipanu* (1996.) i *Tanahna galija* (1996.); Marko Dragić: *Ramo moja* (1992.), *Tuj tunja, tu jabuka* (1995.) i *Duša tilu besidila* (1997.).[155]

Prve usmene priče o Hrvatima javljaju se u djelu bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta *O upravljanju carstvom* iz desetoga stoljeća. Najvažnije mjesto svakako zauzima

[151] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 189.
[152] *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* prvi je hrvatski etnološki časopis u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Časopis je osnovan 1896., a od 1995. izlazi pod nazivom *Zbornik za narodni život i običaje*. Časopis su uređivali Ivan Milčetić, Antun Radić, Dragutin Boranić, Branimir Gušić, itd. Osnutak *Zbornika* početak je institucionalizacije hrvatske etnologije. (Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., str. 705.)
[153] Brozović, Dalibor (ur.): Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999., str. 243.
[154] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 319.
[155] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga, knjiga 4, Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 26.

povijesna predaja o dolasku Hrvata predvođenih petoricom braće i dvjema sestrama na ove prostore. *To su najstarija svjedočanstva o usmenoj hrvatskoj književnoj predaji te tako stoje na početku hrvatske književne tradicije na slavenskom jeziku, još u vremenu kada je ona mogla biti samo usmena, a Dalmacija i zemlja Hrvata dva različita i suprotna svijeta.*[156] Predajama je bogat i *Ljetopis* pop Dukljanina iz dvanaestog stoljeća, a među njima se nalazi predaja o podrijetlu imena grada Dubrovnika.[157]

Usmene priče javljaju se u tekstovima naših renesansnih i baroknih pisaca kao aluzije ili fragmenti. Bošković-Stulli ističe kako su ponekad isprepletene s motivima poznatima iz antičke mitologije i književnosti. Tako i Hektorovićevi suputnici, ribari Paskoje Debelja i Nikola Zet, pripovijedaju priče o zlatnom dobu koje su antičke provenijencije. Slično i Zoranić u svoj roman *Planine* uvrštava priče koje nastanak lokaliteta objašnjava *„pritvorima junakov i deklic"*, a koje pokazuju sličnost s Ovidijevim *Metamorfozama*.[158] Glavnina usmenih priča iz vremena renesanse i baroka danas nam je nepoznata u obliku u kojem je u to doba prenošena.[159] Čubelić navodi kako su u nas prve narodne pripovijetke zabilježene tek krajem osamnaestoga i početkom devetnaestoga stoljeća.[160]

Usprkos malobrojnosti zapisanih predaja one su imale važnu ulogu prvenstveno u crkvi. Koristeći usmene priče svećenici su crkvena učenja pokušali približiti neukom narodu. Čubelić naglašava kako oni nisu bilježili narodne pripovijetke kao gotove tvorevine niti su imali razumijevanja za njihovu vrijednost, ali priče su modificirali i obilato koristili, najčešće u propovijedima.[161] Primjer takve upotrebe usmenih priča je *Blagdanar* kojega je složio glagoljaški pop Filip iz Novog Vinodolskog u Hrvatskom primorju prema latinskom djelu talijanskog svećenika i hagiografa Jacobusa de Voragine *Zlatnoj legendi*, a prepisao ga je kaligrafiranim pismom pop Andrij 1506. Zbirka je to propovijedi koje su ispunjene legendama o životu i čudesima svetaca.[162] Slični primjeri upotrebe usmenih priča nalaze se u djelima bosanskih franjevaca: *Besidama* (1616.) Matije Divkovića, *Cvitu od kriposti* (1647.) fra Pavla Posilovića te *Vratima nebeskim i xivotu viečnom* (1678.) i *Svietlosti karstianskoj i naslagenyu*

[156] Katičić, Radoslav: *Na ishodištu*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994., str. 43.
[157] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a, str. 15.
[158] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 198 – 199.
[159] Isto, str. 201.
[160] Čubelić, Tvrtko: *Narodne pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb, 1963., str. 9.
[161] Isto, str. 10.
[162] Isto, str. 10.; Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a str. 16.

duovnom (1679.) Ivana Ančića. Usmene je priče koristio i poznati hrvatski leksikograf i kajkavski pisac, svećenik Juraj Habdelić u djelima *Zrcalo Marijansko* (1662.) i *Prvi oca našega Adama grijeh* (1674.). I u osamnaestom stoljeću nastaju u Bosni fratarske knjige slične onima iz sedamnaestoga stoljeća poput *Prilika* (1701.) fra Stipana Jajčanina ili *Ljetopisa* fra Nikole Lašvanina.[163]

Usmene priče zauzimaju važno mjesto u djelu Pavla Rittera Vitezovića koji je na temelju njih napisao svoje djelo *Bosna captiva* (1712.). I drugi pisci osamnaestoga stoljeća koristili su usmene narodne priče u oblikovanju svojih dijela. Neki od njih su Ignjat Đurđević koji u *Suze Marunkove* (1724.) unosi demonološke predaje i predaju o blagu hercega Stipana Vukčića Kosače; fra Andrija Kačić Miošić koji u *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* (1756.) i *Korabljici* (1760.) koristi povijesne predaje pri opisu povijesti hrvatskog naroda i borbi protiv Turaka; svećenik Baltazar Adam Krčelić koji je zabilježio etiološku predaju o podrijetlu imena grada Zagreba i druge priče koje je ugradio u svoje djelo *Annue* (1748.).[164]

Hrvatski narodni preporod značio je prekretnicu u odnosu prema tradicijskoj baštini i usmenoj književnosti pa ne čudi da se tada javlja i prva zbirka usmenih priča koju je objavio Matija Valjavec 1858. godine. Riječ je o usmenim pričama koje je Valjavec prikupio u Varaždinu i njegovoj okolici. Prije Valjavca svoj doprinos dao je vođa preporoditelja Ljudevit Gaj koji je u rodnoj Krapini zapisao predaju o braći Čehu, Lehu i Mehu koji su, prema predaji, zbog pobune protiv rimske vlasti morali pobjeći iz Krapine. Svaki od braće osnovao je svoju državu: Čeh Češku, Leh Poljsku i Meh Rusiju. Stanko Vraz i Ivan Kukuljević Sakcinski zabilježili su predaje o vilama. Đuro Ferić u Dubrovniku skupljao je narodne basne. Usmene priče iz Bosne objavljivao je fra Ivan Franjo Jukić u listovima *Kolo* i *Bosanski prijatelj*, ali priče je prepravljao i nije bilježio mjesto i vrijeme zapisivanje niti imena kazivača. Nikola Tordinac u svojoj je prethodno spomenutoj knjizi *Hrvatske narodne piesme i pripoviedke iz Bosne* objavio priče bosansko-hercegovačkih Hrvata. Vatroslav Jagić u *Historiji naroda hrvatskoga i srpskoga* (1867.) prvi koji je sustavnije posvetio pažnju interferenciji usmene i pisane književnosti. Bosansko-hercegovački franjevac fra Petar Bakula na latinskom je napisao knjigu *Šematizam hercegovačke franjevačke provincije* (1867., 1873.) i u njoj je prikupljene predaje i

[163] Čubelić, Tvrtko: *Narodne pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb, 1963., str. 10 – 11.; Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 253 – 255.

[164] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a, str. 18 – 19.

legende sažeo i preveo ih na latinski jezik. Fra Jeronim Vladić u knjizi *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu* (1882.) objavio je povijesne predaje o stradanju ramskoga samostana svetoga Petra na Šćitu te o bijegu Ramljaka u Cetinsku krajinu iz 1687. godine.[165]

U dvadesetom stoljeću nastavilo se sa prikupljanjem i objavljivanjem usmenih priča, a istaknuto mjesto u njihovu objavljivanju imali su časopisi *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Narodna umjetnost*, *Glasnik zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine*, itd. Tri zbirke usmenih priča objavio je Balint Vujkov pod naslovom *Bunjevačke pripovijetke* (1951.).[166] Mnogi istaknuti književnici koji su djelovali u dvadesetom stoljeću, između ostalih Dinko Šimunović, Vladimir Nazor, Miroslav Krleža, Ivo Andrić, Mirko Božić, Ivan Raos, Ivan Aralica, u svoja su djela uključili usmene priče.

Znatan doprinos u prikupljanju, bilježenju i znanstvenoj obradi hrvatskih usmenih priča dali su Maja Bošković-Stulli, Tvrtko Čubelić, Josip Kekez, Ivan Mimica, Stipe Botica, Marko Dragić i dr.

U tradicionalnoj podjeli književnih rodova drama je treći rod, uz liriku i epiku. Ona je najsloženiji rod koji je rezultat međudjelovanja književnosti, glume i glazbe. Drama, čiji tekst pripada usmenoj književnosti, naziva se folklorno kazalište.

Drama je nastala u antičkoj Grčkoj i veže se uz kult boga Dioniza i njegove svečanosti u antičkoj Grčkoj. Dioniz[167] ili Bakho bio je antički bog plodnosti, uživanja, opojnosti i vina, sin Zeusa i Semele (kćerke tebanskoga kralja Kadma). Trudnu Semelu Zeusova ljubomorna supruga Hera uputila je da kaže Zeusu koji se Semeli prikazivao kao običan smrtnik neka pokaže svoje pravo obličje ili će mu zabraniti pristup svojoj postelji. Zeus nije pristao na ultimatum pa je Semela postupila kako je rekla. Zeus se u ljutnji pojavio u obliku munje i sažegao je. Zeusov sin Hermes spasio je šestomjesečni plod prišivši ga uz Zeusovo bedro da bude porođen kada doživi deveti mjesec. Zbog toga Dioniza zovu i dva puta rođeni.[168] Hera nije odustala od svojih pokušaja da uništi Dioniza pa je naredila Titanima da ga ubiju, a oni su ga rastrgali na komade i skuhali. Na mjestu gdje je Dionizova krv dotaknula dno niknulo je narovo drvo. Dioniza je ponovno sastavila i u život vratila njegova baka Rea te je uz pomoć drugih bogova Dioniz preživio i njegov se kult kao i vinova loza rasprostranio antičkim

[165] Isto, str. 19 – 21.
[166] Isto, str. 22 – 23.
[167] Brozović, Dalibor (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2001., str. 149.
[168] Grevs, Robert: *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd, 1990., str. 53.

svijetom.[169] Nastanak tradicionalnih dramskih vrsta tragedije i komedije vezuje se uz Dionizov kult. Dioniz se prema vjerovanju Grka svakoga proljeća vraćao među žive, a narod je njegov povratak slavio veselim ophodima (komosima), a kada bi došlo vrijeme za njegov odlazak ljudi bi na sebe oblačili jarčje kože (jarac – grč. tragos). Prema tim običajima ime su dobile komedija i tragedija. Iako je antička grčka dramska tradicija najsnažnija i najutjecajnija, sasvim je izgledno da se drama javljala i u drugim starim civilizacijama i da je bila vezana uz različite obrede (religijske, ratne, poljoprivredne…). Lozica navodi: *U povijesnom procesu kazalište se rađa iz obreda*[170] (…). Ono je dio obreda dok god uz estetske funkcije ima i neke druge, izvanestetske funkcije. Upravo su te izvanestetske funkcije jedna od karakteristika folklornog kazališta koje je dio ljudskih života i mnogo više od razonode.

Tragovi folklornog kazališta nisu brojni kao tragovi usmene lirike i epike iako je folklorno kazalište živjelo uz druga dva književna roda. Razlog tomu je što izvođači i sudionici folklornih događanja nisu osjećali potrebu za zapisivanjem običaja, već su tekstove i svoje uloge pamtili i izvodili. Izvedba je bila dio života u zajednici. Na zapisivanje su se odlučili učeni ljudi koji nisu bili dio usmene kulture i koji za nju nisu imali istančan osjećaj. To je rezultiralo nepotpunim zapisima u kojima su bilježene usmene pjesme i priče, ali često je izostavljan i zanemarivan kontekst (glazba, pokreti, namjena, razlog izvođenja) u kojem su se izvodile.[171] Izvučene iz izvedbenog konteksta usmene pjesme i priče nisu više dio folklornog kazališta.

Podataka o folklornom kazalištu na našim prostorima je malo. Ilirski kalupi za odlijevanje maski iz 4. ili 3. stoljeća prije Krista pronađeni u Daorsonu kraj Stoca dokaz su postojanja folklornog kazališta kod Ilira. Crkvena prikazanja koja su izvođena u srednjem vijeku imaju obilježja folklornog kazališta, a tragovi o onodobnom folklornom kazalištu nalaze se i na stećcima u Hercegovini gdje je u reljefu prikazano Kolo Ljeljanovo[172]. Lozica iznosi kako prve bilješke o folklornim predstavama u Hrvatskoj potječu iz trinaestog stoljeća. Navodi kako su se ljudi u Trogiru već 1272. maskirali u kraljeve i igrali se oružjem na Uskrs i u danima

[169] Isto, str. 93 – 97.
[170] Lozica, Ivan: *Poganska baština*, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 9.
[171] Lozica, Ivan: *Folklorno kazalište*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 16.
[172] Marija Novak navodi kako se *Ljeljenovo kolo* najduže zadržalo u Bosni i Hercegovini gdje ga je izvodilo kršćansko i muslimansko stanovništvo. Donosi i riječi etnokoreologinje Jelene Dopuđe koja je *Ljeljenovo kolo* svrstala u igre oko vatre. Ona je primijetila da u Hercegovini jelena nazivaju ljeljen te da na stećcima postoje prikazi kola u kojem je jelen kolovođa. (Dragić, Marko: *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, No. 8, Vol. 8/1, 2012.b, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, str. 155 – 156.; Novak, Marija: *Tragovi hrvatske mitologije*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2007., str. 214 – 215.)

iza Uskrsa.[173] Folklorno kazalište često je u pokladnim običajima. Prema predaji Vinodolski mesopust izvodi još otprije nastanka Vinodolskog zakonika iz 1288. godine. Vlast Dubrovačke Republike u četrnaestom stoljeću i kasnije maskiranje je smatrala iznimno važnim pa je donosila pravila o maskiranju. U dramama Hanibala Lucića i Marina Držića postoje elementi folklornog kazališta. U sedamnaestom stoljeću spominje se Lastovski Poklad koji je do danas ostao dio pokladnih obreda otoka Lastova. Također, u sedamnaestom stoljeću, spominje se u Zagrebu Fašenk. I na drugim mjestima diljem Hrvatske javljaju se različiti pokladni obredi, a njih Matija Antun Reljković interpretira kao baštinu Bacchusovih orgija. Fortisov kritičar Ivan Lovrić u djelu *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa* iz 1776. donosi opise svadbenih igara *Paljenje slame pod kumom* i *Kadija*. Sustavnije proučavanje folklornog kazališta započelo je tek u šezdesetim godinama dvadesetog stoljeću.[174]

Razlika između usmene i pisane književnosti javlja se i na žanrovskom planu. Pavličić primjećuje kako i usmene i umjetničke ili pisane književne forme postoje unutar nekog žanrovskoga sustava. Sve forme unutar određenog žanrovskog sustava oslanjaju se na istu poetiku te dijele izražajne mogućnosti koje su im na raspolaganju unutar te poetike (teme, stilovi, vrste kompozicije, društvene funkcije, itd.). Pavličić ukazuje na činjenicu da se u umjetničkoj književnosti čvrstoća žanrovskih konvencija mijenja u različitim periodima dok je kod usmene književnosti ona uvijek podjednako velika i uvijek veća nego u umjetničkoj književnosti. On ističe i kako se djela u usmenoj književnosti konstituiraju oko žanrovskih odrednica i te odrednice vladaju svim njihovim elementima te je stoga važnost žanrovskih konvencija uvijek velika. Žanrovske konvencije u usmenoj književnosti pomažu pri prijenosu i čuvanju djela te njihovu ponovnom stvaranju. Pavličić smatra kako u usmenoj književnosti svi književni oblici postoje ravnopravno te se klasificiraju po namjeni. On smatra kako je horizontalna klasifikacija u usmenoj književnosti u odnosu na umjetničku književnost puno jača te rijetko ili nikada ne dolazi do miješanja vrsta, dok se u umjetničke književnosti vrste ponekad stapaju. Tu situaciju objašnjava činjenicom da usmena književnost mora sačuvati zasebnost vrsta kako bi očuvala mogućnost prenošenja djela koja ovisi o žanrovskim konvencijama. Miješanjem vrsta došlo bi do komunikacijskoga šuma koji bi onemogućio razumijevanje i daljnji prijenos usmenoknjiževnih djela. Pavličić tvrdi da se u usmenoj

[173] Lozica, Ivan: *Folklorno kazalište*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 17.; Lozica, Ivan: *Poganska baština*, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 99 – 100.
[174] Usp. Lozica, Ivan: *Folklorno kazalište*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 17. – 18.; Dragić, Marko: *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, No. 8, Vol. 8/1, 2012.b, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, str. 156.

književnosti žanrovska hijerarhija uspostavlja s obzirom na društvenu funkciju pojedinih književnih formi te se zbog toga socijalna hijerarhija i pogled na svijet koji zastupa određena zajednica često preslikavaju u žanrovsku hijerarhiju. Stoga na našim prostorima dominantno mjesto zauzima junačka epska pjesma jer je društvo patrijarhalno, a spomenute pjesme veličaju junačke ratničke podvige. Zbog navedenih okolnosti do promjene u žanrovskoj hijerarhiji usmene književnosti dolazi jako teško i ona zahtijeva velike promjene u društvenoj zajednici. Pavličić ističe da do promjena ipak dolazi, ali ih je teže primijetiti jer ne postoje fiksirani tekstovi iz prethodnih razdoblja s kojima bi se moglo usporediti suvremene tekstove. U usmenoj književnosti novi tekstovi nastaju i koriste se, a stari se zaboravljaju i nestaju kao da nikada nisu ni postojali pa se zato novije tekstove ne doživljava kao novost.[175]

Zbog važnosti jasne žanrovske podjele za usmenu književnost odmah na početku rada važno je izložiti hijerarhiju prema kojoj će usmenoknjiževni primjeri pronađeni u romanima *morlačke tetralogije* biti klasificirani. Usmena književnost dijeli se na šest vrsta:

1. *Lirska poezija;*
2. *Epska poezija;*
3. *Priče (pripovijetke);*
4. *Drama (folklorno kazalište);*
5. *Retorički (usmenogovornički) oblici;*
6. *Mikrostrukture (poslovice, zagonetke).*[176]

Svaka od navedenih vrsta sastoji se od više različitih vrsta i podvrsta. Na neke od tih vrsta referirat ćemo se u narednim poglavljima rada i obraditi ih sukladno potrebama rada. Proučavanjem usmene književnosti i njezinih podsustava bavi se filologija, ali s obzirom na obujam i raznolikost predmeta istraživanja pomaže joj niz pomoćnih znanosti: etnologija, antropologija, historiografija, teologija, arheologija, sociologija, psihologija i dr.[177]

[175] Pavličić, Pavao: *Književna genologija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983., str. 131 – 136, 140.
[176] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 12.
[177] Usp. Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost,* urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 140.; Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 12.

5. Usmene priče

U teoriji književnosti priča je kraća prozna vrsta, osobito u usmenoj književnosti, gdje odgovara noveli ili kratkoj priči koje pripadaju pisanoj književnosti.[178] Za Solara, *priča je složena tvorevina u kojoj se na poseban način redaju pojedini manji dijelovi. Takvo redanje nazivamo pripovijedanjem, a ni jedan od dijelova priče, uzet sam za sebe, nije nešto što bi odredilo priču i omogućilo pripovijedanje.*[179] Botica za priču kaže da je *skupni naziv za sve pripovjedne oblike koji u hrvatskoj usmenoj književnosti imaju i pojedinačne, strukturalno izdiferencirane nazive: bajka, predaja, legenda, basna, šala, prispodoba, anegdota, vic, pričanje iz života.* Botica dodaje kako je p*riča nastala u onom trenutku ljudske povijesti kada je netko nekome riječima kazao neku zgodu/događaj, to ispričao pazeći na tijek događanja, a slušatelj primio kao priču, zadržao je za sebe ili je prenosio novim slušateljima.* [180] Usmene priče tematski su raznovrsne jer je takav i svijet koji opisuju te stoga ne mogu biti jednostavno tipologizirane prema tematici. Kompozicijski su raznolike jer kompozicija ovisi o predmetu pričanja i svakom pojedinačnom pričaocu koji priču mijenja u skladu sa svojim sklonostima i sposobnostima.[181] Priče se najčešće dijele na: bajke, basne, predaje, novele, anegdote, šale i legende. Uz to, razlikuju se i s obzirom na njihov odnos prema zbilji. Prema tom odnosu mogu se podijeliti na zbiljske (realistične) i fikcijske (izmišljene, mistične, fantastične).[182] Okosnicu usmenog narodnog pripovijedanja čine bajke i predaje.[183]

U romanima Ive Andrića *Na Drini Ćuprija* ili *Travnička hronika* objavljenima 1945. primjećujemo važnost koju predaje imaju za radnju tih romana i narod koji Andrić opisuje. Andrić predaje naziva legendama i za njih kaže:

Znali su sve majstorski izrezane obline i udubine, kao i sve priče i legende, koje se vezuju za postanak i gradnju mosta, i u kojima se čudno i nerazmrsivo mešaju i prepliću mašta i stvarnost, java i san. I to su ih znali oduvek, nesvesno, kao da su ih sa sobom na svet doneli,

[178] Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing –Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 232.
[179] Solar, Milivoj: *Ideja i priča*, Liber, Zagreb, 1974., str. 99.
[180] Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 28.
[181] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 398.
[182] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 258.
[183] Bošković-Stulli, Maja: *Narodne pripovijetke*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 11.; Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 404.

onako kao što se molitve znaju, ne sećajući se ni od koga su ih naučili ni kad su ih prvi put čuli.[184]

Kao što vidimo, predaje čovjek usvaja od najmanjih nogu. One su nešto neodređeno, teško dokučivo, što nas prati cijeli naš život. Misao Ive Andrića o predajama ne nalazi se slučajno na početku ovoga poglavlja kojemu je cilj definirati predaju. Njezina je funkcija dočarati nam odnos naroda, kojem pripadaju i Araličini likovi, prema predaji.

Maja Bošković-Stulli navodi kako su predaje umjetnički jednostavnije i primitivnije od bajki, ali kako su za razliku od bajki emocionalno angažirane te se kazuju s vjerom u njihovu istinitost što je vidljivo i u njihovoj strukturi iako se možda stvarno vjerovanje s vremenom izgubilo. U predajama svakodnevni život dolazi u koliziju s neobičnim i iznimnim.[185] Predaje imaju hibridnu formu s umjetničkim, estetskim funkcijama, i životnim funkcijama.[186]

Čubelić za predaju kaže da se, kako joj samo ime kaže, u njoj *prenosi, predaje, određeno zapažanje, spoznaja, iskustvo. Sve neobično, čudesno, izvanredno, što je moglo izazvati neki zaključak, ili ocjenu, ili bilo kakvu čovjekovu misaonu ili emotivnu reakciju, ušlo je u oblik predaje.*[187]

Kekez predaju definira kao prozno–pripovjedni tip u kojem je, za razliku od bajke, prisutna konkretna građa (povijesni i zemljopisni podatci, istaknuti pojedinci, sveci, neobične životinje, imena gradova i naselja, itd.) To je gradivo, prema istom autoru, prisutno jer predaje tumače uzroke kulturnim i povijesnim pojavama, a one imaju i etiološki i eshatološki karakter jer govore o počecima i krajnjem cilju stvari. Ipak, i u predajama elementi nadrealnog i dalje prevladavaju jer one stvari tumače mitskim razlozima i fikcijom.[188]

Botica ističe kako su usmene predaje postojane te kako u izvedbi dugo čuvaju izvorni oblik. On navodi kako je *narodni je stvaralac oblikovao predaje po svojoj stvaralačkoj volji i u onom obliku koji mu se činio primjeren. Gradivo (motive i teme) uzimao je najviše iz svoga okoliša, pazeći da ne iznevjeri kolektivno očekivanje. Tvorci/formulatori predaja bili su*

[184] Andrić, Ivo: *Na Drini ćuprija,* Svjetlost, Sarajevo, 1965., str. 12.
[185] Bošković-Stulli, Maja: *Narodne pripovijetke*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 11 – 12.
[186] Bošković-Stulli, Maja: *Usmena književnost kao umjetnost riječi,* Mladost, Zagreb, 1975., str. 128.
[187] Čubelić u Butorović, Đenana i Palavestra, Vlajko: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca,* IP Svjetlost, Sarajevo, 1974., str. 237
[188] Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost,* urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 184 – 186.

odgovorni jedino svojoj sredini koja je od njih očekivala da prikažu istinskog čovjeka, ovisna o svome vremenu i prostoru.[189]

Aralica kroz osobu Lutve Hadžibegovića nudi model prema kojem bismo mogli oblikovati odnos prema predajama. Lutvo kaže da se *prema predaji treba odnositi oprezno, ne zatirati je, ali ni svoju ljudskost ne graditi isključivo poduprt na taj oslonac*.[190]

Važnost priča za narod i moć koju su one posjedovale nad narodom ističe Antonio Zeno u svom pismu Državnoj inkviziciji Mletačke Republike[191] u *Putu bez sna*. Priče su za strance oznaka nazadnosti naroda, ali u njima prepoznaju i kohezijsko sredstvo koje taj narod veže za njegove iznimne pojedince. Priče, istinite ili izmišljene, podižu i učvršćuju ugled iznimnih pojedinaca unutar naroda čineći ih ozbiljnim oponentima nenarodnoj vlasti.

Doušnici koji pišu o tomu kakav glas Vučković uživa u narodu, javljaju o mnoštvu priča koje o njemu kolaju i u kojima ima svačega. I da je vidovit, i da je nadahnut, i da je pravedan. ima čuda, ima koješta, neke su smiješne, neke nezgrapne, ali se kroza sve proteže misao o iznimnom čovjeku. Toj magiji podliježu i doušnici; ili izjavljuju da vjeruju u priče ili se, pripovijedajući ih bez otklona, poistovjećuju s pripovjedačima iz naroda. Inkvizitori i časne sjedine u Senatu pogađaju o čemu se radi: o praznovjerju, o poznavanju ljudske duše, o mađioničarskim trikovima i komedijaškoj neozbiljnosti. Priče će Zeno ispričati, uz dužnu ogradu, u Vučkovićevu korist. Možda on sam ničim nije ni zaslužio ni skrivio priče, možda je u puku tim pričama prethodilo uvjerenje da je to rijedak čovjek, osvjedočen na dodirima s ljudima u kojima nije bilo nikakvih čuda, nego samo srdačnost, ljubav, razboritost, pa je puk naknadno, ne znajući drukčije veličati neku osobu nego kroz priču, te priče sam smislio ili ih, već odavno smišljene, sada pripisao Vučkoviću. Sve to ima značenje za onoga tko istražuje praznovjerne tvorevine ovog neuljuđenog naroda i stvarnu moć Vučkovićevu, ali za Inkviziciju, koju zanima njegov politički utjecaj nad narodom koji dolazi u Cetinu, to dođe na isto: ili ga narod voli, pa

[189] Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 7 – 9.
[190] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 17.
[191] Državni inkvizitori Mletačke Republike bila su tri činovnika koji su bili zaduženi za sigurnost Republike i njezinih državnih tajni. Isprva, imenovani su u slučaju potrebe, a od 1539. godine postaju stalni dio vlasti i tada dobivaju naziv državni inkvizitori. *Njihova je moć neprestance rasla, pa su izazivali ogroman strah, kako zbog tajnovitosti svoje procedure, tako i zbog strogosti na koju ih je navodio raison d'Etat. Jedna stara odluka davala im je ovlasti da mogu osuditi na pogubljenje osobe koje su im se činile opasnima za Republiku ne birajući sredstva ni opravdanja. Njihova stalna budnost nije štedjela nikoga, ni strane poklisare koji su vrebali zgodu za otkrivanjem političkih tajni, ni mletačke podanike koji su ih suviše lako odavali. I izvan same Venecije njihovi su agenti nadzirali spletke koje su mogle naškoditi Republici, a u njihove su arhive pohranjivane najveće i najvažnije tajne mletačke politike.* (Diehl, Charles: *Mletačka Republika*, TIPEX, Zagreb, 2006., str. 69 – 70.)

o njem priča bajke, ili je on bajući obajao narod – on njime vlada, pa uvijek postoji mogućnost da tu moć hotimice ili nehotice zloupotrijebi.[192]

Prema Dragiću, *predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja.*[193] Predaja je sastavni dio života naroda. Ona ima odgojnu i kohezijsku funkciju u društvu i zato je vjera u njezinu istinitost važna.

Botica pak ističe kako *narodne predaje najbolje funkcioniraju u sasvim određenoj pojedinačnoj sredini i čuvaju biljeg lokalnoga na svim razinama.*[194] Botica je suglasan s Dragićem kako ljudi u sredini u kojoj se predaja realizira vjeruju u njezinu istinitost. Vjerovanje u istinitost predaje razlikuje predaju od mita i bajke. Predaja je koncentrirana na ovozemne, stvarne i opipljive fenomene. Ona *konzervira sve ono što je određena sredina stvorila i što je odredila kao svoj genus loci: sve materijalne lokalne specifičnosti, mjesna vjerovanja, povijesne (prepričane) okolnosti, tipične mjesne prepoznatljivosti i nazore, mentalitet i stajališta.*[195] Predaja služi kao kolektivno pamćenje zajednice, a vjerodostojnost predaji daju i kazivači koji nerijetko osobno svjedoče o istinitosti predaje koju pričaju. Predaja ima svoje uporište u narodnim običajima i narodnim vjerovanjima. Botica smatra kako za predaje od stilski relevantnog ustrojstva važnije vjerovanje u njihovu istinitost i *sama snaga da se predajno događa i funkcionira na određenom prostoru*.[196]

Mjerila po kojima se predaje klasificiraju jesu: *motivska, tematska, funkcionalna i druga*.[197]

U knjizi *Usmena književnost kao umjetnost riječi* Maja Bošković-Stulli donosi shemu za podjelu narodnih predaja koja je predložena 1963. od strane Komisije za narodne predaje. Ta shema predlaže da se predaje mogu podijeliti na četiri osnovne skupine:

1. etiološke i eshatološke predaje;
2. historijske i kulturno– historijske predaje;
3. nadnaravna bića i sile (mitske predaje);
4. legende/mitovi o bogovima i herojima. [198]

---

[192] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 129 – 130.
[193] Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 33.
[194] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 435.
[195] Isto, str. 435.
[196] Isto, str. 440.
[197] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 273.
[198] Bošković-Stulli, Maja: *Usmena književnost kao umjetnost riječi,* Mladost, Zagreb, 1975., str. 123.

Bošković-Stulli donosi i Proppovu podjelu narodnih predaja na: etiološka pričanja; demonološke, mitološke predaje; legende (religiozne); povijesne predaje; skazi (pričanja iz života).[199]

Dragićeva klasifikacija objedinjuje prethodno navedene podjele, dok istovremeno niti gubi na svojoj preciznosti niti se u njoj javljaju zalihosti. Zbog toga je smatramo najprihvatljivijom za klasificiranje predaja koje će biti analizirane u ovom radu:

1. Povijesne predaje;
2. Etiološke predaje;
3. Eshatološke predaje;
4. Mitske (mitološke) predaje;
5. Demonske (demonološke) predaje;
6. Pričanja iz života.[200]

Ipak, klasifikacija predaja nije nimalo lak zadatak. Predaje se često prepleću (npr. povijesne, etiološke i mitske) i ne može ih se jednostavno svrstati u samo jednu skupinu. Oblici koji se najčešće susreću hibridni su i imaju značajke dviju ili više vrsta predaja.

5.1. Predaje u romanima Ivana Aralice

Predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja, koncentrirana je na stvarne i opipljive fenomene i čuva biljeg lokalnoga na svim razinama. Većina predaja u romanima koje ovaj rad obrađuje ima povijesni temelj i tematski su vezane za povijesne događaje, povijesne osobe i obiteljske sage.[201] Međutim, u predajama podatci koji su rezultat stvarnih događaja umjetnički obrađeni su i postali su dio književnosti. Svrha povijesnih predaja, kao i drugih predaja, nije da ponavljaju iskustvenu zbilju. Kada bi to bila svrha književnosti, ona bi, a i cjelokupna umjetnost, bila suvišna.[202]

[199] Isto, str. 128.
[200] Dragić legende promatra kao zasebnu vrstu usmenih priča te ih ne uvrštava u ovu klasifikaciju (Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 33 – 34.)
[201] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 439.
[202] Žmegač, Viktor: *Književnost i zbilja*, Suvremena misao, Zagreb, 1982., str. 93.

Književnost ne može prikazivati cjelokupnu stvarnost. Ona je uvijek izbor iz autorova iskustvenog repertoara. Njezina uvjerljivost ovisi o načinu na koji je proveden spomenuti izbor. Izbor uvijek ovisi o autorovim nakanama, ali je uvjetovan i osjetima čijim posredstvom stvarnost ulazi u autorov um te jezikom koji koristi. Na taj način, ono što autor percipira i stvara samo je jedan od bezbroj načina na koji se stvarnost može percipirati i prikazati.[203]

5.1.1. Predaje u romanu *Put bez sna*

Roman *Put bez sna* Ivana Aralica govori o povijesnim događajima koji su uslijedili nakon poraza osmanske vojske pod Bečom 1683. godine. Nakon toga, za europsku povijest presudnog, događaja kršćanima na području Bosne uslijedili su teški dani ispunjeni terorom i nesigurnošću. Odnosi među kršćanima i muslimanima pogoršali su se i doveli do egzodusa kršćanskog stanovništva s područja Bosne u okolne krajeve pod vlašću Mletačke Republike i Habsburške Monarhije. Aralica je za temu romana *Put bez sna* odabrao seobu kršćana iz Rame i susjednih područja u Dalmaciju. Priču o seobi Ramljaka i franjevačkih fratara iz samostana na Šćitu izgradio je na bogatoj usmenoj tradiciji te povijesnoj i arhivskoj građi. U *Putu bez sna* pronalazimo različite vrste predaja, a primat imaju povijesne predaje s temom spomenute seobe. Ramski narod na put vode franjevci, a štite ih mletačka vojska u čijim redovima služe njihovi sunarodnjaci iz Dalmacije vođeni Stojanom Jankovićem, Smoljanom Smiljanićem i drugim junacima.

Predaje o seobi ramskog puka u Dalmaciju

Za oblikovanje predaja o obiteljima Grabovac i Kopčić u romanima *morlačke tetralogije* važan je rad Ćire Truhelke koji se bavio istraživanjem sudbine Dive Grabovčeve, a koja je blisko povezana sa sudbinom obitelji Kopčić. Truhelka je svoja saznanja o Divi i Kopčićima objavio u pripovijesti *Djevojački grob*. Iz te knjige i žive ramske tradicije Aralica je crpio podatke za romane iz *morlačke tetralogije.*

U vrijeme o kojem Aralica govori u svojim romanima Kopčići su bili pripadnici muslimanskog plemstva. Podrijetlom su Hrvati katolici koji su s dolaskom Turaka na prostor Bosne prešli na islam. O prelasku Kopčića na islam postoje dvije potpuno različite predaje.

[203] Isto, str. 97 – 104.

Prvu predaju o slavnom podrijetlu svoje obitelji pripovijeda Treho Kopčić[204] u romanu *Put bez sna*:

Neki car iz Stambola zaratio s madžarskim kraljem Janošom i ovaj Kopčić bi pozvan u vojsku. Na ratištu mu pođe od ruke da uhvati kralja Janoša. I dođe jedan četovođa i otme ga od Kopčića. A Janoš kralj kaže: „Pričekajde!" I odreže komad od svoje zelene dolame i dade je Kopčiću: „Čuvaj to, valjat će ti!" Od četovođe oduze Janoša alajbeg, od alajbega vojskovođa, pa s njim pred sultana, kaže: „Ja sam ga uhvatio." Pita sultan Janoša: „Je li te ovaj zarobio?" „Nije, padiša.", veli njemu Janoš. Onda sultan posla glasnika u vojsku neka mu se javi za nagradu onaj koji je uhvatio Janoša kralja. I javljali su se po redu svi koji su ga preotimali jedan od drugoga. A Janoš bi odgovorio: „Nije taj, nije ni taj." Najposlije dođe onaj goljo redov, bijeda gologuza iz Rame. Kaže Janoš kralj: „Mislim da je ovaj. Ako si ti onaj što me je zarobio, istrgao mi sablju iz ruku i svezao ih naopačke, pokaži mi onaj skut od dolame." Kopčić iz njedara izvuče komad zelena sukna, prinese ga Janošovoj dolami, i oni koji su tu za svjedoke pozvani, vide da se boje i tkanina podudaraju.

Pita sultan Kopčića: „Što ćeš da ti dadem?" „Ja, vala, svijetli padiša, neću ništa nego mi daj onoliko zemlje koliko ću na svom konju[205] Mlikoti optrčati za jedan dan." Kaže njemu sultan: „Budalo ramska, što ćeš vrat lomiti po brdu i jarugama, zaišti nešto drugo!" „Ništa nego to", kaže Kopčić, „što objašem konjem, da je moje."
I sultan mu dade što je tražio. Za jedan dan objašio je svu Ramu, Vukovsko, Kupreško polje i jedan dio Duvanjskoga. Za sobom je bacao kruh kao biljeg kuda je prošao. Po tom su tragu išli carski činovnici i graničili. Na tu zemlju sultan mu je svojeručno napisao pismo.[206]

O tom događaju govori i Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak u svom *Narodnom blagu*[207]. Ipak, njegova predaja se razlikuje te prema njemu Alaj-beg Kopčić, a ne Kasumbeg,

[204] Ante Šimčik ističe kako je grana obitelji Kopčić kojima je prezime Trehić prezime dobila prema jednom Kopčiću kojeg su prozvali Treho jer je bio nervozan (Šimčik, Ante: *Begovi Kopčići, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* knjiga XXIX, sv. 1, 1933., JAZU, Zagreb str. 42.).
[205] Konj je u hrvatskoj epici vrlo važna figura. Botica primjećuje kako je konj *u hrvatskim epskim usmenim pjesmama ne samo ratnička životinja, junakov suborac i pomoćnik, već i supatnik i sudionik ratne nesreće i sreće, kazne i nagrade; on strepi i nada se, plaši se i predosjeća kao i njegov gospodar. Nema tako prisne veze u epskoj pjesmi ni s jednom životinjom kao s konjem.* (Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 103.)
[206] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 14. – 15.; Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 41 – 42, 91 – 94, 117 – 118.
[207] Usp. Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg: *Narodno blago*, Izdavačko poduzeće „Sejtarija", Sarajevo, 1997., str. 38.

hvata u boju poljskog princa u 15. stoljeću.[208] Drukčiju priču od te donosi nam Aralica kroz usta Lutve Hadžibegovića koji je pri posjetu Sarajevu saznao pravu istinu o prelasku Kopčića na islam. Lutvo istinu saznaje od Tarika Čauševića, knjižničara nekoliko sarajevskih bogomolja. On mu pripovijeda o sramotnoj izdaji za koju je Kopčić nagrađen imanjem i plemstvom u novom društvenom poretku. Lutvo kazuje sljedeću priču:

Kad sam lani bio u Sarajevu i susreo se s učenim Farukom Čauševićem, knjižničarem nekolikih tamošnjih bogomolja, pitam ga, gospodine, piše li štogod u starodrevnim knjigama o onom našem Kopčiću, bijaše li junak kako priča kazuje, i je li bio junak ili kukavica, jer poslije boja sve kukavice postaju junaci pa se ne zna tko je kakav bio. O tom Janošu nikad nisam ništa pročitao. Ali sam čuo za jednog Kopčića, ako je to taj vaš. Taj je u dokumentima zabilježen kao čovjek koji je izdao svoga kralja pod Ključem i za tu izdaju od Mehmeda Osvajača dobio prostran timar.[209]

Prema Truhelkinim spoznajama, u vrijeme turskoga upada u Bosnu postojala su dva brata Kopčića. Stariji se brat uz mnoge bosanske plemiće poklonio Mehmedu el Fatihu[210] te se poturčio pod imenom Kasumbeg. Kasumbeg je pristupio turskoj vojsci i koncem svibnja 1463. godine sudjelovao u zarobljavanju posljednjeg bosanskog kralja Stipana Tomaševića[211] kod

[208] Usp. Truhelka, Ćiro: *Djevojački grob – Diva Grabovica,* Nakladnik Ognjište, Knjižnica Hrvatska Diva, Zagreb, 2011., str. 223 – 225.
[209] Aralica, Ivan: *Put bez sna,* Mladost, Zagreb, 1990., str. 17.
[210] Mehmed II. (zvan el-Fatih: Osvajač) bio je osmanski sultan od 1444. do 1446. i 1451. do 1481. kada umire. Sin je Murata II.. Nakon povratka na vlast, 1453., osvaja Carigrad. 1456. neuspješno opsjeda Beograd. Padom Smedereva 1459. pod njegovu vlast dolazi Srpska Despotovina, a 1463. i Bosna, gdje naređuje pogubljenje posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Osvojio je i južnu Moreju, Trabzon, Eubeju, Karamaniju, cijeli Krim, Albaniju, Jonske otoke, Otrant, itd. (Usp. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija,* Leksikografski zavod Miroslav Krleža,Zagreb, 2005., str. 196.).
[211] Stjepan (Stipan) Tomašević bio je posljednji bosanski kralj, a vladao je od 1461. do 1463. godine. Bio je nezakoniti sin kralja Stjepana Tomaša i Vojače. Zbog opasnosti od Osmanlija 1461. zatražio je pomoć od rimskog pape Pija II. i upozorio ga nadolazeću tursku najezdu. Papa Pio II. poslao mu je poslanike s krunom kojom je on okrunjen početkom studenoga 1461. godine. Na sugestiju novoga kralja papa Pio II. proglasio je 7. studenoga 1461. sv. Grgura čudotvorca zaštitnikom Bosanskoga kraljevstva. U to se vrijeme odlučio i na seobu iz Bobovca koji je bio ugrožen od Turaka u Jajce koje je odabrao za glavni i stolni grad Bosanskog kraljevstva. U pripremi za obranu od turskog nasrtaja Stjepan Tomašević izmirio se sa svojom maćehom Katarinom i njezinim ocem hercegom Stjepanom nastojeći tako ojačati svoju poziciju. Priznavši 1462. vrhovnu vlast Ugarske odbio je sultanu plaćati porez nadajući se pomoći Zapada. Uoči osmanske invazije na Bosnu 1463., obratio se Mlečanima za pomoć jer su njihovi dalmatinski posjedi bili izgledna meta Osmanlijama nakon osvajanja Bosne i Hercegovine, ali od Mlečana nije dobio nikakvu pomoć. U proljeće godine 1463. Osmanlije su pod vodstvom Mehmeda II. Osvajača napale i bez otpora osvojile Bosnu. Kralj Stjepan Tomašević im se predao u utvrdi Ključ nakon što su obećali da će mu poštedjeti život, ali ubrzo su ga smaknuli u Jajcu. Prema Klaiću, Mehmed II. je od učenog Perzijanca Šeika Alija Bestamija tražio da fetvom proglasi nevažećim list kojim su sultanovi sluge kralju garantirali sigurnost ako se preda. Pošto je izrekao fetvu i poništio tu garanciju sigurnosti, sam Perzijanac mačem je pogubio Stjepana Tomaševića. Padom Bobovca, Jajca i Ključa te smrću kralja Stjepana Tomaševića sudbina Bosanskog kraljevstva

utvrde Ključ što je rezultiralo kraljevom smrću i padom bosanskog kraljevstva pod četiri i pol stoljetnu tursku okupaciju. Kasumbeg je kralja nagovorio da se preda na riječ i vjeru da mu ništa nažao neće biti učinjeno, no kralj nije znao da razgovara s izdajnikom. O Kasumbegovoj izdaji Truhelka je zapisao:

Kad se sultan utaborio na Carevu polju kod Jajca, pošao je Kasumbeg kao prevodič s Mahmudpašom Angelovićem na tvrdi Ključ, da uhvate bosanskog kralja, koji se tamo sakrio. I Kasumbegu, koji je s kraljem pregovarao, a da ovaj ni slutio nije da govori s poturicom, pošlo je za rukom sklonuti kralja, da im se na vjeru preda.[212]

U narodu je uvriježeno da nijedno zlo djelo nije duga vijeka. Tako nije bilo ni Kasumbegovo veselje. Njegova se propast veže uz nagradu koju je dobio za svoju izdaju. Prema Truhelki, Kasumbeg je bio na glasu kao vrstan jahač i zbog toga mu je sultan ponudio onoliko zemlje koliko uspije objahati jednim konjem za jedan dan.[213]

Prema Aralici *(...) objahao je svu Ramu, Vukovsko, Kupreško polje i jedan dio Duvanjskoga. Za sobom je bacao kruh kao biljeg kuda je prošao. Po tom su tragu išli carski činovnici i graničili. Na tu zemlju sultan mu je svojeručno napisao pismo.*[214]

Iako je uspio, u svom pothvatu nije uživao. Pri kraju svoga puta Kasumbeg i konj su iznemogli od umora i u selu Varvari potražio je Kasumbeg savjet neke babe kako okrijepiti sebe i konja da mogu nastaviti s objahivanjem. Ona *(...) ga posavjetova da je za okrepu najbolje: čovjeku, da se napije kisela mlijeka, a konju, hladne vode.*[215] Kasumbeg je njezin – kazuje predaja – savjet poslušao, a ona ga je i poslužila. No okrjepa je imala sasvim suprotno djelovanje od očekivanoga pa su vlasnik i konj skončali na, kako Aralica kaže, *onoj kosi ispod Rumboka* gdje su mu zahvalni potomci sagradili turbe u spomen na njegov slavni poduhvat.[216] Turbe i danas ondje postoji.

---

bila je zapečaćena. Predaja o smrti posljednjeg bosanskog kralja kaže kako je Mehmed naložio svom učitelju Perzijancu da pogubi kralja Stjepana. Potom je Mehmedov kuhar kralja Stjepana Tomaševića oderao živa te su od njegove kože napravljeni bubnjevi u koje su udarali kada su ga nosili pokopati. Drugi kažu da je kralju odsječena glava ili da su ga vezali uza stablo i ubili strjelicama. (Usp. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2008., str. 259.; Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata* (knjiga četvrta), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980., str. 46 – 59.; Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999., str. 168 – 170.)

[212] Truhelka, Ćiro: *Djevojački grob – Diva Grabovica,* Nakladnik Ognjište, Knjižnica Hrvatska Diva, Zagreb, 2011., str. 27.

[213] Isto, str. 27.

[214] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 15.

[215] Isto, str. 16.

[216] Isto, str. 16.

Mlađi od braće Kopčića zvao se Braja Kopčić. Iako ga Aralica u svojim romanima ne spominje, važno je prikazati njegovu sudbinu kako bismo uvidjeli vezu između obitelji Kopčić i Grabovac koje su u ovim romanima sudbinski povezane. Kad se uzmu u obzir Truhelkina istraživanja vidi se da nije sudbina jedino koje povezuje dvije obitelji. Truhelka u knjizi *Djevojački grob* tvrdi da je Braja Kopčić, za razliku od svoga brata Kasumbega, ostao vjeran kršćanskoj vjeri. On je pokušao pronaći pomoć za borbu protiv Turaka u Dubrovniku, ali tamo je odbijen pa se vratio kući kako bi pomogao narodu koji je sve teže podnosio turski zulum. *Turci su se u prvim desetljećima vladavine pokušali prilagoditi autohtonim kulturnim prilikama* te su *asimilaciju prepuštali vremenu*[217]*,* ali ubrzo se situacija drastično pogoršala te je narodu svaka pomoć dobrodošla.

Dvor na kojem su Braja Kopčić i njegova obitelj živjeli nalazio se u zelenom grabovu gaju pa su obitelj Kopčića ubrzo prozvali Grabovcima, a to je ime zamijenilo njihovo staro ime Kopčić.[218] Prema tome, obitelji Kopčić i Grabovac su zapravo dvije grane istoga obiteljskoga stabla koje je vihor povijesti smjestio na različite strane. Jedne je učinio tlačiteljima i slugama, a druge vođama obespravljenoga puka.

U svom radu *Begovi Kopčići* objavljenom 1933. godine u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* Šimčik donosi nekoliko predaja o podrijetlu begova Kopčića. Prema prvoj, koju je prikupio i objavio Mehmed Beg Kapetanović Ljubušak, neki je glasoviti junak alaj–beg Kopčić iz Rame u 15. stoljeću zarobio poljskog princa:

Pripovijeda se među narodom u Bosni i Hercegovini, a isto i po turskoj historiji doznaje se, da je neki glasoviti junak alaj-beg Kopčić rodom iz Rame uhvatio u bici jednoga poljskoga princa u 15. vijeku, kad je sultan Sulejman s Poljacima ratova. Beg Kopčić, kada je doveo pred sultana toga princa, kojeg mu je pošlo za rukom živa uhvatiti, reče mu sultan: „Išti što hoćeš da ti darujem.“ Ovi mu odgovori: „Čestiti sultane! Ne ću drugo ništa, nego dat ćeš mi u duvanjskoj okolici, u mom rođenom mjestu, onoliko zemlje, koliko mognem za jedan dan na svome konju Mlikoti objahati.“ To mu je sultan rado i dozvolio. Kada se je vojska kući povratila, na određen jedan dan uzjaši rano beg Kopčić na svoga konja Mlikotu, te počne objahivati neka brda, planine i polja, baš onuda, kuda je on hćeo, a za njim su trčali od vladine strane određeni povjerenici, koji su granice postavili, kuda je god on na svome Mlikoti protrčao. Zaista i dan danas gledajuć na to ogromno zemljište i na postavljene međe i granice

[217] Dragić, Marko: *Književna i povijesna zbilja,* Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2005.b, str. 244.
[218] Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg: *Narodno blago*, Izdavačko poduzeće „Sejtarija“, Sarajevo, 1997., str. 38.; usp. Truhelka, Ćiro: *Djevojački grob – Diva Grabovica,* Nakladnik Ognjište, Knjižnica Hrvatska Diva, Zagreb, 2011., str. 30 – 32.

ne bi nikad rekao, da je moguće, da jedan čovjek za jedan dan može sve to objašiti. Taj cijeli teritorium raznovrsne zemlje nalazi se u posjedu potomaka tog junačine bega Kopčića, koji i sad stanuju u prozorskom kotaru u selu Rami, imade ih i sad do 30 kuća, koje se nalaze u dosta dobrom stanju. Taj glasoviti beg Kopčić, kada je umro, sahranjen je u svom rodnom mjestu u selu Rami pokraj istoimenite vode Rame, gdje su mu potomci namjestili po turskom običaju jedan kameni veliki spomenik (monument), koji se turski zove turbe. Malo niže ovoga spomenika pokopan je i njegov konj Mlikota, nad kojim je također jedan četverouglasti kamen kao spomen postavljen. Bezi Kopčići spadaju među prve bosanske plemiće, njihov porodični grb imade narisan u onoj poznatoj knjizi, koju je pop Rupčić u 15. vijeku pisao i koja se i dandanas u kreševskom samostanu kod franjevaca nalazi. Dakle gore spomenuta rečenica[219] *zato je odatle i potekla, te se i dandanas među narodom upotrebljava.*[220]

Druga predaja, koju je zapisao Sadik efendija Ugljen, kaže:

Selo Kopčići ima 460 duša, od kojih su 120 katolici, a ostali sve begovi Kopčići, potomci onoga Kopčića, koji je prije više stotina godina na svome konju Šćitonji objahivao duvanjski kotar, jer mu je po pučkoj predaji jedan od sultana obećao, da će mu dati onoliko zemlje u državu, koliko za dan objaše. Narod spominje često toga bega, osobito, kad hoće označiti nekoga, tko bez cilja vrluda, jer onda kaže za takvoga: Objahao kao Kopčić Duvno. Dva do tri kilometra na sjeveroistok od Kopčića ima turbe onoga bega Kopčića, i danas još odlaze njegovi potomci onamo na poklon.[221]

Deset godina nakon Sadika efendije Ugljena učitelj Alija Ćatić zapisao je 'ukrašeniju' inačicu priče o begu Kopčiću:

Po Ćatiću: „narod priča, da se neki beg Kopčić doselio u Bosnu i savio porodično gnijezdo u najromantičnijem kutu Ramske kotline za vrijeme turskih navala na ugarsku (1525. – 1542.). Potomci mu vele, da je tada bio vojskovođa, istakavši se vanrednim junaštvom na bojnom polju, što je uhvatio kneza Rakocija i živa ga doveo sultanu Sulejmanu II.“ Za odlikovanje njegova junaštva sultan mu je rekao, neka zaželi što hoće, i obećao mu unaprijed, da će mu želju ispuniti. Zatim Ćatić priča:

[219] Odnosi se na rečenicu: *Objahuje kao Kopčić Duvno.*
[220] Šimčik, Ante: *Begovi Kopčići, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* knjiga XXIX, sv. 1, 1933., JAZU, Zagreb, str. 38 – 39.
[221] Isto, str. 40.

„Beg Kopčić brže se smisli te zamoli sultana, da mu u ponosnoj Bosni dade toliko zemlje, koliko na svom misirskom atu može objahati za jedan dan. Car otprve pristane na to te mu to potvrdi turali fermanom. Noseći u rukama carski ferman obijao je Kopčić brda i doline Herceg-Bosnom, ne bi li mu se koji predio svidio, pa kada je došao u selo Lug na lijevoj obali Rame, gdje je današnje mjesto Skok, pritegao je dvostruke kolane vilenom atu, jer je stoga mjesta umeračio pojuriti brzim skokom ispod planine Vrana put Duvna, da objaše plodno Duvanjsko polje. S tom pričom tumači narod onu poznatu poslovicu: „Obigraje kao Kopčić Duvno.“, kojom označuje čovjeka, koji tumara tamo i amo, ali s nekom naročitom namjerom. Polovina današnjeg kotara duvanjskog zaista bijaše u posjedu Kopčića, kako se ono i veli: Od Ljubuše do vode Grguše Kopčića je Duvna polovina…“

„Beg Kopčić trebao je isti dan svog dalekog puta prispjeti na isto mjesto, odakle je krenuo, samo s protivne strane, ali mu se taj nišan izjalovio, kad je dospio s umorenim konjem u selo Rumboke u Gornjoj Rami. Tu u selu zapitao je za savjet neku stogodišnju babu za lijek, da mu se okrijepi naporom satrveni konj. Baba ga – kako pričaju, iz zle namjere – navrati, da konja mrve napoji i žitom nahrani. Kopčić po nesreću posluša babin savjet. Konja napoji i nahrani. Iza toga mu konj odmah oboli. I za nekoliko časaka otegnu sva četiri kopita. Čim je Kopčić vidio, da s konjem ne može dalje, hitio se iz ruku kamenom, da što više zemlje zaokruži. Gdje je kamen pao, tamo je zakopao svog ata i naredio, da po smrti i njega tu sahrane. Potomci mu tu podigoše turbe, koje i danas još stoji.“

„Za onaj ferman što ga spominje predaja, pričaju da se nalazi u Mustajbega Muradbegovića. Kad sam pokucao na vrata Mustajbega, odgovori mi, kako je taj ferman njihovo najveće blago i velika svetinja i toga radi ne može se odlučiti iznijeti ga preko praga, jer drži, ako se taj ferman iza grede, gdje vječito čami, samo pokrene, da će se iz kuće dići i bereket (blagoslov) božji.“[222]

Šimčik donosi i dvije predaje koje je sam zapisao. Prvu mu je ispričao Niko Grubišić – Mostarac iz Glamoča. Prema toj okrnjenoj predaji: *Kopčić je jašući piljke bacao čitav dan, a kad mu je nestalo piljaka, bacao je mrvice kruha, pa su ptice pokupile, i kad je nedoma bio, nije mogao sastaviti. Tako pričaju i kršćani i muslimani, to svak zna.*[223]

[222] Isto, str. 40 – 41.
[223] Isto, str. 42.

Drugu predaju čuo je od muslimana iz Gornjeg Vakufa. To je predaja o zarobljavanju kralja koji Kopčiću daje komad dolame. Viši časnici Kopčiću otimaju kralja i pokušavaju prisvojiti sve zasluge, ali zarobljeni kralj i sultan žele da nagrađen bude onaj koji je zaslužan.

Nekaki cara ratovo, i ovi Kopčić bio pozvat u vojsku. U ratištu došlo je do ruke ovome Kopčiću, da ufati ovoga kralja. I dođe jedan ko kazat ćemo kaplar, otme ga od ovoga. A oni kralj kaže: „Pričekajde." Uzme dolamu svoju, odriže od nje komad, i dadne svome, koji ga je ufatio: „To čuvaj, to će ti valjati." Dođe podnarednik pa otme od kaplara, pa narednik od podnarednika, i takom sve redom ga otimala veća šarža, dok ga od paše otme onaj vojskovođa, dođe caru i kaže: „Ja sam ga ufatio." Car pita ovoga kralja: „Ko te je ufatio? Je li ovaj?" „Nije patišahu." Onda car pusti telala u vojsku, i oni svi po jedan dolozili, koji ga otimali, a kralj kaže: „Nije nijedan." Opet pusti car telala u vojsku, neka dođe caru, ko ga je ufatio, i onda dođe oni redov. A car pita kralja: „Je li te ovaj ufatio?" Kralj njemu: „Ja mislim, da jest", i reče Kopčiću: „Daj mi skut, što sam otkinuo od dolame!" Ovaj izvadi onaj skut, metne ga na dolamu, slaže se. „Eto, patišahu, ovaj me je ufatio." Onda car pita ovoga: „Šta hoćeš, da ti dadnem?" „Ja vala ne ću ništa, nego mi podaj zemlje, što ću ja na mome Mlikoti obletiti za dvaes četiri sata." Kaže mu car: „Budalo, što ćeš letiti, išći drugo, šta oćeš." A on kaže: „Ništa, nego to. Šta ja obletim na Mlikoti, koji je devet godina mlijeko dojio, da je moje." Onda mu car dadne, što je htio, ovaj uzo konja, a car dao nalog, da idu za njim kud god on ide. I on onda dođe u Kopčić i preko planine u Duvno, đe se kosilo i kupilo žito, a težaci ga odbijali, da ne ide preko one zemlje. On je iz torbe kruha bacao za biljeg, a za njim ko đendari išli i graničili.

Kad je došo u Varvaru selo, babu pito, što je lijek umornu čovjeku i konju. A baba mu kaže: „Čovjeku umornu lik je kisela mlika, a konju vode dati.", pošto je ona znala, što on radi. I on konja napoji vodom i napije se kisela mlijeka. I tu su obadva crkla.

I sad im ima tu turbe, ja sam tu dolazio, ovako je on u turbetu, a ovako mu je konj ukopan, i voda je pod njima, ono korito starinsko. To u Prozoru čut ćeš na više mjesta. I sad se viče: „Obišo ko Kopčić oko Duvna".[224]

Primjetno je da su Truhelka i Aralica građu za svoje priče o Kopčićima preuzeli iz bogate usmene tradicije. Zajednički nazivnik velike većine predaja je Kopčićevo objahivanje zemlje koje je ušlo i u narodnu poslovicu *Objahuje kao Kopčić Duvno*, koju navodi većina kazivača predaja o Kopčićima. Tom poslovicom želi se kazati kako netko radi uzaludan posao.

[224] Isto, str. 43.

Razlika koja se javlja u predajama koje navodi Ante Šimčik jest da Kopčić zarobljava ili poljskog princa, kneza Rakocija ili nekog kralja. Uz to, željenu zemlju Kopčić objahuje na svom konju Mlikoti ili na *misirskom atu*[225]. Nadalje, u nekim predajama nakon okrjepe ugiba samo konj, dok u drugima uz konja umire i jahač Kopčić.

Osmanska vladavina nad Bosnom i Hercegovinom koja je trajala od 1463. do 1878. godine i velikim dijelom Hrvatske od 1500. do 1717. godine uvelike je izmijenila etničku i vjersku sliku zemlje. Posebno je teško bilo katoličkom življu na koji je vršen pritisak kako bi se islamizirao. *Kao sljedbenici rimskog Pape, koji je smatran glavnim neprijateljem Osmanlijskog carstva i organizatorom otpora prodiranju Turaka u Evropu, bili su i bosanski katolici u očima osvajača vrlo nepouzdan elemenat; zato su, iz političkih i vjerskih razloga, često trpjeli teško tlačenje i progone*.[226] Vjerski simboli su im zabranjeni, crkve obeščašćivane i uništavane, svećenstvo zlostavljano. Dva najokrutnija običaja koje su Osmanlije provodili bili su danak u krvi i pravo prve bračne noći.

Danak u krvi (tur. devşirme: branje, skupljanje) bio je iznimno okrutan običaj odvođenja nemuslimanskih dječaka s osvojenih područja u Carigrad gdje su potom islamizirani i pripremani za dvorsku službu ili službu u janjičarskim postrojbama. Tu praksu uveo je sultan Murat II. 1420. godine kako bi osnažio vojnički i službenički kadar i osigurao odanost svojih podanika, a time i smanjio utjecaj osmanske aristokracije. Danak u krvi ubiran je svake pete godine, a ubirali su ga posebni službenici zvani tjelosnici. Ti službenici uzimali su djecu i mladiće u dobi između 8 i 20 godina, a pri tome su imali veliku slobodu te su sami određivali iz koje će kuće i koliko djece uzeti. Svaki pokušaj skrivanja djece bio je strogo kažnjavan pa su roditelji na različite druge načine pokušavali zaštiti djecu. Najčešće su pokušavali podmiti službenike, ali kada im to ne bi uspjelo, poduzimali su i druge mjere. Djecu su roditelji odijevali u nečistu odjeću te ih učili da hramlju ili da se ponašaju maloumno. Neki roditelji ženili su dječake u ranoj životnoj dobi jer oženjene mladiće Osmanlije nisu uzimali. Drugi su svojim susjedima muslimanima davali novac da potajice zamjene djecu te da službenicima muslimani daju svoju djecu, a oni su to rado činili jer je to bila prilika da djeca imaju kvalitetniji život i mogućnost ostvarivanja karijere u vojsci ili na dvoru. Najdrastičnija mjera bilo je sakaćenje vlastite djece kojoj su najčešće sjekli jedan prst na ruci kako ih službenici koji su uzimali samo djecu u najboljem zdravstvenom stanju ne bi odveli. Takav sustav trajao je od petnaestog do

[225] Egipatskom konju
[226] Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994., str. 111.

sedamnaestog stoljeća u kojem se postupno ugasio. Odvedeni dječaci često su postajali najfanatičniji osmanski borci, a time i neprijatelji vlastitog naroda.[227]

Drugi podjednako mučan običaj koji su Turci na novoosvojena područja uveli bilo je pravo prve bračne noći. Dragić navodi kako je u svojim terenskim istraživanjima naišao na svjedočanstva mnogih kazivača koji su pričali kako su Hrvatice za vrijeme osmanske vladavine u Bosni morale prvu bračnu noć provesti s lokalnim agom. Takvo je silničko ponašanje izazvalo otpor:

Kad su se naši momci ženili, morala je mlada ići prvo spavati s tim njihovim starišinom, valjda se zvao aga, a tek onda svome mladoženji. Čak je i to jedno vrijeme bilo dok se naši nisu snašli pa se jedan đuvegija[228] obuko u ženske aljine i nije dao svoju ženu. Jedan je tako lego s agom i probo ga je nožom. Tako su se naši ljudi snašli.[229]

Drugi način obrane bila su masovna vjenčanja. Veliki broj mladih parova održao bi zajedničko vjenčanje: *Zbog takvih zločina „mladići su se dosjetili, hajde svi ćemo se skupa jedan dan oženiti, pa ko strada – strada. I odatle dolazi predanje o zajedničkim svadbama u našem kraju. Znalo se za jedan dan vinčat po 60 parova.“[230]*

Kao što je prethodno spomenuto, za vrijeme osmanske vladavine nad Bosnom stradao je velik broj sakralnih objekata i predmeta koji su se u njima nalazili. Većina crkava i samostana porušeni su, a preostali objekti često su pljačkani, a svećenstvo i vjernici zlostavljani i ubijani. Fra Bono Benić u *Ljetopisu sutješkoga samostana* opisuje kako je samostan u Kraljevoj Sutjesci uništen iz turske obijesti 1524. za vrijeme vladavine sultana Mehmeda II. *U to vrijeme nastalo je silno progonstvo, koje je nečovječnim poganskim bijesom sasvim zatrlo našu jadnu braću: neki su od njih poginuli od rana a drugi pobjegli.[231]* O stradavanjima ramskoga franjevačkog samostana više će biti rečeno u sljedećim poglavljima. Zabranjeno je i zvonjenje crkvenih zvona koja su Osmanlije smatrali *šejtanskim* (sotonskim) spravama, pa su zvona skidana s crkava. Hrvati su zvona skrivali zakopavajući ih u zemlju ili bacajući u ponore kako ih se Osmanlije ne

[227] Usp. Brozović, Dalibor (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2001., str. 112.; Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994., str. 302.; Dragić, Marko: *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, br. 8, 2012.a, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Mostar, str. 124 – 126.
[228] Mladoženja
[229] Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 117.
[230] Isto, str. 117.
[231] Benić, fra Bono: *Ljetopis sutješkoga samostana*, Synopsis, Zagreb, Sarajevo, 2003., str. 106.

bi dokopali i uništili. Mnogobrojni križevi koji su se nalazili kraj puteva zabranjeni su zakonskom odredbom *Kanun-namom* iz 1516., a potom i porušeni.[232]

Turski zulum pokretač je radnje u romanu *Put bez sna.* Šimun Grabovac, uz Pavla Vučkovića središnji lik romana, prisiljen je zbog sukoba s muslimanima bježati. Do sukoba je došlo kada je Grabovac susjedu Trehi Kopčiću gradio novi zahod.

Kad je Šimun uz pomoć Trehe i još nekolicine slučajnih promatrača uklonio veliki daščani poklopac na kojem je bio izgrađen nužnik, ukazala se jama do vrha puna. Začudo, nije jako zaudaralo, pa se svi koji su tu bili, a bilo ih je desetak, djece i odraslih, približiše da pogledaju što je unutra.

Vjetar što je preko noći, nešto prije zore, zapuhao jače nego smije u ovo doba godine, kroz procijepe dasaka na poklopcu, u jamu je navijao korpe latica koje su se lijepo, jedna do druge i jedna na drugoj, rasprostrle po vodenoj površini. Po vodenoj površini, prije nego su latice nahrupile, plivalo je ponešto, ali što – sada se nije razaznavalo, jer su latice sve prekrile i samo se po izbrešcima moglo naslućivati da pod njima nešto jest. One male hrpice nisu izazivale ničiju radoznalost, znalo se unaprijed što ispod njih pliva, ali ono nešto na sredini jame izazvalo bi znatiželju u da Treho nije upitao što bi onako veliko moglo biti.

Šimun, komu je to bila dužnost, jer je on radnik a svi su ostali samo gledalište, uze letvu i gurkajući polagano onaj predmet s tovarom cvjetnih latica na sebi dogura ga kroz cvjetnu vodu pred svoje noge. Tek kad ga je dogurao preda se, okrenuo ga je naopačke da s njega strese cvjetni nanos. U cvijeću je, na drvenom križu od laganog maslinova drva, plivalo sitno, vjerojatno zbog štednje metala, kositreno raspelo.

Treho se tresao od smijeha.

– Smij se, smij, jesi veliko junaštvo napravio – reče Šimun, klekne i rukom izvadi raspelo.

– Što se ljutiš! Nečist i valja da stoji u nečisti – reče Treho. – Daj ovamo da ga ponovno u nečist bacim.

On posegnu za križem, Šimun se izmaknu, zgrabi svoju torbu s alatom i potrča preko šljivika kući.[233]

[232] Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999., str. 22.
[233] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 19 – 20.

Isto se dogodilo u Fojnici gdje je 1743. pred očima biskupa Dragičevića Hasan Skender bacio raspelo u septičku jamu i pozvao katolika Martina Čolića i nekog njegova druga da očiste zahod. Dok su čistili zahod, okupila su se djeca iz susjedstva kako bi im se rugali kada pronađu križ. Kada je Martin pronašao križ, sa štovanjem ga je očistio i prekorio one koji su se rugali, a potom je otišao s križem kući. Predaja dalje kazuje da se Hasan razbolio i valjao po izmetu u koji je križ bacio, a zatim i umro.[234]

Sudbinu nalik Hasanovoj doživio je i Treho Kopčić, jer se nakon spomenutoga događaja ozbiljno razbolio:

Većina je u selu mislila da je Treho pretjerao i kad bi vremena bila mirna, a kamoli u ovim nemirima, kad ti uskoci svaku večer mogu doći na konak bez najave i naplate. Oni na njega, a on kao za inat sutradan teško oboli.

Oči mu zakrvavile, ispod njih se objesile plave kesice krvnog podljeva, a lice podbuhlo, ublijedjelo i pocrnjelo – slika čovjeka koji već mjesecima stoji iza rešetaka ludnice. Ukućani su mu prsa opasali širokom pašnjačom, jer bi ga uska žuljala, a pašnjaču su otraga konopom zavezali za nekakav kolut u stupu na komu je počivalo kućno sljeme. Da ne bi sama sebe odriješio, na ruke su mu natakli rukavice od ovčje kože i čvrsto ih vezali oko zaglavaka. Tako, vezan kao bijesan pas, dočekivao je posjetioce, režao na njih, zavrćao očima, kesio zube i onim rukama u rukavicama prinosio nešto razglavljenim ustima, odgrizao i žvakao. Sličio je na psa kad prednjim šapama po zemlji privuče kost i glođe je okrećući glavu da zagrize sad s ove, sad s one strane.

Nije nikoga poznavao, pa su razgovorljivog Trehu zamijenili ukućani da posjetiocima saopće vrijeme kad se pojavila i objasne oblike očitovanja ove čudne i nečuvene bolesti. Počelo je sinoć, nešto prije večernje molitve: Treho je, kao da se u njegovu kožu uvukla mahnita zvijer, istrčao na dvorište i otuda ravno na crnu jamu.[235]

Muslimani su vjerovali da je Grabovac ukleo Trehu i smatrali su da bi se njime trebao pozabaviti sud. U tom događaju kršćani su vidjeli znak Božje naklonjenosti i podrške. Predaja kazuje da je Treho izliječen tek pošto se s puta vratio svećenik koji mu je ispisao zapis zbog kojega je ozdravio. Kada je riječ o zapisima, oni su uglavnom bili ceduljice s rečenicom iz

[234] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 368.
[235] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 21.

Kurana ili imenom kojega sveca. Te su zapise ljudi nosili sa sobom u kutijicama kao zaštitu od uroka i demonskih bića. S vremenom su zapise počeli davati i katolički svećenici kako njihovi vjernici ne bi po zapis išli k imamima[236]. Katolički zapisi najčešće su sadržavali rečenice iz Svetog pisma ili kratke molitve. Zapise su izrađivali i travari te ljudi za koje se vjerovalo da su čarobnjaci.[237]

Svećenik se trećeg dana Trehina ludila vratio s puta u Konjic i odmah s večeri došao Trehi, ispisao zapis na komadu žutog papira, savio ga u trubicu i ugurao u suho ovčje crijevo koje je na sebi imalo uzicu od crvena konca, pa bolesniku objesio o goli vrat. Kako je to učinio i naplatio trideset groša sve zajedno, materijal i trud, onako je, kao da si je rukom skinuo, s Trehe sišla bolest.[238]

Trehina bolest dobija svoj epilog na sudu, jer je Treho zbog pretrpljenog poniženja tužio Grabovca. Sud se slučajem ozbiljno pozabavio i donio presudu s obrazloženjem koje odiše ekumenskim duhom:

Koliko se zna, a to ni tužitelj ne tvrdi, Šimun Grabovac nije ni vještac ni vilenjak, niti bilo kakvo nadnaravno stvorenje koje posjeduje moć da čarima nabaci bolest na ikoga, čovjeka ili živinu, pa ni na svog poslodavca Durmiša Beganovića. Nijednom kretnjom, nijednom riječju, on nije dao povoda mišljenju da je posjednik crne magije, i s te je strane potpuno nedužan. Jedini je uzročnik Durmišova poniženja mogao biti Grabovčev svetac, koga je Durmiš ponizio. A svakomu je jasno da Grabovac za svečevu osvetu ne može biti kriv. Prije bi se moglo reći da je za tu osvetu kriv onaj tko je križ tamo bacio. Što se tiče Durmiševe tvrdnje da njemu tuđi svetac nije svet, o njoj bi se dalo naširoko raspravljati i teško da bi je pošten čovjek mogao braniti. U slučaju proroka Ise, sina Mejrimina, čiji je raspeti lik bio na križu, ne bi Durmiš mogao reći da taj svetac nije i njemu svet. Poznato je da Kur'an štuje proroka Isu i knjige o njegovim proroštvima zvane Indžil, ali ne drži da je on bog, jer Bog je jedan i ne može imati druga, niti vjeruje da je propet na križu, već je, kao svi proroci, pozvan na nebo s mjesta El–mesdžidul– aksa, tamo i otišao. Durmiš tvrdi da je on u smeće bacio upravo taj simbol raspela

[236] *U onim hrvatskim krajevima u kojima su, uz katolike, živjeli pravoslavni i muslimani (ili su s njima graničili) vjerovalo se da je kurativna moć zapisa snažnija ako ih je napravio i blagoslovio svećenik druge vjere. Ova predodžba potječe iz vjerovanja o stranim osobama kao osobama s imunitetom od uroka.* (Grbić u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 316.)

[237] Usp. Tomašević, Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana sinjske krajine u 18. stoljeću,* Franjevački samostan – Sinj, Sinj, 2000., str. 153.

[238] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 22.

i božanstva koji stoji izvan islamskog vjerozakona. To je točno. Ali, ako je prorok Isa bio jedini koji je na Durmiša mogao poslati kaznu sramotne bolesti, mora se vjerovati da proroku Isi, sinu Mejriminu, nije bilo drago što Durmiš oskvrnjuje ni taj dio njegove uspomene i štovanja. Tko je onda kriv u ovom nemilom slučaju oko križa u Durmiševu nužniku? Grabovac nije. Nije ni prorok Isa, jer njemu ne možemo propisivati koga će i zašto kažnjavati. Jedini bi krivac mogao biti Durmiš Beganović. A kako je on za svoj prekršaj već kažnjen od više sile, sud mu upućuje očinski savjet da više nikad ne ponizuje svetinje drugih ljudi, osobito one koje su dijelom zajedničke svim ljudima.[239]

Ovu predaju Aralica je, kao što je spomenuto, napisao inspiriran stvarnim povijesnim događajem. Prema uvriježenoj klasifikaciji ovu predaju možemo uvrstiti u povijesne predaje. Ipak, predaja sadrži i neke elemente legende. Isus Krist čudom se brani od nanijete sramote. Time tješi napaćeni narod, a silnicima pokazuje ograničenost njihove vlasti i moći. O legendama će biti još riječi u zasebnom poglavlju.

Za sličan slučaj optužen je i Stjepan Matić nekoliko godina prije Šimuna Grabovca. Stjepan Matić bio je gvardijan ramskoga franjevačkog samostana dva puta. Prvi put bio je gvardijan od godine 1675. do 1678., a drugi put od 1684. do 1687. kada pri bijegu naroda iz Rame potpaljuje samostan i crkvu kako ih muslimani ne bi obeščastili po njihovu odlasku. Nakon što je zapalio samostan *gvardianu se Matiću mozak pomuti, pamet prevrnu – on poludi*. Prema Vladiću, tada su Matića njegovi pomoćnici vezali i odveli u Sinj te o njegovoj sudbini on više ne govori.[240] Za njega Vladić kaže kako je podrijetlom pripadnik obitelji Matić koja je starinom iz Doljana.[241]

O Matiću i njegovoj obitelji Aralica piše: *Za Matiće se pričalo da su u vrijeme Bosanskoga Kraljevstva bili knezovi Varvare. Ako su i bili, kneževstvo im nije bilo veliko, jedno osrednje selo. Prije će biti da su bili slobodni seljaci koji su slobodu uživanja posjeda plaćali službom u vojsci. U vrijeme kada je živio njegov otac, dok je Tursko Carstvo bilo u naponu širenja, Matići su umjesto harača davali iz obitelji po jednog vojnika, koji je služio u pomoćnim plaćenim jedinicama, najčešće tobdžijama i martolozima. Kao najmlađeg i najnepotrebnijeg obitelji, ta je služba između petorice braće zapala Matićeva oca Juru.*[242]

---

[239] Isto, str. 23.
[240] Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991., str. 55 – 71.
[241] Isto, str. 15.; Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 144.
[242] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 172.

Služeći u osmanskoj vojsci Jure Matić trudio se da se istakne. Trud je rezultirao promaknućem u zapovjednika martoloza. Vidjevši da će svoj položaj još popraviti odlučio se za prelazak na islam. Za taj je potez bio nagrađen timarom *u selu Čipčiću, koji je nosio tisuću akči godišnjeg prihoda. Među spahijama siromah, među martolozima i junak i bogataš. To uvijek ide jedno s drugim.* U četrdesetoj godini života oženio je Anisu iz obitelji Atlagić, trostruku udovicu čiji su muževi poginuli u borbama na granici. *Anisa je bila sve ono što se za nju prije udaje govorilo, ali, mnogo više nego što se očekivalo od žene, bila je ratoborna, vjerski zagrižena i puna mržnje na one koji su joj muževe otimali iz naručja.*[243] Udavši se za Halila Matića, kako se Jure Matić prozvao nakon prelaska na islam, razočarala se shvativši da čovjek za kojega se udala nije odgovarao glasinama koje su o njemu govorile kao o glasovitu junaku. Plod njihova braka bio je kržljav dječačić kojemu su nadjenuli ime Hasan. Svojim karakterom i fizičkim predispozicijama dječak nije zadovoljio roditelje. U vrijeme dječakova polaska u školu oca su mu zarobili vojnici harambaše Dujma Omeljića. Nakon pregovora o otkupu dogovoreno je da će Halil Matić dati svoga sina Hasana kao taoca Dujmu Omeljiću dok bude skupljao novac za otkupninu. Dječak je odveden u Šibenik gdje je s harambašinim sinovima pohađa školu. Obrazovanje koje se u školi provodilo imalo je kršćanske temelje tako da je dječak postao kršćanin prije nego je kršten. Pošto je otkupnina plaćena, a dječak vraćen ocu, roditelji su ubrzo shvatili da nešto nije u redu. Posebno se to pokazalo kada je dječak ponovno krenuo u muslimansku školu. Mali Hasan nije bio uspješan u učenje ajeta iz Kurana. Revoltiran situacijom u kojoj se našao, mali Hasan se požalio kako je u školi koju je pohađao u Šibeniku bilo bolje. Iz dječaka su iskvarenost koju su mu usadili u uzništvu pokušali izbiti batinama, ali to nije polučilo nikakve rezultate osim dječakova tvrdoglavog otpora. Majka je, otpočetka nesklona dječaku i njegovu ocu, odlučila napustiti ih i otići djeci prvog muža. Halil Matić umro je ubrzo nakon toga od sušice koja se manifestirala u doba kada mu je sin vraćen. U oporuci je odredio da se podjednako financijski pomogne i drniška mošeju i visovački samostan. To je razbjesnilo njegovu militantnu udovicu. Mali Hasan isti je dan nakon očeva pokopa otišao Omeljiću gdje je kršten te je dobio ime Juraj. Nakon obrazovanja u Zaostrogu i Perugi postao je franjevački brat. Prije polaska za Ramu obratio se ujaku Mehmedu Atlagiću koji ga je ohrabrio da dođe i ponudio mu zaštitu. Majka mu je poručila posredstvom glasnika: *„Neka ga vrag odnese i neka bude proklet!“ S tim blagoslovom je otputovao u Ramu.*[244]

[243] Isto, str. 173.
[244] Isto, str. 174 – 180.

Iako nije bilo ni govora o krivici Stjepana Matića, a i sama je pomisao na zločin za koji je bio optužen monstruozna, Treho Kopčić i njegovi ortaci pokušali su iskoristit neznanje naroda da optuže Matića za iskapanje trupala muslimanske djece i njihovo krštenje te ukapanje na katoličkom groblju. I tada je prvostupanjski sudac Arif Lokman, učen čovjek, donio razumno rješenje i odbacio te optužbe. Ipak, dugo vremena takvi ljudi bili su u manjini, a sujevjerja sveprisutna.

Ramski samostan polazišna je točka Araličinih priča o bosanskom narodu koji je pritisnut teškim životnim okolnostima bio prisiljen napustiti svoja ognjišta i potražiti sreću u Dalmaciji. Prije odluke o seobi i napuštanju Rame i samostana franjevci iz ramskoga samostana mnogo su propatili pod turskom vlašću. Franjevački povjesničari fra Ivan Marković, fra Jeronim Šetka i fra Jeronim Vladić slažu se da je ramski samostan spaljen četiri puta, ali u datiranju tih događaja ne slažu se. Sva tri povjesničara suglasni su da je samostan prvi put zapaljen 1557. godine[245]. Marković u knjizi *Gospa sinjska* iznosi kako je samostan drugi put zapaljen 1670.[246], treći put 15. listopada 1682.[247] i četvrti put u listopadu 1687.[248] Šetka u knjizi *Gospa Sinjska – Povijest svetišta Majke Božje u Sinju* navodi kako je r*amski samostan sv. Petra Ap. bio više puta pljačkan, paljen, rušen (1557., 1653., 1661. i 1682.).*[249] Vladić kao godinu drugog paleža ističe 1667.[250] Prema Vladiću, treći palež dogodio se 1682.[251], a četvrti put samostan je zapaljen u listopadu 1687.[252]

Godine 1557. Osmanlije su ubili sve redovnike u napadu na ramski samostan. Vladić navodi kako se to dogodilo 4. siječnja 1557.[253] O napadu pak fra Ivan Marković kaže: *Navališe na namastir Ramski: porobiše ga i zapališe ga, a oštrim mačem izsjekoše šest redovnika, što tu nadjoše. To su prvi blaženi mučenici Ramski. Franovački Red časti im spomen dvadeset i prvog*

[245] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 20.; Šetka, Jeronim: *Gospa Sinjska. Povijest svetišta Majke Božje u Sinju.* Svetište Gospe Sinjske, Sinj, 1983., str. 18.; Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991., str. 36 – 37.
[246] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 21.
[247] Isto, 21.
[248] Isto, str. 24 – 25.
[249] Šetka, Jeronim: *Gospa Sinjska. Povijest svetišta Majke Božje u Sinju.* Svetište Gospe Sinjske, Sinj, 1983., str. 18.
[250] Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991., str. 52.
[251] Isto, str. 56.
[252] Isto, str. 70.
[253] Isto, str. 37.

dana travnja. A ovo su imena petorice njih – jer šestoga ime nije nam poznato – : fra Luka od Broćna, fra Leon od Vrlike, fra Luka od Duvna, fra Marko od Tihaljine, fra Petar od Rame.[254]

Događaje slično opisuje i Stanko Petrov u knjizi *Gospa Sinjska – povijest sinjskoga prošteništa* te kaže kako: *Godine 1856. našla se u ruševinama stare crkve na Šćitu njihova nadgrobna ploča (...).*[255]

Spomen ramskih mučenika nalazi se i u romanu *Put bez sna* gdje Aralica navodi kako su ramski mučenici žrtve prvog od pet poznatih spaljivanja samostana u Rami, a spominje i nadgrobnu ploču postavljenu njima u čast i na spomen:

Je li bilo koje prije toga, ne zna se, a ni za ovo se ne bi znalo da nije ploče u desnom kutu poda ispod oltarskog uzvišenja na kojoj piše Iam justificati in coelis, qvamuis corpora jacent in teris, pod kojom u zajedničkoj raci leže njih šestorica, jedan bezimen i ostalih pet s imenima. Njih bi raznijeli vjetrovi kud i pepeo s prvog zgarišta, da se svake godine dvadeset i prvi travnja na misi ne spominju ramski mučenici Luka iz Broćna, Lavoslav iz Vrljike, Luka iz Duvna, Marko iz Tihaljine i Petar iz Rame. A pobio ih je, porobio i popalio Ilhamija, razbojnički četovođa, koji je skupio četu od samih ratnih bjegunaca, što je i sam bio, i koji se prozvao nadahnutim kad je u glibu kod Novog Zrinja, gdje se tada ratovalo, došao na misao da može bolje živjeti za takve napore ako se prebaci u šume Raduše i Vrana i stane ubijati i paliti za svoj račun. Posljedica je Ilhamijina nadahnuća, kako na ploči piše, da su taj jedan nepoznati i pet s imenom sada na nebu, već pred Bogom opravdani za svoje grijehe, iako im grešno tijelo leži u zemlji.[256]

Prema Jeronimu Vladiću, do druge paljevine ramskoga samostana došlo je 1667. godine. Pri tom događaju *sprženo je sve, što se je u crkvi nalazilo, ono naime silno bogato ruho, mislim, da je zapaljeno iz nenada i po svoj prilici po noći kasno, ter kao što iz crkve, tako ni iz samostana nisu mogli ništa spasiti.*[257] Ramski franjevci nakon toga požara ostali su bez igdje ičega pa su bili prisiljeni raseliti se po drugim samostanima. Vladića smatra kako su ostala samo dva ili tri fratra koja su brinula o duhovnim potrebama povjerene im pastve i podizanju novoga samostana. Vladić ističe kako je taj put nanesena najveća šteta ramskom samostanu jer je u

[254] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 20.
[255] Petrov, Stanko: *Gospa sinjska – povijest sinjskoga prošteništa*, Hrvatsko književno društvo svetoga Jeronima, Zagreb, 1928., str. 15.
[256] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 144.
[257] Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak Rama, Prozor, 1991., str. 52.

požaru izgorjelo *bogato crkveno ruho, tri stotine samih misničkih odora, med kojim jedna sva od suha zlata spletena, da ko skovana ostojke bi stala.*[258]

U nizu paljevina ramskoga samostana Osmanlije nisu bili jedini krivci za uništenje ramskoga samostana. Trećem spaljivanju samostana koje se dogodilo 15. listopada 1682. kumovao je majstor kojega su franjevci angažirali da im obnovi samostan. Za majstora Marković navodi kako je bio inovjerac[259], Benić kako je bio *grčki šizmatik*[260], tj. pravoslavac, s čime se Aralica slaže te još preciznije navodi kako je bila riječ o Lazaru Goliću koji je predvodio skupinu od pet majstora iz Vukovskoga i Ravna.[261] Povod toj paljevini bila je vjerska nesnošljivost. U vrijeme dovršetka izgradnje samostana majstori koji su bili pravoslavci su postili, ali su primijetili koščicu u hrani i posumnjali da im franjevci u hranu stavljaju meso kako bi obeščastili njihov post. Marković i Benić smatraju kako je do toga došlo nepažnjom kuhara[262], dok Aralica opisuje loše odnose između pojedinih pripadnika različitih kršćanskih crkava pa u romanu *Put bez sna* franjevački kuhar Ivan Čveljo, potaknut netrpeljivošću prema pravoslavcima, u njihovu posnu hranu dodaje meso.[263] Uvrijeđeni majstori su samostan zapalili i dali se u bijeg kući u Ravno i Vukovsko 15. listopada 1682. kada je mrak pao i kada su svi zaspali. Vladić donosi narodnu predaju o njihovu bijegu i sudbini koju su doživjeli nakon svoga zločina.

Upaliv hrišćani crkvu i samostan, odmah su pobjegli putem prama selu Ripci, blizu koga sada leži katoličko groblje na jednoj okrugloj glavici, do koje došav zločinci, cielu noć su oko nje hidali i obilazili, niti im se je dalo dalje pravim putem udariti prem su oni mislili, da sveđer iđu pravim putem i da dalje odmiču. Rano u jutro sliedećeg dana naniđu tuda Prozorani Turci iz Prozora u Kopčiće bezim na oblazak, ter ugledav još iz daleka, da još na Šćitu samostan i crkva gore, a došav do bliza ovoj glavici, da oni oko nje sveđer obilaze učine im se ovi ljudi sumnjivi, ter ih odmah ovako stravne pohvataju i sa sobom nazad do garišta samostanskoga povedu. Došav na Šćit, nađu tužne i plačne redovnike na bašći klečeće i moleće pred likom Majke Božje, mnoge na pola gole, ne mogav ni svakdanje si odjeće spasiti od požara u hitnji i strahu. Osvjedoče se Turci, da su ovi, što ih pohvataše, krivci tog nedjela, i njim se raztuži srce

[258] Isto, str. 52 – 53.
[259] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 21.
[260] Benić, fra Bono: *Ljetopis sutješkoga samostana*, Synopsis, Zagreb, Sarajevo, 2003., str. 116.
[261] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 154.
[262] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 21.; Benić, fra Bono: *Ljetopis sutješkoga samostana*, Synopsis, Zagreb, Sarajevo, 2003., str. 116.
[263] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 155.

nad novom redovničkom sirotinjom, a razgnjeve se tako, da ih odmah sve ondje posieku, a trupla im poslie kršćani zakopaju pol kilometra daleko od samostana na briežuljku zvanom Brist.[264]

Četvrti put samostan i crkvu zapalio je gvardijan fra Stjepan Matić u listopadu 1687. kako bi spriječio da ih Turci ne obeščaste nakon što on i njegova braća franjevci iz Rame s narodom odsele u Cetinsku krajinu.[265] Stanko Petrov o tom trenutku kazuje: *Narodni pjevač, koji je uz gusle opjevao tužno bježanje ramskih fratara, pripovijeda, kako je na pogled onoga plamena siromah Fra Stjepan – šenuo pameću. Pa tko da se tome i čudi. Jadnik imao je rašta i šenuti!*[266] O navedenom Aralica opisuje da su, došavši po gvardijana Matića, fratri koje je Smoljan Smiljanić poslao, zatekli kako on iz zapaljene crkve izlazi sa slikom ramske Bogomajke zamotane u bijelo platno. Na put prema novoj postojbini Matić se uputio bos. Opanke je izuo pred zapanjenim fratrima i uputio im posljednje prisebne riječi: – *Ne trebam ja vama, ne trebam ja nikomu! Moje je bilo i prošlo. Neka me Pavao naslijedi – rekao je gazeći na čelu s bijeli zamotkom u rukama.*[267]

Za 1653. godinu, koju Šetka navodi kao godinu druge paljevine, Vladić kaže kako je tada samostan poharan i opljačkan, a neki fratri koji nisu uspjeli pobjeći ubijeni su, no samostan taj pun nije bio zapaljen.[268] Vladić ističe kako su 1661. Turci samostanu nametnuli veliki namet zbog jednog franjevca kojemu je u posjet došao drugi franjevac iz Dalmacije kako bi ga ispovjedio. Također navodi da je dalmatinski franjevac sretno umaknuo Turcima, pa su oni svoj bijes usmjerili na njegova bosanskog kolegu *izmisliv što su gore mogli klevete, da je onaj bio Dužda mletačkoga izaslanik, koji je sa ovim došao kovati načine o izdaji Bosne, i radi toga htjednu ga ubiti*.[269] Toga je fratra od sigurne smrti spasio ramski gvardijan fra Bernardin Galiaš koji je, iskoristivši svoja poznanstva i uz velike financijske izdatke, uspio izbaviti optuženog

[264] Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991., str. 57.
[265] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 25.; Petrov, Stanko: *Gospa sinjska – povijest sinjskoga prošteništa*, Hrvatsko književno društvo svetoga Jeronima, Zagreb, 1928., str. 20.; Šetka, Jeronim: *Gospa Sinjska. Povijest svetišta Majke Božje u Sinju,* Svetište Gospe Sinjske, Sinj, 1983., str. 22.; Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991., str. 70.
[266] Petrov, Stanko: *Gospa sinjska – povijest sinjskoga prošteništa*, Hrvatsko književno društvo svetoga Jeronima, Zagreb, 1928., str. 21.
[267] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 209.
[268] Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991., str. 47 – 48.
[269] Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991., str. 48.

fratra. Zbog povelike isplaćene svote za oslobođenje svoga brata franjevca, muslimani koji su živjeli u okolici samostana postali su uvjereni da fratri u samostanu kriju velike svote novca pa su sve više počeli uznemiravati fratre svojim navalama. To je kulminiralo 1661. ili 1662. godine kada su za vrijeme ručka na zatvorena vrata samostana došli Turci tražeći da im fratri otvore vrata. Kada su fratri to odbili, tražili su da na vrata dođe gvardijan samostana, otac Bernardin Galiaš, za kojega su navodno imali poruku. Pošto je gvardijan došao na vrata, Turci su iskoristili priliku i njegovu lakovjernost i kroz pukotinu vrata uboli su ga mačem i usmrtili.[270] Vladić ističe kako ni taj put napadači nisu samostanu nanijeli štetu te smatra kako napadača nije bilo mnogo jer su im se franjevci odlučili suprotstaviti i ne otvoriti vrata. Smrt gvardijana opisao je i Aralica na sličan način, ali on ga naziva Bernardinom Golijašem. Njegovo ubojstvo pripisao je Augustinu Burilloviću iz Podbora koji je u sukob sa svećenstvom došao kada je stupio u incestuoznu vezu sa suprugom svog boležljivog sina. Nevjesta je ostala trudna i rodila mu sina-unuka desetak dana po smrti njegova sušičavog sina. Sukob između Burilovića i Crkve trajao je godinu dana do krizme kada ga je makarski biskup Josip Delinić u propovijedi naveo kao primjer bludnog grijeha te ga je pozvao na pokornost uz pokoru, *da pet nedjelja misi dolazi i bos i gologlav*. Kada je čuo biskupovu poruku, Burilović se pripit nasred čaršije u Prozoru javno poturčio. Nakon tri dana pijanog slavlja s ruljom se uputio prema ramskom samostanu kako bi poturčio ili ubio Bernardina Golijaša. Rulja ga je putem ostavljala tako da je pred samostan došao sam u pratnji plaćenih glazbenika. Skrušeno je pozvao Golijaša da dođe na vrata da mu nešto prišapne. Kada se gvardijan prislonio na vrata da ga bolje čuje, Burilović je *izvukao nož i kroz rascijep među daskama sjurio ga Golijašu u slabine*. Za to zlodjelu Burilović je osuđen i za kaznu su mu odsječene obje ruke.[271]

U opisanim prilikama stradanja i pogibelji bili su franjevci prisiljeni odseliti iz Rame i svog samostana koji su toliko puta obnavljali. Nakon poraza osmanske vojske pod Bečom 12. rujna 1683. koji joj je nanio iznenadni juriš vojske poljskog kralja Jana Sobieskog koji je došao u pomoć habsburškoj prijestolnici prilike u Bosni dodatno su se pogoršale. Ferdo Šišić navodi kako je nakon bečke pobjede Leopold I. s Mlečanima dogovorio savez te su zajedničkim snagama krenuli u napad na Turke iz tri pravca: Ugarske, Slavonije i Dalmacije. Njihovim nastojanjima uvelike su pomagali i hajduci.[272] Kršćani u Bosni živjeli su u nadi kako dolazi trenutak njihova oslobođenja, no do toga nije došlo. U međuvremenu, životni uvjeti u Bosni postajali su sve gori jer su Turci bili uvjereni da bosanski kršćani pomažu njihovim

[270] Isto, str. 49.
[271] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 147 – 150.
[272] Šišić, Ferdo: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962. str. 312 – 313.

neprijateljima pa su sukladno svome mišljenju pojačali pritisak na kršćane. Takve prilike rezultirale su migracijama s područja Bosne na područja oslobođena od turske vlasti. Konačnu odluku o seobi u romanu *Put bez sna* donijeli su franjevci ramskoga samostana na čelu s gvardijanom fra Stjepanom Matićem te njegovim nasljednikom i desnom rukom fra Pavlom Vučkovićem.

Epska pjesma *Samostan ramski i Stojan Janković*[273] koju je Mihovil Pavlinović uvrstio u svoje *Hrvatske narodne pjesme* zorno svjedoči o nasilju koje su Osmanlije provodile. Istu pjesmu navodi i Jeronim Vladić[274] te za nju kaže da ju je *vrli naš pjesnik o. Grgur Martić čuo i prepisao iz usta guslača nekog Davida Prljića, a tiskana u Jukićevom „Bosanskom Prijatelju".*[275] Razlike među inačicama vidljive su na planu pravopisa i gramatike, dok su pjesme na motivskoj razini istovjetne. Pjesma govori o pozivu koji ramski gvardijan Stjepan Matić upućuje sinjskom providuru Mati kapetanu da mu pomogne i spasi ga od turskog nasilja. Na njegov poziv Mate kapetan odaziva se te organizira pohod koji vode junaci Stojan Janković, Pavle Mandušić i Mate Daničić. U pjesmi je slikovito opisano nasilje koje su Turci provodili nad kršćanima pod svojom vlašću. Pjesma posebno ističe nasilje Turaka Prozorana i bega Hodžalića koji *dobre konje u crkvu uvodi, / za otare dobre konje veže, / paramentam konje pokrivaju, / iz kaleža rujno piju vino, / kaležnjacim brke iztiraju!* Osim toga, kada beg iz crkve odlazi njega i njegovu pratnju fratri moraju bogato darivati: *uz bega dvanajest momaka, / svakom valja po žut dukat dati, / Alibegu trideset cekina.* Kada beg k njima ne dolazi, on im pošalje svoje sluge koje treba darivati vinom i rakijom. Fratar u očaju opis izrabljivanja zaključuje: *ne bi tkalja natkala mahramah, / ni Primorje vina nanielo, / ni Makarska žežene rakije, / ni Venedik nakovo cekina!*[276]

Uz teške prilike u kojima su živjeli, Aralica navodi kako je fratre na tu ideju o seobi potakla i mletačka vlast i njezin predstavnik Antonio Zeno. Pema Soldi, Vinjaliću i Dragiću[277]

[273] Botica, Stipe (pr.): Pavlinović, Mihovil: *Hrvatske narodne pjesme, knjiga druga*, Književni krug Split, Split, 2008., str. 744 – 752.
[274] Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak Rama, Prozor, 1991., str. 71 – 79.
[275] Isto, str. 71.
[276] Botica, Stipe (pr.): Pavlinović, Mihovil: *Hrvatske narodne pjesme, knjiga druga*, Književni krug Split, Split, 2008., str. 744 – 752. Ova je pjesma *povjestnička*.
[277] Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 48.; Vinjalić, Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.*, Književni krug, Split, 2010., str. 178.; Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999., str. 58.

Antonio Zeno bio je mletački providur konjice[278]. Zeno je u Dalmaciju pozvao franjevačkog izaslanika. Ta čast, ali i ozbiljna dužnost dopala je Pavla Vučkovića.

Njega je brinula odgovornost koju je preuzeo onoga trenutka kad je pred okupljenom braćom gvardijan Stjepan Matić, pošto su pročitali Zenovo pismo i odlučili da mu se odazovu, rekao, ti bi, Pavle, trebao tamo poći. I dosad je on prihvaćao odgovornost: kad su ga slali na studije u Rim i Padovu, kad su odlučili da ide u Budim i dvije godine predaje filozofiju. Ali, sve se u tim poslovima svodilo na njegov ulog, na ničiji više, svi su ostali bili promatrači dobre ili zle volje. Međutim, kad mu rekoše, idi Zenu, vidi što hoće i odluči što držiš da valja, uz ponos da je ponio takvu odgovornost, uvukla se u nj i neizmjerna zebnja. One sigurnosti, ja to mogu i hoću, iz prijašnjih obaveza, posve je nestalo, štoviše, nestalo je i njega sama, rasplinuo se, pretvorio u druge, one o kojima će odlučivati.[279]

Pavao Vučković bio je hrvatski vođa protuosmanskoga otpora rođen u Duvanjskom polju 18. listopada 1658., a umro u Sinju 7. siječnja 1735. Josip Vučković ističe kako je obitelj Vučković podrijetlom *s obronaka Ljubuše što se spušta prema Kupresu*[280]. Toj činjenici svjedoči arheološki lokalitet s grobljem Vučkovine koji se nalazi pokraj sela Lug i Makronoge. Na tom groblju nalazi se više spomenika koji svjedoče da su na njemu ukapani pripadnici obitelji Vučković. Vučković navodi kako: *U Cetinsku su krajinu stigli 1687., u skupini od 45 osoba koje je vodio fra Pavao Vučković (1658. – 1735.), jedan od organizatora tzv. ramske seobe katolika iz bosanskog dijela Kliškog sandžaka u područja netom pripojena Mletačkoj Republici.*[281] Doselivši se u Sinjsku krajinu, Vučkovići su se naselili u Brnazama, a obitelj je, zahvaljujući vjernosti mletačkoj državi i vojnoj službi, stekla ugled i nasljedni serdarski čin.

Ugledu obitelji Vučković najviše je pridonio upravo prije spomenuti fra Pavao. Bio je franjevac školovan u ramskom samostanu, a bogosloviju je završio u Italiji. Mirko Marić kaže kako je fra Pavao bio *iznimno dobar propovjednik i da je osim hrvatskoga znao latinski,*

[278] Za njega Aralica kaže da *službeno slovi kao zapovjednik konjice, ali ne jedino zato što konja znade jahati samo u hodu i kasu, a galopom samo ako ga užetom za sedlo vežu kao vreću za samar, njemu je konjica zaklon iza koga se skriva čovjek sa specijalnim ovlastima mletačke vlade, jedan od onih ljudi koji uživaju povjerenje osoba na vrhu vlasti, pa ih šalju na poprišta zamršenih političkih zbivanja da stvari razmrse, jer nemaju povjerenja u službene osobe na tom području. Zeno je čovjek s maskom na licu; masku vidimo, a što je ispod nje, to ćemo tek vidjeti* (Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 8 – 9.).
[279] Isto, str. 11 – 12.
[280] Vučković u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 241.
[281] Isto, str. 242.

talijanski i turski jezik[282]. U Rami, u današnjoj Bosni i Hercegovini, djelovao je od 1682. do 1687. kada je organizirao bijeg katoličkoga puka iz Rame, Duvna, Livna i okolnih mjesta u Cetinsku krajinu. Sudjelovao je u borbama s Osmanlijama koji su ga zarobili 21. listopada 1698. u Čitluku pri borbi u kuli bega Sultanovića u kojoj su se franjevci branili od postrojbi Mustaj-paše Daltabana. *No upalio im se barut i kula je planula, a oni su izletjeli iz plamene buktinje i predali se Turcima koji su odmah sasjekli šestoricu fratara, a Vučkovića stavili u okove i odveli u uzništvo*.[283] Daltaban ga je poveo sa sobom u Bagdad gdje mu je Vučković služio kao tajnik i savjetnik. Kada je postao velikim vezirom, doveo ga je u Carigrad, gdje je Vučković izvrsno naučio turski jezik. Pošto je Daltaban bio pogubljen 1703., Vučković se preko Italije (u Rimu se susreo s papom i čelništvom Franjevačkog reda te je imenovan eksprovincijalom) dokopao Sinja. Sudjelovao je i u čudesnoj obrani Sinja 1715. U Sinju je organizirao gradnju crkve i samostana.[284]

O obitelji Vučković govori predaja o šestorici braće Vučkovića koji su ubili bega koji je došao iskoristiti pravo prve bračne noći i njegovu pratnju te im glave nabili na kolce. Pošto su to učinili, pobjegli su u kršćanske krajeve kamo su ranije uputili žene, djecu i blago. Navedena predaja ima karakteristike povijesne i etiološke predaje jer navodi kako je lokalitet Vučkovine dobio ime.

Potkraj turske vladavine između Mokronoga i Luga živilo je šestero braće sa svojim ženom, dicom i blagom: konjima, kravama i ovcama. Najmlađi brat bijaše neoženjen. Kad je našo sebi lipu i virnu curu, tide se ženiti. U to doba bio je u Turaka običaj da beg s nekoliko turski momaka dođe, kad se kršćanin ženi, i prispava s mladom prvu bračnu noć. Zbog toga je mladi Ivan Vučković odgađo svatove i zajedno s braćom domišljo kako će toji turski običaj izbić, a navrime se oženiti.

Odlučili su toga dana kad se pođu vraćat iz crkve, koja se nalazi u Vašeru (Tomislavgrad) da njijove žene s dicom pobignu u kaure. Blago već prija otrali u kaure i ostavili kod svoji kumova. To pridvečerje braća Vučkovići vraćali se priko polja pivajuć i vrišćeć ko da i je pedeset.

Mokronoški beg pošo s nekoliko Turaka da ostvari što je naumijo i noć provede s mladom. Kad je došo u kuću Vučkovića, braća ga lipo primila i privatila ko draga svata. Dok

[282] Marić u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 244.
[283] Isto, str. 244.
[284] Usp. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., str. 527.; Dragić, Marko: *Zbilja o knezovima Nakićima i Vučkovićima u „Razgovoru ugodnom" i tradiciji*, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, br. 3-4, god. 52., 2003., Split str. 283 – 295.

s zajedno ili i pili, beg je nekoliko puta pito: "Di je mlada, tijo bi je vidit.", al najstariji brat odgovorio bi: „Brzo će nevista dok pomogne jetrvam ovce i krave pomust." Najstariji brat zapovidi svom mlađem bratu da ode i zovne mladu. Ustade on i ode. Izlazeć iz kuće, pogleda dobro di je straža turska. Vidi on da je samo jedan tu pa ga zbode nožom. Kad se vratijo u kuću zavika: „Dolazi nevista!" Ustala se braća pa udri po Turcim, pobili Turke zajedno s begom. Osikli im glave i nabili na kolje oko tora i uzjahali na konje i pobigli u kaure.

Uitra Turkinje pošle vidit što im se ljudi ne vraćaju kući, izdaleka vidile glave uokrug poredane te rekoše: „Eno naši kolo igraju." Primakoše se bliže i vidiše glave nabijene na kolac pa rekoše: „Sigurno Vlasi nisu begu dali mlade pa i naši pobiše." Kad dođoše još bliže, pripoznaše Turkinje glave svoji ljudi pa počele plakat i nabrajat, čulo se u selo pa doletili vidit šta je bilo. Imaš šta vidit, Turci i beg nabijen na kolac. E, odma potira za braćom Vučkovića, ali kasno biše, Vučkovići već u kaurim. Nikad Turci ne stigoše Vučkoviće, a i danas se taj dio sela na kojem je groblje zovu Vučkovine.[285]

Vučkovića je u Splitu u kneževoj palači dočekao čovjek koji je na franjevca odmah ostavio dojam okretna i sposobna čovjeka. Antonio Zeno primio je Pavla Vučkovića srdačno koliko mu je to dopuštao položaj i služba koju je obnašao, ali i cilj koji je želio ostvariti. Aralica ga je opisao kao čovjeka koji:

Mogao je imati trideset, ali i pedeset godina. To je ona vrsta lica koja brzo ostare, već u tridesetoj, pa starjeti prestanu i zadrže gotovo nepromijenjen izgled sve do šezdesete, kad naglo omršave, ublijede i oronu. Istina bi mogla biti negdje na sredini, da mu je bilo negdje oko četrdeset. Znači, i dovoljno iskusan da se ima pouzdanja u njegovu zrelost, i dovoljno poletan da se od njega dožive iznenađenja. Više nego godine, iskustvo i temperament, Vučkovića je zabrinuo čudan izraz Zenova lica, premda na njemu nije bilo ničega čudnog, osim prerane starosti koja ga je činila sličnim kruhu pečenu prije nego je nakvasan. (...) Kod Zena je između nosa i očiju postojala trajna neusklađenost: koliko god se nos trudio da istrči u susret, da se klanja, rukuje, prijateljski razgovara, obećava, nagrađuje, toliko su oči bježale nekamo unatrag i toj susretljivosti davale drugi smisao.[286]

[285] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 397.
[286] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 54 – 55.

O Antoniju Zenu i poslu kojim se bavio, više od njegova vanjskog izgleda otkrivala je velika kožna torba koja je bila neizmjerno važna za ljude njegova, špijunskog, poziva:

Nalikovala je na dvije korice velike knjige, pa je, isto kao korice takvih knjiga, da se ne izliže, na rubovima zaštićena metalnim bridom, a na uglovima srebrnim zakovicama sa šestokrakim glavama Davidove zvijezde. Zatvarala se pozlaćenim katancem, što ga je Zeno otvorio vrlo malim ključićem koji mu lancem bijaše vezan za džepni sat. Taj mehanizam za otvaranje, koji je omalovažen nazivom lokot, s nutarnje strane morao je biti nekom oprugom spojen s napravom nalik na zvonce i sirenu. Jer, kad je Zeno zavrnuo ključem i podigao poklopac ispod kojeg se pokazala unutrašnjost torbe s mnoštvom malih i velikih pretinaca, dvoranom se razlegao krajnje neugodan zvuk, učestao kao jecanje i prodoran krik, zvuk koji je u kući čulo i nenaviklo uho, a budno, izvježbano, mnogo dalje, na dvorištu i ulici.[287]

U torbi se nalazila korespondencija koju je Zeno razmjenjivao sa svojim suradnicima. Iz torbe je izvadio pismo istovjetno onome koje su dobili ramski franjevci i koje je sa sobom ušiveno u sedlo donio fra Pavao Vučković kao sredstvo identifikacije.

Razlog zbog kojega je mletački zapovjednik pozvao ramskoga franjevca u Split na razgovor bio je plan o seobi naroda iz Bosne u Dalmatinsku zagoru koja je bila demografski i gospodarski opustošena. Fra Josip Ante Soldo ističe kako franjevci, iako utjecajni u narodu, nisu imali središnju ulogu u planiranju i provođenju pokreta naroda kako je to često prikazivano:

Stariji franjevački povjesničari epski su prikazivali seobe pred više od tristo godina, pa i iseljavanje naroda iz ubave doline Rame u plodnu Cetinu. Pri tome su prenaglašavali ulogu franjevaca, bilo kao pokretača borbe protiv osmanlijske vlasti i migracija, bilo kao djelitelja zemalja novodošlim obiteljima na mletačkom području.[288]

Seoba naroda bila je rezultat okolnosti (nepovoljnih ekonomskih prilika, straha od osmanske osvete), a Soldo navodi kako je svećenstvo *davalo tim pokretima, kao i uopće borbi protiv Osmanlijskog carstva, vjersku obojenost, ali nije bilo pokretač migracija, osim pojedinaca, individualno jakih, kakav je bio fra Pavao Vučković.*[289]

[287] Isto, str. 55 – 56.
[288] Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske Sinj, 1995., str. 41 – 42.
[289] Isto, str. 43.

Kao presudan čimbenik Soldo ističe spomenutu populacijsku politiku Mletačke Republike koja je težila naseljavanju napuštene zemlje u Dalmatinskoj zagori. Tu su politiku na terenu u djelo provodile uskočke postrojbe. Uskoci su bili vojna postrojba nastala u šesnaestom stoljeću od prebjega i prognanika iz okupirane Bosne koji su se pridružili posadama hrvatskih graničnih utvrda u borbama protiv Osmanlija. Presudnu ulogu u formiranju uskoka i njihova načina borbe imao je knez i kliški kapetan Petar Kružić. Uskoci su direktno sučeljavanje u borbi svodili na minimum, a glavni cilj je bilo slabljenje neprijatelja otimanjem ljudi i imovine. Ta strategija korištena s obiju strana rezultirala je potpunim pustošenjem pograničnog područja. Središta uskočkog djelovanja bile su utvrde Klis i Senj sve do 1537. godine kada se padom Klisa i pogibijom Petra Kružića središte djelovanja uskoka prebacuje u Senj. Otada je uskocima zapovijedao senjski kapetan, a uskoci su se dijelili na plaćenike (stipendijate) i ostatak koji nisu bili plaćenici (venturini). Njihovim jedinicama zapovijedali su harambaše i vojvode. U složenim političkim prilikama 16. i 17. stoljeća uskoci su nerijetko bili razlog sukoba između Habsburške Monarhije, čiji su podanici bili senjski uskoci, Mletačke Republike, koja je i pod svojim zapovjedništvom imala uskočke jedinice, te Osmanskoga Carstva, zakletog neprijatelja svih uskoka. Mlečanima su senjski uskoci smetali jer su dovodili u pitanje njihovu dominaciju na Jadranu te su pljačkom, koju su provodili često u suradnji s mletačkim uskocima, ometali trgovinu s Osmanlijama u pograničnom području. Mlečanima ta suradnja habsburških uskočkih jedinica i njihovih podanika nije odgovarala jer su se bojali pobune Hrvata u koje nisu imali povjerenje. Habsburški vladari mijenjali su mišljenje o uskočkom djelovanju i svoj odnos prema njima u skladu sa strateškom situacijom na terenu. Željeli su uskoke imati pod kontrolom i koristiti ih kada im to politički i vojno odgovara. No uskoci se nisu uvijek pokoravali njihovim željama. Zbog toga su Habsburgovci u nekoliko slučajeva pokušali uspostaviti kontrolu nad uskocima. Godine 1600. u Senj je kao nadvojvodin povjerenik poslan Josip Rabatta, da uvede mir i reorganizira uskočke redove. Odlučeno je da se uskoci presele u Otočac i da se ograniči njihovo djelovanje. Međutim njegove metode donijele su sasvim suprotne rezultate. On je uskocima otimao plijen, Mlečanima izručivao prebjege s njihova područja te je dao pogubiti neke od uskočkih vojvoda. Kada je 1601. pokušao smaknuti i vojvodu Jurišu Sučića znanog kao Senjanin Juriša, došlo je do pobune uskoka u kojoj je Rabatta ubijen, a uskoci koji su prethodno preseljeni u Otočac vratili su se u Senj. U Senju su djelovali do 1617. kada je Madridskim mirom nakon Uskočkog rata između Habsburške Monarhije i Mletačke Republike moralo biti riješeno i pitanje uskoka. Sljedeće godine uskočko je brodovlje u Rijeci spaljeno, a

uskoci su iz Senja raseljeni. Najpoznatiji uskoci bili su Senjani Ivo i Juriša, Stojan i Ilija Janković te Petar i Ilija Smiljanić.[290]

Najpoznatiji dalmatinski uskok bio je Stojan Janković, sin Janka Mitrovića.[291] Imao je dvojicu braće Iliju i Zavišu. Stojan Janković bio je protuosmanski ratnik, uskok. Podrijetlom je iz okolice Obrovca, ali ne zna mu se godina rođenja. Poginuo je pri napadu na Duvno 23. kolovoza 1687. godine. Istaknuo se u borbi protiv Osmanlija u Dalmaciji tijekom Kandijskoga rata (1645.–69.). Zarobljen je u travnju 1666. kraj Obrovca Sinjskoga te odveden u Carigrad, odakle je nakon 14 mjeseci zatočeništva pobjegao te ponovno stupio u mletačku vojnu službu. Nakon Kandijskoga rata mletačke su ga vlasti odlikovale naslovom viteza (cavaliere) i dodijelile mu u feud zemljišni posjed na novooslobođenom području u Ravnim kotarima. Mijatović navodi kako su 17. rujna 1683. Stojan i brat mu Zaviša internirani u Veneciji zbog brata im Ilije koji je već 1680. protjeran s teritorija Mletačke Republike jer nije poštivao primirje s Turcima. Međutim ta internacija nije dugo potrajala. U Morejskome ratu (1684.–1699.) Stojan Janković zapovijedao je domaćim postrojbama diljem ličke i dalmatinske bojišnice. S njima je upadao na osmanski teritorij. Pri upadima nanosio je Osmanlijama znatnu materijalnu štetu i pomagao u seobi kršćanskih obitelji na mletački teritorij. Istaknuo se pri oslobađanju Sinja 1686. godine. Poginuo je u Duvnu za vrijeme pohoda na Glamoč, Livno i Duvno koji je poduzeo Antonio Zeno. O njegovim podvizima ispjevane su narodne pjesme (*Ropstvo Janković Stojana*, *Janković Stojan i Smiljanić Ilija* i dr.), a pjesmom *Ženidba Janković Stojana* poslužio se (u prijevodu Elise Voiart) francuski pjesnik A. de Lamartine u spjevu *Pad anđela* (*La Chute d'un Ange*).[292]

---

[290] Usp. Mijatović, Anđelko: *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983., str. 5 – 7.; Usp. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., str. 219 – 220.; Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 131.

[291] Mimica, Bože: *Dalmacija od antike do 1918. godine*, Naklada Vita graf, Rijeka, 2003., str. 411. Predaju o početku Jankovićeve borbe protiv Osmanlija zapisala je Maja Bošković-Stulli:
Bili u Kotaru begovi. Beg doša u Kotar, a onda Janković Stojan bio klapac, pa nije ćio ić radit im, a beg doša da ga sasiječe, a otac i mater molili ga, ljubili, da ga ne posiječe. A onaj klapčina kuburu iz njedara pa bega ubije pa uzme njegova konja i njegovo odijelo i oružje pa niz Kotar, uzdigne narod:
Ajdemo ćerati begove.
Sve što je tursko bilo dalje od sedam godina, to posijeku, a ono što je niže bilo, to ostave i pokrste. (Bošković-Stulli, Maja: *Narodne pripovijetke*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 312.)
Navedena predaja radnjom podsjeća na odlazak u hajduke Mijata Tomića ili Andrijice Šimića zbog turskog zuluma i nepravde.

[292] Usp. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003., str. 287.; Usp. Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 145 – 147.; Mijatović, Anđelko: *Uskoci i krajišnici narodni junaci u pjesmi i povijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1974., str. 185 – 188.

Zeno se s Vučkovićem dogovorio da se odmah dan nakon njihova razgovora franjevac uputi u Ramu da pripremi narod za pokret u trenutku kada mletačka vojska stupi u Ramu. Kao osiguranje da će njegove ideje franjevac provesti, Antonio Zeno za taoca je uzeo mladića Šimuna Grabovca koji je silom prilika bio Vučkovićev suputnik i bjegunac iz Rame kojemu je zbog sukoba s Trehom Kopčićem prijetila opasnost od osvete lokalnih muslimana. U pismu Državnoj inkviziciji Mletačke Republike, za koju je radio, Zeno prenosi što je poručio Vučkoviću: *Mladić koga je sobom doveo, ostat će uza me. On će nam biti vodič do Rame. Dao sam Vučkoviću na lijep način znati – i talac čija će sudbina ovisiti o Vučkovićevoj vjernosti.*[293]

Iako je Zeno bio sklon vjerovati Vučkoviću kada mu je on rekao kako će narod krenuti s vojskom kada dođe u Ramu, ono što mu je jamčilo poslušnost naroda bio je plan da se pri upadu uništi imovina ramskih muslimana, zbog čega ostanak kršćana na tom području neće biti moguć. Pavao Vučković postavio je Antoniju Zenu pitanje smještaja naroda koji će doći iz Rame. Od njega je zatražio da im bude dodijeljena plodna Cetinska krajina. Uvjet koji je Zeno postavio za naseljavanje na prostoru Cetine bila je njezina obrana, a za taj zadatak u Rami nije bilo dovoljno naroda pa su odlučili da će u seobu uključiti i ljude iz okolnih krajeva: Kupresa, Skoplja (Uskoplja) i Doljana.[294]

Presudno mjesto u seobi kršćanskog naroda iz Bosne u Dalmaciju imale su krajiške vojne jedinice kojima su zapovijedali serdari. Aralica posebno ističe dvojicu, Stojana Jankovića i Smoljana Smiljanića[295], koje je opasnima smatrao i Antonio Zeno. Spomenuti serdari bili su

---

[293] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 83.

[294] Isto, str. 84.

[295] Smiljanić su bili hrvatska serdarska obitelj. Mijatović kaže kako Smiljanići potječu iz Udbine, odakle su se početkom 1647. doselili u Ravne kotare. Članovi obitelji bili su otac Petar, sinovi Ilija, Filip, Ivan i Mate te kći Anka. Služili su u mletačkim vojnim postrojbama za vrijeme ratova s Osmanlijama u Dalmaciji. Iz obitelji Smiljanić poteklo je čak devet serdara,. Najstariji član obitelji, Petar, poginuo je u sukobu s Osmanlijama 1648. u Ribniku. U Hrvatskoj enciklopediji se navodi kako su njegovi sinovi također su poginuli u sukobima s Osmanlijama. Za Filipa, kao posljednjeg muškog potomka obitelji Smiljanić, Mijatović navodi kako je stradao u Šibeniku u sukobu s mletačkim vojnicima: *Tih dana Filip je razbio Turke na Cetini, i vraćajući se u Zadar navrati s družinom u Šibenik k nekim svojim prijateljima gdje je bio lijepo dočekan i počašćen. Pošto se oprostio od prijatelja, pošao je s družinom k morskoj obali, na lađu. Na putu da lađe porječkao se s nekim mletačkim vojnikom na straži, oteo mu sulicu iz ruke, povalio ga i stao udarati sulicom. Drugi mletački vojnik napadne ga s leđa i probode mačem kroz slabine. Filipovi drugovi razbješnjeni tim događajem odmah posijeku jedanaest mletačkih vojnika i napadnu na sam šibenski kaštel. Od puščane vatre kojom su dočekani s kaštelskog bedema poginulo ih je osam* (Mijatović, Anđelko: *Uskoci i krajišnici narodni junaci u pjesmi i povijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1974., str. 131.). Nakon izumiranja muške loze obitelj se širila po ženskoj liniji. Sinovi Petrove kćeri Anke – Smoljan, Marko i Šimun (Mijatović kaže da su se prezivali Mihaljević, Musloinović ili Miškulinović) preuzeli su majčino djevojačko prezime te su nastavili obiteljsku tradiciju ratovanja protiv Osmanlija. Najistaknutiji među njima bio je Smoljan Smiljanić kojega su Mlečani za ratne zasluge u Kandijskom ratu 1669. godine novčano nagradili, a 1671. imenovali zapovjednikom tvrđave u Nadinu. Suradnik u mnogim vojnim pohodima bio mu je Stojan Janković. Mijatović navodi kako je ratovanje Smoljana Smiljanića iscrpilo te je zimu 1685./1686. proveo bolestan te se kao njegova posljednja akcija spominje pohod na Livno u rujnu 1686. nakon kojega je umro. Zbog zasluga u protuosmanskim ratovima, Smiljanići su opjevani u mnogim narodnim pjesmama te u djelima književnika A. Kačića Miošića. (Usp. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža,

za Zena opasni jer su uza sebe vezali odanost naroda i krajiške vojske. On je svojim nadređenima u Veneciji, nakon detaljne istrage i praćenja serdara, opisao što njih dvojicu čini opasnima i teškima za kontroliranje:

Janković ima svoju cijenu i može se kupiti kao svaki najamnik; Smiljanić neće da bude najamnik, on nema cijene i ne možemo ga kupiti; prvi je opasan kad nemamo novca da platimo njegovu cijenu, a na pazaru se pojavi trgovac koji plaća i preko nas i preko onoga što on traži; a drugi je opasan čim se pojavi netko, makar bio opsjenar, koji mu obeća da najamnik neće biti. U ovom su se trenutku stekle okolnosti kad su obojica postali opasni, ako je taj Gundulić[296] *s jedne strane platežan trgovac, a s druge opsjenar.*[297]

Mletačko uvjerenje da su Stojan Janković i Smoljan Smiljanić ljudi spremni na izdaju kojima se ni u kojem slučaju ne smije vjerovati doveli su do plana za njihovo uklanjanje. U *Putu bez sna* Aralica u epistolarnom obliku opisuje spletke i planove koje je Zeno spremao u suradnji s mletačkom Državnom inkvizicijom. Budući da su serdari bili iznimno cijenjeni i utjecajni ljudi, njih Inkvizicija nije mogla otvoreno ukloniti. Smrt su trebali prikazati kao nesreću ili bolest kako narod ne bi podigao pobunu protiv njih. Pri odabiru metode eliminacije Mlečani su uzeli u obzir obavještajne podatke koje su im dostavljali suradnici različitih profila. Te je podatke Antonio Zeno poštom slao nadređenima u Veneciju uz prijedloge za djelovanje na terenu. Iz Venecije su mu kao odgovor stizali savjeti i upute. Plan koji je Zeno iskovao za uklanjanje Stojana Jankovića uvelike se oslanjao na Jankovićevu narav. Prema podatcima koje je Zeno dobio, Jankovića je okarakterizirao kao častohlepnog ratnika koji voli sve pobjede prikazati kao rezultat vlastite hrabrosti i truda. U tom častohleplju vidio je Zeno priliku za uklanjanje Stojana Jankovića u borbi. Serdarevo ponašanje u bitkama opisao je riječima:

Ipak, svaku bitku prikazuje kao svoju osobnu pobjedu. To ga prisiljava da u toku okršaja poduzima smione zalete, u kojima presudnu ulogu ne igra gola snaga već razna varka i drskost. To su riskantni pothvati. On ih smišlja na licu mjesta, ovisno o terenu, rasporedu trupa, vremena, raspoloženju, i čim ih je smislio, odmah ih izvodi, zadivljujuće točno. Čovjek mora imati sreću da u takvim prilikama ne pogriješi. On je ima. Ne što ne bi griješio, nego što svaki

Zagreb, 2008., str. 58.; Usp. Mijatović, Anđelko: *Uskoci i krajišnici narodni junaci u pjesmi i povijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1974., str. 121 – 132.)

[296] Gundulić, Frano – austrijski maršal (1630. – 1700.), sin hrvatskog pjesnika Ivana Gundulića. Uspješno je 1655. posredovao u Moskvi u sklapanju poljsko-ruskog mira i na talijanskom opisao svoj put u Moskvu. (Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 405.)

[297] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 68.

promašaj u hodu ispravlja. Primijetio sam da tih pogrešaka ima više kad je ljut, da ih nespretno ispravlja, da pada u jarost i gotovo pobudali. Nije nemoguće izabrati trenutak kad bi se raspalila njegova taština, na što je osobito razdražljiv, i natjerati ga da donese odluku punu smrtnih opasnosti. On bi dokazao svoje junaštvo, ali posljednji put. Mogli bismo ga svečano sahraniti, nitko ne bi pogodio da ispod žalobnog ispraćaja s procesijom i pozdravnim govorima leži naša nečujna osveta.[298]

Mlečanima se prilika za osvetu nad Stojanu Jankoviću pružila u kolovozu 1687. godine kada je pokrenut upad u Bosnu koji su, prema Aralici, predvodili Antonio Zeno, Stojan Janković, Smoljan Smiljanić i Božo Miljković. Pri tom upadu planirao je Zeno isprovocirati situaciju u kojoj će Stojan Janković stradati i na taj se način riješiti opasnosti od njegove možebitne pobune. Upad je trebala izvesti sila koja je brojala nešto manje od četiri tisuće vojnika, konjanika i pješaka.[299] Vojska se pred Duvnom trebala podijeliti u tri kolone, kojima su na čelu stajali serdari, i krenuti u različitim pravcima:

Jedna će kolona, ona koju povede Božo Miljković, ići na Kongoru i ispod Vrana upasti u korito Doljanke, pokupiti plijen i stanovništvo pripravno na seobu pa se s njim uputiti prema gornjoj Rami i tamo stići dvadeset peti kolovoza, u zoru, ni uru kasnije, jer baš tada ne istom mjestu mora se naći kolona kojom će Janković orobiti Kupres i preko Vukovskoga spustiti se u Ramu. Tu će obje kolone naći Smiljanića spremna na povratak.[300]

Cilj je upada bilo pružanje potpore i zaštite narodu pri seobi. Vojska je napredovala dobro sve do pred Duvno. Prije dolaska u Duvno Zeno je saznao, posredstvom svojih uhoda, da su se u tom gradiću nalazile trupe hercegovačkog alajbega koje su brojale dvjesto ljudi, od čega je polovica dan ranije otišla u Livno. Ta je činjenica Zenov pohod dovela u opasnost. Smoljan Smiljanić je smatrao da *zaobići Duvno i otići u Ramu, pokupiti što se ima skupiti, nije teško. Teškoće nastaju u povratku. Prolazak tolike vojske, makar se ide noću, ne može ostati nezapažen, a i alajbeg će ih čekati kad se budu vraćali. Skupit će staro i mlado. Neće se ogledati na bojnom polju ni na jednom mjestu. On će se kao kobac na zmiju zalijetati na izduženu kolonu opterećenu stokom, ženama, djecom i starčadi.*[301]

[298] Isto, str. 75.
[299] Isto, str. 86.
[300] Isto, str. 90.
[301] Isto, str. 95. – 96.

Suočeni s takvim okolnostima serdari su odlučili napasti Duvno kako bi eliminirali prijetnju koju je predstavljao hercegovački alajbeg sa svojim vojnicima. Unatoč brojčanoj premoći i iznenadnom napadu, mletačke snage nisu svladale otpor osmanskih vojnika te su izgubile Stojana Jankovića, zbog čega su se povukle bez ostvarenja cilja i prodora do Rame.

Pri napadu na Duvno osmanske su vojnike i njihova zapovjednika hercegovačkog alajbega krajiške snage i mletačka konjica natjerale da sigurnost potraže u džamiji. Tu su džamiju, u nedostatku boljih obrambenih građevina, Osmanlije pripremili za obranu pa je ona predstavljala teško osvojiv cilj za snage pod vodstvom Antonija Zena i serdara. Zeno je u svom izvještaju koji donosi Mijatović opisao osmanski položaj u džamiji: *Alaj-beg s onima koje je imao oko sebe spasio se sa stanovništvom u veliku mjesnu džamiju, koja je, može se reći, bila pretvorena u tvrđavu sa zemljom, nasipom i olovnom kupolom i dobro branjena tako da se nije mogla savladati.*[302]

Uz turske vojnike koji su se nalazili u džamiji, po brdima u okolici Duvna vojnici i serdari počeli su primjećivati gomilanje nepoznatih snaga. U jednom trenutku na cesti koja se nalazila iza leđa krajiške vojske pojavilo se pet spahijskih vojnika odjevenih u crno. Oni su jahali na crnim konjima, ali činilo se da unatoč žestokom mamuzanju konja sporo napreduju.

Ti konjanici unijeli su nelagodu u krajiške redove pa je Stojan Janković naredio da se Smoljan Smiljanić sa svojim vojnicima pripremi na obranu. U toj situaciji Zeno je ugledao priliku da se riješi serdara Jankovića jednom zasvagda. Žestokim je riječima provocirao serdara i optuživao ga za malodušnost, nedostatak hrabrosti i pretjeran oprez. Te su insinuacije Stojana Jankovića razbjesnile, dovele ga u mentalno stanje u kojem je izgubio oprez i odlučio se na nepromišljenu akciju:

Ono što je slijedilo dogodilo se brzo i bez ikakva sjaja. Janković je otkopčao sponu pojasa na kojemu je visila sablja, i pritegao je za jednu rupicu. Idući prema konju, uhvatio je sablju desnom za balčak, lijevom za korice i polako je izvukao dopola, a onda je naglo sjurio u ležište. Učinio je to tri puta uzastopce. Dok je uzjahivao, nije gledao ni konja ni ormu kojom se služio, uzde, uzengije, sedlo, gledao je crne konjanike i nešto sam sebi govorio u brk. Nestalo je njegova šeretluka, hvatao je remenje kao da je u bunilu. Jarost u koju je pao nije nastupala često, od zgode do zgode, ali svi koji su ga poznavali onako bezbrižna i podrugljiva, znali su

[302] Mijatović, Anđelko: *Uskoci i krajišnici narodni junaci u pjesmi i povijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1974., str. 189.

ga i jarosna, prilika za ljutnju bilo je posvuda. Prije nego će konju popustiti dizgine, okrenuo se Zenu i rekao:

– Sam ću. Tko će ako neću ja?

Propustio ih je. Konj, otprije razdražen paranjem mamuza po trbuhu, potrčao je svom brzinom. Ono deset vojnika u Stojanovoj tjelesnoj straži hvatalo je svoje konje i spremalo se uzjahati dok je serdar jezdio.

Zeno je kao opijen govorio: – Sam će, sam će. – Prišao mu je Ivan Radoš, komandir trećeg eskadrona, koji je upravo prispio od gaja oskoruša da pita što će učiniti, po brdima je neprijatelja kao mrava, stoje, ne napadaju. Kad je vidio kamo Stojan odjezdi, rekao je Zenu: – Gospodine, moramo za njim, poginut će. – A Zeno je s mnoštvom naglasaka ponavljao: – On će sam. – Istim je riječima izricao različite misli, jednom: – Kad ćeš sam, idi sam – drugi put: Baš mi je mrsko što ćeš sam – treći put: – Samo razjarena budala može tamo jurnuti sama.

Iza gomile blata opalilo je nekoliko pušaka. Strijelci su ostali skriveni, pa se činilo da ništa ni opalilo nije. Stojan se držao u sedlu, ali mu se ruka sa sabljom objesila i ispustila oružje. Lijeva je još pridržavala dizgine i uspjela zaustavljenog konja zaokrenuti i usmjeriti tamo otkuda je pošao. Prema njemu je jahalo njegovih deset vojnika, a Ivan Radoš, koji je od Zena dobio odobrenje da s pola eskadrona izvuče ranjenog Stojana s dometa pušaka, zapovjedio je uzjahivanje. U isti mah i jedan od crnih konjanika odvojio se od svog jata. Kad se, kao crna zvijezda puna sunčevih zraka, spustio prema ranjenom serdaru, Stojan se zanjihao u sedlu, neupravljen konj hodao je tamo– amo , a kad je vidio busen sočne trave, slasno ga je zagrizao ne mareći za ratovanje. Crni je jahač namjeravao protrčati pored Stojana i u trku mu sabljom skinuti glavu, obrnuti konja i pobjeći svojima. Ali se slučilo da je Stojanov konj, kad je osjetio topot progonitelja iza sebe, prestao pasti i zanio se ukraj puta da propusti trkača. To je zaljuljalo Stojana više nego je mogao izdržati, i sablja, namijenjena vratu, udarila ga je od vratnog pršljena ukoso preko lijeve plećke. Već je bio u padu. Udarac sablje i skok konja učinili su pad nezgodnijim. Glava mu je pala u kanal na čijem je dnu rasla mekana trava, a noge su ostale na prašnom putu. Crni je jahač pobjegao. Došao je Ivan Radoš i njegovi momci pa bez ikakve smetnje pokupili sve što je od njega ostalo: mrtvo tijelo, konja i sablju.[303]

[303] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 105. – 107.

Nakon Jankovićeve smrti naredio je Zeno povlačenje. Stojanovo tijelo na brzinu su prebacili preko sedla, a dvojica vojnika pridržavala su ga da ne padne. U Zenovu izvještaju, kako ga prenosi Mijatović, opisana je smrt Stojana Jankovića:

Oko 16 sati bio sam obaviješten da se od Livna približava nekoliko četa. Pozvao sam Morlake da se ujedine sa mnom, ali sam na čuđenje vidio kako se svi povlače ispod planine udaljeni tri milje ispod grada, gdje sam bio udaljen. Međutim, Turci su se već počeli pojavljivati na brežuljku. No usprkos ponovljenim pozivima Morlaci se nisu dali uvjeriti niti su se htjeli približiti.

Vojvoda Janko, nakon što je već odsjekao tri ljudske glave, nije mogao podnijeti takvo ponašanje svojih, niti izdati smjelost, pa je očajan stao napredovati sa svega osam ili deset drugova zadijevajući čarke s Turcima koji se međutim nisu udaljavali ispod vatre svoji strijelaca. I premda sam ga nekoliko puta dao opomenuti da se ne izlaže i da se vrati. Kada sam vidio da je napadnut, poslao sam mu u pomoć konjički eksadron pod zapovjedništvom kapetana Radoša, koji je hrabro i točno izvršio naređenje.

Broj Turaka se međutim sve više povećavao. Uzeo sam nekoliko časnika i drugih koji su se dobrovoljno sa mnom nalazili, i vidjevši da se Morlaci ne pojavljuju, premda su iz daleka promatrali, odlučim da čitavim korpusom plaćene konjice pohrlim u pomoć našima. Nekoliko se sati bila i s jedne i s druge strane ogorčena bitka. Mnogi istaknuti Turci tu su izdahnuli, među njima čuveni Siglić, a vele također i Filipović.

Naša sreća zbog toga uspjeha bila je pomračena sudbinom koja je stigla vojvodu Janka. Bio je pogođen iz puške i zatim proboden sabljom kroz pleća. Nekoliko sati kasnije predao je dušu Spasitelju… Poginuo je doista onako kako je i živio, kao veliki vojnik… O svemu sam obavijestio uzvišenog generalnog Providura da se s njim dogovorimo kome bi trebalo povjeriti zapovjedništvo nad Morlacima mjesto zaslužnog kavalira Janka, koji me je, dok je izdisao, dao zamoliti za milostivu pomoć njegovo djeci, i ja ne mogu drugo nego da ih preporučim državnom milosrđu, kao izdanke tako dostojnog oca.[304]

[304] Mijatović, Anđelko: *Uskoci i krajišnici narodni junaci u pjesmi i povijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1974., str. 190 – 191.

U predaji koju je objavio Palavestra Janković predviđa svoju smrt te suborcima naređuje da ga i kad padne ostave na konju jer će jedino na taj način živi napustiti livanjsko područje. Prema toj predaji:

Došavši u Gorance, htjede Stojan malo otpočinuti, i dok je on počivao, dotle mu je momak timario konja. Dok ga je timario, kaže legenda, ispade iz grive zmijičak, a momak ga ubije, pa kada se Stojan probudio, reče mu što se dogodilo. Čuvši Stojan da je zmijičak ubijen, reče vojsci: Ja ću poginuti, nu čuvajte me dobro na konju, kao da sam živ, jer inače ne ćete živi kroz Livno proći.[305]

Predaja svjedoči da se tako i dogodilo te je Stojana na Lipi kod Duvna dočekao Turčin i ubio iz puške. Njegovi su ga suborci privezali za konja i pokrili crvenom kabanicom i tako sretno prošli kroz Livno, jer nitko se nije usudio napasti vojsku u kojoj je bio Stojan Janković.

Aralica ne spominje *zmijička*, a kod njega Stojan ne jaše na čelu vojske vezan kako bi tako preplašili neprijatelja, već ga tako pridržavaju samo dok se, kao što ćemo vidjeti, dovoljno ne udalje kako bi njegovo tijelo ranarnici pripremili za duži put. Obje priče sadrže motiv ratnika koji i mrtav predstavlja strah i trepet za protivničke vojnike.

Kad su ranarnici Stojanu Jankoviću odstranili unutarnje organe, njegovo su tijelo položili u *mrtvački arar,* koji su privezali za konja i tako je tijelo preneseno kući:

Ranarnici su povadili sve dijelove Stojanova tijela koji se na vrućini brzo kvare, samo u glavu nisu dirali. Pažljivo su ih položili na bijelu bošču, dvaput veću od one što je Kotarke nose na kosama, podigli joj uzlove i nasumit ih zavezali oko komada drva, koje će poslužiti kao ručka kad ostatke ranarnici ponesu na pogreb tamo ispod plavog trna s divolozom, gdje otvorena zemlja čeka svoje.

Stojana su zašili, zakopčali mu dugmad na košulji i hlačama, a potom utrpali u mrtvački arar onu duguljastu vreću tkanu od vune i kostrijeti da bude što gušća i što nepromočivija, da iz nje miris ne izlazi niti da u nju štogod uđe. Voda, ako bude padala kiša, prašina, ako se putuje prašnim putom. Imao je dno kao sve ostale vreće, a na otvoru petlje kroz koje prolazi uzica, koju su smrsili i zavezali kad se tijelo našlo unutra. Podigli su ga na sedlo i širokom pašnjačom, koja je opasivala arar, vezali za prednji i stražnji unjkaš. Kad su arar s druga dva kraka

[305] Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovijetke i predanja u okolini Lištice*, GZM BiH, NS, sv. XXIV./XXV., 1969./70., Sarajevo, str. 352.

pašnjače, koja su išla uzduž, vezali ispod konjskog trbuha kao što se veže kolan, konj je s mrtvim serdarom mogao juriti i galopom i kasom, bez straha da će mrtvac ispasti iz sedla.[306]

Nakon uklanjanja unutrašnjih organa i pripreme tijela za put, organi su pokopani. Taj postupak sukladan je postupku balzamiranja kojim su se koristili i stari Egipćani, a čija je prva faza upravo bilo uklanjanje unutarnjih organa kako bi se odgodilo raspadanje mrtvog tijela.

Grobari su nad serdarovim ostacima poravnali zemlju. Smoljan je iz međe iščupao velik kamen, dignuo ga objema rukama nad glavu i svom ga snagom bacio na grob. Sipka ga zemlja primi u se kao da je od brašna. To isto za redom učiniše i nekoliko harambaša, ranarnici, grobari i ostali koji su se našli u blizini groba.

(...)

Ni jedan vojnik nije htio proći pored groba da ne učini što su i oni na čelu kolone učinili. Vojska je bila u potrazi za kamenjem. Nema ga oko njih, na njivi, pa moraju ići tamo gdje prestaje polje i počinje krš, gdje je obilje kamena u kupini i travi. Neki bi se uvrgli velikim, neki su uzimali dva manja, nitko nije bacio samo škrilju, premda se i kamenčićem mogla odati počast vojvodi. Kako bi koji prošao pokraj groba, onako bi na nj hitnuo kamen, prekrižio se i nešto nerazgovjetno kazao.[307]

Aralica ovaj pohod prikazuje kao propali pokušaj evakuacije i seobe stanovništva iz Bosne u Cetinsku krajinu. Međutim, u skladu s činjenicom koju Soldo ističe kako je Zeno pismom od 27. listopada 1687. obavijestio Senat Serenissime kako je prethodnog tjedna k njemu došao predstavnik ramskih franjevaca tražeći pomoć pri prelasku iz Bosne u Dalmaciju,[308] možemo zaključiti da Araličina interpretacija događaja odudara od historiografskog tumačenja. Ovim anakronizmom Aralica povećava napetost i naglašava težinu neuspjeha pothvata u kojem nije ostvaren cilj, a poginuo je najslavniji onodobni uskok Stojan Janković.

Aralica o sudbonosnoj pogibiji slavnoga ratnika Emerika Derenčina, koju bi se moglo usporediti s pogibijom Stojana Jankovića, govori u *Životu nastanjenom sjenama.* Krbavska je bitka zasigurno jedan od najtragičnijih događaja hrvatske povijesti ispunjene nizom nevolja. U jednom je danu hrvatskom narodu nanesen poraz koji je ostavio ožiljak na hrvatskoj svijesti do

[306] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 110 – 111.
[307] Isto, str. 111.
[308] Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 49.

današnjih dana. Uz taj se fatalni događaj posebno veže tragična figura bana Emerika Derenčina koji je predvodio hrvatsku vojsku na Krbavskom polju. Iako je odgovornost za poraz kod Krbave u velikoj mjeri njegova, narod ga je dugo pamtio kao velikog junaka i poraz u pjesmi objašnjavao dugom kosom koja mu je padala na lice. Ni Aralica nije propustio spomenuti bana Derenčina u svom romanu *Život ispunjen sjenama*. Ipak, pažnju prvo treba usmjeriti na povijesne podatke koji će ponuditi kontekst u kojem su nastajale usmene pjesme o junaku banu Derenčinu. Hrvoje Kekez kaže da je do Krbavske bitke došlo 9. rujna 1493. godine. Turska vojska predvođena zapovjednikom Hadum Jakub-pašom harala je po Hrvatskoj, Kranjskoj i Štajerskoj. Po primitku vijesti o turskom ratnom pohodu ban Emerik Derenčin i Anž Frankapan prekidaju neprijateljstva oko Senja i odlučuju se napasti tursku silu koja se vraćala natovarena blagom iz pljačkaških pohoda. Svjestan opterećenosti svojih trupa Jakub-paša je pokušao izbjeći bitku. Pokušao se pogoditi kako bi napustio hrvatski teritorij bez borbe, ali Derenčin je zahtijevao da pusti sve kršćanske zarobljenike što Turcima nije bilo po volji. Uz to je Jakub-paša saznao strateške podatke o suprotstavljenoj mu sili i o nesuglasicama u protivničkom taboru koje su se ticale taktičkih pitanja. Frankapani su smatrali pametnijim dočekati Turke u nekom klancu gdje bi ih mogli poraziti bez otvorene borbe, dok je ban Derenčin odlučio dočekati ih na otvorenom Krbavskom polju. Kada je vidio gdje ga hrvatska vojska čeka, Jakub-paša je naredio da se zarobljeni kršćani pogube. Uputio je dio postrojbi da zaobiđu hrvatske položaje te da napadnu neprijatelja s leđa. Namjera mu je bila da Hrvate uhvati u zasjedu i uništi. To mu je i uspjelo. Epilog je bitke potučena i uništena hrvatska vojska. Od zapovjednika se spasio jedino Bernardin Frankapan bijegom u utvrđenu Udbinu. Emerik Derenčin je, nakon što mu je proboden konj, zarobljen i odveden u Carigrad. Tamo mu je danima na zlatnom pladnju servirana glava njegova sina koji je poginuo u bitci. Derenčin je umro u osmanskom zarobljeništvu.[309]

Mijatović u knjizi *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine* navodi da se osmanski zapovjednik Hadum Jakub-paša posebno pripremao za pohod. Svoje je vojnike naoružao na europski način s oklopima, kacigama i helebardama. Uz bosanske snage u pohodu su sudjelovali po jedan odred iz Srbije i južne Rumelije. Osmanlije su prvo napale Jajce koje su htjeli osvojiti. Istovremeno su izveli napad na Šibenik kao diverziju da Jajcu ne stigne pomoć. Napad na Jajce nije uspio pa je Jakub-paša sa svojim postrojbama krenuo u tipičan akindžijski pohod po Hrvatskoj i susjednim joj zemljama. Pri povratku u Bosnu ban Emerik Derenčin odlučio je osmanskoj vojsci pripriječiti put. Cilj mu je bio osloboditi kršćansko roblje i plijen

[309] Kekez, Hrvoje: *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010., str. 37 – 41.

koji su Osmanlije skupili pljačkom. Snage kojima je hrvatski ban raspolagao bile su brojnije od osmanskih, ali slabije opremljene, obučene i neiskusne. Bitka se odvijala jako loše za hrvatske snage koje su Turci izmamili na otvoreno polje, taktički nadmudrili i potukli do nogu. Sam ban Derenčin borio se dok nije zarobljen. Prvo mu je konj pogođen kopljem nakon čega se nastavio boriti pješice, a onda mu je pukao mač pa su ga Osmanlije ranili i svladali. Pri pokušaju da mu pomognu ispred njega su ubijeni njegov sin Pavao i Derenčinov brat. S Krbave su Turci Derenčina otpremili za Carigrad, a otamo u tamnicu u Kara Hisar-i Sahib u pokrajini Brus gdje je i umro.[310]

Kako je prethodno spomenuto, nemili je Krbavski događaj ostavio dubok ožiljak na svijesti hrvatskog naroda. Budući da je narod sve događaje koje je smatrao važnima pamtio kroz usmenu pjesmu i predaju, tako je *i hrvatska usmena književnost, uz mnoge druge povijesne događaje i osobe, sačuvala je uspomenu i na Bitku na Krbavskom polju, na bana Derenčina i druge sudionike u toj bitci (...)*.[311]

Najpoznatiji primjer usmenoknjiževnog teksta o krbavskom porazu je pjesma *Smrt bana Derenčina*. Pjesmu je zapisao Luka Berevaldi Lucić iz Starog Grada na Hvaru pri svom boravku na Visu 1890. godine. Prvi ju je put objavio Ferdo Šišić 1893., a on ju je dobio od Ante Tresića Pavičića.[312] Pod naslovom *Bitka na Krbavskom polju* Davor Dukić istu pjesmu objavljuje u knjizi *Hrvatske narodne epske pjesme* 1997. godine:

Knjigu piše Otman-paša silni
ter je šaje Derenčiću banu,
u knjizi mu biloj besidio:
„Derenčiću, svitla kruno banska,
pusti mene priko Ungarije,
priko lipa poja od Udbine,
da odvedem plino put Levanta,
a mi ćemo biti prijateji.“
Knjigu štije Derenčiću bane,
knjigu štije, drugu barzo piše,
ter je šaje Otman-paši silnom:
„Ne pušćam te priko Ungarije,

[310] Mijatović, Anđelko: *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 45 – 73.
[311] Isto, str. 92.
[312] Isto, str. 133.

priko lipa poja od Udbine,
da odvedeš plino put Levanta,
ni mi stalo tvoje prijatejstvo!“
Kad je knjiga Otman-paši došla,
opet paša drugu otpisuje,
ter je šaje Derenčiću banu:
„Kupi, bane, Harvaćane tvoje,
ja ću junak sokoliće svoje,
pa ću doći pod Udbinu ravnu.
Ondi ćemo poigrati konje,
naše britke ogledati ćorde,
ko dobije, vesela mu majka!“
Kad li bane knjigu proučio
i Harvate svoje sakupio,
pak otide pod Udbinu ravnu;
na najlipši danak dojezdiše,
na dan vele Gospe Stomorine.
Kad li bane pod Udbinu dojde,
ondi najde Otman-pašu silnog,
tere htide mejdan zaratiti,
al mu veli Perazović kneže:
„Moj konjade, Derenčiću bane,
prije mise ne čin'mo mejdana,
prije mise i svete nedije,
pomoć će nas misa i nedija
i blažena Gospa Stomorina.“
Zato bane ništa ne hajaše
neg pri mise mejdan zaratio.
Derenčiću loša srića bila
da mu sele kosu odgojila;
kosa mu je nad oči padala,
češće je je ćordom pomicao,
na vedrom se čelu porizao,
krvca mu se niz lice prolila,

čarne mu je oči zaslipila,
pa je svoju sestru proklinjao:
„A, prokleta, sele Doroteja,
ka mi žutu kosu odgojila,
rad kose ću izgubiti glavu!“
Tada jače Turci navališe,
Derenčića na ćorde razniše,
a Pavlića, sina Derenčića,
njega mlada živa ufatiše,
da pasa ga u zemlju zariše,
a polak ga strilam striliše.
Od te vojske ne ubigne niko,
neg sam junak Perazović kneže;
ali ne bi ni on ubignuo,
da ga nije dobri konj odnio
i markla ga nojca susritila.
Pak on jezdi kroz goru zelenu,
konjic mu je u karv ogreznuo,
u karv čarnu juta dušmanina,
a niz grivu znoj i karv mu cidi
od svojega dobra gospodara.
Leti junak dvoru Derenčića;
kad je došo dvoru pod ponžole,
ugleda ga mlada Doroteja,
lipa sele Derenčića bana.
Govori mu mlada Doroteja:
„Bora tebi, neznana delijo,
otkle jezdiš, od koje krajine?
Lice ti je potno, naprašeno,
posmidilo prahom i olovom,
odića ti karvcom umašćena.
Jesi l' bio na Udbini ravnoj?
Ako ideš sa Udbine ravne,
ti mi kaži od Udbine glase:

koji junak mejdan zadobio,
jal mi bratac, jali Otman-paša?“
Govori joj Perazović kneže:
„Dušo moja, mlada Dorotejo,
lipa sele Derenčića bana,
al me, dušo, pripoznat ne moreš,
radi lica potna, naprašena,
što posmidi prahom i olovom?
Ja sam, Dore draga, drago tvoje,
drago tvoje, Perazović kneže.
Al ne luduj, draga dušo moja,
od Udbine da ti kažem glase!
Da su žive od gorice stine,
još bi žive stine popucale,
mada ne bi sarce divojaško!“
Govorila mlada Doroteja:
„Al ne luduj, Perazović kneže,
ja sam sele Derenčića bana,
u mene je sarce od junaka;
pri će puknut u gorici stine,
neg u mene sarce divojaško,
ti mi kaži od Udbine glase,
al je meni bratac poginuo,
al je junak mejdan zadobio?“
Al joj veli Perazović kneže:
„Kazat ću ti od Udbine glase;
u boju te bratac proklinjao:
A prokleta, sele Dorotejo,
ka mi žutu kosu odgojila,
rad kose ću izgubiti glavu!
Kosa mu je nad oči padala,
češće je je ćordom pomicao,
na vedrom se čelu porizao,
karvca mu se niz lice prolila,

čarne mu je oči zaslipila;
tada jače Turci navališe,
Derenčića na ćorde razniše,
a Pavlića, sina Derenčića,
njega mlada živa ufatiše,
da pasa ga u zemlju zariše,
a polak ga strilami striliše.
Od te vojske ne ubigne niko,
neg ja junak Perazović kneže,
ali ne bih ni ja ubignuo,
da me nije dobri konj odnio
i markla me nojca susritila.“
Kad to čula mlada Doroteja,
od tuge joj sarce raspuknulo,
od žalosti čarnoj zemlji pade.[313]

Aralica se u proznom obliku povijesne predaje u romanu *Život nastanjen sjenama* referira na poraz na Krbavskom polju.

Kad je ono onda, davno, bilo, rasuta je i oznojena kosa iz raspletenog perčina, koji mu sestra nije dala odrezati kad je pošao na vojnu, zaslijepila oči banu Derenčinu i on je, zbog sestrine zaljubljenosti u bratove duge kose, izgubio glavu i bitku. To nas je u crno zavilo i po svijetu rasijalo![314]

Motivi koje spominje isti su kao u navedenoj usmenoj epskoj pjesmi: duga kosa zbog koje Derenčin gubi bitku i sestra koja mu je tu kosu iz svoje ljubavi nije dala odrezati. Aralica ne spominje kako se Derenčin mičući kosu s lica *britkom ćordom* na čelu porezao i tako si zapečatio sudbinu niti govori o tome kako je u tim trenutcima proklinjao vlastitu sestru. Dugom kosom i *ćordom* koja ranjava svog vlasnika narod je objasnio kako je jedan od njegovih najvećih junaka poražen. Njegovu je vrlinu mogla nadvladati samo zla kob bez koje protivnik ne bi mogao ostvariti pobjedu.

Nakon neuspješnoga prvoga pohoda u kojem je poginuo Stojan Janković na drugi su krenuli u listopadu 1687. Taj pohod koji nije predvodio providur konjice Antonio Zeno, iako

[313] Dukić, Davor (ur.): *Hrvatske narodne epske pjesme,* Riječ, Vinkovci, 1997., str. 159 – 162.
[314] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 21.

mu je tako naredio namjesnik Girolamo Cornaro, podudara se s podatcima iz Zenova pisma Senatu koje donosi Soldo. Umjesto Zena, pohod su vodili serdari Smiljanić, Nakić i Miljković, a uz njih je Zeno poslao i zapovjednika svoje plaćene konjice Ivana Radoša. Kada je kolona sa Smoljanom Smiljanićem na čelu stigla u Ramu, dočekala ju je zvonjava ramskoga samostana. Nitko osim gvardijana Stjepana Matića nije znao zašto zvoni budući da to nije bilo dogovoreno pri planiranju pohoda. Međutim, Matić je zvonio da upozori Lutvu Hadžibegovića, čovjeka koji je mnogo puta pomogao svima koji su trebali pomoć bez obzira na vjeroispovijest. To upozorenje bio je Matićev način da mu zahvali za njegovu čovječnost koju je pokazivao i u najtežim trenutcima njihova suživota.[315]

Po dolasku u Ramu Smiljanić je odmah počeo pripreme za polazak. Zapovjedio je da se sljedećega jutra sve tri kolone okupe kod sela Orašca i krenu prema Dalmaciji. Noć je odlučio provesti u ramskom samostanu. Gvardijan samostana fra Stjepan Matić bio je u nedoumici oko odlaska iz Rame. Nije mu bilo lako napustiti dom i otići u neizvjesnost, bez obzira na poteškoće kojima je u Rami bio okružen.

Njegove je dvojbe riješio Pavao Vučković: – *Poslije Smiljanićeva odlaska ovdje ni našoj mački nema opstanka: mi smo ga pozdravili, mi smo ga ugostili – reći će da smo ga mi i pozvali. Ne mari što bi on došao i bez moga posjeta Splitu.*[316]

Pošto je Matić prihvatio Vučkovićeve argumente, on mu je pružio paket koji je za njega poslao Zeno. U paketu je bila drvena kutija u kojoj se nalazila bočica s nekakvom tekućinom. Uz kutiju je išlo pripadajuće pismo s uputama. Pismo je bilo upućeno Matiću i od njega je tražilo da otruje svoga ujaka Mehmeda Atlagića, moćnog bosanskog velikaša. Zeno nije ostavljao nedoumice oko onoga što će snaći Matića ako ne postupi u skladu s naputkom iz pisma:

Dužnost mi je podsjetiti vas kako nam ne bi bilo drago da zbog sentimentalnosti, koju prema neprijatelju ne biste smjeli gajiti ni kad vam je rođak, odbijete izvršiti ovaj sitni posao od velikog javnog značenja. Mi, istina, cijenimo ljudske osjećaje, ali ne možemo dopustiti da čovjek s tolikom naklonostima prema Atlagiću živi u Cetini, dok taj isti Atlagić vlada na puškomet udaljenosti – u Kninu. U slučaju da se na taj način izjasnite protiv nas, mjesto vam je u Bosni, a ne među svojim narodom, čije ste interese prezreli.[317]

[315] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 163.
[316] Isto, str. 166 – 167.
[317] Isto, str. 170.

Sadržaj pisma srušio je sve iluzije koje su franjevci gajili o Mlečanima, a staroga je gvardijana pismo u potpunosti shrvalo. Vučković je pomoć oko toga pitanja zatražio od Smiljanića koji mu je savjetovao neka se riješi otrova te da pismo ostavi za uspomenu. Uz to je nadodao:

– Čuj, oče – bile su njegove riječi sa zamračene strane. – Ideš dolje k moru, vodiš narod, ne ideš sam. Bit će i dolje povuci– potegni. Ne bi valjalo da ti ovo ne kažem. Jer, tko se ožeže, a ne kaže društvu da je čorba vruća, nije pošten čovjek.[318]

Smiljanić je podržao fratre i nadao se da će ih njegov ugled i moć svih zaštiti od bijesa Državne inkvizicije.

Prije odlaska u Cetinsku krajinu, Matić je odlučio zapaliti samostan i crkvu kako je opisano u poglavlju o povijesti ramskoga samostana te je pri tom izgubio razum. Matić je u svom ludilo vidio sebe kao svojevrsnog ramskoga Mojsija koji treba odvesti svoj narod u obećanu zemlju, zemlju *u kojoj ima toliko ševara da svatko, kad god želi, to će reći kad ga prognaju ili popale, može za nepun sat nažeti pedeset snopova, dosta za krov nad glavom.*[319]

Dok se narod pripremao za polazak, vojska je oplijenila i zapalila muslimansko selo Kopčiće. Smiljanić je Šimunu Grabovcu, koga je čudilo ponašanje vojske, objasnio kako je riječ o običaju i pravu vojnika. *Vojničko je pravo da orobi, opljačka, zapali, i kad bih ja to branio, oni bi se okrenuli protiv mene. To je tako i ne može biti drukčije.*[320]

Nakon što su obavljene sve pripreme za polazak, kolona je na dogovorenom mjestu čekala samo još Stjepana Matića. Budući da je s ostalim kolonama dogovoren susret na Duvanjskom polju koje je čuvao zapovjednik plaćene mletačke konjice, kašnjenje si nisu mogli priuštiti. Plan je bio da se, kada ispune svoje ciljeve, što brže povuku s neprijateljskog teritorija. Svako oklijevanje moglo ih je koštati mnogo života. Stoga je Smiljanić upozorio Vučkovića da ubrzo moraju krenuti.

Kolona koju su formirali bila je duga više od milje:

[318] Isto, str. 195.
[319] Isto, str. 209.
[320] Isto, str. 212.

Na konje je uprćeno što se moglo prtiti i koliko je tovara bilo. Kreveti, kolijevke, biljci, vreće, škrinje s ruhom, koševi s kuhinjskim sućem. U sepetima su nejač i starci. A goni se sve što može ići i što hoće da ide. Krave, ovce, koze, psi, konji. Ostale su samo košnice, kuneća legla i mačke – oni ne slijede gospodare.[321]

Matić je na dogovoreno mjesto stigao prečacem. Upozoren na njegovo psihičko stanje, Vučković je naredio da se za njega pripremi konj te da ga se, ako bude potrebno, veže za samar. Kada je Matić stigao pred kolonu, vidjeli su da je *sa slike skinuo platno i prebacio ga oko vrata kao maramu. Zbilja, nožni su mu prsti prokrvarili i na jagodicama i ispod nokata. Oči mu pune mutnih suza, a na ćelavu tjemenu, dok se provlačio kroz grmlje ne gledajući kako da izbjegne grane, iscrtane su brazde, neke bijele, neke modre i napuhane. Sliku je objema rukama podigao iznad glave i okretao je na sve strane, zadržavajući je na časak pred očima ljudi slijeva i zdesna, a onda se, kad mu se učinilo da su je dobro vidjeli, okrenuo ramskoj kotlini, neka se njih dvije pogledaju u oči – Rama i ramska Bogomajka.*[322]

Po Matićevu dolasku, Smoljan Smiljanić izdao je zapovijed za pokret. Kolona se uputila prema Duvanjskom polju i na svom je putu prošla kraj groba Stojana Jankovića. Na dogovorenom mjestu sastali su se s kolonama koje su dovele narod Kupresa i Doljana. Vidjevši da je put prema Cetini slobodan i da nisu ugroženi od neprijatelja vojnici, su zapjevali pjesmu *Smiljaniću pokislo ti perje* koja se generacijama pjevala u čast Smiljanića, glasovitih junaka iz Ravnih kotara.

U romanu *Put bez sna* Aralica iznosi podatke o brojnosti naroda koji je iz Bosne prešao u Cetinsku krajinu. Navodi kako je riječ o popisu koji je napravljen dvije godine nakon što je narod naselio novu postojbinu. Prema tome popisu *one je jeseni iz Rame i okolnih mjesta sišlo oko pet tisuća ljudi vodeći sobom dvadeset tisuća stoke krupnog i šezdeset tisuća sitnog zuba.*[323] S narodom su došli i fratri. Soldo donosi podatke koje je prema sjećanju 1756. godine zapisao fra Petar Filipović koji je naveo imena fratara ramskoga samostana: *gvardijan Stipan Matić; Pavao Vučković; Andrija Peratović rečeni Ripčanin; Ivan Mialjić; Marko Bura; Šimun Cvitković; Jure Nakić; Jakov Pavlinović; Frano Antunović; Brne Sovičanin; Antun Pletikosić*

[321] Isto, str. 213.
[322] Isto, str. 214. Bošković ističe kako za narod *Gospa nije samo najdublje iskustvo njihove vjerske identifikacije nego i jedan od sadržajnih elemenata nacionalne homogenizacije; shodno tome i jedan od nosivih elemenata nacionalnoga identiteta* (Bošković, Ivan J.: *Markovićev Sinj i njegovo slavlje kao odrednica identiteta sinjskoga/cetinskoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, br. 11, god. 11/1, 2015., Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, str. 143.).
[323] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 223.

zvani Bučica; Lovro Jazičić; Stipan Vučemilović; Lovre Marković; Miho Buljan; Ivan Bešlić; reč. Kiesik; Ilija Rubenj; Šimun Filipović; Grgo Čović; đak Luka Vukasović i samostanski brat Mate Ivanović, a bilo ih je kojih se nije sjećao.[324]

Narod je dočekala opustošena zemlja poharana ratovima, a mletačka uprava smjestila je pridošlice u tri sabirna logora sa zabranom naseljavanja obećane zemlje dok iz Venecije ne stigne dopuštenje Senata. Zbog te situacije Pavao Vučković odlazi Zenu požaliti se na način na koji su se vlasti ponijele prema njegovu narodu. Zeno je kao protuargument odmah spomenuo njihov dogovor o trovanju Mehmeda Atlagića koji fratri nisu ispunili. Ako nisu poštovali dogovor, ne mogu zauzvrat dobiti ono što im prema dogovoru pripada. Vučković mu je pokušao objasniti kako je Matić zbog sadržaja Zenove poruke izgubio razum, ali Zeno mu nije vjerovao. Tražio je da pred njega dođe stari gvardijan Matić i da se opravda. Taj je zahtjev Zeno uputio uz prijetnju da će, dok se situacija s Matićem i Atlagićem ne riješi, narod logorovati na mjestima na kojima je bio interniran. Vučković je Zenu rekao: *Matić je u Dicmu (...) neka Zeno dođe i uvjeri se u njegovo zdravlje, a narod nema što u karanteni čekati, razići će se po selima za dva dana.*[325]

Mlečanin je odgovorio prijetnjama i podsjetio ga da vlast drskost kažnjava. Međutim, prije nego što se Vučković vratio u Dicmo, narod je već rastjerao stražare i uputio se u potragu za prikladnim mjestima koje može naseliti. *Oni koji su logorovali pod Sinjem naselili su okolicu grada, Turjake, Trilj, Bitelić, Galu, Rudu, Grab, Čačvinu i Hrvace; oni oko Klisa otišli su u Muć i Ogorje, a oni iz Dicma u Prugovo, Lećevicu, Prgomet i Bliznu.*[326] U Dicmu je ostalo pet fratra na čelu s Pavlom Vučkovićem. Ostali fratri uputili su se s narodom.

Nekoliko dana nakon što se narod raselio u Dicmu je k Vučkoviću u posjet došao Zeno. Iznenadio je Vučkovića svojim nastupom. Donio mu je vijest da je Senat odobrio naseljavanje te da je potrebno popisati obitelji[327] i zemlju koja im pripada. Ponašao se kao da se njihov prethodni razgovor nije dogodio. Pitao je Vučkovića za bočicu s otrovom jer je, navodno, planirao ponovno pokušati, ali s drugim ljudima. U Dicmo je došao s kolima kojima je planirao u Split prevesti bolesnog Stjepana Matića. Poveo je i liječnika hineći brigu za gvardijanovu dobrobit. Pošto je dobio bočicu s otrovom i ukrcao Matića, uputio se u Split. Matić je smješten

[324] Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 45.
[325] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 224.
[326] Isto, str. 224 – 225.; usp. Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994., str. 385.
[327] *Zeno je izvijestio senat da su s franjevcima i krajišnicima prešle mnoge obitelji. Tako je s onima koji su nešto prije stigli iz Duvna pod Sinj došlo oko pet stotina i više vojnika, a od toga sto pedeset konjanika* (Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 51.).

u kneževoj palači. Ubrzo je stari gvardijan umro, a oko njegove smrti kružile su različite glasine. Zajedničko svim tim glasinama bilo je da do njegove smrti nije došlo ni slučajno ni prirodnim putem. *Navodno, u kneževoj palači, gdje su ga liječili vrsni prekomorski liječnici, rečeno mu je: „Ili ćeš sam popiti ovo što je u bočici ili ćeš otići u Knin Atlagiću i dati mu da ti popije.“ Ostavili su ga sama da razmisli, a on, kao da se tu nema o čemu razmišljati, popio sve što je bilo u muranskom staklu i prije zore dospio tamo gdje su vječne zore.*[328] U opis smrti Stjepana Matića utkao je Ivan Aralica brojne značajke legende pa će o njoj više biti govora u poglavlju o legendama.

Nakon napuštanja Rame i samostana na Šćitu, koji je uništio, Matiću na pameti bio je jedino narod. Misao koja se probijala kroz bolesnu i poremećenu svijest staroga gvardijana bila je:

S krovom nad glavom (...) leći ćemo na zemlju i nikakvi vjetrovi, zimski, koji slijede, i oni drugi, kojih će biti usred ljeta, neće nas rastepsti, rasijati. Rama natovarena na konja, Rama na konaku i u logoru, to je ranjiva Rama, i vjetar da je zamete, i orlovi da je rastrgaju, ali Rama po zemlji od Boraje do Prologa – Rama je koje će živjeti.[329]

Tu je svoju misao učinio imperativom koji je trebao provesti i proveo je njegov mladi nasljednik fra Pavao Vučković.

Franjevačka braća koja su došla iz Bosne s narodom podijelila su se. Neki su otišli s narodom, dok su drugi pritisnuti životnim prilikama sklonište potražili u Splitu gdje im je dodijeljena stara benediktinska opatija na Sustipanu. Sa sobom su nosili i sliku Ramske Bogomajke koju su krili da im je narod u Splitu ne bi oduzeo. Sliku su krili u kući Jure Bubičića u Velom Varošu.[330]

Budući da je njihova želja bila da se što skorije vrate među svoj narod, franjevci su u Sinju počeli s izgradnjom crkve i malenog samostana. U knjizi *Gospa Sinjska* fra Ivan Marković kaže da se *može vjerovati, da im bješe dana crkvica sv. Jerolima, i da su istu – jer je zar bila trošna ili nepristojna – razorili, te na nje mjestu sagradili crkvu svoju.*[331] Uz to dodaje kako su franjevci u Sinj preselili 1696., ali Gospinu sliku nisu sa sobom ponijeli jer su prije prijenosa Slike htjeli pripremiti samostan i crkvu. Sliku je u Sinj potajice donio fra Ante Pletikosić

[328] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 231.
[329] Isto, str. 226.
[330] Petrov, Stanko: *Gospa sinjska – povijest sinjskoga prošteništa*, Hrvatsko književno društvo svetoga Jeronima, Zagreb, 1928., str. 21.
[331] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 26.

nekoliko dana nakon što su njegova braća stigla u Sinj i javili mu da može krenuti na put. U Markovićevoj knjizi nalazi se opis njegova pothvata:

Ovaj bogoljubni redovnik izvrši primljeni nalog. – Uzevši kridimice svetu Priliku iz kuće Bubičića, podje noću put Sinja pješice, a bos (...). Osvanu s Gospom na Radošiću, i otelen posla i javi fratrima, da je došao. „Fratri – piše Filipović – brzo skupiše puk bližnji, i s procešionom prema njoj izadjoše, primiše ju s velikim veseljem, a s većim poštenjem i s pismam duhovnim do crkve združiše, i na otar očitomu poklonu i poštenju postaviše".[332]

U priču o ramskom samostanu, smrti Stojana Jankovića i seobi bosanskog kršćanskog naroda u Dalmaciju koja se provlači cijelim romanom *Put bez sna* te čini njegovu okosnicu Aralica je spretno utkao niz podataka koje je dobio izravno iz usmene predaje, ili posredno preko njezinih zapisa, i iz historiografske literature. Te je podatke dopunio i zaokružio u vlastitu priču koja se čita kao uvjerljiva dokumentarna reportaža doživljena iz prve ruke.

Svinjar Pako

Sljedeća skupina predaja kojom se ovaj rad bavi tematski je vezana uz gluhog svinjara Paku. Uz njega se veže nekoliko predaja koje objašnjavaju njegovo podrijetlo i status koji je imao u zajednici. Te predaje u romanu *Put bez sna* priča Čudovište s lutnjom[333], splitski gradski zabavljač i poznavatelj narodne tradicije. On o Pakovu podrijetlu govori Antoniju Zenu, časniku mletačke Državne inkvizicije.

Te predaje uglavnom pripadaju skupini pričanja iz života. Opisuju događaje koji su kreirali sudbine njihovih aktera. Pričanja iz života najčešće su kratke i podrugljive predaje u kojima se ismijavaju stanovnici pojedinih krajeva ili pripadnici nekih društvenih slojeva.

[332] Isto, str. 26.

[333] Čudovište s lutnjom je zagonetan lik iz romana *Put bez sna* koji Zenu donosi vijesti i priče koje čuje od ljudi po Splitu. O njemu je u romanu pisao fra Pavao Vučković u pismu upućenom serdaru Boži Vučkoviću. Fra Pavao za Čudovište kaže kako je govorio hrvatski i talijanski *dovoljno dobro i dovoljno nikako da je po jeziku mogao biti i s jedne i druge obale*. Za njega je smisao života bio *snaći se, imati mnogo novca, za ništa se i nikoga ne vezati, da je mudar čovjek onaj bez ideala, slobodan kao ptica, koji se svima ruga, sve zna a ničim se ne služi, svakoj vlasti daje naklon sprijeda a straga joj odmjeri od lakta*. Čudovište je sam za sebe govorio kako je bio osuđen na deset godina galije. Nakon nadrealne epizode na galiji koju je jedini on preživio, našli su ga ribari kada ga je more kao brodolomca izbacilo na obalu uvale Kašuni. Čudovištem je prozvan zbog načina na koji je govorio i vanjštine, a kada je uzeo lutnju postao je Čudovište s lutnjom. (Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 283 – 292.)

Nerijetko imaju izrazito didaktičan ton. [334] Botica kaže kako pričanja iz života *nemaju neko drugo značenje osim pričanja radi neke antropologijske potrebe, iz vlastitog samozadovoljstva.*[335]

Didaktičan ton odgovara Araličinom izričaju u romanu *Put bez sna* koji obiluje gnomskim strukturama čiji je cilj poučiti čitatelja. Kod Aralice je prisutna *stalna težnja prema poopćivanju, sipanju pouka, isticanju pučke mudrosti i gnomskih konstrukcija.*[336] Prije spomenuta hibridnost odlika je i ovih pričanja i to stvara probleme pri pokušaju njihove klasifikacije.

Iako je riječ o jednoj predaji, zbog lakše analize bit će podijeljena na nekoliko dijelova:

Zvali su ga gluhi svinjar, zvali su ga Pako, kako mu je navodno bilo ime, ali zovi ti gluha kako hoćeš, on se ne odzivlje ni na jedno ime, pa mu je svejedno, bilo ružno ili lijepo, omraženo ili slavno, do čega ljudi zdrava sluha mnogo drže, pa kadikad poželiš da svi ogluše.

Potjecao je od porodice Meštrovića. Ali – potjecao! Pripadao im je ili, najtočnije, čuvao je njihove svinje, pod njihovim se krovom krio od kiše i za njihovim je stolom lomio prosov kruh. Već kad mu je bilo trideset godina, nitko nije znao reći po čemu bi on bio rod Meštrovićima, obitelji od četrdeset članova u kojoj se mnogo ženilo, rađalo i umiralo, pa se nije znalo ni tko je komu što u rodu, ni tko je od koga potekao, kad je tko koga rodio, pa opet tko je kada umro i koga je iza sebe ostavio. Pri tolikom protoku ljudi kroz korito života i smrti jedne obitelji, nije se moglo znati tko je čiji ako sam nisi pamtio tko su ti roditelji a tko kakav rod. To su svi mogli, samo nije mogao gluhonijemi svinjar. Majka i otac, koji bi zacijelo znali njegov životopis, umrli su ne proširivši porod, da Pako ne dobije svjedoka svog podrijetla. Neki su tvrdili da je nezakonito dijete neke Meštrovićke, koja se poslije udala i zapustila majčinstvo. A bilo je i onih koji su se kleli da nije njihov, da su ga Meštrovići našli negdje i gluha i nijema, doveli ga u svoju mnogočlanu obitelj i odgojili da za svinjara, jer im je za taj svinjarski posao trebao netko stran.

Čudno, ne znaju čiji je, a svi pamte kako je mali Pako postao velik svinjar. neki kažu, svinja gora od ijedne u krdu. U njegovu slučaju, potreban je oprez i kad kažeš ovo je, i kad kažeš da to nije. Svinjare zamišljamo prljavima, a Pako je išao odjeven i čist kao da je svaki dan svetkovina. S druge strane, kako ćeš nego svinjom nazvati svinjara koji svoje krdo namjerno

[334] Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 126.
[335] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 461.
[336] Nemec, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana 3: Od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 270.

pusti da kida klasove tuđeg žita dok se on gradi da spava, i komu vlasnik ne smije svinje istjerati iz štete dok se njihov himbeni pastir ne probudi? Pa, zbilja, kako je taj Pako svinjar postao toliko prase?[337]

Uvodni dio predaje čitatelju objašnjava Pakino podrijetlo, a djelomično i njegov prgav karakter. Njezin nastavak opisuje kako se on od malih nogu formirao i postao takav kakvim ga predaje opisuju:

Oni koji ne poznaju selo misle da je prvi posao djeteta čuvanje stada janjaca. Tko bi nejaku dao da čuva te vižlaste životinje na koje vreba vuk, lisica, orao i podivljao pas! Prvi posao seoskog djeteta je sakupljanje balege, konjske, volovske i magareće. Splete se košara od vrbova pruća i na nju privežu dvije naramnjače da je dijete može uprtiti na leđa. Kaže mu se: ako do podne nakupiš punu korpu balega, dobit ćeš čitav ručak; ne bude li nego dopola, objed će ti se prepoloviti; a doneseš li praznu, nećeš imati što jesti. Korpe s đubretom istovaruju se na njive, u vrtove i vinograde.[338]

(…)

Kad su Paki natovarili košaru na leđa i naučili ga da nema ručka bez balege, on je brzo pojmio o čemu je stvar: lako je nakupiti korpu balega kad bi balega bilo. Pred krčmom Maksima Bilčara uvijek je mnogo konja, i po pedeset kad turma naiđe, ali je žena krčmarova naredila slugama da balegu kupe i nose na njenu gnojnicu iza kuće. Bila je imućna, ali nitko nije toliko imućan da bi svoju balegu prepustio drugomu, jer je to isto kao kad bi od tri klasa ponikla na svojim oranicama dva iščupao i bacio u vodu. Pako, koji još nije bio svinjar, ali se pripremao za to zvanje, napuni svoju košaru pred Bilčarevom krčmom krijući se za repove malih bosanskih konja pod velikim samarima. Uspijevao je dok ga s prozora nije ugledala Ana, žena Bilčareva, i naredila sluzi da mu oduzme košaricu, gnojivo istovari na njenu gnojnicu, a potom je pred Pakom izgazi nogama. Sluga obavi posao kako mu je gazdarica naredila, a Pako ode u mladi Bilčarev vinograd, u kojemu su uz jednogodišnje loze rasli i ovogodišnji navrci, i jednog po jednog, udarcem nogom u panj, polomi više od sto navrtaka. Kad je Bilčar doznao što mu je učinio gluhi skupljač balega, dohvati svoj lijepi štap što ga je kupio na sajmu u Mostaru. Pred Meštrovićevom kućom zatekne Paku i, razjaren, baci se na njega štapom. Nije ga pogodio, osim malo po petama. A Pako zgrabi skupocjeni štap i udari njim o zid, jednom, drugi put, i prebi ga u tri komada. Bilčar se uhvati objema rukama za glavu i reče:

[337] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 116 – 117.
[338] Isto, str. 117.

– Ne znam što mi bi da sam za onim smradom bacio onako skup štap!

– I sam vidiš, Maksime – reče mu jedan od Meštrovića. – Takav je: ti njemu jednu, on tebi dvije. S njim se ne može nego ga pustiti da radi što hoće, ili ga … a to bi bio grijeh. Zbog balege?

Sutradan je Pako dobio novu košaricu i otišao ravno pred Bilčarevu krčmu, pokupio što je našao ispod konjskih nogu, a kako nije napunio košaru jer je karavana dojahala tek pred njegov dolazak, sjeo je na dvorišni zid i čekao da konji isprazne crijeva. Vidjela ga Ana Bilčareva, zgrabila prut i nasrnula:

– Opet si došao, lopove!

Maksim je uhvati za suknju i ne dade joj da iz kuće iziđe:

– Pusti dijete neka kupi! To i nije naše. Udariš li ga napravit će veću štetu nego u vinogradu i na mom štapu.

Tako je odslije Pako bez velike muke zarađivao svoj ručak. Mnogi su mu odobravali: neka, ako su Bilčarevi gosti, nije Bilčarevo ono što konji iz sebe istresu, jer bi životinje to prosule putem da im vlasnici ne piju u krčmi. Zamalo, Pako postade istjerivač pravde. Ali, onaj koji se nauči od drugoga uzimati, pravdajući uzimanje pravednom podjelom dobara, uzimat će i kad ne bude potrebe za dijeljenjem pravde.[339]

Aralica zgodu s Pakom i Maksimom Bilčarem koristi kako bi implicitno, a na kraju i eksplicitno pokušao djelovati na čitatelja. Bolje je popustiti, nego tvrdoglavošću izazvati još veću štetu. Slična je i zgoda s Pakom i Kizlom, koji je na jednako težak način morao naučiti lekciju:

U selu je bilo mnogo smokava, ali takve kao što je u Siće Pokrajca zvanog Kizle nije bilo. Najranije bi sazrela, davala sočne plodove i trajala sve do kasne jeseni ako mrazovi ne dođu ranije. Pako bi se ujutro rano, dok su smokve hladne i rosne, popeo na najvišu granu. Neka ga vide, što se on koga boji! Jedno ga jutro dočeka Kizle s kolcem u rukama. Čim se počeo penjati, Kizle ispade iza stoga sijena i kolcem po njemu. Pako polagano siđe i ode zlovoljan. Nije otišao daleko, sakrio se iza zida i čekao da Kizle ode kući. Onda je donio zapaljenu glavnju i sjurio je u stog sijena iza kojega ga je Kizle dočekao. Sijeno izgori, a Kizle dođe Meštrovićima, kaže:

[339] Isto, str. 118 – 119.

– Onaj mi je vaš gad sijeno zapalio.

– A zašto? – pita ga jedan od Meštrovića.

– Jutros sam ga uhvatio na smokvi.

– Ni mi ne znamo što ćemo s njim. Ja sam mu jednom rekao da ne bere zelene bajame, a on uzme stolac i razbije mi njime glavu. Pusti vraga neka bere, a mi ćemo ti svakog dana platiti oku smokava.

Kada ga je Kizle ponovo otjerao sa svoje smokve, on mu je uhvatio sina, vezao ga za stablo i ostavio vezanih usta dva dana i dvije noći dok na njega nisu naišli čobani. Kad ga je Kizle još jednom isprašio, on ga je dočekao u zasjedi, bacio na njega kamen i pogodio njegovu ženu posred čela. Sva krvava, rekla je mužu:

– Vrag odnio i njega i smokve, pusti ga neka ih bere, udavio se u njima!

Selo je znalo što se događa Kizli i njegovoj smokvi. Selo se smijalo, selo je prepričavalo. I kad je Pako počeo brati trešnje, ne Kizline nego nekoga drugog seljaka, ovaj je znao kakve je muke s njim mučio Kizle, kako se selo rugalo, i ostavio je Paku na miru, neka bere. Neki bi priznali da su ga vidjeli na svome i žalili se što mu ništa ne mogu; neki su rekli da bi voljeli da ga nisu susreli; a neki su se gradili da ga ne vide i kad im je pod nosom činio štetu. Kao neminovna posljedica straha i stida, nastao je običaj da se s njim razgovara s udaljenosti.

Kad bi ga ljudi vidjeli da njihovo krade, izdaleka bi vikali da bježi, da se goni u… psovali mu sve po redu, i ono što ima i ono što nema. Ali ga nisu napadali, nisu ga progonili. Bili su mu smiješni dok ih je gledao kako lamataju rukama, kako prijete kolčevima, otvaraju usta i vitlaju jezicima. I smijao im se. On ih nije čuo, nije im mogao odgovoriti ni raspravljati s njima. Između njega i njih stajao je veći razmak nego što su ga sami izabrali – more nerazumijevanja koje nijedna galija dobre volje ne može prebroditi.

Svojom gluhom pameću spoznao je važnu istinu da svaki čovjek radije ustupa jedno nego ostaje i bez drugoga i, zaintači li se, bez ičega. Kad je to zloduhovo došaptavanje provjerio na Bilčarevoj balegi i Kizlinim smokvama, mogao je u život krenuti vedra čela.[340]

Svoju životnu filozofiju umio je Pako dobro naplatiti i osigurati sebi ugodan život.

[340] Isto, str. 119 – 120.

Postavši jednom pastir, svinjario je do kraja života. Nitko ga na to nije silio, mogao je svinjarski put zamijeniti motikom i kosom, ali nije htio, lakše je hodati za svinjama nego se grbiti na njivi i livadi. A što je kao svinjar bio osamljen, nije ga zabrinjavalo, jer i kad bi se nalazio u mnoštvu, nijemu i gluhu, bilo mu je isto kao da je usred puste šume.

Već smo vidjeli kako je svoje svinje naučio napasati u tuđem polju i žiriti u tuđem hrašću. Predstojalo mu je naučiti krdo na bezuvjetnu pokornost, da svaka svinja poštuje zakonitosti krda i ugled svinjara. Uskoro, krdo mu je bilo uzorno, a sam je postao savršen svinjar od koga bi svi svinjari svijeta morali učiti.

A tek kako je korist od svinja znao izvlačiti!

U jesen, o Božiću, kad su godovi, imendani, slave, ženidbe i rođenja, Meštrovići su klali svinje, pekli praščiće, sušili kobasice. Ali zaklati ni jednu nisu smjeli bez Pakina odobrenja. Već nekoliko dana unaprijed čitava obitelj, pogotovo njen ženski dio, na mote mu je saopćavala što hoće, davali mu najbolja jela, pojili ga orahovačom i travaricom, pitali što mu od odjeće treba, čarape, hlače, opanci. On bi kazao što hoće, oni bi mu želju morali ispuniti prije nego zatraženu svinju odvuku na klanje. Zbog toga je Pako bio najbolje odjeveni svinjar.

Ali, to nije bilo sve. Dan uoči klanja morao se ispuniti posljednji Pakin uvjet: češkanje pred san. Ispružio bi se na svoj ležaj svučen dogola i pokrio pokrivačem ispod kojeg su stršile noge. Dvije žene, koje Pako odabere, s pijevčevim perom u rukama klekle bi pred njegova stopala i blago, čas mekanim vrhom, čas tvrdim korijenom, prevlačile pero uzduž poprijeko i ukriž Pakina velikog stopala. S početka se kikotao, grčio se, poskakivao; kad se stopalo navikne na pero, prelazi u slatko protezanje, uzdisanje i mekano previjanje; i naposljetku, preplavljen blaženstvom, zaspi osjećajući ovaj svijet i ovaj život tako ugodnim kao što je prijelaz pera pijevčeva repa preko tabana.

Mnogi misle da je Pako češkanje po tabanima naučio od svinja. Svinju počeškaj ispod trbuha i ona će ti leći na ruku. Neka misle! Zar vrijedi nekomu sklonu zabludi tumačiti da češkanje po trbuhu jest, doduše, svinjska navada, ali da ne može biti samo svinjska kad svatko zna da između češkanja i podilaženja nema nikakve razlike? A podilaženje je česta ljudska vrlina.[341]

Niz pričanja o životu gluhog svinjara zatvara predaja u kojoj prevladavaju elementi čudesnog. Kao i u mnogim usmenim predajama, čudesno je način na koji se narod pokušava

[341] Isto, str. 120 – 121.

nositi s događajima kojima uzrok nisu mogli objasniti. Bolje je i malo vjerojatno objašnjenje ni od kakvog. Tako se i iznenadan nestanak svinjara Pake objašnjava pojavom bijele lasice, nevjestice, koja simbolizira sreću. Kao i obično prisutan je Araličin didaktičan ton kojim predaje ostvaruju svoj primarni cilj:

Svaki bi svinjar morao biti zadovoljan i polovicom onoga što je gluhi Pako znao i imao. Vjerojatno je i on bio zadovoljan, nije govorio, ali se moglo zaključiti po odluci da posao svinjara zadrži i u zrelim godinama. Zato je zastrašujuća istina da ga je mogla upropastiti pojava bijele lasice, te lijepe životinje slične priviđenju koja navješćuje sreću i nesreću, šapućući i gluhima o vječnim zakonitostima koje još ničija drskost nije pobijedila.

Neki tvrde: svinjara je upropastila bijela lasica. Neki im protuslove: ako se izgubio pošto je susreo bijelu lasicu, ne znači da ga je ona upropastila ; znači samo ono što jest, da je od toga dana počeo propadati. Ali, kakve razlike ima u tomu da je lasica kriva, i da je zlo došlo bez njena udjela nakon njene pojave? Konačno, zar je malo ljudi, hodajući za srećom koja im je namigivala, naišlo na jamu s oštrim koljem?

Pako je jednog nezapamćeno sušnog ljeta čuvao svinje kod Ostojića koliba u prodoljima između vrha Jastrebovca i Varde. Svi su izvori bili presušili, lokve presahle davno prije njih, pa je svinje mogao pojiti samo snijegom što ga je s mukom vadio iz spilja na Vardi i Jastrebovcu. Bilo je podne. Svinjama je podijelio čanak vode po glavi tako da ih je pet po pet puštao u ogradu s koritom, u koje je prethodno bio izlio deset lončića sniježnice. Kad su svinje polegle ispod hrastića dašćući od topline i žeđi, i Pako je legao na rogožinu ispod grma rujevine.

Nekoliko koraka pred njim, u kamenim liticama koje su čobani koristili za solilo. Bile su dvije prirodne kamenice u kojima se, samo kad su kiše padale i kad je vode bilo na svim pojilima, pa na kamenice ni živina ni čovjek nisu navraćali, gdjekad zrcalila čista zelenkasta voda. Sad im je dno bilu suho. Eto, tu je, na to solilo i nad te kamenice, tko zna otkuda, iz koje duplje u drvetu škrape u stijeni, išetala bijela lasica koju zbog njene bijele svijetle dlake, tankog struka i umiljate glave narod zove nevjesticom. Hodala je po vrućoj ploči, kružila oko kamenica, gurala glavu u njih, lizala im suho dno suhim jezikom, vrtjela se oko vlastita repa i saginjala glavu kao da će proplakati od jada što ne nalazi gutljaj vode.

Pako se diže, uze lončić i ode u spilju. Otvori mijeh i nali čanak hladnom vodom. Kad je s njom došao na solilo, ne nađe tamo nevjesticu, ali je znao da nije daleko. Ulije vodu u jednu od kamenica i ode ponovo na svoju rogožinu ispod rujevine.

Nevjestica se povrati i nadušak popi svu vodu. Obliznula je jezikom gubicu, poskočila i nestala i grmlju i ne pogledavši svoga dobročinitelja.

Pako ode do kamenice da vidi je li sve popila. Kad, sa dna ga gleda zlatni dukat deset puta veći od ijednog u kesi krčmara Bilčara. On se osvrne oko sebe da vidi kamo je nestala nevjestica. Ugleda je na vrhu jedne stijene. Kao da mu se nasmiješila i namignula. A potom nestade.

Ni toga dana, ni toga ljeta, nikad je više nije vidio, premda je i dalje trajalo pakleno sušno ljeto. Prostro bi rogožinu, ispružio bi se u hladu rujeva drveta i gledao na solilo i kamenice. Držao je čanak napunjen vodom, ali se bijela nevjestica nije pojavljivala ni s dukatom ni bez njega.

U gluhoj tišini, u kojoj, usput kazano, ne živi samo Pako, nego svaki svinjar i mnogi ljudi, neki mu je duh šaptao duši: ne dolazi nikad više na kamenicu gdje ti je nevjestica jednom dukat ostavila, jer, gdje ti se jednom posreći, drugi put neće; sreću ne možeš ni uhvatiti ni dočekati, nego samo susresti, zato hodaj, zato hodaj; neki će reći da bježiš, a ti tvrdi da tražiš.

I gluhi svinjar ode, kao da je u zemlju propao, nitko ga ne susreće na putovima, nitko ne zna u čijoj se kući krije od kiše.

Ima dva tumačenja gdje bi mogao biti: jedno, da je na vrijeme uvidio kako sreću, koju je postigao otimljući Bilčaru balegu, Kizli smokve, kroteći stado i prodajući njegove mješine za češkanje tabana, ne može dvaput postići na istom mjestu, jer se svakoj napasti nađe obrana, pa je skupio svoje stvari i otišao s onim što zna tamo gdje ga ne poznaju; a drugo, da nije bio pronicav, predvidio što ga čeka i pobjegao, nego čekao do posljednjeg trenutka, do žutog lasičina dukata i oka koje namiguje, dok nije dočekao onoga komu je bilo dosta češkanja tabana i koji je prebrodio more nerazumijevanja između svinjara i onih koji su na nj vikali. Tumačenja su daleko jedno od drugoga kao smrt od života, s jedne strane, a s druge, tako su blizu kao što su blizu najsličniji blizanci ovoga svijeta – življenje i umiranje.[342]

Aralica ni na kraju ove priče ne propušta priliku da poentira i iznese pouku upućenu čitatelju. Aralica se često ne zadovoljava s implicitnom porukom koju nose njegove predaje pa ih tumači čitatelju i nudi mu način na koji će ih razumjeti. Čestim rezimiranjem i digresijama Aralica usporava radnju svojih romana.

[342] Isto, str. 121 – 124.

Pijanac postao redovnik

Niz pričanja iz života nastavlja se pričom o pijancu kojega je vlastita žena prevarila. Svojim joj je alkoholizmom dosadio pa ga se odlučila riješiti. Osim što poučava, ova predaja sadrži i elemente komičnoga. Moguće je ovu predaju okarakterizirati i kao anegdotu. *Anegdota je kratka priča koja najčešće na šaljiv način kazuje o određenim osobama.*[343] Granica između ovih vrsta tanka je i nejasna pa bismo ovu priču mogli uvrstiti u obje podvrste usmene priče:

Živio čovjek sklon vinskoj kapljici. Kad ga vino uhvati, ostane i bez duše i bez pameti. Prije nego bilo komu drugomu, dodijao je vlastitoj ženi. Ona ga omrznu i smisli kako da ga se oslobodi. Kad se jednom opio da za sebe nije znao, ona zovne redovnike iz susjednog samostana i reče im, moj čovjek umire. Dok je bio zdrav, govorio mi je da će, prije nego umre, ako do toga dođe, postati redovnik, kako bi ga zavjet spasio od smrti. Zato, oci moji, obucite ga u redovničku odjeću. Redovnici ga obukoše i odnesoše u samostan. Sutradan, kad se čovjeku razbistrila pamet, a dim od loze izišao iz glave, ugleda na sebi habit i začudi se. Tu prispije žena i reče mu, zar ne znaš da si imao umrijeti i da si u pravi trenutak, nekoliko časaka prije nego ćeš pasti u nesvjesticu, zavjetovao se Bogu da ćeš, ako te ozdravi, postati redovnikom? Kad je čuo što mu žena reče, poboja se da će prekršiti zavjet, makar ga je dao u pijanstvu i uvrijediti Boga, pa pristade na samostanski život, nepripremljen na nj. A njegova žena, koja je do tada tajno prilijegala uz jednog krojača, preudade se.[344]

Čudesna vrba

Primjer hibridnosti predaja pruža predaja o čudesnoj Kopčića vrbi. Ta se predaja odlikuje značajkama etiološke i mitološke predaje te legende[345]. *„Etiološke predaje nastaju na temelju povijesnih događaja i osoba i iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, grobalja, prezimena; nastanka i*

[343] Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 159.
[344] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 128.
[345] *Legenda je vrsta priče koja ima vjerski karakter. U njezin se sadržaj vjeruje. U legendama se javljaju Isus Krist, sveci, svetice, crkveni dostojanstvenici, mučenice i mučenici. Legenda se dugo poimala kao pripovijest iz života svetaca, te o Božjim i svetačkim čudesima. Legende su fakturom bliske predaji i katkad su teško odvojive od njih, ali je ipak element čuda njihov genus specificum što ih donekle izdvaja* (Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 165.).

nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima.[346]

Predaja o čudesnoj vrbi opisuje podrijetlo čudesne vrbe koja je izrasla iz vrbova štapa kojega je za vrijeme molitve u zemlju zabio muslimanski učenjak Hasan Kafi[347]. Mitološki se aspekti odnose na njezinu čudotvornu sposobnost da izliječi svakoga onoga koji bi se bolestan pod njom klanjao i molio. Zbog značaja Hasana Kafija, kojemu predaja pridaje iznimne sposobnosti i zasluge, može se smatrati da predaja ima značajke i legende:

Navodno je jednom preko Crnca prolazio šejh Hasan Kafi, tu ga zateklo vrijeme molitve, pružio serdžadu, zabio vrbov štap u zemlju, klanjao, pomolio se, a kad je ustao da pođe, vidi iz ručke štapa prolistale grančice. On ga ne htjede iščupati, i iz štapa izraste vrba. Zna se tko je bio učeni Hasan Kafi. Njegovo tijelo, čitavo kao da je jučer sahranjeno, leži u podzemlju tekije i medrese u Akhisaru (Pruscu), koju je on sam, kao i mnoge druge zadužbine, sagradio u rodnom gradu. Bio je glasovit hiromant, nitko tako nije znao po crtama na licu i ruci pogoditi sudbinu. Među njegovim mnogobrojnim djelima najglasovitiji je spis o logici, koji zadaje sto muka onomu tko ga poželi shvatiti. Da je bio učen, zna se; da je svet, svatko će se uvjeriti u podzemlju gdje prebivaju njegovi ostaci: tamo ne vonja na trulež, tamo mošus i ambra opijaju srce i um. Da je svet, znalo se i na Crncu: tko god bi bolestan pod vrbom klanjao, zdrav bi se kući vraćao.[348]

Zduhači

Roman *Put bez sna* završava mitološkom predajom o zduhačima. Nje se za vrijeme svoga zarobljeništva u Bagdadu sjetio Pavao Vučković. Ispričao mu ju je u djetinjstvu njegov djed Pero Lukić Potočar. Priča je to o zduhačima, duhovima za koje Potočar kaže da nisu kao

[346] Isto, str. 49.
[347] Hasan Kafija Pruščak (1544. – 1615./1616.) pravim imenom Hasan Ibn Turhan al-Kafi al Aqhisari rođen je u Pruscu, a školovao se u Istanbulu. Po povratku u Prusac posvećuje se poučavanju, a potom postaje kadijom u Pruscu te u Srijemu. Sudjelovao je i u više vojnih pohoda. Napisao je 17 dijela iz različitih područja: logike, filozofije, politike, prava, itd. Smatra se najznačajnijom ličnosti u znanstveno-književnom životu bosanskih muslimana kraja 16. i početka 17. stoljeća. Slobodan Prosperov Novak ističe kako je bio *nekom vrstom bosanskoga Machiavellija*. Napisao je raspravu o vladanju i ponašanju na dvoru koja je kasnije prevedena na francuski i njemački jezik. (S mrežne stranice http://www.scribd.com/doc/43680228/biografije preuzeto 12. travnja. 2013. u 10:23; Usp. Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: Od Gundulićeva „poroda od tmine" do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga" iz 1756.*, Biblioteka AntiBarbarus, Zagreb, 1999., str. 519.)
[348] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 146.

ostali duhovi. Oni su posebni jer se *rađaju u bijeloj košuljici za koju samo njihova majka smije znati, jer, saznaju li tuđinci da su to oni koji jesu, jao si ga njima.*[349]

Vjerovanje u zduhače raširenо je u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Oni se rađaju u opni, najčešće bijele boje, koju treba sačuvati. I životinje mogu biti zduhači. Za vrijeme sna iz zduhača izlazi duh koji se sa stranim zduhačima bori za urod ili svoj kraj brani od nevremena koje usmjerava na protivničko područje. Zduhači mogu proricati budućnost, a često se za povijesne junake vjeruje da su bili zduhači. Vrlo su zaštitnički nastrojeni prema svojoj okolini koju brane do smrti. U slučaju da nekome odaju da su zduhači gube svoju moć.[350]

Predaje o ovim mitskim bićima javljaju se u hrvatskoj tradiciji i narodu na više mjesta. *U susjedstvu Istre u sjevernoj Italiji ta se bića zovu benandanti, u hrvatskim i njima susjednim južnoslavenskim krajevima izvan Istre mogu biti obilnjaki, moguti, vrimenjaci, višćuni, nagromanti, stuhaći, zduhači, itd. te taltosi u Mađarskoj, uz mnoga druga imena od Azije do više europskih zemalja.*[351] Bošković-Stulli kao inačice imena zduhač navodi i *stuha, zduha, stuva*.[352] Ona kaže kako imena stuhać, stuva, stuha, zguhač, zduhać svoje podrijetlo vjerojatno vuku iz grčkog naziva στοιχειον koji označava mjesnoga duha zaštitnika.[353] Među navedenim imenima sporna su stuva, stuha i stuhać. Stuhe su slične vješticama te su se, prema predajama, u Stocu u Hercegovini prikazivane *u obliku vatre i plamena*.[354] Pripovjedači spominju i njihove muške parnjake stuhaće.

Botica kaže kako krsnici, za čije ime navodi da je drugi naziv za zduhače, mogu odgoniti zle duhova. Oni se rađaju u čudnim okolnostima s bijelom košuljicom. Vjeruje se kako je taj čarobni predmet potrebno potajice zašiti djetetu pod pazuh jer će mu taj predmet kasnije dati nadnaravnu snagu. Taj će pojedinac čudesna djela činiti u životinjskom obliku (mačke, psa, pijetla, svinje, itd.), a njegova snaga očitovat će se u tjeranju oluja i dovođenju kišnih oblaka. Botica također navodi kako se vjeruje da ti dobri duhovi mogu liječiti rane, oslobađati od bolesti te skidati uroke s ljudi.[355] Za krsnike Šešo kaže kako su to osobe nadnaravnih moćiju koje se

[349] Isto, str. 296.
[350] Bošković-Stulli, Maja: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975., str. 216.
[351] Bošković-Stulli, Maja: *Priče i pričanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.a, str. 76.
[352] Bošković-Stulli, Maja: *Od bugarštice do svakidašnjice*, Konzor, Zagreb, 2005., str. 138.
[353] Isto, str. 139.
[354] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a, str. 33.
[355] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 445 – 446.

za života bore protiv zlih sila kako bi zaštitile čovjeka. Navodi i kako su najčešće muškoga spola, ali kako postoje i primjeri koji pokazuju kako i žena može biti krsnik.[356]

Bošković-Stulli navodi da su neki znanstvenici smatrali kako su ove predaje i vjerovanja koja opisuju ponikli iz šamanističkih rituala, dok su drugi u njima vidjeli ostatke staroslavenskog religijskog dualizma.[357]

Predaja koju Aralica donosi podudara se s podatcima o zduhačima koje možemo pronaći u literaturi:

Počela je jesen i šume se zašarenjele kao da će pod zimu procvjetati s većom raskoši boja nego u proljeće – jer, trave cvjetaju u proljeće, šume u jesen. Djed mi pokazuje prstom prema visini i kaže: »Slušaj, dolaze! Neka im Bog bude u pomoći!« Ne znam tko to dolazi, čujem samo negdje visoko, na samim vrhovima brda, pa još i više, na vrhovima najviših jela, i još više, u luku neba što iznad naših glava spaja dva suprotna brda, tamo u visinama čujem da nešto huji. A kako se noć spušta, stišćem se uz djedovo koljeno i ništa ne pitam. On me svjetuje da im poželim sreću, ovako: »Sretno vam bilo, junaci«, i ja ponavljam njegove riječi očekujući da nam se netko iz tog luka u visinama javi. Djed me grli i podučava:

– Kad u jesen ili u koje drugo doba godine, ali se to u jesen najčešće događa, čuješ da nešto pod nebom fijuče, ne misli da je to vjetar, vjetra u tim visinama nema, to putuju zduhači. Budi u misli s njima i zaželi im svako dobro od Boga. Jadna je zemlja koja ih nema, jadan je narod koji ih ne čuje iznad svoje glave.

Ima svakakvih duhova, priča mi djed, dobrih a još više zlih, ali ovi zduhači nisu kao ostali. Oni se rađaju u bijeloj košuljici za koju samo njihova majka smije znati, jer, saznaju li tuđinci da su to oni koji jesu, jao si ga njima. Ali ni majka s košuljicom ne smije kako joj se svidi, nego lijepo da je osuši, umota i sašije svom djetetu u podstavu kaputića – neka to znamenje svoje radosti i svog prokletstva nosi sobom sav život. Ti ljudi trebaju spavati u odvojenim prostorijama, sami, što dalje od drugih, jer su njihovi snovi puni groze, pa u snu jauču, tuže i klikću. Samo prividno spavaju: dok snivaju, biju teške bojeve. A to kako se biju ne sliči na druge bitke, niti im je oružje kao u druge vojske.

U jesen, kad nam se učini da su se digli vjetrovi i da gorom vitlaju lišće, samo je privid, jedan između tisuća. Doista, to zduhači beru svoje oružje prije nego će stupiti u bitku, jer

[356] Šešo, Luka: *O krsniku: Od tradicijske pojave u predajama do stvarnog iscjelitelja*, Studia Ethnologica Croatica, vol. 14/15, 2002./2003., Zagreb str. 23.
[357] Bošković-Stulli, Maja: *Priče i pričanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.a, str. 77.

njihovo je oružje lišće, zeleno i suho, sitne ljuske od kore drveća koje vjetar može ponijeti, a najubojitije su izgorjeline od ugašene vatre, pa maslačkovi klobučci i imelino sjeme. Oni kruže nad našim planinama i čekaju kad će doći da ih napadnu oni iz toplih zemalja preko mora, otkuda dolaze proljetne kiše i zatopljenja. Bore se danima, mjesecima, neprestance i na prekide, kako gdje i kako kada, ali se bore do pobjede ili do poraza. Ako koji zduhač bude ranjen, to nije rana u mesu, to je nevidljiva rana, i takav se u svojoj samotničkoj postelji budi izudaran, umoran, a d ni sam ne zna tko ga je mlatio. Drugu noć, kad usne i kad s fijukom uz naš blagoslov ode u boj, mora se osvetiti ili ga sutradan više neće biti živa. Umrijet će od čemera, kao što mu je suđeno na rođenju. U sretnu narodu uvijek mu se nađe zamjena; u nesretnima nesreća se čita po tome kad im izginule zduhače nema tko zamijeniti.

Jedne su godine, prešao je djed na primjer zduhačkih bitaka, naši zduhači one prekomorske susreli na Raduši i tu poče takva bitka lišćem kakvu zemlja Bosna nije upamtila. A imalo se rašta tući. Boj se bio za pšenični rod te godine, hoće li kiša pasti na vrijeme, hoće li nestati snijeti i kukolja. Kad nestade lišća na Raduši, naši se povukoše na Vran. Ej, crni Vrane i te tvoje dole! Oni što su došli preko mora donijeli su sobom mnogo lišća pomiješana s garom, piljevinom i treščicama, pa su našima oči zaslijepljivali. U boju zduhača najteži je udarac – zaslijepiti protivnika. Ali, ne bi oni naše zasljepljivanjem pobijedili, nego našima nestade lišća. Bukve, grabovi, jasenje, sve po Vranu za jednu noć ostade golo. Ma našima sreća bila! U Žabljaku kraj Livna, u Ivana Vrdoljaka, bila djevojka imenom Ana koja se rodila u bijeloj košuljici. Ona usnu san da se našima crno na Vranu piše. Poleti iz sve snage kao golub listonoša, usput na Paklini iščupa dvije velike bukve i s krošnjama ih ponese u rukama, kao dvije svijeće. Kad naši zduhači iz Aninih ruku primiše novo lišće, navale i pobijede. Da ne bi Ane, izgubismo! Te godine u Kreševu, Fojnici, Rami i Duvanjskom polju rodi pšenica kakve ni u Zenici nema, a grahorice i proso kakvog Cetina nikad vidjela nije. Samo je sijerak podbacio.

– Djede – pitam ga – jesi li ti zduhač?

– Umukni! Da me to više nisi upitao!

Svatko mora nastojati da bude zduhač, kazuje djed, a je li to tko ili nije, nitko ne može znati, a najmanje je on sam pozvan da o tomu sudi. Sve se to događa u snu, u noćima na visinama, iznad našeg razuma i pogleda, pa kako da znamo jesmo li zduhači ili nismo? Ali, na svakom je da to bude, pa makar samo jedan listić, u vihor vremena mogao otpuhati.[358]

[358] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 295 – 297.

5.1.2. Predaje u romanu Duše robova

Drugi roman *morlačke tetralogije Duše robova* opisuje događaje s početka osamnaestog stoljeća s naglaskom na slavnu obranu Sinja od Turaka iz 1715. godine. Glavni lik romana mladi je Matija Grabovac koji je primoran napustiti svoj dom zbog milosti iskazane zarobljenom muslimanskom mladiću koji mu je u vremenu permanentnog ratovanja između osmanskih i mletačkih podanika na prostoru Dalmacije i Bosne postao krvnim bratom. Niz događaja Matiju iz Dalmacije, kamo se obitelj Grabovac preselila 1687. kako je opisano u romanu *Put bez sna*, vraća u Bosnu na pradjedovsko ognjište gdje pronalazi ljubav i odlučuje se skrasiti. Predaje iz romana *Duše robova* nezaobilazan su dio njegova tkiva, a središnje mjesto u romanu zauzima predaja o čudesnoj obrani Sinja od osmanske sile 1715. godine. U roman je ugrađeno obilje predaja, među kojima i predaja o Judinu drvetu.

Judino drvo

Sveprisutnost biblijskih tema u narodnom životu očituje se u etiološkoj predaji o nazivu koji je, prema Aralici, drvo smreke dobilo prema čovjeku koji je Isusa Krista predao njegovim progoniteljima, Judi Iškariotskom[359]. Iako je ova predaja zanimljiva, drvo koje je ime dobilo prema Judi Iškariotskom nije smreka. Judić ili Judino drvo je, za razliku od smreke koja je crnogorična, bjelogorično drvo čiji su listovi okrugla oblika, a cvjetovi ružičastocrveni.[360] Dakle, riječ je o dvije u potpunosti različite biljne vrste:

Ej, vi tamo! Pogledajte kakav smo mu muštuluk dali! Mi glasonošu takvih vijesti penjemo na Judino drvo.

Smreku, to nedužno stablo, ponegdje jedino zelenje na hrvatskoj zemlji, otkako se na njemu objesio Isusov otpadnik Juda iz Karijeta, zovu drvetom izdajica i, kad ih kažnjavaju, njime ih kažnjavaju, pa smrekovina služi kao kolac, vješala ili držak koplja. Koliki su na njoj umrli kao izdajice, a da izdajice nisu bili; a kolike su izdajice smreku koristile da ubijaju vjerne i odane![361]

[359] Juda Iškariotski: Juda iz Kariotha ili pak Juda Izdajica jedan je od 12 apostola. Jeruzalemskim je svećenicima predao Isusa za 30 srebrnjaka. Da bi vojnici prepoznali Isusa kojega su trebali uhititi, Juda ga je pred njima poljubio. Pošto je Isus osuđen na smrt, Juda je osjetio grižnju savjesti pa se objesio. (Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003., str. 387.)
[360] Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003., str. 388.
[361] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 18.

Magareći sud

Priča o čovjeku koji je za života bio lihvar, a o čijem posljednjem počivalištu odlučuje magarčev hir, može se zbog svoje didaktičnosti i ironičnosti uvrstiti u pričanja iz života:

Na Grabovčevo pitanje tko je ovaj, ubire li on kakav namet na plijen ili lovi mušice po zraku, Šentija odgovori da je to jedan od onih što će ih magarac, kad umru, odnijeti na vješala, pa svoju tvrdnju potkrijepi ovom zgodom.
Umre neki gulikoža i crkva ne dopusti njegovoj rodbini da ga sahrane u groblju.

Župnik te crkve držao je za osobne potrebe magarca koji mu je nosao knjige i misno ruho. Kako je to magarcu bio jedini posao, od svih putova poznavao je samo onaj što vodi od župnikove kuće do crkve. Do crkve ga je gospodar morao pred sobom goniti jer je, kao svako magare, bio lijen i nerado je išao na posao, a od crkve je na svoje jasle znao doći sam.

Župnik i pokojnikova rodbina prepirali su se pred magarcem, pa to navede jednog od rođaka na prijedlog da spor riješi dugouhi, on je ovdje jedini nevin, njemu se pokojnik nije zamjerio kao župniku kad mu nije htio vratiti neki zalog, niti ga je zadužio kao što je zadužio svoj rod ostavivši im svakomu ponešto od velikog imutka. Župnik pristade na magareći sud jer se uplašio prigovora da je u ovom slučaju previše osoban, da je dopustio u groblje sahraniti i veće lihvare od ovoga, a rođaci jer su se nadali da će magarac, kad na njega natovare mrtvaca, krenuti istim putem kao i uvijek: ravno župnikovoj kući iza koje je bilo groblje.

Ali, magarac, na opće zaprepaštenje, s mrtvacem na leđima ne krenu prema župnom dvoru, nego lipovim drvoredom iziđe iz grada i zaustavi se na brijegu, gdje su bila razapeta vješala na kojima su javno vješali zločince i sahranjivali ih podno brijega, u dolini s debelom ilovačom. Tu se zgrbi, zareve i ritne zbacivši sa sebe mrtvaca i samar i pobježe kao da mu je netko konjske muhe bacio pod rep, pa gulikožu prema magarčevoj presudi sahrane tamo gdje i spada.[362]

Etiološke predaje u romanu Duše robova

[362] Isto, str. 53.

Kao što je prethodno spomenuto,[363] predaje koje tumače postanak stvari ili način na koji su mjesta dobivala ime nazivaju se etiološkima. Aralica u *Dušama robova* objašnjava ime lokaliteta „Kod balvana“ prizivajući predaju o njegovu nastanku:

Prije nego što se stupi na most preko Gorućice, jedan na jednoj a drugi na drugoj strani, leže dva jablanova balvana. Netko ih je tu morao dovući, ali se nakon nekoliko mjeseci zaboravilo i kada i tko i što je namjeravao s njima. Dio izložen suncu sušio se i polagano gnjio, a donji, gdje su iz nekoliko čvorova trgle grančice i protegle se žile, održavao se u poluzelenom stanju. Mještani su mjestu dali ime »Kod balvana«.[364]

Osim spomenute predaje, u *Dušama robova* nalaze se neke druge etiološke predaje koje će biti navedene. Reprezentativan primjer predaje toga tipa jest predaja koja slijedi, a koja spominje nekoliko lokaliteta i objašnjava podrijetlo njihovih imena:

Grubišina luka je kao svaka luka, zemlja uz živu vodu, u prodolju, najplodnija, a ime joj je od nekog Grubiše koji je, kad je onuda oko Kijeva morila kuga, pobjegao nekud s kućom i čeljadi… Jašarova jama je i jama koje je prozvana po zulumćaru Jašaru što je tu dovodio žene da ih siluje, i njiva oko jame koja daje deset torova prosa i kad je nerodna godina… Kraj mramorja je opet nekakva njiva na brijegu po kojoj je razasuto veliko kamenje, kažu nadgrobni spomenici, jer je zemlja bila ukopište građana koji su živjeli na uzvisini zvanoj Gradina, ravnu polju od tri dana oranice. Nigdje zemlja ne rađa tako kao na mjestu gdje su bila groblja i stari gradovi.[365]

U romanu *Duše* robova nalazi se etiološka predaja o hajduku Đuzelu i načinu na koji je dobio svoj nadimak Brzdasti Đuzel.[366] Mimica iznosi kako naziv *hajduk označava odmetnike od osmanskih zakona na području jugoistočne Europe*. Također ističe i kako riječ hajduk dolazi od turske riječi *haydud* koja označava odmetnika, drumskog razbojnika.[367] Lovrić međutim smatra kako hajduci nisu obični lupeži i razbojnici te kaže kako junaštvo razlikuje hajduke od

[363] Vidi bilješku 239.
[364] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 56.
[365] Isto, str. 95.
[366] Prema Bratoljubu Klaiću đuzel je pridjev turskoga podrijetla koji znači krasan, lijep, skladan (Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 342.).
[367] Mimica, Ivan: *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića*, Titius, br. 4, god. 4, 2011., Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 111.

lupeža, jer oni ne kradu iz potaje, već silom i uz velik osobni rizik. Za hajduke kaže kako su to *ljudi vrlo hrabri, srčani, poduzetni, spremni poći u susret svakoj opasnosti i sposobni za svako zlo (...)*.[368] Hajduci se u Bosni javljaju ubrzo nakon pada Bosanskoga kraljevstva 1463. godine. Putopisac Zeno 1551. godine spominje hajduke. *Vrhunac njihove aktivnosti i brojnosti bio je u 17. stoljeću za vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.).*[369] O hajducima vlada dvojako mišljenje. Narod ih je smatrao junačkim borcima protiv Turaka i osvetnicima, a vlasti i opljačkani u njima su vidjeli obične razbojnike. Dragić tu dvojakost objašnjava postojanjem četiriju vrsta hajduka: hajduci zulumćari (turski hajduci) koji su činili zločine nad kršćanima (vođa kupreških turskih hajduka bio je Šeh Gaibija i o njegovu nasilju nad ramskim fratrima bit će više rečeno kasnije)[370]; hrvatski i srpski hajduci razbojnici[371]; hajduci osvetnici koji su se borili protiv osmanskih okupatora[372]; muslimanski hajduci osvetnici[373]. Razlog jačanja hajduka i povećanja njihova broja bila je okrutna i nepravedna turska vlast koja je kršćane pretvorila u obespravljenu raju i stavila ih na milost i nemilost sakupljača harača i drugih daća.

Hajduci su se udruživali u skupine koje su uglavnom imale do trideset članova. Vođa takvih hajdučki družina bio je harambaša, a imali su i mrežu pomagača ili *jataka* koji su im pružali sklonište, informacije i potrebne namirnice. Hajduci su djelovali samostalno, a uskoci su djelovali na poticaj vlasti. Glavni neprijatelj bila im je turska vlast pa ih je narod doživljavao kao osvetnike i borce protiv turske vlasti. Za vrijeme rata s Turcima mletačkim i austrijskim vlastima odgovaralo je hajdučko protuturskо djelovanje pa su hajduke manje progonile. Međutim, u vrijeme mira Mlečani i Habsburgovci nastojali su zabraniti djelovanje hajdučkim družinama kako ne bi ometale odvijanje trgovine te kako ne bi provocirale moćne Osmanlije. Hajdukovanju su pogodovala planinska područja koja je bilo iznimno teško kontrolirati, a

[368] Lovrić, Ivan: *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1948., str. 65.
[369] Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994., str. 89.
[370] Isto, str. 93.; Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 143.
[371] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga, knjiga 4, Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 353.
[372] Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001. str. 144.
[373] Isto, str. 144.

kojima su se kretale trgovačke karavane s bogatim plijenom.[374] Najpoznatiji hajduci su Mijat Tomić[375], Ivan Bušić poznatiji kao Roša harambaša[376] i Andrijica Šimić[377].

[374] Usp. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 443. ; Mimica, Ivan (2011.): *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića*, Titius, br. 4, god. 4, 2011., Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 112 – 113.

[375] Mijat Tomić rođen je početkom XVII. stoljeća u selu Brišnik kod Duvna (Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994., str. 94.; Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 155.). Vrijeme njegove pogibije datirao je Stjepan Banović koji kaže kako je Tomić stradao za vrijeme službovanja paše Seidije u Bosni od 1656. do 1659. godine nakon što ga je izdao trostruki kum Ilija Bobovac iz Doljana kod Jablanice. Tomića je ubio rob (Arap) obitelji Hadžizukić iz Konjica (Usp. Banović, Stjepan: *Kad je živio Tomić Mijovil?*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knjiga XXIX, sv. 1, 1933., JAZU, Zagreb str. 76 – 81.). Dragić kao mogućeg ubojicu navodi i azapa (žandara). Mijata je, prema pjesmi i predaji, osvetio mali Marijan ubivši „Arapina" u duvanjskoj župi u mjestu Jankovac. (Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 155 – 156.). U knjizi *Šematizam fra Petra Bakule* navedeno je kako je vrelo Jankovac ime dobilo prema Stojanu Jankoviću koji se tu na nekom od svojih vojnih pohoda zaustavio i kako je na tom mjestu Mijatov sestrić Marijan ubio Etiopljanina koji je u Doljanima ubio Mijata Tomića (*Hercegovina prije 100 godina ili Šematizam fra Petra Bakule,* (preveo Vencel Kosir) Mostar, 1970., str. 166.). Brojne su usmene predaje i pjesme o Mijatu Tomiću, ali sve govore pohvalno o tom narodu najomiljenijem junaku. Razlozi koje navode o odlasku u hajduke različiti su. U jednoj predaji Mijat odlazi u hajduke jer mu je duvanjski kadija Suzica na silu preoteo *Jabuku livadu*. Druga predaja govori kako je u hajduke otišao nakon što je u ime svoga gospodara bega Kopčića porazio nekog zulumćara Arapina koji je ucijenio cijelo Duvno. Zbog toga je odabran da u svatovima svoga gospodara nosi barjak. Jedan od prisutnih svatova iz ljubomore je natjerao konja na njega, a Mijat ga je ubio. Pošto su doveli djevojku u begovu kulu, Mijat je noću pobjegao u planinu i postao hajduk. Džaja kaže kako je djelovao na Vran-planini u okolici Kupresa (Usp. Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994., str. 94.; Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 151 – 152.).

[376] Ivan Bušić, zbog crvene kose poznat kao Roša harambaša (tal. rosso – crven), rođen je u Donjim Vinjanima oko 1745. godine. S nepunih petnaest godine dospio je u četu harambaše Stanka Sočivice. Predaja govori kako je u zavadi između Ali-bega Sukljaševića i njegova sina Ahmeda, koji je bio Rošin pobratim, služio čas jednoga, a čas drugoga. Kada su se otac i sin izmirili, angažirali su šestoricu Vlaha da Bušića usmrte. U zasjedi koju su pripremili poginuo je Rošin brat i jedan pratilac, a Roša je s preostalom dvojicom svojih hajduka pobio napadače i oba Sukljaševića. Dragić navodi predaju koja tvrdi kako je Roša dugo vremena živio u miru s pravoslavcima i bio član hajdučke družine pravoslavca Sočivice, no na promjenu stava prema njima naveo ga je obred koji su jedne noći izveli imotski kaluđeri. Oni su okupili narod noću i govoreći nekakva prokletstva ugasili crne svijeće okrenuvši ih naopako. To je, prema predaji, naljutilo Rošu, a strah od Roše čak je natjerao neke pravoslavce da postanu katolici (Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 161 – 162.). Mijatović ističe kako je osim hajdukovanja Ivan Bušić prije 1776. bio dvije ili tri godine konjanik plaćenik u Italiji, a 1778. i u Rimu kao vojnik u papinskoj vojsci. Put ga je, prema Mijatovićevu, dalje odveo na plovidbu engleskim brodom na kojem pada u španjolsko zarobljeništvo. Nakon tri mjeseca u zarobljeništvu ukrcao se u Cádizu na brod Petra Dabovića iz Dobrote na kojem je u dvije godine plovidbe obišao sjevernu Afriku i zapadnu Europu. Španjolsku službu okončalo je zarobljavanje od strane Engleza u Gibraltaru, a odatle je preko Rima došao u Napulj u kraljevsku službu. Godine 1782. Roša se vratio kući, a iduće je godine ubijen (Mijatović u Stipičević, Aleksandar (ur.): *Hrvatski biografski leksikon 2,* Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža", Zagreb, 1989., str. 529.) Dragić ističe kako se priča *da je Roša bio i gusar odlazeći do Amerike i Indije*. (Usp. Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994. str. 94. – 96.; Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 161 – 163.)

[377] Andrijica Šimić rođen je u Alagovcu kod Gruda u Hercegovini 2. listopada 1833. godine. Od desete godine života služi kod age Tikvine u Mostaru i tu ostaje deset godina. Zbog nepravde i turskog nasilja u hajduke odlazi 1859. godine nakon što je nekom begu oteo oružje. U sjećanju naroda ostao je kao branitelj siromašnih i zaštitnik

O hajducima je Aralica zasigurno imao prilike slušati i iz prve ruke. Petar Revač, ime koje nosi glavni lik Araličina *Konjanika*, ime je i nadimak Araličina pretka, njegova pradjeda. Aralica u autobiografskom romanu *Život nastanjen sjenama* pripovijeda kako je njegova pradjed i glava obitelji dobio svoj nadimak Revač. Riječ je o predaji etiološke provenijencije koja objašnjava podrijetlo pradjedova mu nadimka.

Majka ga je rodila dok je žela ječam u Rudežinama. Sama žela i sama rodila sina, jer joj je muž umro čim ga je začela, a u kući je imala samo bolesnu svekrvu i dvije nejake kćeri. Povila ga je u svoju košulju, stavila u pregaču i ponijela kući prolazeći kroz selo od kraja na kraj. Kroz Paraće, kroz Bračiće, pa do našeg zaselka! Dijete plakalo kao što bi plakalo i svako drugo tako povijeno i nošeno. A kad je momčić prohodao i prošao kroz selo, ljudi su se pitali je li to onaj što je revao dok ga je majka kroz selo nosila od Toše do Kuše? Jest, to je taj! E, kad je to taj što je revao, zvat će se Revač. Pa ga tako i prozvaše! (Aralica, 2009: 66.)

Aralica se u priči o svom pradjedu ne zadržava samo na podrijetlu njegova nadimka. Opisuje i događaje iz njegove mladosti koji su oblikovali Revača kao osobu, ali i njegove potomke. Posebno su zanimljive priče o Revačevim hajdučkim danima koji su obavijeni velom tajne i o kojima je Aralica u djetinjstvu teško dobivao informacije. Hajdučki put Petra Revača počeo je kada su mu neki članovi svojte ukrale sve što je posjedovao. Prema njihovim običajima

potlačenih. Prvi put je uhićen izdajom 1866. pa je odslužio dvije godine tamnice, a uspio je pobjeći iz zatvora u Ljubuškom 1868. pošto je prepilio okove. Nakon bijega nastavio je s hajdučkim djelovanjem pa je 18. studenoga iduće 1869. godine njegova družina dočekala u Karamanovcima Derviša-bega Huseinova Kopčića i Halila Osmanova Muratbegovića s pratnjom. Mada je Šimić vodio hajdučku družinu koja ih je opljačkala, navedena dvojica nisu htjeli svjedočiti protiv njega zbog njegova dobrog ophođenja i čovječnosti. Dragić donosi predaju o Šimićevu obračunu s agom Ćurkom iz Mostara koji je otimao djevojke i odvodio ih kao ropkinje. Andrijica Šimić prerušio se u kmeta i dočekao oholog agu na putu. Upitao je agu da mu zapali lulu, a dok je aga palio lulu Šimić mu je oteo kuburu i upucao ga. Potom je uzjahao njegova konja i pobjegao. Godine 1878. Andrijicu je na robiju ponovno otpremila izdaja. Taj put pao je nedaleko od Imotskog u zasjedu sa svojom družinom koja je cijela izginula. On se izvukao i sklonište potražio u Runovićima kod Ante Garca koji mu je pružio okrjepu i obećao da ga neće odati. Međutim, Garac svoju riječ nije održao i Šimića je u snu zavezao i predao ga austrijskim vlastima kako bi ubrao nagradu raspisanu za njegovo hvatanje. Od nagrade je kupio nekoliko volova, ali svi su volovi uginuli. Andrijica je tada izrekao kletvu: *Dabogda moje noge nad tvojom glavom bile*. Osuđen je na doživotnu robiju, ali je pušten nakon pomilovanja cara Franje Josipa 16. prosinca 1901. pošto je već odležao više od 29 godina u tamnici u Kopru. Mnoštvo naroda dočekalo ga je na Splitskoj rivi, ali njegova sloboda bila je kratkoga vijeka. Dana 5. veljače 1905. godine umro je u kući Ante Garca koji je ovaj svijet napustio dva na dan prije Šimića. Kletva koju je uputio Garcu na dan zarobljavanja ostvarila se jer su obojica pokopani u isti grob na runovićkom groblju, a Andrijičine noge nalaze se nad Garčevom glavom. (Usp. Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994., str. 99 – 100.; Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 164 – 168.)

krađa je bila pokazatelj sposobnosti pa je Revač odlučio vratiti im istom mjerom. Odlučio se pridružiti jednoj od hajdučkih skupina.

Dvije sestre i obje napustile našu vjeru, porišćanile se. I on je provodio više vremena s rišćanima nego s našima, Bunjevicma. Osim što se nije sa tri prsta po tri puta krstio, u svemu ostalom bio je njima nalik. Isti oni! Veći Rkać od i jednog Rkaća! A njima ti je krađa u krvi! Za njih, tko ne zna krasti, ne zna ni živjeti! I po njihovu, ne treba živjeti! Kad nemaju od koga ukrasti, onda kradu sami sebi, makar ukradeno premještali iz jednog svoga u drugi svoj džep. S takvima se Revač druži! I što ćeš vidjeti? Jedno se jutro probudi i ugleda da na panti nema pršuta ni kaštradine, u toru ovaca, u štali krave i konja. Ma, odnijelo mu i dvije bačvice vina! I tko mu to odnese, što misliš? Netko od rodbine muževa njegovih sestara s kojom se družio, odlazio njihovim kućama i dovodio ih u svoju kuću. Koji? Pitaj Boga koji, tamo je bilo lopova koliko i ljudi. Kako ih neće biti kad se držalo da momak koji nije ukrao bar deset ovaca ne zaslužuje da se ženi, jer kako će hraniti obitelj ako ne zna krasti? Takav ti je u Rkaća adet, a tko što protiv adeta može! I onda on, pradjed ti, kamo će, što li će? Hoće li tražiti onog tko ga okrade ili će se praviti blesav i šutjeti? Niti je kradljivce tražio niti je kao blesava tutleša ostao sjediti u kući. Oderali su njega, derat će i on druge! Puška na rame, nož za pašnjaču i ode k sestri Mandi preko vode u Grčiće. Tražio je da ga sestrin muž , mlinar, kod koga takvi u nuždi navraćaju, upozna s ljudima koji opanke deru noću, a danju im isti opanci služe kao jastuci. Prešao na rišćansku vjeru nije, kao što su prešle Manda i Joka, njegove sestre, ali mu je ćud postala rišćanska. Bunjevac ne smije krasti, to nam strogo brani naša vjera, a on je s Rkaćima igrao vražje kolo.[378]

Na katoličkoj, bunjevačkoj, strani na hajdučiju se gledalo s pomiješanim osjećajima. Iako su se često obračunavali s Turcima, primarni je hajdučki zanat bila krađa, a nerijetko i ubojstvo. To se nikako nije podudaralo s katoličkim odgojem. Kod pravoslavaca je situacija drugačija. Za njih su hajduci bili junaci osvetnici jer je njihova maksima bila *tko se ne osveti, taj se ne posveti.* Poslove svoga pradjeda Aralica uspoređuje sa starim Vujadinom, junakom epske pjesme, kojega se smatralo primjerom časnog hajduka i pita se koja je razlika između njegova i pradjedova mu zanata da je jedan junak o kojem se uči u čitanka, a pradjedova družina smatrala se kriminalcima.

Kad je tako s jarcima, nije se, valjda, pradjed u hajdučiji bavio poslom što ga pripisuju Starom Vujadinu, hajduku iz moje čitanke? Taj Vujadin stoji navrh brda i gleda odozgor na

[378] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 67 – 68.

putove kud prolaze Turci i trgovci. Dočeka jedne i druge, uzme im tovare s blagom, dijeli ukradeno sebi i svojima, a mi ga, toga Vujadina, u čitanci zovemo borcem protiv turskog zuluma. Nisu li se takvim poslom Revač i njegovi pajdaši u rišćanluku bavili?[379]

Predaja koja se nastavlja na priču o hajdučkim danima Petra Revača, pradjeda Ivana Aralice, povijesna je predaja o hajduku Jovanu Kutlači. On je bio vođa hajdučke družine, *a njoj se 1839. pridružio i Dmitar Drača. Oni su više od dva desetljeća četovali i sijali strah po Ravnim kotarima i Bukovici.*[380] Aralica navodi da je on bio rodom iz Kutlača, ali kako postoje tri zaseoka Kutlača ne može se sa sigurnošću reći o kojima je riječ. *Koje god bile glasoviti je harambaša rođen u blizini Burnuma (...).*[381] U hajduke je Jovan Kutlača, prema Aralici, otišao jer nije htio napustiti svoju djevojku Stevaniju Šimpragu i otići na odsluženje vojnog roka. Nekoliko je puta bježao i nekoliko su ga puta žandari hvatali. Posljednji put kada su ga odveli ostao je dovoljno dugo da nauči rukovati oružjem i onda je pobjegao u goru postao hajdukom, odmetnikom od zakona. Njegovoj se družbi kasnije pridružio i Petar Revač. Kutlačin je glavni suradnik bio Dmitar Drača zvan Mitrak. Njih su dvojica organizirali učinkovitu hajdučku mrežu s nizom suradnika. Oni su počinili niz kriminalnih djela, često jako gnusnih.

A Jovan je Kutlača prakticirao, doista, jezovite oblike deračine. I pravo je čudo što se i takva deračina u pjesmama mogla pretvoriti u junaštvo. U arhivima se čuvaju papirnati dokazi u kojima piše da je on sam ili zajedno s družinom, koja bi u slučaju velikih deračina imala i do stotinu ljudi, ubijao one koji su ga progonili ili mu stajali na putu, usmrćivao po narudžbi uz naplatu visoke cijene, sjekao vinove loze onima koji ne bi htjeli otkupiti ucijenjeni vinograd, otimao djecu i tražio za njih otkupninu, poduzimao pohode u udaljene krajeve, tamo krao volove i krave, konje i ovce, dogonio ukradeno u primorje i prodavao ispod cijene trgovcima iz Zadra, Šibenika i Splita. Prerušavao se iz lisice u vuka, iz muška u žensko, iz osiona mladića u stara bogalja i, prerušen, činio svakakva nedjela.[382]

Međutim, i Kutlača je poštovao barem nešto, a to je u slučaju Jovana Kutlače bila ženska čast. Nikada nije dozvoljavao silovanje žena i djevojaka ili bilo kakav oblik zlostavljanja ili pljačke kojem bi žrtve bile žene ili djevojke. Kazne za prekršitelje njegove zapovjedi bile su brutalne i sam ih je provodio. Ipak, u tom je išao tako daleko da su na njegovu suđenju zaključili da je više zločina počinio braneći žensku čast nego u pljačkanju.

[379] Isto, str. 69 – 70.
[380] Mimica, Ivan: *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića*, Titius, br. 4, god. 4, 2011., Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 121.
[381] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 82.
[382] Isto, str. 81.

Čuje li da je netko od njegovih pajdaša, samoinicijativno, ukrao djevojački đerdan, nađe li kod njega novac sa đerdana, a lako ga je bilo prepoznati jer je novac otkinut s đerdana bio probušen, taj će, prema Kutlačinu nahođenju, ostati bez kite, bez uha, bez prsta, bez šake, pa, nerijetko, i bez čitave ruke. A u svim slučajevima, bez čega god ostao i na koji god način bio obilježen kao onaj koji se ogriješio o žensko poštenje, više neće biti član družine i neće imati priliku pjevati vino piju Drča i Kutlača, kad imadu, tad i meni dadu. Kutlača, ni kad je plivao u vinu, nije ga davao onima koji nisu poštivali i zaštićivali ženu.[383]

Kutlačin je posao funkcionirao bez većih smetnji, unatoč pokušajima vlasti, sve dok za suca u Kninu nije došao mladi Pavo Rešetar podrijetlom iz Konavala. Rešetarov zadatak bio je uhvatiti Kutlaču ili ga nagovoriti da se preda. Međutim, *na amnestijske se pozive nisu odazivali jer su se, zbog teških prijestupa koje su počinili, bojali doživotnog zatvora ili eventualno smrtne kazne*.[384] Kutlača je odlučio nadobudnom mladom sucu pokazati gdje mu je mjesto te ga i ubiti ako bude potrebe pa je s tim ciljem došao u Knin obučen u trgovca stokom. Kada je vidio da Rešetar nije bez pokrića, već da je dobro naoružan i da ima naoružanu pratnju odustao je od prvotnog nauma. Nije htio zbog toga poginuti. Umjesto da ga ubije, odlučio se s njim nadmudrivati. Pokazao se sucu iza kuće gdje se krio i mahnuo mu rukom te nestao. Potom je sucu poslao poruku da je to bio on i da ga je mogao ubiti, ali da taj put nije to učinio jer to može bilo kada napraviti. Sudac po glasniku koji mu je donio poruku poruči Kutlači da bi se s njim htio sastati licem u lice. Za mjesto sastanka mu predloži Knin i zagarantira sigurnost. Ne želi s njim pričati o prošlim zlodjelima, već želi pokušati dogovoriti prekid nasilja i hajdučije. Kutlača na to ne pristade, već sucu ponudi da dođe na njegov teren i zajamči mu sigurnost. Na taj je prijedlog sudac odgovorio slanjem naoružane četa, ali Kutlačini ljudi ubiše njena zapovjednika i sramota pade na suca Rešetara. Tada Rešetar pristade na Kutlačine uvjete sastanka. Sastali su se u jari pokraj puta od Knina do Kistanja. Na jednom dijelu puta suca je dočekao jedan od Kutlačinih momaka, vezao mu oči maramom i poveo ga stranputicama do mjesta sastanka. Na sastanku je Rešetar predložio ono što su vlasti nudile Kutlači, ali Kutlača prijedlog odbi. Tražio je potpuni oprost i slobodu što mu vlasti nisu bile spremne ponuditi. Rešetar je shvatio da od nagodbe nema ništa, ali se pravio da shvaća Kutlaču i da će o njegovom zahtjevu razgovarati s vlastima. Kutlača je sucu povjerovao i nije bio svjestan da ovaj sprema zamku. Pri dolasku u jaru sudac je označio put da bi idući put mogao povesti pojačanja sa sobom i uhvatiti hajduke. Nakon tri mjeseca, koja su bila dovoljna za korespondenciju s vlastima do koje nije došlo, sudac

[383] Isto, str. 81.
[384] Mimica, Ivan: *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića*, Titius, br. 4, god. 4, 2011., Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 124.

je od Kutlače zatražio da se nađu kao i prošli put. Međutim, ovaj put je za Kutlaču spremio zamku. Kutlača ga je u jari čekao s nekolicinom svojih pratitelja. Rešetar ih je sve pohvatao žive i neozlijeđene osim Kutlače koji se dao u bijeg i kojem su morali u noge pucati kako bi ga zaustavili. Kutlaču je sud osudio na smrt vješanje, a njegove suradnike na doživotni zatvor. Ostalim hajducima koji su bili na slobodi ponuđen je oprost ako ostave oružje. Pred izvršenje smrtne kazne posljednja mu je želja bila da njegovoj Stevaniji kažu da jednog od sinova da u kaluđere da ima tko moliti za njegovu dušu. Sličan motiv pronalazimo i u epskoj pjesmi[385] iz

[385] HAJDUK JOVAN KUTLAČA
(…)
Nadjoše ga stražani junaci
i živa mi Jovu uhvatili;
naopako vezali mu ruke,
pa ga gone Zadru bielome,
izpred dvora ostarile majke.
Njega žale majka i ljubovka:
„Ajmeh Jovo, žalostna ti majka,
kom' ostavi dvi sirote male?“
Al' govori Jovane Kutlača:
„Ne žali me, mila moja majko
junak bio, junački živio,
pa junački valja poginuti.“
Gone Jovu gradu bielomu,
i daruju zadarskoj gospodi;
oni njima tri tovara blaga,
njega meću u tavnicu težku;
bio u njoj godinicu dana
sve se biše redom obredilo,
dodje rednja Jovana Kutlače
da ć' njega brate objesiti.
Glas gospode prežalostnoj majci:
„U zlo legala, Jovanova majko
u zlo legla, zoricu zaspala,
sutra će ti sina objesiti
u sred Zadra, grada bijeloga.“
Kad te rieči razumila majka
kroz srdce je striela postrieljela,
Vasiliju snašu dozivala:
„Ustani se, Vasilijo snašo,
ustani se, žalostna ti majka,
pa mi sedlaj do dva konja dobra
da idemo Zadru bielome
sutra će nam Jovu objesiti.“
Skočila se Vasilija Ljuba
pano sedla do dva konja dobra,
pa odoše Zadru bielome.
Kad su bili Zadru na Ravnice,
tu sretaju Jovana Kutlaču,
gdje ga goni sešdeset stražana;
i š njime su do dva redovnika,
to je Jovi sve to veća dika.
Njemu veli ostarjela majka:
„Ajmeh Jovo, žalostna ti majka,

zbirke Mihovila Pavlinovića. Dirljiv je to prikaz posljednjih trenutaka Jovana Kutlače, njegova susreta s majkom i ljubom te njegova kajanja prije samog pogubljenja.

Unatoč brojnim zlodjelima koje su neki hajduci činili, n*ajčuveniji bukovički hajduci Kutlača i Drača za Ardalićeve su suvremenike, Bukovčane pravi sveci; borci protiv gospode*.[386] Ta je značajke prisutna i u velikom djelu usmene epike koja idealizira hajduke i prikazuje ih kao junake bez mane i borce za pravdu.

---

kom' ostavi dvi sirote male?
Kom' ostavi Vasiliju ljubu?
Al' govori Jovane Kutlača:
„Ne žali me, moja mila majko,
junak bio, junački živio,
pa junački valja poginuti.“
Vasiliji ljubi govorio:
„Vasilijo, draga moja ljubo,
ti mi jesi mlada i zelena;
nemoj mi se ljubo udavati,
neg mi goji dvi sirote male,
pa ih daji, ljubo, u nauku
ne bil' oni bili redovnici,
ne bil moju dušu izkupili.“
Gone jadnu majku i ljubovku
pa njih meću u tavnicu težku,
dok objesu Jovana Kutlaču.
Njega gone do tankih vješala:
Kad je bio malo naprednije,
crnoj se je gori obazdrio,
ovako je gori govorio:
„Ostaj s' Bogom, crna goro moja,
po tebi se više šetat neću,
od veselja, crna goro moja,
od veselja, urodi mi cviećem,
na daleko razavi mi grane;
jer su Jovu zapopale rane
i njegove puške zahrdjale.
I pozdravi, crna goro moja,
pozdravi mi liepe djevojke,
da se mogu po tebi šetati,
o Kutlači pjesmu zapjevati.“
Kad je bio do tankih vješala
on mi kleči na gola koljena,
ovako je Jovo govorio:
„Prosti puče, veliki i mali,
dosta je te jesam uvriedio
i žalostnih majka ucvielio
a ljubovka u rod odpravio
i sestrica u crno zavio.“
To izusti, a dušicu pusti.
Ostaj s' Bogom Jovane Kutlača
ostaj s' Bogom, pokojna ti duša!
(Botica, Stipe (pr.): Pavlinović, Mihovil: *Hrvatske narodne pjesme, knjiga druga*, Književni krug Split, Split, 2008., str. 463.)

[386] Mimica, Ivan: *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića*, Titius, br. 4, god. 4, 2011., Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 125.

Araličina predaja o hajduku Đuzelu iz *Duša robova* govori kako je u prepadu na prividno slabijeg suparnika ranjen te kako je zbog svoje naravi i zadobivene rane prozvan Brzdastim Đuzelom.

Prije nepune tri godine Šćepan je dva dana pred Đurđevo iz svog sela Vitova Dola, koje leži uz obalu dva sata južnije od Budve, s magarcem pod tri mješine vina krenuo kroz dugu Paštrovića planinu prema selu Očinićima, gdje je živio njegov pobratim Medić, patuljak kao i on, namjeravajući s njime proslaviti krsnu slavu.

Negdje ispred Vrela, u bukviku iz koga je tekao lagan izvor, naišao je na hajduka Đuzela. Po hajdučku, on mu zapovjedi da rasprti mješine i s rastovarenim magarcem krene kamo je pošao.

Kad Đuzel izvuče nož i htjede prerezati uže i praće koje su držale mješine vina na samaru, Šćepan se izmače od magareta, izvuče kuburu, nacilja u Đuzela i opali. Ne pogodi ga ni u prsa ni u glavu, već uz čelo i odnese mu počelak s komadom kose. Đuzela oblije krvi, salije mu se u oči, i on pade na zemlju pričinjajući se mrtavim.

Đuzelu rana zacijeli, ali od nje ostade vidljiv trag, duboka zaparotina preko čela koja je progutala i komad kose, onu s ruba čela, ukras i muškarcu i ženi. Po rani je uskoro dobio i novo ime: kako za ovna koji po čelu ispod rogova ima trag crne dlake kažu da je brzdast, tako su i Đuzela, čija je jogunasta ćud podsjećala na ćud prčevita ovna, prozvali Brzdasti Đuzel.[387]

Priča o slavuju posljednja je u nizu etioloških predaja uvrštenih u roman *Duše robova.* Ta predaja objašnjava uzrok ponašanja slavuja[388] koji pjeva noću.

Nekoć je, u davna doba, na jasenovoj grani noćivao slavuj, san ga savladao pa je prespavao noć. Kad ga zora probudi, opazi kako ga je bršljan svega obrastao i prikovao na jasenovu koru. Teškom se mukom oslobodio korjenčića na žilavim povijušama. Otada slavuj noću pjeva da ga bršljan ne obraste.[389]

[387] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 122 - 123.
[388] Knjiga *Krilati pjev* Vinka Grubišića dvojezična je antologija u čijem je fokusu motiv slavuja u svjetskoj poeziji. On navodi grčki mit o Filomeli koja je pretvorena u slavuja nakon što se sa sestrom Proknom osvetila Prokninu mužu Tereju, koji je Filomelu silovao. Grubišić također ističe kako je sveti Ambrozije smatrao da slavuj noću pjeva jer mora bdjeti u gnijezdu nad mladima, čuvajući ih od zmijskog napada. Primjetna je sličnost između Araličine priče i tumačenja svetoga Ambrozija. (Grubišić, Vinko: *Krilati pjev*, Topical, Zagreb, 2012., str. 9 – 11.)
[389] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 106.

Čudotvorna Gospa Sinjska i obrana Sinja od Osmanlija

Čudotvorna Gospa Sinjska središnja je identitetska odrednica naroda Cetinske krajine. Još otkako je došla na to područje krajem 17. stoljeća Gospina je slika oko sebe okupljala i nastavlja okupljati velik broj poklonika. Svake godine hodočaste joj iz okolnih krajeva nepregledne kolone onih koji pred njen lik dolaze s iskrenom nadom i vjerom, često bosi ili na koljenima. Osim što je u središtu duhovnog života Sinja, njezino svetište nalazi se u središtu Sinja, podno Kamička. U tom svetištu čuva se slika za koju fra Ivan Marković navodi kako se podatak o njezinu podrijetlu zaboravio pa spominje mogućnost da su je u Bosnu iz Italije donijeli sveti Jakov Markijski pri svojim posjetima 1435., 1437. ili možda blaženi Bernardin od Fosse 1464.[390] Petrov smatra kako je slika u Ramu stigla nakon izgradnje i posvećenja crkve jer crkva je posvećena sv. Petru. On zaključuje: *Sve nas ovo vodi na misao, da je to upravo ona Prilika, štono je u 15. vijeku štovali u Cetini pod Sinjem, a koju su cetinski franjevci prenijeli u Ramu u prvoj polovici 16. vijeka.*[391] Ono u čemu se slažu Marković, Petrov, a i Soldo prenoseći misao fra Petra Filipovića jest da slika u Rami nije stajala na glavnom oltaru, već postrance u nekom udubljenju u zidu. Ispred nje su vjernici palili svijeće za svetkovine. Uz tu se sliku u Rami veže i legenda o mladiću koji je htio postati franjevac, ali su ga starješine zbog sitna rasta morali odbiti. On se u svojoj tuzi i očaju obratio Bogorodičinoj slici s molitvom za utjehu. Mladića je molitva utješila, a ukratko nakon toga izrastao je i zadovoljio kriterije za primanje u red. Ime toga mladića bilo je fra Ivan Mialjić.[392] Gospina slika imala je središnju ulogu i u obrani Sinja od Turaka 1715. godine. Marić ističe kako je slika Čudotvorne Gospe Sinjske rad nepoznatog mletačkog majstora te kako je vjerojatno naslikana u prvoj polovici 17. stoljeća. *Naslikana je na platnu: duga je 58 cm, široka 44 cm, a ne prikazuje cijeli lik Majke Božje nego samo poprsje.*[393]

Ono o čemu nema dvojbi je odnos puka prema Čudotvornoj Gospi Sinjskoj od vremena velike obrane od Turaka do današnjih dana. Mletački časnici koji su sudjelovali u obrani Sinja svoju su zahvalnost Gospi za danu im milost iskazali darovanjem 80 cekina koji su potrošeni

[390] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 22.
[391] Petrov, Stanko: *Gospa sinjska – povijest sinjskoga prošteništa*, Hrvatsko književno društvo svetoga Jeronima, Zagreb, 1928., str. 14.
[392] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 23.
[393] Marić u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 110.

na krunu kojom je splitski nadbiskup Cupilli okrunio Gospinu sliku.[394] Ona je postala, kako Marković kaže u predgovoru knjizi *Sinj i njegovo slavlje, svetinjom Sinja, Božjim amanetom našem mjestu povjerenim*. On je na tom mjestu naziva i najvećim blagom, vječitom slavom, štitom i utočištem Sinja i naglašava kako *nema nijednoga pravog Sinjanina, koji za nju ne bi svoju glavu pregorio.*[395] Grčić naglašava važnost hodočašća za mnoge ljude koji su se zavjetovali da će u zahvalu za udijeljenu im milost doći u Gospino svetište u Sinju. Pobožnost i požrtvovnost tih ljudi najdojmljivije se očituje na primjeru žena koje su zadnje kilometre svoga hodočašća znale propuzati na koljenima *posve izranjene i krvave, ali bez znakova osjećaja bola, koji bi se, vjerojatno, utapao gotovo u mističnom doživljaju isplaćivanja njihova nadnaravnog duga.*[396] Grčić bilježi i kako je Gospa u svijesti hrvatskih katoličkih vjernika vezana *i s neobičnim pojmom kraljice Hrvata.*[397] On uviđa da je Bogorodica neizravno, posredstvom franjevaca koji su nerijetko bili pučki vođe i narodni zastupnici, u nekim krajevima bila važan politički čimbenik.[398] Marenić govori kako o ljubavi Sinjana za njihovu Gospu najviše govori *mramor udubljen od klečanja pred njezinim oltarom*.[399] Ikona je, osim krune, prekrivena i zavjetnim darovima koji pružaju svjedočanstvo o brojnim uslišanim molitvama. Na kruni se, kojom je okrunjena 22. rujna 1716. kako navodi Marenić, nalazi natpis *In perpetuum cornata triumphat (odnosno: Zauvijek okrunjena u slavi).*[400] Bekavac nabraja nekoliko naziva kojima su Hrvati nazivali Djevicu Mariju, a koji svjedoče o povezanosti hrvatskog naroda s Isusovom majkom: Gospa od Milosti, Kraljica mira, Marija pobjednica, Majka zaštitnica, Majka Slobode, Majka Domovine, Kraljica Hrvata i Najvjernija odvjetnica Hrvatske. Gospina svetišta on opisuje kao *luč, zvijezdu polarnicu, prema kojoj su se okretala srca našeg naroda (…).*[401] Do današnjih dana Gospa Sinjska ostaje središnjim mjestom identificiranja cetinskog puka i nezaobilaznim odredištem rijeke ljudi koja se svake godine sredinom kolovoza slijeva iz okolnih krajeva prema Sinju. Na taj status koji svetište i Gospa imaju uvelike su utjecali događaji iz 1715. o kojima će u nastavku biti više govora.

---

394 Marković, Ivan: *Sinj i njegovo slavlje* (reprint), Franjevački samostan; Poglavarstvo grada; Matica hrvatska, Sinj, 1998., str. 48.
395 Marković, Ivan: *Sinj i njegovo slavlje* (reprint), Franjevački samostan; Poglavarstvo grada; Matica hrvatska, Sinj, 1998.
396 Grčić, Marko: *Riječi, riječi, riječi*, Hrvatsko društvo pisaca, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008., str. 105.
397 Isto, str. 106.
398 Isto, str. 108.
399 Marenić, Josipa: *teologija hrvatskih marijanskih ikona na izabranim primjerima*, Nova knjiga Rast, Zagreb, 2013., str. 55.
400 Isto, str. 55 – 56.
401 Bekavac, Stjepan: *Sinjska alka 1715. – 2015.*, Despot infinitus, Zagreb, 2015., str. 63.

Zaključenjem mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine završio je mletačko-osmanski rat poznat i kao Morejski rat. Tim ratom Mlečani su Osmanlijama oteli Moreju (današnji Peloponez) i tako im se osvetili za poraz i gubitak Kandije (Krete) u prethodnom mletačko-osmanskom sukobu. Ipak, unatoč teritorijalnom proširenju, Morejski je rat oslabio Mletačku Republiku koja je sada trebala osvojeni teritorij braniti od Osmanlija, konstantne prijetnje njezinu teritoriju. S druge pak strane, Osmanlije su vrebali priliku da povrate svoj izgubljeni teritorij. U tome leži sjeme novoga rata koji je Mlečanima objavljen na izmaku 1714. godine, točnije 8. prosinca 1714. Mimica kao neposredan povod ratu navodi *bijeg crnogorskog vladike Danila s izbjeglicama na mletački teritorij nakon što su Turci pobijedili Crnogorce u borbama koje su započele 1711.*[402]

Soldo smatra da je povod ratu bio događaj u kojem su Mlečani, izazvani turskim gusarenjem, *1714. godine zarobili turski brod pun vrijedne trgovačke robe.*[403] Prve ratne operacije započinju nekoliko mjeseci nakon objave rata. Osmanlije svoja vojna djelovanja usmjeravaju prema Peloponezu, kojega su odlučili očistiti od kršćanskih snaga, i Dalmaciji. Situacija je na Peloponezu za Mlečane bila jako loša. Stanovništvo im nije bilo naklonjeno, a posade gradova koje su prethodno utvrdili malobrojne. Ni na moru situacija za Serenissimu nije bila bolja. Mletačka mornarica, iako iskusnija, bila je brojčano nadjačana. To je rezultiralo gubitkom Peloponeza i niza otoka.

Situacija se popravila kada je 1716. Austrija Osmanlijama objavila rat i ostvarila niz pobjeda koje su prisilile Osmanlije da povuku dio snaga s južnog ratišta.

Mirom u Srijemskim Karlovcima Mletačka je Republika u svoj posjed dobila *utvrde Knin, Sinj, Čitluk i Gabelu te priznanje svojeg prava na Herceg-Novi i Kotor.*[404] Posebna je boljka ovoga, za Mlečane ne baš sretnog, mira bilo to što se nisu uspjeli domoći kopnene granice s Dubrovačkom Republikom. Dubrovačka je diplomacija dobro odradila svoj posao i tako zaštitila Dubrovačku Republiku od mogućih mletačkih napada.

Nakon što je veliki vezir 8. prosinca 1714. navijestio rat mletačkom veleposlaniku u Carigradu Andrei Memmu, Mlečani su počeli s pripremama obrane u Dalmaciji. Za razliku od mletačke uprave koja je na svaki način htjela izbjeći sukob s Osmanlijama, narod je, kako kaže

[402] Mimica, Bože: *Dalmacija od antike do 1918. godine*, Naklada Vita graf, Rijeka, 2003., str. 554.
[403] Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 179.
[404] Cozzi, Gaetano; Knapton, Michael; Scarabello, Giovanni: *Povijest Venecije – Sv. 2: Mletačka Republika u moderno doba od 1517. do kraja Republike*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2007., str. 181.

Soldo, *jedva dočekao rat, jer mu je bio jedini izlaz iz materijalnih poteškoća uvjetovanih nedovoljnim zemljištem i blizinom granice.*[405] Osim toga, ovaj rat za narod poprima karakter borbe za vjeru i domovinu protiv stoljetnog neprijatelja. Na čelo naroda staju ljudi poput dobro poznatog fra Pavla Vučkovića.

Mlečani su već u siječnju 1715. započeli s pripremama za obranu. Generalni providur Emo u svom planu za obranu Dalmacije uz regularne jedinice računa i s ustankom domaćeg stanovništva. Zahvaljujući praćenju kretanja neprijateljskih snaga dobro procjenjuje i uspijeva prozreti namjere osmanlijskih stratega koji su planirali u svom naletu prodrijeti do Zadra. Posebno je mjesto u ovom obrambenom planu trebala zauzimati sinjska tvrđava i njezin zapovjednik sinjski providur Giorgio Balbi ili, kako Soldo navodi, Zorzi Balbi.

Balbi na zapovijed generalnog providura Ema pristupa pripremi obrane sinjske tvrđave i okolnih mjesta. Zbog geografskog položaja Sinja bilo je izvjesno da će Osmanlije baš na tom mjestu izvršiti prijelaz iz Bosne na područje Dalmacije. Probijanjem toga obrambenog položaja Osmanlije bi bili u položaju da napadnu Klis i Split ili preko Drniša, Knina i Bukovice dođu u blizinu Zadra.

Sinjskoj tvrđavi bili su potrebni ozbiljni popravci zbog oštećenja koja su nastala nakon potresa 1709. U tom pothvatu vlastima pomažu i franjevci. *Za popravljanje su franjevci dali materijal pripremljen za gradnju samostana.*[406]

Posebne probleme vlastima je pravio nedostatak hrane. Generalni providur pokušao je utvrdu osigurati hranom i oružjem. Oružje je nabavljeno relativno lako, ali hrana je bila ozbiljan problem jer je na cijelom području Dalmacije vladala ozbiljna nestašica. Zbog toga su vojne postrojbe odaslane da pronađu skrivene zalihe žita te da izvuku zaostale izbjeglice. Uz to, *general Emo obavijesti Morlake i naredi im da svu stoku povuku prema lukama u Primorje i u mjesta nepristupačna turskim konjima.*[407]

Nedostatak hrane i glasine o nadmoćnoj osmanskoj vojnoj sili uzrokovali su strah i pad morala stanovništva i branitelja. To je rezultiralo bijegom dijela stanovništva s ugroženog područja. Zbog toga je generalni providur Emo naredio Giorgiu Balbiju da ohrabri stanovništvo.

---

[405] Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 182.
[406] Isto, str. 183.
[407] Vinjalić, Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.*, Književni krug, Split, 2010., str. 218.

21. srpnja 1715., nekoliko dana prije početka osmanskog napada, Balbi izdaje proglas pisan hrvatskim jezikom. Proglasom prijeti bjeguncima oduzimanjem zemlje, a onima koji ostanu i iskažu se u borbama obećava darovati oduzetu zemlju.[408]

Veliku važnost za održavanje morala u utvrdi imala je i vjera u Božju intervenciju. Otac Bernardo Gornizai (ili Brno Gornicai prema Markoviću) *izvadio je napola prestrašenim braniocima iz škrinje donesene iz samostana sliku Gospe Sinjske i postavio je na oltar. sv. Barbare u crkvi sv. Mihovila.*[409] Vatrene propovijedi, vjera i autoritet koji su franjevci imali nad narodom zasigurno su uvelike utjecali na upornost koju je posada pokazala pri obrani sinjske utvrde.

Razlog lošem raspoloženju i panici koja se javljala među stanovništvom sinjskog kraja bila je, uz nedostatak hrane, i vojna sila koja je na njih išla. Prema Soldi broj osmanskih vojnika kretao se od 40 000 do 60 000 i više. *Na čelu vojske bili su sandžak begovi Prizrena, Zvornika, Klisa i Hercegovine te beglerbeg Maroša, 5000 Tatara predvođenih kanom Nuredinom Salamet Girajem. S Tatarima je došlo i 7500 vojnika iz različitih krajeva carstva. Bosanski ejalet sa skadarskim sandžakom opremili su oko 48 000.*[410] Vinjalić kaže da se *govorilo da vojska prelazi broj od 100 000.*[411] Velimir Borković u knjizi Sinjski rat kaže: *Podaci o brojnoj snazi te armije su različiti. Mletački izvori, nastojeći uvećati svoju pobjedu, a time i turski poraz, spominju 80 000 do 100 000 oružnika i pomoćnih četa. Prenoseći podatke iz Dnevnika opsade, fra Stanko Petrov, Šimun Jurić i Martin Vrgoč govore o 60 000 Osmanlija. To potvrđuje i orijentolog prof. Enes Pelidija, što tada čini 25 % sveukupnih snaga Osmanskoga Carstva.*[412] Marko Rimac kaže, pozivajući se na špijunske podatke, kako se osmanska vojska sastojala od 60 000 boraca i 16 000 pripadnika pomoćnih trupa te su polovicu vojske činile jedinice iz udaljenih dijelova Osmanskog Carstva, a drugu polovicu jedinice iz Bosanskog pašaluka i susjednih krajeva.[413] Na čelu osmanske vojske nalazio se bosanski namjesnik serasker Mustafa-paša Čelić[414].

---

[408] Usp. Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 184.
[409] Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899., str. 29; Soldo, Josip Ante; Šetka, Jeronim: *Sinjska spomenica 1715. – 1965.*, Franjevački provincijalat, Sinj, 1965., str. 146.
[410] Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 186.
[411] Vinjalić, Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.*, Književni krug, Split, 2010., str. 219.
[412] Borković, Velimir: *Sinjski rat*, Grad Sinj, Sinj, 2014., str. 7.
[413] Rimac u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 122.
[414] Mustafa-paša Čelić poznat kao Sari (Žuti) rodom je iz Mostara. Obnašao je mnoge važne dužnosti u Osmanskom Carstvu. Bio je imenovan defterdarom, a zatim namjesnikom Tripolisa. Nakon Tripolisa ponovno je

Obrambene snage bile su mnogo skromnije i brojem i opremljenošću. Sastojale su se od regularnih mletačkih jedinica i lokalnog stanovništva Morlaka, kako su ih Mlečani nazivali. Prema Vinjaliću *obrana regularne vojske i Morlaka imala je 700 ljudi.*[415] S tom se procjenom slažu i drugi autori.[416] Procjene o snazi i brojnosti posade kreću se od spomenutih 700 do maksimalnih 1000 ili 1500 vojnika. Ostale trupe bile su razmještene na prilazima drugim važnim točkama poput Klisa, Zadra, Drniša, Knina i Vrlike i njihov je zadatak bio da zaustave moguć daljnji prodor osmanskih snaga prema središtima kao što su Zadar i Split. Međutim, te snage su u usporedbi s osmanskom vojskom bile malobrojne i računale su na faktor iznenađenja i teren koji im je išao u korist.

Osmanska vojska započela je sa svojim napadnim djelovanjima 23. srpnja 1715. kada je njezina prethodnica upala u cetinski kraj i harala Sinjskim poljem dok je glavnina vojske silazila preko Prologa i podigla tabor u blizini mosta na Hanu. U tom razdoblju osmanske snage napadale su niz sela u okolici Sinja kako bi uznemirili njegove branitelje. Osmanlije su 24. 7. napale Potravlje, Satrić, Zelovo, a posebno je krvav njihov napad na Otok. To se zbilo dana 25. srpnja. Drvenu je utvrdu na otočiću Okruglo na Cetini, prema Soldi, napalo 6000 osmanskih vojnika, a branilo ju je 170 Otočana koje je predvodio fra Stjepan Vučemilović.[417] Rimac kaže kako su se Otočani *uz pomoć Košućana i Brodarićana, hrabro branili, ali su nakon pet uzastopnih juriša 25. srpnja svladani. Muškarci su poubijani, a žene i djeca zasužnjeni. Uspjelo je pobjeći samo četrdesetak osoba. No i napadači su pretrpjeli goleme gubitke.*[418] 28. srpnja napadači upadaju u Petrovo polje i pokušavaju napasti Drniš. Osmanski napad propada zbog otpora koji im je pružila posada Drniša te malobrojna konjica s teritorijalcima. Drnišu je u pomoć priskočio i posedarski knez sa svojim snagama. Budući da nisu uspjeli slomiti drnišku obranu, napad usmjeravaju prema Vrlici koja se nakon tri dana predaje.[419] Cilj ovih napada bio

imenovan defterdarom, ali ovaj put s vezirskom časti. Godine 1715. imenovan je namjesnikom Bosanskoga ejaleta. Poslije poraza pod Sinjem i drugih propusta premješten je u Beogradski pašaluk koji je 1717. zauzela austrijska vojska. Pri zaključivanju mira 1718. imenovan je članom komisije za razgraničenje, a 1719. ponovno postaje bosanski namjesnik. Iste godine i umire (Usp. Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 187.).

[415] Vinjalić, Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.*, Književni krug, Split, 2010., str. 218.

[416] Soldo, Josip Ante; Šetka, Jeronim: *Sinjska spomenica 1715. – 1965.*, Franjevački provincijalat, Sinj, 1965., str. 146.; Borković, Velimir: *Sinjski rat,* Grad Sinj, Sinj, 2014., str. 11.

[417] Usp. Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 187.

[418] Rimac u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 122.

[419] Usp. Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 187 – 188.

je oslabiti obranu Sinja, ali i pripremiti teren za napad koji bi uslijedio nakon pada sinjske tvrđave.

Glavnina osmanskih snaga 4. kolovoza krenula je prema Sinj, a 7. kolovoza započela je opsada koja je potrajala sve do 15. kolovoza. Osmanlije su braniteljima nudili predaju, ali *branitelji su preko don Ivana Filipovića-Grčića*[420] *odbili neprijateljski poziv na predaju.*[421] U noći sa 7. na 8. kolovoza napadači su ukopali svoju artiljeriju i pripremili se za napad na sinjska utvrđenja. Pošto su topove ukopali, započeli su sa svakodnevnim silovitim napadima. Vinjalić to ovako opisuje: *Uslijedila je topovska vatra na tvrđavu Sinj, a najveći je top gotovo razorio kulu, čime bi se otvorila velika rupa.*[422] Na njihovu topovsku paljbu odgovarali su i branitelji svojom, a posebno su uspješni bili Ivan Šimić Gulić i Antun Grabovac. Vinjalić je Gulićev podvig opisao u svojoj knjizi na ovaj način: *Bog nadahnu jednog Morlaka iz obitelji Gulić, koji nikada nije rukovao topom te on zatraži da mu dopuste jedan hitac i dobi dopuštenje. On ga usmjeri na top koji je tukao kulu i onesposobi ga.*[423]

Gubitak artiljerijskih jedinica bio je problem za Osmanlije, jer su, dio svoje artiljerije ostavili u Livnu da bi si olakšali prelazak preko planinskog terena. Zbog toga, Mustafa-paša Čelić 14. kolovoza naređuje juriš za jurišom na sinjsku tvrđavu kako bi tvrđavu osvojili bez daljnjih gubitaka artiljerijskog potencijala. Vinjalić donosi podroban opis osmanskih juriša:

Serašćer rasrđen što mu je stradao top, zapovjedi generalni napad 14. kolovoza 1715. i povuče artiljeriju. Turci su tri puta ponavljali napad, jer su ih tjerali njihovi zapovjednici sa sabljama u rukama i više njih, koji bi izbjegli napad, posijeku. Nisu mogli prijeći obrambenu ogradu (corlato), a to je utvrda od kolaca za obranu vrata, gdje ne dopire živac kamen koji bi poslužio kao zid, a koji osta prekriven leševima mrtvih Turaka. Sa strane, gdje je litica, zbog visine stijena nisu uopće pokušavali napasti.[424]

Neuspješni napadi na sinjsku tvrđavu rezultirali su nemirom unutar osmanskog tabora. Stulli smatra da su nestašica hrane za ljude i konje te neka epidemija prisilili osmansku vojsku

[420] Don Ivan Filipović-Grčić bio je vojni kapelan mletačke vojske koji se istaknuo u brojnim borbama protiv Osmanlija. Zbog hrabrog odbijanja osmanskog poziva na predaju Sinja *Dnevnik opsade* spominje ga kao neustrašivog predstavnika sinjskih branitelja. (Žižić u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 132.)

[421] Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 192.

[422] Vinjalić, Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.*, Književni krug, Split, 2010., str. 220.

[423] Isto, str. 220.

[424] Isto, str. 220.

na povlačenje.[425] Pretpostavlja se da je osmanskom povlačenju kumovala i pobuna Arnauta. Oni su bili nezadovoljni jer su u borbu slani prvi, dok su janjičari ostajali u pozadini kao pričuva. Borković citira riječi Enesa Pelidije koji smatra kako je porazu vjerojatno pripomogla dizenterija (srdobolja), ali primjećuje kako nema nikakvih onodobnih zapisa koji bi svjedočili da se ta bolest pojavila među braniteljima, iako su i oni i napadači živjeli u sličnim nehigijenskim uvjetima.[426] Uza sve ove razloge, moral su narušile i velike žrtve koje su Osmanlije podnijeli pri opsadi. Govori se o brojci od 3000 do 15 000 poginulih osmanskih vojnika.[427]

Dnevnik opsade čiji je autor nepoznati mletački časnik svjedoči kako su Turci počeli neorganizirano bježati: *ne mogavši njihovi paše golim sabljama u ruci nagnati ih da napriedsrću na očitu pogibao, pa se ne htjedoše ni u logor povući, nego, na buljuke, pobjegoše preko Cetine.*[428] Zbog svih tih činitelja, Mustafa-paša Čelić u noći s 14. na 15. kolovoza 1715., nakon brojnih neuspješnih juriša, naredio je povlačenje prema Livnu. Rimac kaže kako: *U noći s 14. na 15. kolovoza u tišini su povučeni topovi, a ujutro je napušten i rov pod tvrđavom. Oko 19 sati neprijatelj je počeo napuštati glavni tabor, a do 23 sata u potpunosti je ispražnjen.*[429]

U romanu *Duše robova* nalazi se priča iznimne važnosti za identitet ramskih doseljenika u Cetinsku krajinu kao i stanovništva Dalmatinske zagore i priobalja koje je kasnije na temelju te legende počelo slaviti i častiti sliku Čudotvorne Gospe Sinjske i njezin spomendan 15. kolovoza. Ta priča ima značajke povijesne predaje i legende.

Pri seobi iz Rame u Dalmaciju 1687. godine franjevci su sa sobom ponijeli sliku Blažene Djevice Marije koju su dotada čuvali u svom samostanu na Šćitu[430]. Objektom štovanja velikog broja ljudi postala je nakon sudbonosne obrane Sinja od Turaka u kolovozu 1715.

---

[425] Usp. Stulli, Bernard: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992., str. 54.
[426] Borković, Velimir: *Sinjski rat*, Grad Sinj, Sinj, 2014., str. 16.
[427] Usp. Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995., str. 194.; Rimac u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 123.
[428] Borković u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 121.
[429] Rimac u Botica, Stipe (ur.): Leksikon Sinjske alke, Viteško alkarsko društvo, Sinj, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 122.
[430] Jeronim Vladić ime Šćit objašnjava etiološkom narodnom predajom. Prema predaji prilikom prve navale Turaka na ramski samostan na Šćitu, kada su Turci pogubili sve koje su zatekli u samostanu, preživjeli momak koji je inače vodio brigu o samostanskim konjima zajahao je najboljeg konja koji se zvao Šćit ili Šćitonja te se sa svjetiljkom u ruci dao u bijeg prema selu Ripci. Vidjevši ga kako bježi vojnici su zapucali prema svjetiljci te su pogodili njega i konja na kojem je jahao. Brežuljak na kojem su momak i konj pali, ali i njegova okolica, prozvani su Šćit prema imenu konja na kojem je mladić jahao (Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991., str. 27.).

Aralica priču o Gospinu djelovanju u toj pobjedi nad Turcima gradi na svjedočanstvima obiju zaraćenih strana. Osmanski vojnici gledajući sa svojih položaja prema strmim zidinama Sinja na njihovu kruništu vidjeli su ženu i čudesnu svjetlost koja je velikim intenzitetom sijala sa zapada:

U njezinu zaleđu, tamo na zapadu otkuda nikad ne sviće, pojavilo se svjetlo kao danje i stvorilo pozadinu na kojoj se jasno ocrtala ženina silueta. Činilo se da ne hoda, nego da plovi, jer joj se tijelo nije gibalo kao što se tijelo u hodu giba.

(…) kad hoda zidom koji je pred njima, vide joj lice crno kao tama; a kad prolazi s onu stranu grada, pa joj je lice okrenuto unutrašnjosti tvrđave i ljudima u njoj, lice joj je bijelo i rumeno.[431]

To natprirodno viđenje vojnici su pokušali protumačiti. U tom je prednjačio Sadrudin koji je bio zadužen da za vrijeme bitaka ohrabruje vojnike izvikujući retke iz Kurana. Čudesno je znamenje tumačio kao nepovoljan znak za osmansku vojsku:

Istina, tumačio je Sadrudin ono što su svi znali, da će na sudnjem danu Bog obilježiti pravedne od nepravednih tako da će pravedni imati bijelo lice a nepravedni crno kao ugljen, i da se sljedbeno takvom obilježavanju, sva crna znamenja tumače kao nepovoljna, a bijela i crvena kao povoljna.[432]

To se znamenje za Osmanlije i pokazalo nepovoljnim jer ubrzo je došlo do pobune i rasapa u njihovu taboru pa su bili prisiljeni na povlačenje.

Branitelji Sinja izlazak iz situacije u kojoj su se našli vidjeli su jedino uz Božju pomoć pa je zbog toga fra Pavao Vučković organizirao ophod sa slikom Djevice Marije tri puta svake noći:

Vučković je dao sliku ugraditi u okvir znatno veći od slike. Taj okvir je postavio na daščanu platformu, koju su zajedno sa slikom mogla nositi dva čovjeka. U platformu ispred slike, koso ih položivši prema licu Bogomajke, dao je ugraditi saćaste fenjere slične rupama za golubove na zabatima sinjskih kuća. Svjetlo, koje je potjecalo od voštanica upaljenih u svakoj ćeliji, probijalo je samo na jednu stranu, onu koja je bila prekrivena stakalcem i okrenuta slici. Ako si ophodnju gledao iz daljine, dakle i iz dubine, jer je ophodnja išla visoko po tvrđavskoj zidini, izvor svjetlosti nije se mogao vidjeti. E sad, gledaš li sliku sprijeda, vidiš je svu obasjanu, a gledaš li sliku s leđa, vidiš samo kako negdje iz pozadine oko okvira ispunjena crninom udaraju mlazovi svjetlosti. Tako dok je Vučković naređivao ophodnju slike po zidinama tri puta

[431] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 75 – 76.
[432] Isto, str. 76.

na noć, svečera, u ponoć i pred zoru, neprijateljski vojnici dolje pod zidinama mogli su gledati ili obasjano lice Bogomajke ili naličje njezine slike, najčešće su vidjeli samo svjetlost nepoznata izvora kako obasjava crno lice majke poslanika Isse koja se šeće zidinama grada, na kojima su za dana vidjeli toliko jada i prolili toliko krvi.[433]

Hrvatska enciklopedija u članku o Sinjskoj alci ističe kako su Sinjani i ostali stanovnici Cetinske krajine Gospi pridavali *različite moći: posebnim je znacima upozoravala na nadolazeće nevolje, ozdravljala bolesnike, a prema vjerovanju njezina je slika u ključnom trenutku borbi spomenute godine oživjela i zauvijek zaustavila neprijateljske napade na Sinj.*[434] U svom najvažnijem djelu *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* objavljenom 1756. godine koje opisuje junačku povijest naših prostora slavnu obranu Sinja nije mogao zaobići ni fra Andrija Kačić Miošić. U svoje djelo uvrstio je dvije pjesme o sinjskim vitezovima. Nama je posebno zanimljiva prva koja opisuje junaštva nekih prije spomenutih branitelja Sinja i Cetinske krajine i uspoređuje ih s junacima junačkih epskih pjesama poput vojvode Janka, Marka Kraljevića i Vuka Brankovića, ali i s predatorima iz životinjskog svijeta poput sokola[435] ili mrkog gorskog vuka[436] koji se na našem području nalaze na vrhu hranidbenog lanca te vladaju nebom i zemljom. U pjesmi je Sinj opisan kao *zlatni buzdohan* i kao *gnjizdo sokolovo* u kojem se *legu sokolovi, / Cetinjani mladi vitezovi*. Pjesma nabraja sinjske junake don Ivana Grčića, Božu Vučkovića, Zeca Vučkovića, Franu Surića, Nikolu Žankovića, Bokovića i Tomaševića, Antuna Grabovca, oca i sina Lovriće koji su obojica poginuli u borbi s Turcima,

---

[433] Isto, str. 189.

[434] Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 775.

[435] Botica za sokola kaže kako je on stalni pratilac epskih junaka, *njihov „anđeo čuvar" i zaštitni znak, bliska veza s domom (kamo odlijeće na gospodarev nalog). On je nešto posve suprotno gavranu – najčešće predskazatelju moguće nesreće u epskoj tradiciji* (Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 102.). Mirjana Detelić u radu *Hrt, konj i sokol u deseteračkoj epici* navodi kako se sokol često u epici javlja kao eponim za hrabra čovjeka. Ta se ptica koristi samo za najotmjeniju vrstu lova dostojnu kraljeva i careva. Ona pretpostavlja kako je za velik ugled sokola u epici vjerojatno zaslužan srednji vijek kada je sokolarenje bilo prestižna aktivnost. Nadalje ističe kako je dobra podloga za epsko modeliranje činjenica da je sokol *malen, a hrabar, krvoločan, prgav, „ne da na sebe" te je relativno neovisan.* Detelić je povukla analogiju između sokola i viteza jer se obojica, iako slobodni, disciplinirano odazivaju na poziv sokolara/gospodara. Detelić zaključuje da je zbog toga počasno obraćanje ratniku kao sokolu, upućeno pojedincu ili skupini, u epici postalo stalnim mjestom. (Detelić u Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (ur.): *Književna životinja, Kulturni bestijarij II. dio*, Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2012., str. 46 – 47.)

[436] Tihomir Ladan navodi kako je riječ vuk višeznačnica, a jedno od značenja joj je i junak. Vuk je klanska ili rodovska životinja, a često i *ljubljeni brat* junaka (Ladan, Tihomir: *Etymologicon*, Masmedia, Zagreb, 2006., str. 50, 52.). Dragić kaže kako je vuk u tradiciji Južnih Slavena demonska životinja. Ističe također kako su uz vuka u hrvatskoj tradiciji vezani razni ophodi i basme. Spominje vučarske (ljudi koji su ubili vuka pa s njegovom kožom ukrašenom i nataknutom na kolac hodaju svojim i susjednim selima pjevajući i tražeći darove za uloženi trud) i vukarske (ljudi koji su naoružani sjekirama, vilama i puškama išli u hajku na vukove te pjevali vukarske pjesme kako bi od kuće i stada otjerali vukove) ophode. Uz njih, navodi i svatovske vukove, pokladne vukove u Deževicama te Vučidan u brdskim krajevima oko Metkovića. (Dragić, Marko: *Vuk u folkloru Hrvata,* Poznańskie Studia Slawistyczne, br. 3, 2012.d, Adam Mickiewicz University press, Poznań, str. 46 – 58.)

Ivana Gulića koji je topom precizno gađao Turke i Martina Barčića koji *Turski nosi, a turski govori, / Turski klanja, vlaški Boga moli, / Ter uhodi sela i gradove, / I svu vojsku cara čestitoga (...)*. Barčića su Turci ubili kad su osvojili Otok, ali ni on njima nije ostao dužan te ih je mnogo pogubio prije nego je skončao.[437]

O bitci za Sinj i njegovoj znamenitoj obrani govore i narodne predaje:

Kad se saznalo da prema Sinju dolaze Turci, fra Pava Vučković zovnio Livnjane i Duvnjane da se bore s naman. Jednu vojsku stavili na Han tako kad vide da Turci iđu priko Cetine da pucaju mačkule pa će Sinjani znat šta je i kako je. A bilo i' je svakakvi. Kida je jedan iz Sinja uteka tamo na otoke i u Italiju i pitaj Boga di nije.

A onda opet, neki su se ostali borit jer su fra Pavao Vučković i don Ivan Filipović Grčić hrabrili i govorili da će Bog pomoć. Ostalo ti od nemilog svita u tvrđavi sedansto junaka, a Turaka dolazi sto hiljada. Neko kaže da i' je bilo više, neko da i' je bilo manje, šezdeset hiljada, a ko će to znat.

A sedan fratara šta je bilo, zatvorili se u crkvicu gori na Gradu i jedan ti izvadi iz nike skrinje Gospinu sliku šta su je donili iz Rame i obisi je na oltar svete Barbare. I molili se oni, moj sinko, a di neće kod noliko dušmana. To je bilo na dvadeset sedmi jula i poslin toga sedan dana Turci bili oko tvrđave.

Kad došlo jutro na Gospin žežen, zora bila, a Turci ti nasrnili na jadnu tvrđavicu, prvo pješaci, onda konjanici a za njiman i pričuva šta su je imali. Primakli se tako blizu da su svoje barjake zadili blizon zidina. A svaki put kad se primaknu, Sinjani se na nji' obruše svin šta imadu.

Najedanput, iz čista mira, stali Turci bižat glavon bez obzira, utekoše drito priko Cetine. Ostadoše mrtvi' deset hiljada, a ostali utekli. Oko Sinja sve srušeno i spaljeno, nova crkva podno Kamička izgorila do temelja.

A zašto su utekli. Vidili po bedemin oda žena cila u bilu. Navalila na nji' srdobolju. Kad se sve svršilo, časnici štano su branili Sinj skupiše osandeset cekina i dadoše Gospi napravit krunu da joj se slika okruni, a virnici Sinjani i Cetinjani dali svoga zlatnog nakita i šta su imali da se okiti Gospina slika.[438]

---

[437] Kačić Miošić, Andrija: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Biblioteka Reprinti, Zagreb, 2004., str. 345 – 347.

[438] Dragić, Marko: *Suvremene povijesne predaje o Vučkovićima i čudesnu oslobođenju Sinja*, Godina XXXV, 2008.b, Godišnjak svetišta, Sinj, str. 171 – 172.

Prva predaja govori o bitci za Sinj i njezinu raspletu te se uglavnom podudara s historiografskim izvješćima. Ono u čemu odudara je datum kada je opsada Sinja započela. Predaja navodi kako je opsada Sinja započela 27. srpnja 1715. godine te da je trajala sedam dana što bi značilo da je završila 2. kolovoza. Opsada je trajala sedam dana, ali je završila u noći s 14. na 15. kolovoza te prema tome nikako nije mogla započeti 27. srpnja. U danima oko 27. srpnja Osmanlije su napadali sela u okolici Sinja.

Druga predaja svjedoči kako je Osmanlije potjerala žena u bijelom koja je hodala po sinjskim zidinama i koja je u osmanlijske redove poslala kugu. Drugi izvori ili ne preciziraju o kojoj je bolesti riječ te samo navode kako su Osmanlije bili izloženi nekoj epidemiji ili ističu kako je riječ o srdobolji.[439] U predaji je opisan načina na koji je u tradiciju Sinjske alke ušao konj *Edek*.

Godina 1715. povijesna je godina za Sinj i Sinjane, za cijelu Cetinsku krajinu, ali i za našu kulturnu baštinu. Te ti se godine dogodilo veliko čudo. Za vrijeme velike najezde Turaka u cilju širenja njihovog carstva, skupila se šačica hrabrih Sinjana da obrani svoj grad i u tome im je pomogla draga Gospa koju svi danas štujemo. Sinj je bio u plamenu, ljudi na izmaku snaga. Turčin je nadirao sve žešće, kad se odjednom na zidinama grada pojavi lik žene s kudljom u ruci. To ti je bila Gospa, Velika Gospa koja je na Turke poslala kugu i protjerala ih iz Sinja preko Cetine na istok. Mnogo se Turaka ugušilo u Cetini, mnogo ih je pomrlo od kuge, a dok su bježali otet im je konj glavnog sultanskog vojskovođe koji se zvao Edek. S konjem je stigla i cijela njegova oprema: sablja, štit i ukrasi na konju. (Edek ti je naziv za glavnu kariku koja se nalazi u alci, koja se igra i u današnje vrijeme.)[440]

I u današnje vrijeme kult Čudotvorne Gospe Sinjske[441] živi s jednakom snagom i svježinom kao i u vrijeme u kojem je nastao. Dokaz toj tvrdnji zavjeti su i pohodi na koje ljudi

[439] Usp. Borković, Velimir: *Sinjski rat*, Grad Sinj, Sinj, 2014., str. 16.
[440] Dragić, Marko: *Suvremene povijesne predaje o Vučkovićima i čudesnu oslobođenju Sinja*, Godina XXXV, 2008.b, Godišnjak svetišta, Sinj, str. 171 – 172.
[441] Bošković kaže kako je to jedan od najvećih crkvenih blagdana kada u Sinj dolazi mnoštvo ljudi na zavjet ili proštenje uvjereni kako Gospa Sinjska neće odbiti njihove molbe i zahvaljujući na darima koje im je već udjelila. Svoju vjeru izražavaju molitvom, postom i pješačenjem, često bosonogi. Gospa je fokus mnogih molitava, pjesama i litanija, a mnogi umjetnici ovjekovječili su je u svojim djelima. (Bošković, Ivan J.: *Markovićev Sinj i njegovo slavlje kao odrednica identiteta sinjskoga/cetinskoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, br. 11, god. 11/1, 2015., Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, str. 142 – 143.)

iz različitih krajeva Dalmacije i Bosne i Hercegovine s neumanjenim žarom kreću pješice svake godine uoči blagdana Uznesenja Marijina na nebo 15. kolovoza.

Predaja o đavoljoj crkvi

Matija Grabovac nakon odlaska u progonstvo kratko vrijeme živi s hajducima koje je vodio Ivan Balaš, bivši harambaša iz Blata na Cetini. Za vrijeme te kratke epizode susreće se s predajom o đavoljoj crkvi. Ta predaja pripada demonološkim predajama. *Demonološke predaje u osnovi imaju osobni doživljaj, susret s demonskim (onostranim) bićem.*[442] Najčešće se ljudi susreću s vješticama, stuhama, irudicama, vukodlacima, đavlom te raznim prikazama. Predaje o susretu s demonskim pojavama često su usmjerene na pronalazak sredstva kojim im se čovjek može uspješno suprotstaviti i oduprijeti. Takve predaje prenošene su i prepričavane mnogo puta te su postale dio ljudskog vjerovanja i mehanizma obrane od sila zla.[443] U slučaju priče o đavoljoj crkvi riječ je o susretu biskupa i đavla u novoizgrađenoj crkvi koju je biskup došao blagosloviti:

Priča kazuje da je neki čovjek o svom novcu podigao prelijepu crkvu i pozvao biskupa da je blagoslovi i da mu svečano uruči ključe. Biskup dođe i, kad stupi u crkvu, ugleda na oltaru đavola u misnoj odjeći. Upita ga što radi ondje gdje mu nije mjesto. »Upravo mi je ovdje mjesto«, reče vrag, »ovo je u tvojoj crkvi moja crkva koju podiže čovjek novcem što ga je zgrnuo pljačkom i razbojstvima, a najviše progonom ljudi za svoje zadovoljstvo.«[444]

5.1.3. Predaje u romanu *Graditelj svratišta*

U fokusu romana *Graditelj svratišta* nalaze se potomci Matije Grabovca koji su prisiljeni zbog nasilja begova Kopčića napustiti Ramu i pobjeći u Dalmaciju. Radnja romana smještena je u vrijeme francuske vladavine nad Dalmacijom, a pokretač radnje i seobe Grabovaca je stradanje Dive Grabovčeve. Predaja o njenom životu zauzima najvažnije mjesto u poglavlju o predajama u romanu *Graditelj svratišta*, ali to nije jedina predaja koju je Aralica uvrstio u taj roman. U romanu se nalazi didaktična predaja o dvojici Sinjana i zakopanom blagu,

[442] Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 81.
[443] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 390.
[444] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 301.

priča o kapi Didaka Bunčića te dvije predaje o životinjama, crnom ždrijepcu i moći koju zmija ima nad svojim plijenom.

Predaja o Divi Grabovčevoj

U nizu predaja koje susrećemo u Araličinim romanima jedna od najzanimljivijih je ona o Divi Grabovčevoj, koja se nalazi u romanu Graditelj svratišta. Ta predaja spada u povijesne predaje, a zanimljivo je usporediti predaju koju je napisao Ivan Aralica s onom koju Ćiro Truhelka donosi u svojoj pripovijesti *Djevojački grob*.

Prema Truhelki i prema živoj tradiciji, Diva je bila kći Luke Grabovca, kmeta Arslanage Zukića iz Rumboka, i njegove supruge Luce.[445] Aralica kao njezine roditelje navodi Prvana Grabovca i njegovu ženu Mašu koja je pri porodu umrla i iza sebe ostavila Divu.[446]

Diva je bila hrabra djevojka iznimne ljepote i zbog toga je zapela za oko Tahirbegu Kopčiću, sinu *silnog Džaferbega Kopčića gospodara Rame, Duvna, Uskoplja i Kupresa.*[447] Kao i u Divinom slučaju i ovdje se razlikuje ime Tahirbegova oca koje donosi Truhelka od onoga koje iznosi Aralica. Za razliku od Truhelkina Džaferbega Kopčića, kod Aralice Tahirbegov otac nosi ime Đulbeg Kopčić i za njega Aralica kaže da je bio kupreški dizdar te da je stolovao u utvrdi Tremošnik na rijeci Tremošnici.[448]

U Araličinoj priči Diva se s Tahirbegom susrela kada se vraćala kući sa svete mise. Susret se dogodio kada je Tahirbeg presreo skupinu djevojaka u kojoj je bila i Diva na mjestu na kojem su morale prijeći brvno *što premošćuje Jelića potok pred njegovim utokom u Ramu.*[449] Tu ih je Tahirbeg dočekao i svaku od djevojaka pažljivo pregledao:

Uhvatio je za bradu prvu djevojku i ona mu se prepustila. Okretao joj je lice lijevo i desno kao da po njemu traži neke znakove, zagledao joj se u oči, zabacivao joj glavu unatrag i tražio nešto na vratu, silio je da mu, pognuvši glavu, pokaže tjeme i zatiljak, napokon joj lice izravnao sa svojim, osmjehnuo se kiselo, kao da kaže: »Nemaš ti ono što ja tražim«, i dopustio

[445] Truhelka, Ćiro: *Djevojački grob – Diva Grabovica*, Nakladnik Ognjište, Knjižnica Hrvatska Diva, Zagreb, 2011., str. 141.
[446] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 26.
[447] Truhelka, Ćiro: *Djevojački grob – Diva Grabovica*, Nakladnik Ognjište, Knjižnica Hrvatska Diva, Zagreb, 2011., str. 141.
[448] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 40.
[449] Isto, str. 37.

joj da pokraj njega prijeđe s brvna na stazu… Tako je postupio i s druge dvije djevojke, a tako bi bilo i Divi da mu je mirno prišla.[450]

Diva mu se odlučila suprotstaviti i braniti svoje dostojanstvo. To je iznenadilo Tahirbega koji nije navikao da mu se itko suprotstavlja. Njezin potez pobudio je u njemu zanimanje i time Divu osudio na probleme, jer Tahirbeg *je držao da je ženski otpor svojevrsna koketerija, da treba istrajati i otpor će nestati.*[451]

Nakon što ih je napustio bez riječi, Tahirbeg se uputio k crkvi iz koje su oni došli i zabranio momcima i njihovim roditeljima da ove godine prose ruku Dive Grabovčeve. Potom je ponovno krenuo za Divinom skupinom te je, kada ih je sustigao sjahao s konja i pošao prema njima. *Ni ovaj put nije ništa govorio. Držao je konja za uzdu. Konj je dahtao, a on se smijao smijehom koji se ne prosipa s usana i ne djeluje zarazno kao kod drugih ljudi. Njego smijeh ostajao mu je na usnama i na licu, mrtav, hladan i vječit, kao osmijeh na licu slika i kipova.*[452] Diva mu je rekla *(…), što god ti učinio, u jedno budi siguran: ja ću sačuvati svoje poštenje i svoju nevinost.*[453]

Tahirbeg je iznenada kako došao tako i otišao. Po povratku kući Diva i njezin nećak Jakov ispričali su Prvanu što se dogodilo na što je on odgovorio da to nije nimalo dobro.

Idućih dana dok je Tahirbeg Kopčić divljački jurio kočijom po mjestu i vikao da je kovačeva kći njegova, Diva je dane provodila u svom domu krijući se od njega. Kada je Tahirbeg primijetio da Dive nema nigdje, pa čak ni na misi, došao je pred kuću njezina oca, tobože da mu ovaj učvrsti potkovu kojoj zapravo popravak nije trebao. Iako je s potkovom sve bilo u redu, Grabovci su je zamijenili, a za to je vrijeme Kopčić šetao oko kuće i pokušavao vidjeti je li Diva unutra. Njegovu pogledu ispriječili su se laneni zastori te nije mogao vidjeti što se u kući događa.[454]

Sljedećih dana na sve je načine pokušavao privući Divinu pažnju te je izvući iz kuće. Pucao je iz puške u blizini Grabovčeve kuće, mahao je maramom pa je onda opet došao da mu potkuje konja kojemu je sada, navodno, druga potkova popustila. Tom mu je prilikom Divin otac Prvan dao do znanja da to što on radi nije u redu jer oni nisu bili njegovi kmetovi:

[450] Isto, str. 37.
[451] Isto, str. 38.
[452] Isto, str. 39.
[453] Isto, str. 39.
[454] Isto, str. 42 – 43.

Preko porodice Martinovića, u koju je došao pradjed Matija oženivši se prabakom Anom i obitelj preimenovao u Grabovce sa svim nasljednim pravima Martinovića, mi smo bili filurdžije ili dukatari, slobodni seljaci koji su caru plaćali porez, u početku dukat, otkud im i ime.[455]

Dok je Kopčić divljao, Diva se molila Bogu da je riješi napasti te je odlučila da će se suočiti s Tahirbegom ako on ne odustane od svoga ponašanja. Ona je imala u glavi sliku mučeništva koje je bila spremna podnijeti samo da se riješi toga nasilnika:

Kad iz njegovih usta čuje da su njezine oči krive za njegovu grješnu uspaljenost, teta Diva će, kao princeza iz Kanoje, uzeti nož, izvaditi oba oka i pružiti ih Tahirbegu na pladnju, govoreći mu: – Evo ti oči moje kad su ti toliko drage, a mene pusti da slijepa živim u svom poštenju.[456]

Divine predodžbe o slavnom mučeništvu slične su sudbini svete Lucije.[457]

Grabovcu se, prema Aralici, za pomoć ponudio Arslan Zunić kojega tradicija poznaje kao Zukića te su se on i Prvan uputili prema Tremošniku da od Đulbega zatraže da on opomene svog raskalašenog sina. Za tu misiju imali su i potporu muslimanske općine koja nije željela da zbog djela jednoga silnika dođe do krvoprolića na tim prostorima. Đulbeg je posjetioce primio nakon što su ih stražari pretresli. Pošto im se pohvalio kako igra šah s jednim od dvorjana u Istanbulu, upitao ih je što ih kod njega dovodi. Prvan mu je objasnio na što mu je Đulbeg odmah dao do znanja da po tom pitanju ništa neće poduzeti. Nije pomogla ni potpora muslimanske općine koju je zastupao Zunić. Beg nije htio trošiti svoje vrijeme i energiju na discipliniranje sina, jer kako on kaže: *Za ovu je zemlju korisnije da se bavim šahom, a sin neka trči, neka se udvara, svi smo mi to činili dok nam je at u hlačama rzao.*[458]

---

[455] Isto, str. 43.
[456] Isto, str. 44.
[457] Prema predaji, Lucija je bila podrijetlom iz bogate sicilijanske obitelji. Rođena je u Sirakuzi. Prilikom posjete grobu svete Agate imala je ukazanje u kojem joj je sveta Agata otkrila da će podnijeti muku za kršćansku vjeru. Nakon toga, Lucija se zavjetovala na vječnu nevinost i djevičanstvo. Pokrstila se te je odustala od braka. Zbog toga ju je nesuđeni suprug prijavio vlastima kao kršćanku. Bilo je to u vrijeme velikih progona kršćana u doba vladavine cara Dioklecijana. Lucija je mučena na različite načine, a njezinu muku popratila su različita čudesa (Smjestili su je u javnu kuću, ali niti jedna mušterija nije ju primjećivala. Kola s volovskom zapregom kojim su je trebali provesti kroz grad nisu se dala pomaknuti. Polijevali su je uljem, ali je ostala neopečena.) Divinim vizijama posebno je sličan način na koji je sveta Lucija često prikazivana kao djevojka koja na plitici drži oči koje si je sama izvadila. (Gorys, Erhard: *Leksikon svetaca*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 248 – 249.; Dragić, Marko: *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata*, Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno nasljeđe, br. 24, 2010.a, Mostar, str. 129 – 153.)
[458] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 48.

U međuvremenu je Diva počela sanjati o hrabrom mladiću koji bi je zaprosio i spasio od Kopčića, ali takav se nije našao. Svih je bio strah Kopčića i nitko se nije usudio zaprositi Divu. Kada je vidjela da joj nema pomoći ni od Arslana čiju je zamolbu Đulbeg odbio, a ni da nema mladića koji bi je isprosio, počela je Diva pričati o nadnaravnim bićima koja ljude brane od zla. Sanjala je krilate anđele koji mačem brane nevine. Dok je ona sve više zapadala u takve misli, Prvan i Arslan Zunić odlučili su je poslati preko ljeta s pastirima[459] na planinske pašnjake.

[459] *Pastiri su sluge specijalizirane za poslove s određenom vrstom stoke, u središnjoj i sjevernoj Hrvatskoj zvani kučiš (konjar), biruš (volar), kravar, svinjar. Bila su to muška i ženska djeca te neoženjena i neudana mladež i odrasli muškarci. Pastiri i pastirice cijeli su dan boravili uz stoku, najčešće okupljeni u društva od pet do sedam pastira. Naizmjenično su jedan ili dva pastira čuvala stoku, što je drugima omogućavalo da se šale, pripremaju jelo i izrađuju različite predmete od drva, pletu koševe i sl. (…) Njihov se život odvijao pomalo po strani od seoske zajednice, jer često zbog posla nisu odlazili ni na nedjeljne mise, ni na blagdanska okupljanja. Djelovali su kao mala društva unutar seoske zajednice, uvijek u opoziciji prema drugim pastirskim društvima, iz vlastitog i iz drugih sela. Plaća kućnih slugu i pastira dogovarala se pri unajmljivanju, koje se najčešće obavljalo u tradicijski određene dane. Uz stan i hranu sluge su, ovisno o vrsti posla koji su obavljali te o starosti, dobivali odjeću, obuću, grlo stoke i novac.* (Čapo Žmegač u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 277.; usp. Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, No, 9/1, Vol. IX, 2014., Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, str. 269 – 313.; Dragić, Marko: *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, br. 3, vol. 44, 2009., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, str. 305 – 328.)

Aralica je o pastirima ili čobanima posebno pisao u romanu *Bunar na turskoj granici* u kojem opisuje obitelj Škarica na čijem je čelu bio Paškalj Škarica. Obitelj Škarica od davnina je bila obitelj stočara, a to svjedoči ime Paškalj i njegove inačice koje je nosio dječak u svakoj generaciji te obitelji:

Naime, nekada davno, moguće i prije vremena u kojemu je živio djedov šukundjed Pajkon, u nekom drugom mjestu, netko je, a tko bi drugi mogao biti, osim franjevaca koji su ih krstili, obitelji Škarica, koja je napasala koze i ovce, predložio kako bi bilo dobro da u svakom obiteljskom koljenu jedno muško dijete, najbolje prvorođeni sin, nosi ime svetca koji je svetost stekao čuvajući ovce i koze, kao što to čine članovi obitelji Škarica. A koji bi to svetac mogao biti?

Jedan jedini! Sveti Paškalj! Koliko god na hrvatskom jeziku za to ime postojalo inačica, a nisu sve među navedenim imenima mojih predaka, sve su nastale od imena Paschalisa Baylona, koji se rodio pokraj Valencije u obitelji pastira. U mladosti je ušao u franjevački red i kao brat pomoćnik u samostanu cijeli život obavljao dužnost kućepazitelja, vrtlara i čobana samostanskih koza i ovaca. Bio je u svemu svet čovjek, a posebno ga je krasila pobožnost prema pričesti. Priča se da mu je ne jednom, kad ne bi mogao pribivati misi, jer je bio bolestan i ležao u svojoj ćeliji i jer je bio u planini na ispaši stada, anđeo s neba silazio s ciborijem u rukama i pričešćivao ga. A priča se i da je za mise zadušnice, dok je mrtav, u lijesu ležao pred oltarom, u času kad je svećenik podignuo kalež, dva puta otvorio oči. Franjevci su mu, kad je sto godina poslije smrti proglašen svetim, kult širili po svoj Europi, osobito ondje gdje su im pastva bili pastiri, koje bi lako uvjerili da je njihov težak posao častan i da se u njemu može postići čestitost i, ako im sreća bude naklona, i svetost. Bili sveti ili samo čestiti ljudi na časnu poslu, kad na nebo dođu, u svetom će Paškalju imati svoga zagovornika i kad se sami njegovim imenom zovu i kad su im u obitelji Paškalji, Paške, Paje, Pajice, Pajkoni, Pajani, Pajanice i ostali s korijenom slična imena u svom imenu na svakom koraku, s njihove i s one druge strane planine. (Aralica, Ivan: *Bunar na turskoj granici*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 7 – 8.)

Škarice su živjeli u okolici Knina i svoje su stado, uz stada koja su im povjerena na čuvanje, svake godine u lipnju, oko svetog Ante, izgonili na dinarske pašnjake gdje su ostajali sve do Male Gospe (Isto, str. 19.). Pastiri su ljeto provodili u kolibama, a prije nego bi se na planinu uputili bilo je potrebno opremiti kolibe. Za taj posao zaduženi su bili *seljari*. *U korijenu riječi seljar, seljarka i seljari nije ni selo ni seljanin, već riječ seliti se i seljakati se. Bili su to ljudi, žene i muškarci, koji su u proljeće, prije nego što će čobani sa stadima izići na planinu, na magaradi i konjima izgonili do kolibe pojavca posteljinu u kojoj će čoban noćivati, brašno od kojeg će kruh peći i puru mijesiti, mješine u koje će spremati sir i skorup, posuđe koje će u sirenju i mužnji trebati i sol kojom će ovce soliti dva puta u tjednu. Bila su to čeljad iz obitelji vlasnika ovaca koja su jednom u tijeku ljeta s magaradi i konjima odlazila do čobana, uzimala već usireni sir, donosila ga u selo i tu u obitelji jeli ili davali u prodaju. I bili su to, sad ih već možemo nazvati njihovim imenom, seljari koji bi na kraju ljeta odlazili u planinu i s ovcama i čobanima vratili u selo sve potrepštine za život čobana i ovaca u brdima i sav sir i skorup koji bi im u diobi po*

Smislili su način na koji će prevariti Kopčićeve špijune zamjenom mjesta na kojima će poslati svoje ovce na ispašu.[460] Budući da su se *Grabovčeve kolibe nalazile u katuništima podno Idovca na Raduši upravo iznad Tremošnika, pa to mjesto nije dolazilo u obzir za Divin ljetni smještaj. Tamo će Arslan poslati svoje ovce, a svoje kolibe u Risovcu s južne strane Vrana dat će jednom prijatelju u zamjenu za kolibe u Dragajici, osamljenoj, skrovitoj dolini uz same klisure Vrana. Tamo će Prvan s ovcama i pastirima poslati Divu.*[461] S Divom na planini živjela je i starica Tereza.

Unatoč Prvanovu oprezu i pokušaju zametanja traga, Tahirbeg je saznao za Divino utočište. U pratnji dvojice kmetova, Riste i Mane, uputio se prema Divi. Sa sobom su vodili četiri konja od kojih je četvrti bio namijenjen Divi. Konje su ostavili na mjestu gdje su proveli prethodnu noć pa su se uputili pješice iz sva četiri smjera prema kolibi u kojoj su stanovale starica Tereza i Diva. Njihovo napredovanje primijetio je pas pa je napao Tahirbega koji ga je ubio. To su čule žene koje su se nalazile u kolibi te su krenule prema psu da vide što se događa. Tada su ih zarobili Kopčićevi ljudi. Terezu je Mane vezao za smreku i uzeo joj je rubac s kose i vezao joj njime usta da ne može zapomagati.[462]

Dok je Mane vezao Terezu za smreku, Risto je Divu uveo u kuću. Iz torbe je izvukao haljinu od crnog satena i zapovjedio joj da se presvuče u nju. Diva se bojala pa ga je poslušala.

---

muznoj ovci na kraju ljetne paše pripao (Isto, str. 22.). Dinarski su pastiri, možda i više nego pastiri na drugim mjestima, imali problema s vukovima koji su predstavljali ozbiljnu opasnost za njihova stada. U vremenu o kojem Aralica govori, a to je doba između dvaju svjetskih ratova, vukovi nisu bili zaštićeni ni na koji način i za njih nije vrijedio lovostaj. Oni su bili posebno omražena životinja jer su ubijajući stoku ljudima ugrožavali egzistenciju.

Bilo je to vrijeme kad za vukove nije vrijedio lovostaj; lovilo ih se zimi i ljeti, osobito u proljeće kad su se bređe vučice kotile; bilo je to vrijeme kad se ubiti vuka višestruko isplaćivalo i na različite načine. Bilo je to vrijeme kad su državne vlasti preko općina i kotareva novčano nagrađivale one koji bi ubili vuka, a one koji bi ubili vučicu s mladunčadi onoliko puta većom novčanom nagradom za usmrćenje vuka koliko je uz majku ubijeno vučje štenadi. Bilo je to vrijeme kad se vučarenjem – obilaskom sela na planini i podno planine s iskićenom, slamom nabijenom, vučjom mješinom nabijenom na ražanj – moglo, u suhu mesu, jajima, siru i kokošima, prikupiti i više nego dobra zimnica za poneku obitelj. Bilo je to vrijeme kad se vučja mješina, ne radi vrsnoće krzna, nego radi kakvoće kože, skupljačima svih mogućih životinjskih mješina mogla prodati po cijeni volovske kože, jer se obrijana upotrebljavala za membrane na bubnjevima glazbenika i dobošara po selima i varošima. Zato što se uz pasju kožu najbolje natezala na okrugli otvor bubnja i zato što je, izdržavajući jednaku nategnutost na svim stupnjevima temperature i vlažnosti zraka, imala najčistiji i najpjevniji zvuk.

Bilo je to vrijeme kad su lovci i čobani samo s jednim ustrijeljenim vukom, pogotovu ako su s njegovom mješinom krenuli po selima u vučarinu, postajali slavni na pašnjaku na kojem su ga ubili i u selima kroz koja su ga pronosili oderana, nabijena na ražanj, ispunjena slamom i okićena raznobojnim vrpcama i različitim darovima. Postajali slavni na godinu dana ako im se to u godini jednom dogodilo, na dulje od godine dana ako im se to dogodilo više puta u godini ili im se događalo iz godine u godinu. Bilo je to vrijeme kad se na ubijanju vukova zarađivao novac i stjecala slava i kad se mislilo da bi vukove trebalo posve istrijebiti jer se, istodobno, čvrsto vjerovalo da se to ne može postići, da će vukova uvijek biti, pa koliko ih se god ubijalo i koliko se god novca i slave dalo njihovim istrebiteljima. (Isto, str. 36 – 37.)

[460] Usp. Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 50 – 51.

[461] Isto, str. 51.

[462] Isto, str. 52 – 53.

Nakon što se obukla, Risto je od nje zatražio da raširi ruke pa joj je kroz rukave provukao motku. Potom joj je ruke vezao za motku i Diva je bila razapeta. Zatim su joj za gležnjeve vezali željezne lokote na koje je bila pričvršćena užad. Kada su s time završili, svaki je vezao uže na svoju stranu pa su izašli na dvorište i pozvali Tahirbega. Staricu su odvezali tako da može gledati njihovo zlodjelo i širiti glas o njemu.[463]

Pošto su njegovi kmetovi sve pripremili, u kolibu je ušao Tahirbeg. Ugledao je Divu koja je bila razapeta i vezana, jednom riječju bespomoćna. Prizor njezinih zelenih očiju obuzimao ga je i zbog toga mu je bila gnjusna pomisao na ono što će učiniti, ali kako on zapravo i nije znao drukčije započeo je Divi otkopčati dugmad na haljini i ona je ubrzo ostala skoro u potpunosti naga. Na taj njegov čin ona je odgovorila: *Ti možeš učiniti što god hoćeš, ali moju dušu nikad nećeš imati. Ako nakon ovoga budem morala živjeti, kako god živjela, ja ću te mrziti. Mrzit ću te i ako se budem morala praviti da te volim.*[464]

Diva je nastavila: *Jesi li dobro pogledao moje tijelo?, reče Diva. Možeš me slobodno odriješiti i izvući ovaj kolac iz rukava, ja se neću braniti i neću bježati. Ono što je za tebe neosvojivo, moja duša, u ovom tijelu ne će biti dok ti budeš s njim.*[465]

Njezine riječi izazvale su njegovu reakciju te ju je on nazvao *kujom*. Ona je nastavila sa svojim napadom. Svojim riječima postala je ta koja je bila, unatoč položaju u kojem se nalazila, dostojanstvena. Svojim ga je riječima pogađala na najbolnija mjesta. Nije ju mogao čak ni obljubiti, jer se krv nije palila kako mu je sluga rekao da hoće. Njegov poraz bio je potpun i to je i njemu bilo jasno. Zbog toga se odlučio da svoj zločin učini još gorim te je *uhvatio sedefni držak noža i, malo poviše mjesta gdje je trebao izvršiti obljubu, da mu se krv uspalila, zabio sječivo do kraja, odvojio se od djevojke i, dok ga je ona oblila izobiljem zelenila iz svojih očiju, dok se zelenilo kao oblak s Vrana širilo Dragajicom, on je krv s noža obrisao crnim satenom, turio ga u korice, spustio ruke niza se i gledao kako Diva pada.*[466]

Pošto je Kopčić napustio mjesto zločina, u kuću je utrčala starica Tereza i pronašla Divu koja je zadnjim atomima snage izgovarala rečenicu koju će ponavljati mnoge generacije nakon nje: *Hvala Bogu što mi je darovao milost da svojom krvlju obranim svoju nevinost. I vi ga hvalite kad me budete spuštali u zemlju.*[467]

[463] Isto, str. 54 – 55.
[464] Isto, str. 56.
[465] Isto, str. 56.
[466] Isto, str. 58.
[467] Isto, str. 58.

Kad je Tereza vidjela da je Diva mrtva, pobjegla je da je Kopčićevi sluge ne ubiju pa joj je jedan od njih uspio samo priprijetiti da šuti. Zbog toga je Diva i pokopana u planini umjesto na groblju, a službeni uzrok njene smrti je bio pad pri kojem je slomila kralježnicu. Kao i uvijek, za moćne nije bilo suda. Ipak, našlo se među ljudima i onih koji su smatrali da Diva ne smije ostati neosvećena. Među njima čelno je mjesto zauzimao Arslan Zunić koji je na sebe preuzeo osvetu. On je sa svojim suradnicima odlučio da će se Kopčiću osvetiti na dan njegova vjenčanja. Dok su trajale igre koje su bile sastavni dio pira, osvetnici su pogodili Tahirbega u zatiljak i to tako vješto da nitko nije primijetio pucanj dok mu mladenka nije prišla i *na obrijanom zatiljku, gdje se kralježnica veže s glavom, ugledala krv koja se iz malog vrutka slila na sve strane, kao trakavica.*[468]

Tahirbeg je svoj život završio kako ga je i vodio, nasilno. Većina ljudi odmah je posumnjala da iza ubojstva stoji Prvan Grabovac, ali stari Đulbeg je odlučio da neće poduzimati ništa po pitanju osvete. Neki su tu odluku objašnjavali njegovom lijenošću, ali on je znao da je Prvanu veća kazna to što s obitelji mora bježati, skrivati se i strahovati od njegove osvete.[469]

Tragom predaje i tradicije hodočašća djevojaka i žena *Divinom grobu* na Kedžari u Vranu, ramski franjevci pozvali su Ćiru Truhelku da istraži grob. Truhelka je istražio grob i ustvrdio kako u tom grobu počiva mlada ljepotica. Truhelka navodi da je 1909. godine razgovarao s Arslan-agom Zukićem koji je bio Divin kum i koji ju je osvetio ubivši njezinoga ubojicu Tahirbega Kopčića. Rezultate svoga rada Ćiro Truhelka objavio je 1922. godine u knjizi *Djevojački grob*.[470]

Predaja koju donosi Ćiro Truhelka u nekim se svojim dijelovima razlikuje od one koju je Aralica uvrstio u svoj roman *Graditelj svratišta*.

Odmah na početku predaje razlikuju se imena Divinih roditelja koje autori navode pa tako Aralica kaže da se Divini roditelji zovu Prvan i Maša. Truhelka navodi Luku i Lucu Grabovac kao njezine roditelje. Njih dvoje dugo vremena nisu mogli imati djecu pa se tek u starosti kako Truhelka kaže *(...) Bog smilovao vrućim molitvama Lucinim, te im podario divnu*

[468] Isto, str. 65.
[469] Isto, str. 66.
[470] Reprint toga izdanja objavljen je 1995. u nakladništvu Male nakladne kuće Sveti Jure u Baškoj Vodi.

kćerkicu Dijevu (Djevica – Virginija) ili kako je narod onog kraja skroz ikavski izgovarao Diva Grabovčeva.[471]

Diva je s vremenom izrasla u prekrasnu djevojku i kao takva zapela je Tahirbegu Kopčiću, sinu Džaferbega Kopčića, za oko. Do prvoga susreta došlo je kada je Diva, s ostalim seoskim djevojkama, bila na vrelu u blizini Brajina dola. To se dogodilo predvečer jednog ranoproljetnog dana. Djevojke su na taj izvor išle po vodu, a dok bi čekale da im se posude napune porazgovarale bi o svemu što se taj dan dogodilo ili o novostima koje su čule. Neposredno prije nego je Diva stigla na vrelo, djevojke su pričale o sudbini Mande koju je obljubio Tahirbeg i koju je zbog toga otac potjerao. Kada su djevojke ugledale Divu prekinule su s tom pričom, jer Diva nije voljela takve priče, a ona i njezina obitelj bili su oni koji su Mandu primili nakon što ju je otac potjerao.[472]

Dok su djevojke razgovarale, prema njima se primicao mlad jahač. Njegova odjeća odavala je da se radi o muslimanu iz bolje kuće:

Na njemu tanka, šareno isprutana anterija od dobre svile, preko nje kaparan, na prsluku optočen srebrnim šeritom i tokama a na ramenima mali ćohani fermen, gusto izvezen crveno – mrkim gajtanima i svilenim zehom. Jednako bile izvezene i široke šalvare oko šavova, džepova i nogavica. Opasao se širokim šarenim svilenim trabolozom a preko njega kožnim bensilahom, iz kojega su provirivale jabučice srebrnih malih pušaka ledenjača i držak od srebrne harbije. O ramenu njihala mu se tanka, srebrom okovana latinka.[473]

Konj na kojem je jahao bio je, kao i njegov jahač, bogato opremljen. Dok se spuštao prema djevojkama, pjevušio je napjev neke sevdalinke i mahao srebrom okovanom kandžijom po zraku.

Kada je jedna od djevojaka shvatila da im se približava Tahirbeg, upozorila je ostale i sve su se užurbano počele spremati i odlaziti kući. To je primijetio i Tahirbeg pa je požurio da mu ne pobjegnu. Pošto ih je sustigao, pozdravio ih je: *– Dobra večer, cure, – dovikne im prokšeno, – baš vas se lijepa kita sastala! Stojte, da mi vas se oči nagledaju!*[474]

Djevojkama nije bilo do razgovora s njim pa su se pokušale izvući, ali on ih je opet pozdravio pa su i one nevoljko odgovorile. Tahirbeg je tada radoznalo gledao djevojke i pitao

[471] Truhelka, Ćiro: *Djevojački grob – Diva Grabovica*, Nakladnik Ognjište, Knjižnica Hrvatska Diva, Zagreb, 2011., str. 158.
[472] Isto, str. 44 – 45.
[473] Isto, str. 46.
[474] Isto, str. 47.

ih da mu zapjevaju i zaplešu kolo. Jedna od njih mu je odgovorila da nije vrijeme za kolo i za pjevanje, već za poći kućama. Pozvala je svoje prijateljice da krenu, ali beg im je zapovjedio da stanu. Tada je krenuo prema njima i dok su se druge povlačile ugledao je Divu koja je stajala na mjestu. Pri pogledu na njeno lijepo lice nešto ga je u duši bocnulo. Ostao je zapanjen njezinom ljepotom. Pitao ju je tko je i čija je, ali nitko mu nije odgovarao. Pružio je ruku prema njoj da i nju prihvati za podbradak kao i neke prije nje, ali ona se branila i nije mu dala. Rukom je odbacila njegovu ruku kojom ju je pokušao dotaknuti. U tom su trenutku ostale djevojke okružile Divu da je obrane od bega. Dok se on pokušavao probiti do nje, djevojke su mu blokirale put. Diva je iskoristila priliku, uzela svoje stvari i pobjegla kući. Tahirbeg je gledao za njom ne obazirući se na djevojke koje su mu gurale konja. Samo ih je na kraju pitao tko je ta djevojka zbog koje mu je srce zaigralo. Djevojke se ne njegove upite nisu obazirale, već su uzele svoje sudove i krenule kući.[475]

Taj susret promijenio je bijesnog Tahirbega u mirna i zamišljena čovjeka. Idućih dana uzaludno je odlazio na mjesta gdje je mislio da bi mogao ugledati Divu, ali Diva je od njihova susreta rijetko izlazila iz kuće. Kada bi izašla, majka ju je pratila. Ipak, Tahirbeg je dočekao svoj dan. Diva se jednog dana uputila sama u posjet Arslanagi Zukiću u Varvaru. Sakrio se beg i sačekao Divu pokraj turbeta Kasumbega Kopčića. Kada je Diva stigla do njegova skrovišta, zaustavio ju je i počeo joj govoriti o svojoj ljubavi prema njoj. Pokušao je uhvatiti njezinu ruku, ali mu se ona izmaknula. Diva ga nije htjela slušati njegove riječi i tražila je da joj se makne s puta.[476]

Na njegove ljubavne izjave ona je odgovorila: – *Ne kuni se, beže – odvrati djevojka ozbiljno, – jer nismo jedno prama drugom: ti beg a ja sirota seoska djevojka, ja se molim krstu a ti klanjaš ćabi. Naši putovi od starine drugim pravcem teku i nek znadeš, ništa ih sastaviti ne će, pa ni ono, što ti ljubavlju zoveš.*[477]

Na kraju ovoga razgovora Diva je od njega zatražila da se, ako je ljubi, zakune na grobove svojih starih da je više neće uznemiravati. On joj je to i obećao, a ona je zahvalila i otišla svojim putem.[478]

Do sljedećeg susreta došlo je slučajno. Tahirbeg nije imao namjeru tražiti Divu da bi s njom razgovarao, već ju je htio iz daljine vidjeti. Kada je prolazio kraj Mandine kolibe, vidio

[475] Isto, str. 47 – 50.
[476] Isto, str. 51 – 55.
[477] Isto, str. 56.
[478] Isto, str. 56.

je da se pred njom neka djevojka igra s djetetom. Bili su to Diva i Mandino dijete. Diva ga je prijekorno pogledala, jer je mislila da je namjerno prekršio riječ. On se ispričavao, ali nije mu vjerovala. Opet joj je govorio s svojoj ljubavi, ali ga nije razumjela i sve više ju je plašio. Kada ju je pokušao zagrliti i poljubiti, Diva je vrisnula i uzmaknula. U tom trenutku iz kolibe je izletjela Manda i bijesno napala Tahirbega: *– Natrag, rđo! – povikne Manda. – Ne diraj u tu djevu, ako ti je draga na ramenu glava, jer nek znadeš, to je svet, nevin anđeo a ti nisi dostojan, da svoje pogane oči dižeš k njojzi! Natrag ti velim, – vikala je Manda van sebe. – Kud tvoje oko, sve će usahnuti, kud tvoj jezik, sve će otrovati, kud tvoja ruka, sve će obamrijeti. Natrag, rđo, i nek znadeš: nisam bila kadra obraniti sebe od tvojih grješnih šaka, ali ovu ću djevu obraniti, pa makar me stalo i zadnje kapi krvi, tako mi Bog pomogao i sveta Gospa na oba svijeta![479]* Pred napadom djevojke koju je iskoristio i čijega je djeteta otac bio, Tahirbeg je ustuknuo. Čak je i njega bilo sram zbog prošlih djela.[480]

Tahirbegove ljubavne boli postale su s vremenom još gore. To se odrazilo i na njegov fizički izgled i zdravlje. Tu promjenu primijetili su njegovi roditelji i nisu joj znali uzroka. Mislili su da se radi o bolesti ili kakvom uroku pa su plaćali hodže da mu pišu zapise, vračare da skidaju uroke. Ništa od toga nije pomagalo.

Na kraju im je Tahirbeg priznao o čemu se radi. Tražio je od oca da za njega isprosi Divinu ruku. Njegov zahtjev podigao je dosta prašine. Otac se protivio jer je Diva bila seoska djevojka, a uz to i kršćanka. To je bilo protivno tradiciji prema kojoj su se Kopčići ženili muslimanskim plemkinjama. Ipak, Džaferbeg je popustio pred sinovim zahtjevima i odlučio da će prositi Divu za svoga sina.[481]

U prošnju se uputio Džaferbeg, iako inače nije imao običaj izlaziti iz svoje kule, već je za sve svoje poslove slao slugu Ibrahima da ih obavi. Unatoč Džaferbegovu utjecaju, prošnja je prošla loše. Luka i Diva odbili su njegovu prošnju. To je razljutilo bega, jer nije navikao ni na čije odbijanje. Na odlasku se zarekao na osvetu zbog nanesene sramote.[482]

Luka Grabovac i Diva našli su se u neprilici. Bilo je doba godine kada su se stada vodila na ispašu u planine, a Diva je trebala ići čuvati stado svoga oca. To je za nju predstavljalo veliku opasnost jer su se Grabovčevi pašnjaci nalazili blizu Vukovskoga i Kopčićeve kule. Lukin kum Arslanaga Zukić, čije se prezime razlikuje od prezimena Zunić koje donosi Aralica u svojoj

[479] Isto, str. 59.
[480] Isto, str. 57 – 60.
[481] Isto, str. 61 – 72.
[482] Isto, str. 73 – 80.

predaji, predložio je rješenje za ovaj problem. On će sa svojim stadom na Grabovčeve pašnjake na Radušu, a Grabovac će Divu i svoje stado poslati na Zukićeve pašnjake u Marnici. Na put su se uputili po noći da nitko ne primijeti zamjenu. Divu su preporučili u zaštitu stopanici Kati koja je trebala nadzirati sva stada i čobane. Divi je u planini bilo kao u raju. Pratio ju je golemi ovčarski pas Rundov i njih su dvoje čuvali očevo stado.[483]

U vrijeme dok su Grabovac i Zukić spremali zamjenu kako bi zaštitili Divu, Kopčići su se odlučili osvetiti zbog nečuvene sramote koja im je nanesena. Za tu priliku Tahirbeg je odlučio oteti Divu. Otmice su u to vrijeme bile česta stvar, ali za tu priliku nije mogao iskoristiti pomoć mladih begova. Nitko od njih ne bi mu htio pomoći oteti seljanku. Zato se sjetio svoga kmeta Riste Furtule iz Vukovskoga. Obećao mu je pokloniti imanje na kojem je kmetovao kao plaću za njegov trud pri hvatanju Dive Grabovčeve. Risto je prionuo poslu, ali Divu nije mogao pronaći. Zbog bogate nagrade, nije odustao od posla. Počeo je pretraživati okolne planine sve dok jednog dana nije ugledao Divu. Tada je otišao po Tahirbega koji je čekao njegovu obavijest.[484]

Tahirbegu je, uz Ristu, Divu pomagao uhvatiti i njegov mlađi brat Mane. Oni su dogovorenog dana krenuli, a sa sobom su vodili i četvrtog konja koji je trebao biti namijenjen Divi kada je uhvate. Prije samoga napada dogovorili su se kako će ga izvesti. Plan je bio da će Divi, ako se bude otimala, usta zalijevati rakijom dok je rakija ne omami. U slučaju da im rakija ne pomogne, nosili su i sohu koja se provlačila kroz rukave i tako žrtvu činila bespomoćnom. Risto je begu objašnjavao da djevojka nakon što je se obeščasti lako pristaje na brak, da se ne sazna za njezinu sramotu. To je Tahirbegu bilo mučno slušati, jer mu se činilo nečasnim i zvjerskim. Odbijao je i pomisao da bi to morao učiniti.[485]

Dok su prilazili Divi, Tahirbeg ju je pozdravio i počeo pričati o svojoj ljubavi i mukama koje je doživio nakon prošnje. Ona mu se ispričavala, ali tražila je od njega da je ostavi na miru. On je to odbio i uhvatio je za ruku. Tada se pas Rundov spremao napasti bega kako bi obranio Divu, ali Risto ga je preduhitrio i ubio. Tahirbeg je pokušao smiriti Divu koja je nakon toga počela vikati i moliti Boga za pomoć, ali Risto ju je zgrabio. Mane joj je pokušao otvoriti usta i uliti rakiju u njih, ali boca mu je ispala i razbila se. Tada se Diva istrgnula iz Ristina stiska i počela bježati, ali su je begovi suradnici brzo sustigli. Risto joj je nakon neuspjeha s rakijom provukao sohu kroz rukave i vezao ruke na krajevima. Kada su vezali Divu seljaci su se udaljili

[483] Isto, str. 81 – 84.
[484] Isto, str. 85 – 89.
[485] Isto, str. 94 – 97.

i ostavili bega da učini što mora. On ju je opet molio i govorio kako je voli, ali ona je šutjela. Ta je šutnja bega još više ljutila.

Nakon njegova ponovnog inzistiranja i preklinjanja ona mu je odgovorila: *Moje srce za te ne zna, a da je znalo, od danas bi te preziralo. Natrag, odstupaj od mene, nečastivi, i da znadeš, ja nikad za te znati ne ću!*[486]

Nakon toga pomolila se Gospi da joj pomogne očuvati obraz. U taj trenutak dogodilo se čudo i ona je uspjela slomiti sohu. Komadom koji joj je ostao u ruci zamahnula je prema Tahirbegu i pokušala ga otjerati. To ga je potpuno raspametilo i on je kao zvijer nasrnuo na nju. Tada se iz daljine začuo glas Arslanage Zukića koji je Divi stigao u pomoć. Kada je Tahirbeg vidio da nije uspio rekao je: – *Ti si moja, Divo, moja i ničija!*[487]

Izvukao je nož i zabio ga Divi u grudi. Diva je teško ranjena pala na tlo, a on i njegovi pomagači dali su se u bijeg.[488]

Arslanaga koji je Divu trebao zaštiti stigao je kasno i pronašao je na samrti. Budući da je nije uspio zaštiti, zakleo se da će je osvetiti te je na konju jurio za Kopčićem kojega je ubrzo sustigao. Uslijedila je borba u kojoj je Arslanaga ubio Tahirbega. Arslanaga je Truhelki to ovako opisao:

Kad sam se nešto sabrao od užasa i kad je stigla Kata s ostalom družinom, da pokojnici spreme grob, stanem razmišljati: Pala je krv nevina a krv vapi za osvetom, osobito u ono doba, gdje se uzimalo oko za oko, zub za zub, a krv za krv. A tko će biti Divi osvetnikom? Brata nema, otac ostario; tko dakle drugi nego ja, kum Grabovčeve kuće, pred čijim je očima krvnik zarinuo nož u njedra svoje žrtve.

I tek se sada dosjetim, da je Božja volja, da budem osvetnikom krvniku Tahirbegu.

Uzjašim konja te pojurim, da nađem krvnika. Znao sam mjestimice, gdje su bili svezani konji, znao sam i to, da će Tahirbeg, nevješt kraju, lutati neko vrijeme, dok naiđe na konje, a slutio sam, da ne će smjeti kući na Vukovsko preko Rame, nego da će se kriti skrovitim putem, valjda dolom Grla, da se ispod Ljubice planine dohvati Kupreskog polja. I smislivši sve to pojurim do Grla, gdje u tijesnu klancu legnem u busiju.[489]

[486] Isto, str. 100.
[487] Isto, str. 101.
[488] Isto, str. 97 – 101.
[489] Isto, str. 107.

Tako skriven dočekao je Arslanaga Tahirbega koji je sam jahao na konju niz dolinu. Kada mu je došao blizu, Zukić iskoči iz grmlja vičući: *Stoj, krvniče, da mi platiš krv!*[490] Kopčić isprva nije shvaćao o čemu se radi, ali brzo mu je sve bilo jasno. On je počeo nuditi novac za krv, ali Zukić je došao po njega i nije htio čuti za njegovu ponudu. Naredio mu je da sjaše, a kada je sjahao da izvuče nož. Nož koji je Kopčić izvukao bio je prekriven Divinom krvlju. Njih su se dvojica sukobila i Zukić je iz tog dvoboja izašao kao pobjednik. Diva je bila osvećena.[491]

Aralica i Truhelka crpili su ideje, za svoja istraživanja te pisanje svojih romansiranih predaja i romana, iz bogate narodne baštine koja i danas živi u narodu.

U Rami se i u naše vrijeme pripovijeda o Divi Grabovčevoj:

Moj sinko, kako su meni moji pričali, legenda nije, već istina, živa istina. Ja ti mogu ispričat ako oćeš. E vako ti je to bilo. Živila ti u Varvari lipa cura, ma šta lipa, lipše nije bilo. Eto tako lipa da su svi momci oblićali oko nje. Oblićali oni, ali džaba. A Diva se zvala, to znaš. Zagledo ti se u nju i turski beg. Znaš, Turci su ti onda bili ovde. (Ne znam ti ja, sinko, kako mu je bilo ime. Znaš kako ti je, dušo moja, godine idu, a od ove dobi čovik ne postaje pametniji. Nego, opet ja ode od naše priče). Pa, zagledo ti se u nju beg, i vidi, draga, oće da je ženi. Diš ženit, jadna ti majka, di će katolička cura za Turčina. Ali on oće pa oće. Pripala se jadna Diva, pripala se jadna, ne zna šta bi. Moli ćaću da je ne da, a jadni ćaća ne zna šta bi, ko ni ona. Tako ti našu Divu snaje nevolja. A imo ti Luka, tako je bilo ime Divinom ćaći, nekog kuma Turčina. On ti se zvao Arslanaga. Je bio Turčin, ali pošten čovik. Nego, kaže ti on našem Luki da on njemu dadne svoju Divu, pa će je on sakrit. Tako Luka i uradi, a ovaj ti je popadne i odvede u Vran. Čuvala ti Diva gori ovce kumove i mislilo jadno dite da je pobigla begu. Ali zli duša ima svagdi, pa tako, i u planini. Vidili ti Divu drugi seljaci, Turci kažu i znaš kako je i svak bi volio sebi neg drugome, pa poletili begu neće li dobit štogod od njega. Jesu li dobili, ne znam! Ali tako ti je beg znao di je sada Diva, i put pod noge pa u Vran, na Kedžaru. Našo je kako čuva ovce. Jadna Diva kad ga ugleda biž, ali beg brži. Stigne je ufatit, a jadno dite se brani, ali džaba. Beg oće pa oće. Mlati Diva i rukama i nogama da se ubrani. Kad joj više ništa nije mogo, beg izvadi nož i s njim u Divu. Ona jadno dite, ali srićom čista i neiskvarena. Kad je vidio šta je uradio, beg put pod noge. Biž! Kad je stigo kum Arslanaga, već je bilo kasno. Diva umrla. Prosvitli ga Bog da zna kako je zlo zlo, pa ko god ga napravio, Turčin ili Vlah. I krene ti kum za begom i ufati ga, fala Bogu. Probode kum njega baš ko on jadno dite. I eto to

[490] Isto, str. 107.
[491] Isto, str. 108.

ti je priča o našoj Divi, diki cile Rame. I da je bogdo svaka cura taka. E! Pokopali Divu di je i umrla, na Kedžari. Eee, kažu, nikad veće žalosti nisi vidio u Rami. A šta ćeš! Fala Bogu, pametno čeljade, pa rađe u smrt nego Turčinu. Od tad ti mlade cure iđu gori na zavit, da i Bog pomogne da budu ko ona. E, dao Bog, dao Bog! Kod nas se priča da je bila od ovi naši Grbavaca iz Šlimca, ali tko će ti znati. [492]

Prema toj predaji živjela je u Varvari lijepa djevojka Diva, kći Luke Grabovca. Divina je nevolja bila što se u nju zagledao jedan turski beg i *oće da je ženi.* Ona nije prihvaćala njegovu prošnju jer su njih dvoje bili pripadnici različitih vjera. Ona kršćanka, a on musliman. Tahirbeg za to nije mario i nije odustajao. Diva se zbog toga požalila ocu, a on nije znao što učiniti pa je za savjet pitao kuma Arslanagu koji je, iako Turčin, bio dobar i pošten čovjek. On ju je poveo na svoje pašnjake u Vran kako bi je sakrio od bega. Divu su u planini vidjeli neki seljaci i misleći da će dobiti nešto od bega izdali su mu gdje se ona nalazi. Tako se beg uputio u Vran na Kedžaru gdje je našao Divu kako čuva ovce. *Jadna Diva kad ga ugleda biž, ali beg brži. Stigne je ufatit, a jadno dite se brani, ali džaba. Beg oće pa oće. Mlati Diva i rukama i nogama da se ubrani. Kad joj više ništa nije mogo, beg izvadi nož i s njim u Divu. Ona jadno dite, ali srićom čista i neiskvarena*[493]

Nakon što je ubio Divu, beg se dao u bijeg. Kada je na mjesto zločina stigao Divin kum Arslanaga Zukić, već je bilo kasno. Diva je preminula. Arslanaga se odmah dao u potjeru za Tahirbegom. Kada ga je uhvatio, proboo ga je kao što je on Divu.

Divu su pokopali na Kedžari gdje je i umrla. *Eee, kažu, nikad veće žalosti nisi vidio u Rami. A šta ćeš! Fala Bogu, pametno čeljade, pa rađe u smrt nego Turčinu. Od tada ti mlade cure idu gori na zavit, da i Bog pomogne da budu ko ona.*[494]

Dodirne točke primjetne su u sve tri navedene predaje o Divi Grabovčevoj, ali postoje i znatne razlike. Pri pogledu na imena aktera primjetne su nepodudarnosti. Imena glavnih aktera Dive Grabovčeve i Tahirbega Kopčića ista su u svim predajama, ali imena njihovih roditelja razlikuju se. Kod Aralice Divini roditelji zovu se Prvan i Maša, dok su kod Truhelke njihova imena Luka i Luca Grabovac. Suvremena predaja navodi Luku Grabovca kao Divinog oca, a ime njezine majke ne spominje se.

[492] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a, str. 144.
[493] Isto, str. 144 – 145.
[494] Isto, str. 145.

U slučaju Tahirbega Kopčića Aralica kao njegova oca spominje Đulbega Kopčića, a Truhelka Džaferbega Kopčića. Suvremena predaja njegova oca ne spominje. Ime Divinog kuma također je različito u ovim predajama. Zapravo, njegovo se ime ne mijenja, ali dolazi do promjene u prezimenu. Aralica Arslanagu naziva Zunićem, a Truhelka Zukićem. Suvremena predaja ne spominje mu prezime. Uz ove likove promijenjeno je i ime žene koja je s Divom bila na planini. Kod Aralice to je starica Tereza, a kod Truhelke stopanica Kata, dok se ta žena u suvremenoj predaji ne pojavljuje. Lik Mande, djevojke koju je Tahirbeg iskoristio, javlja se samo u *Djevojačkom grobu*.

Osim u imenima likova, razlike se javljaju i u fabuli predaja. Susret Dive i Tahirbega u različit je u Aralice i Truhelke, dok u suvremenoj predaji nije opisan. U romanu *Graditelj svratišta* njihov susret događa se pri Divinom povratku s mise, kada nju, njenog nećaka Jakova i skupinu seoskih djevojaka na putu iz crkve presreće Tahirbeg. U *Djevojačkom grobu* do susreta dolazi kraj vrela gdje su djevojke došle po vodu. U oba slučaja Diva se jedina oduprla begovu pokušaju da ju dotakne. Jedan od događaja kojega nema u svim predajama jest i pokušaj prošnje, kada Tahirbegov otac dolazi kod Luke Grabovca prositi Divu za Tahirbega. Taj događaj nalazi se samo u Truhelkinoj predaji i nema ga u ostalima predajama.

Opisi Divine smrti i osvete koja je uslijedila uvelike se razlikuju kod Aralice i Truhelke. Akteri toga događaja isti su, osim starice Tereze koje kod Truhelke nema. Tahirbegu u oba slučaja u njegovu zločinu pomažu kmetovi Risto i Mane. U oba slučaja ubijaju psa, iako kod Aralice psa ubija Tahirbeg, a u Truhelke Risto. U *Graditelju svratišta* Divu i Terezu hvataju. Terezu vežu za smreku da im ne smeta, a Divu odvode u kuću gdje je tjeraju da presvuče haljinu. Nakon toga joj kroz rukave provlače motku, vežu ruke za motku, a za gležnjeve vežu željezne lokote koje konopcima vežu svaki na svoju stranu. To rade kmetovi, a Tahirbeg čeka ispred kuće da oni pripreme Divu. U Truhelke, Risto i Mane, nakon propalog pokušaja razgovora Tahirbega s Divom, Divu pokušavaju omamiti rakijom koju joj ulijevaju u usta. Međutim, Mani iz ruke ispada boca i oni tada prelaze na drugi dio plana koji, kao i kod Aralice, uključuje motku kojom Divi onemogućuju otpor. Vezana Diva, u Araličinoj, predaji nasilnom begu odupire se samo riječima, dok je kod Truhelke ona smogla snage i slomila motku te napala Tahirbega s kojim je ostala nasamo. Njezin otpor u oba slučaja rezultira fatalnim ishodom. Tahirbeg vadi nož i ubija Divu. Umiruću Divu u *Graditelju svratišta* na ruke uzima starica Tereza, a u *Djevojačkom grobu* kum Arslanaga. Suvremena predaja razlikuje se od obiju navedenih predaja jer u njoj Tahirbeg nema pomagače. On sam dolazi po Divu, bori se sa njom i na kraju je probada.

Osveta koju na sebe preuzima Divin kum Arslanaga u Truhelkinoj i suvremenoj predaji trenutačna je reakcija na zločin. Zukić naime skače na konja i juri za Kopčićem kojega stiže i čeka u zasjedi. Njih se dvojica bore i Zukić ubija Tahirbega. Kod Aralice priča je potpuno drugačija. Osveta nije impulzivna. Pažljivo je planirana i izvedena. Ona stoji kao poruka zločincima da pravda možda nije brza, ali da će ih zasigurno stići. Osvetnici Kopčića ubijaju za vrijeme njegove svadbe preciznim hicem u glavu, a njegova nevjesta pronalazi ga mrtvoga.

Razloge zbog kojih nalazimo ovoliko razlika između navedenih predaja nije niti lako niti zahvalno navoditi. Oni se tiču piščevih motiva za pisanje djela i kao takvi subjektivni su. Ono što je sigurno jest da je Aralica književnik kojemu je predaja o Divi Grabovčevoj samo jedna od epizoda u njegovu romanu. Kod Truhelke situacija je drugačija. On je napisao književno djelo čija je tema isključivo sudbina Dive Grabovčeve. Iako i on kao pisac književnog djela ima pravo na slobodu pisanju, on je u potpunosti ne koristi. Kao znanstvenik, drži se objektivnih činjenica do kojih je došao istraživanjem. Njih obrađuje i uobličuje u književno djelo, ali ih ne mijenja. Ono što je primjetno kada se gleda usmena predaja, jest njezina ekonomičnost izraza. Budući da se prenosi usmenim putem, krasi je kratkoća. Razlog tomu je potreba za pamćenjem predaje i prenošenjem na nova pokoljenja. Manje važni detalji odbacuju se, a ostaje ono što je najvažnije. Ostaje poruka koja služi odgoju novih generacija.

Sinjani i blago

Nizu predaja s didaktičkim karakterom pripada i predaja o dvojici Sinjana i blagu. Predaja na humoristočan način govori o dvojici Sinjana koji su naišli na mjesto na kojemu je bilo zakopano blago. Da bi došli do blaga, morali su šutjeti i raditi bez obzira na stvari koje se događaju oko njih. U predaji se javljaju čudne i fantastične pojave poput vatre koja izbija iz zemlje, babe koja kliže na stražnjici i čarobne škrinje sa zlatom koja tone dublje sa svakom riječju koju oni koji za njom tragaju progovore. Predaja završava za Aralicu karakterističnom poantom koja savjetuje da se cilj dostiže samo marljivim, tihim i upornim radom:

– Čujte – rekao sam mu kad smo se uputili našem cilju na vrhu planine – išla dva Sinjanina i negdje pored Karakašice, a bila je noć, ugledaju vatru koja je izbijala iz zemlje. Miješao se žuti i bijeli plamen. Postade im jasno da tu moraju kopati, u zemlji je novac, zlatni koji cvjeta žutim plamenom, i srebrni koji cvjeta bijelim plamenom. Znali su kako se dolazi do tog novca: makar što im se dogodilo, dok kopaju, ne smiju ni riječi progovoriti; progovore li, za svaku izgovorenu riječ, kao neka kazna, novac tone u zemlju na dva metra dublje. Pred zoru

pokraj njih projuriše kola koja su vukli crni konji, a tjerao ih bijeli kočijaš. Odmah iza naiđe baba koja se klizala na goloj guzici. Kad je bila pokraj njih, upita ih što misle, hoće li ona, kližući se na stražnjici, dostići one vrane konje. Jedan od Sinjana se razljuti i reče neka ide do đavola baba i njezina guzica, što ga se tiče hoće li ona stići kola? Izgovorio je ukupno deset riječi i škrinja s novcem potonula je dvadeset metara dublje. Drugi Sinjanin digne lopatu na svog druga i poviče tko će njemu platiti uloženi trud kad novac potone. Onaj prvi pošalje i njega do vraga, a zlato i srebro potonu još trideset metara dublje. Ako se još uvijek svađaju oko toga tko će im platiti trud, škrinjica s novcem morala je izbiti na drugu stranu zemaljske kugle.

– I? – upitao me očima i ušima čovjek ispod šubare, kojemu nikada ne će biti plaćeno penjanje na Turiju, iako sam mu u Zagvozdu za to dao tisuću franaka.

– I ništa! Mislio sam vam reći da čovjek treba raditi šutke, ne osvrćući se ni na babu koja sustiže vrane konje, ni na upite u sebi kad će već na svjetlo dana ta škrinjica s novcem. Živi se, kopa se, pa što se nađe i na što se naiđe! Ako se čovjek neprestance pita tko će platiti njegovo kopanje u životu, nagrada sve dalje izmiče i kraj će života dočekati na najvećoj udaljenosti od nje, gotovo sulud od očekivanja da mu zasluga bude plaćena. Čini se da na zemlji nema plaće za naš trud osim nagrade da smo živjeli.[495]

Didakova kapa

Predaja o kapi Didaka Bunčića, vjernog suradnika Jakova Grabovca i njegova nesuđenog zeta, može se svrstati u skupinu pričanja iz života. U priči o Didakovoj kapi dječak Didak nadmudruje strica Nikolu koji je imao običaj nagrditi kapu svakog djeteta na koje bi naišao. Kako je Didak za Božić od majke dobio novu kapu, odmah je postao meta stricu Nikoli. Djeca, koja su prije stradala, nisu imala nimalo milosti prema ostalima i s radošću su dočekivali svaku novu predstavu strica Nikole. Međutim, maleni je Didak imao drugačiju viziju nadolazećih događaja. Mlad i neiskusan uspio je prevariti starijeg strica Nikolu i, umjesto od sebe, od njega napraviti porugu sela koje je događaj gledalo:

U zaselku Bunčića živio je neki Nikola, stric, kako su ga zvala djeca, jer je čuvao ovce cijelog zaseoka, pa je svakom djetetu bio isti rod. Cijeli je život proveo u divljini, ljeti u dalekim planinama iznad Grahova, zimi bliže selu i, kad bi se našao među ljudima, ne bi znao ni o čemu

[495] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 232.

razgovarati. I sam na neki način dijete, volio je zadirkivati djecu, uvijek na isti način. Nečujnim korakom došao bi nekom dječaku s leđa i skinuo mu s glave kapu. Produžio bi svojim putem kao da ništa nije uradio. Kapu bi neko vrijeme gužvao u šaci, a potom je raširio i namjestio sebi na tur. Puštao je u nju učestale vjetrove. Činilo se da mu ispod gaća krekeće žaba. Negdje uz put, praćen od djece, kad bi kapa bila puna njegovih vjetrova, bacio bi je na drvo ili na krov kuće odakle ju je bilo teško dohvatiti. I stric Nikola i sva djeca, izuzevši ponekad onoga čija je kapa bila »u điru«, silno su se veselili dok su kapu napunjenu vjetrovima skidali s grane ili krova. Iako je tugovao, onaj što mu je stric Nikola namirisao kapu nije se smio ljutiti, jer je to bila omiljena zabava koju nisu imala djeca drugih zaselaka, što za pastira nisu imala strica Nikola.

Jedne godine, kad je navršio desetu i bližio se zrelosti, majka je za Božić kupila Didaku njegovu prvu crvenu kapu s dugim resama, kakvu nose odrasli u Topolju. To je zapravo bila više njegova želja nego majčina volja. Upitan pred Božić što da mu kupe novoga, jer se vjerovalo, na kupe li mu štogod, u tur će mu se preko noći uvući miš. Didak je odgovorio neka mu majka u Kninu kupi crvenu kapu. Kad ju je stavio na glavu, bojao se sagnuti da mu kapa ne padnu u blato, pa je koračao ukočen kao kolac. Imala je duge rese od crne svile koje su Didaku padale po vratu. Jedine kretnje što ih je pravio bilo je nepotrebno okretanje glave lijevo – desno, pri čemu je osjećao kako mu hladna svila draška zatiljak i vrat. Bio je pun ponosa kao paun raširena repa.

– Sili se ti, sili! – rekao mu je jedan zavidan dječak. – Ako je tebi kapa obranila tur od miša, ti ne ćeš obraniti kapu od Nikolina tura.

– Ne smije on to učiniti s božićnom kapom – reče Didak.

– Svejedno je njemu, bila kapa božićna ili svagdanja. On svoje vjetrove ne može ispustiti ako u ruci nema dječju kapu.

Sutradan po Božići, na Svetog Stjepana, Didak se bio zagledao u točkove kočije kninskog načelnika, čiji su paoci bili lijepo izrezbareni, kad mu stric Nikola priđe s leđa, zgrabi velikom šakom kapu i zgužva njezine lijepe vitičaste šare na obrubu i jarkocrveni skerlet na dnu. Dječaci, koji su Nikolu vidjeli dok se prikradao, vrisnuše od radosti. Trebalo je nastupiti mirisanje kape, njezino bacanje na drvo i veselje za sve, osim za Didaka, dok je budu skidali.

Ali, nešto je Nikoli zasmetalo da kapu uzme i ponese. Kao da su rese, inače sasvim slobodne, najednom prirasle za ovratnik Didakova kaputića. Nikola je bio iznenađen, a Didak

sabran jer je napad očekivao. Potrčao je u stranu, istrgnuo svoju kapu iz Nikoline šake i, dok mu se ona neoskvrnjena klatila niz leđa, sagnuo se, uzeo kamen i pogodio Nikolu u goli gležanj. Pastir se mašio za udareno mjesto i iskrivio usta od boli. Didak je vratio kapu na glavu i niz ulicu otišao sam.

Prvi put otkako napuhuje dječje kape, ljudi se i djeca nisu smijali Nikolinoj šali nego njemu samu. Pitali su se kako je dječak uspio obraniti čast svoje božićne kape. Oni koji su bili bliže vidjeli su što kapi ne dopušta da se odlijepi od ovratnika, rekoše da je Didak ispod resa sa dvije crne pantljike vezao ovratnik i rub kape,. Pantljike se nisu mogle vidjeti jer ih je prekrivala svila u resama, crna kao što su i one bile.[496]

Crni ždrijebac

Priča o crnom ždrijepcu pripada skupini demonoloških predaja kojima su ljudi pokušavali objasniti za njih racionalno neobjašnjive događaje iz vlastite okoline. Ista predaja sadrži element često prisutan u demonološkim predajama, a to je crna životinja. U demonološkim se predajama često đavao ukazuje ljudima u obliku crne životinje, psa ili ovna najčešće, ali i drugih životinja. Analogno tome, na pojavu crnog ždrijepca koji izranja iz Crvenog jezera moglo bi se gledati kao na pojavu demonskog bića:

Od pamtivijeka se pričalo da na dnu Crvenog jezera[497] *živi gavran crni ždrijebac. U noćima bez mjesečine na obalu jezera dođe crna kobila i zarže. Voda uskljuća, crni ždrijebac*

[496] Isto, str. 241 – 243.

[497] O nastanku Crvenog jezera govori predaja o propasti Gavanovih dvora: *Bijo ti je u davna doba u Imockom, jedan bogati čovik zvan Gavan. Bijo je u liku čovika, a po duši Gavan. Ima je svega, samo duše nije ima. Para je ima da nije zna koliko, drža ga je u soban, na tavanu, ma svakudan. Čije brdo? Gavanovo! Čije polje? Gavanovo! Ima je i kmeta i slugu, ma ima je i sedamdeset i sedam čobana. I imaše i ženu i jedno muško dite, nejako. Žena je bila još gora od njega, jerbo biše još o'olija. Težake prezirala, a prosjake protravala s vrata. Prid njijovim je dvorin proliveno vele sirotinjski suza.*
Dodijaše i Bogu ti pusti uzdasi i suze. Jednon Isus-milosnoga bila. Dođe k'o prosjak, prid istočne dvore Gavanove. U dvorima bijaše samo žena, Gavan je bijo u drugim dvorima, brojio pare. Dođe Isus i pokuca sa svojin šćapićen njojzi na vrata, pa priupita: "Dajder štogod prosjaku, Bog ti da! Pogledaj na me, siromaja, nako te Bog pogleda! Utiši, gospodarice, gladne, utišijo tebe Bog!" Kad dodija Gavanovici, iziđe ona na vrata i reče prosijaku: "Biž' ća s moji vrata! Vi skitančine i linčine ne date mira ni meni ni mome ditetu."
"Daj zalogaj kruva, Bog ti da!" proslidi prosjak.
"Šta će meni Bog tvoj dok je meni Gavan moj!" kaza njemu oštrokondža. Al' da ga se otarasi, donese joj sluga iz kuće koru kruva, metne joj na papuču od noge i ona nabije nogon onaj kruv prosjaku prid nos, jerbo joj se činila sramota da mu dade rukan.
Prosjak jopet upita: "Daj mi, gazdarice, i jedan trs kupusa, kad ti ga je Bog da u vrtlu. Pomozi mi, nako te Bog dragi pomoga!"
Ona naredi slugi da odriže trs kupusa, ali oni trs što je uz put, što su se na nj ćukenja zapišala. Sluga ode i odriza zdravi trs, jerbo se Boga boja.

ispliva i opaše kobilu, a na proljeće se u nečijoj štali pojavi crno ždrijebe, kojemu se ne zna ni majka ni vlasnik. Svi su vranci u Imotskom polju izravni ili neizravni potomci pomamne kobile i crnog ždrijepca sa dna jezera.[498]

Zmijina moć

I u sljedećem slučaju riječ je o predaji s mitološkim karakteristikama. Sve religije judeo-kršćanske provenijencije zmiji pridaju izrazito negativne i, često, nadnaravne osobine i sposobnosti. Likovi Araličina romana susreću se s crnostrigom[499] čiji je poznatiji naziv

Prosjak šćapi i ode ća, al' prije toga reče slugi: "Noćas će biti svašta, ti se ničeg ne boj! Gromovi će pucat, zemlja će se trest, a jezera otvarat. Ali ništa od toga tebi ne će naškodit jerbo si pomoga čovika u nevolji!" Kad se prosjak oprostijo od sluge, obaša je sve Gavanove čobane i kmetove. Od svi 77 sluga samo dva imadoše dušu i srce i žrtvovaše ono svoje malo sirotinje za prosjaka. Isus ne tide uzet ništa od njizi, nego nestade, a uto se i smračilo. Tako Gavan ostade na konaku u zapadnin dvorima, a Gavanovica s ditetom u istočnin dvorima. Gavan nije ni gleda šta se dešava vanka. Crne se oblačine spušćale do zemlje, ne vidiš prst prid očima. Od Bijakove do Zavelina siva i grmi gromovi pozivlju Gavana zadnji put na obraćenje. Ali džabe, on viruje samo u pare. Pod zemljon se začu tutnjavina, zemlja se trese, al' Gavan jopet samo pare broji.
Potrese se zemlja dva puta, a treći put prosiče se zemlja. I dvori Gavanovi, i vas novac, i Gavan i sluge sve ode u crnu zemlju. Stvori se Crljeno Jezero. Kako su zidovi bili uokrug, nako je i jezero okruglo. Kad je lipo, vedro nebo i mirna voda, i dandanas moreš vidit obrise zidina dvorski. Te iste noći propuntali se i istočni dvori, skupa sa Gavanovicom.
Dok je ta stravota se tu zbivala, prosijak (Isus) se ukaza onome slugi i reče mu: "Uzmi tu zobnicu što visi o gredi, u njoj ti je vas najam. I odma biži, ovo će sve otići u propuntu. U elać! Ovo je prokleta kuća i prokleto misto!" Sluga, prije nego pođe, uzme ono nejako dite iz bešike, stavi ga u naručaj i ponese sa sobon, jer je njega najvolio od svega blaga Gavanova. Čin on izađe iz dvora, utonuše dvori i Gavanovica s njima skupa. Kako je sluga s diteton biža, nako se za njin otvarala zemlja i stvaralo jezero. Tako ti je nastalo Modro Jezero, zvano i Imocko i Gavanovo. Kako je sluga biža najprvo polju, pa onda na zapad, rođenoj kući (jerbo se u Kamenjaku rodija), tako ti je se i jezero propuntalo u duljinu, a ne uokruga.
Kad je doša u Proložac, začuje glas iz oblaka: "Baci dite ako misliš svoju glavu iznit!" Sluga se ustavi i baci dite. Kako ga baci nako se zemlja otvori i proguta dite. Iz te rastvorene zemlje udari velika voda. Tako ti nasta "Utopišće". Sluga se za ditetom raskaja, ne da mu se ni koraka naprid. Al' unda oćuti glas iz oblaka: "Biži dalje, ne žali diteta! Od zla roda nek' nije poroda!" Poviše Gospine crkve u Prološcu imaju dva okrugla jezerca. Zovu i Grbavčeva jezera. Tu su ti bila dva Gavanova guvna. Ispod Donji Vinjana imadu dvi bare, zovu i Krenice i Udovica. Tu se nisu otvorila jezera, al' su se otvorili virovi i voda mu podušila svu marvu iz torova. I Krenice i Udovica nesritna su i prokleta mista. Krenice provriju svake godine i unda čine šćetu jadnim ljudima. A Udovica je dosta žena u crno zavila. U Prološkom Blatu tri su jezera: Provalija, Krenica i Postranjsko jezero. Tu su ti isto bila guvna Gavanova i pojate. Te iste noći i to ti se sve propuntalo. Te strašne noći, sve što je Gavan ima, zemlja proguca i voda pokri, a pokriva i danas.
Pogini tada i 75 Gavanovi sluga, al' ji ne pokri voda. Samo se zemlja nad njima propuntala. Ta je manja kazna, prid Boga su manje krivi. Od svega blaga Gavanova ostadoše živi jedino kokoši i kokošinjac, između Modrog i Crljenog jezera. Pokrila je kupina, ma'ovina i bršljan te zidine, al' one su još uzgorite i ne daju se. Narod ji zove "Gavanov kokošinjac". (Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 449 – 451.; Usp. Dragić u Bjelanović, Živko; Pilić, Šime (ur.): *Legende o propasti Gavanovih dvora*, u: Zbornik Ivana Mimice: u povodu 70. rođendana, Školski vjesnik: Visoka učiteljska škola Split, Biblioteka Školskog vjesnika, Split, 2003., str. 69 – 82.)

[498] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 278.

[499] Usp. s mrežne stranice http://www.plantea.com.hr/ridovka/preuzeto 24. 6. 2017. u 14:23.

riđovka[500]. Jakov Grabovac ostaje oduzet zbog straha kada je na putu ugledao zmiju, a Andrija Dorotić[501] koji je bio uz njega priča o moći koju zmija posjeduje i kako svoje žrtve omamljuje i prije nego ih fizički napadne.

Ljutnja me skupo stajala. Putovali smo njegovo stazom, beskrajnom i pustom kao Sahara. Pred nama zasikta zmija. Dok je gmaz prelazio preko puta, dizao glavu i palucao jezikom, Dorotić me čvrsto držao za mišku, a ispred mojih očiju stavio dlan kad je vidio da se tresem od straha.

– *Crnostrig – rekao je čini se da nisi otporan na njegovu moć.*

– *Kakvu moć?*

Pričao mi je kako je prije nekoliko dana ugledao ptičicu da oblijeće oko grma mirte. Cijuče, slijeće na grančice, polijeće, ali ni da odleti ni da se na mirti smiri. Kao da je nevidljivim koncima vezana za taj grm. Priđe bliže i na samom vrhu, na grani koja se izdvojila od ostalih, ugleda crnostriga, ustuknu i osta promatrati igru smrti između ptice i zmije.[502]

Anđelko Badurina ističe kako kršćani zmiju identificiraju sa Sotonom[503] pa je njeno usmrćivanje, ako se pruži prilika, poželjno. Osim toga, zmija zbog svoje egzotike i otrovnosti u čovjeka izaziva strah i nepovjerenje. U skladu s tim Aralica u *Životu nastanjenom sjenama* kaže kako *biti u prilici da ubiješ zmiju a to ne učiniti, neoprostiv je propust*.[504] Jadranka Grbić navodi kako ljudi vjeruju da zmije imaju moć hipnotiziranja te svoj plijen hipnozom dovode k sebi. Zbog toga ih se mnogi boje. Grbić dodaje kako arheološki pronalasci na području jugoistočne Europe svjedoče o drevnoj prisutnosti simboličke predodžbe o zmijama. Lik zmije

[500] Riđovka (šarka, šargan, gad; Vipera berus), zmija iz porodice ljutica (Viperidae), duga 60 do 80 cm, a velike ženke dosegnu i 90 cm. (Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 339.

[501] Andrija Dorotić bio je franjevac, hrvatski političar, filozof i politički pisac rođen u Sumartinu na Braču 25. listopada 1761. u kojem je i umro 4. rujna 1837. Školovao se u Makarskoj i Ferrari, a kao profesor radio je na franjevačkim učilištima u Orvietu, Rimu, Perugi i Veneciji. Zauzimao se za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom nakon pada Mletačke Republike pa je zbog toga postao protivnik Francuza koji su preuzeli upravu nad Dalmacijom nakon Mlečana. U Dalmaciji je djelovao kao austrijski agent te je 1809. godine organizirao ustanke protiv Francuza. U to doba postao je ravnateljem glavnog ureda tajne državne policije u Zagrebu. Po povlačenju iz političkog života, preselio je u samostan u Sumartinu na Braču gdje je proveo posljednje dane života. Najvažnija tiskana djela su mu *Filozofski ogled o čovjeku* (1795.), *Proglašenje narodu dalmatinskomu* (1797.), *Kratko iskazanje jednoga dogadjaja, u komu se naša godine 1813. redovnik F. Andrija Dodotić* (1815.). (Brozović, Dalibor (ur.): Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2001., str. 223.)

[502] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 345 – 346.

[503] Badurina, Anđelko (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 592.

[504] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 119.

nalazio se na različitim predmetima materijalne kulture poput pastirskih štapova, čaša, preslica, oruđa, tkanine pa i na nadgrobnim spomenicima.[505]

5.1.4. Predaje iz romana *Asmodejev šal*

U romanu *Asmodejev šal* Aralica se odmiče od ratovanje i velikih geopolitičkih i nacionalnih tema koje su prevladavale u prva tri romana *morlačke tetralogije*. U središtu pažnje posljednjeg romana tetralogije odnos je između muškaraca i žena, posebice Niže Plavše koja se pokazuje više nego sposobnom nositi s muškarcima u onodobnom patrijarhalnom društvu. Odmak je to od pozicije majke, sestre ili vjerne ljube koju žena ima u svijetu patrijarhalne epike. Niža je prikazana kao žena od krvi i mesa sa svojim vrlinama i manama. Ona nije vjerna svome mužu, već njom vladaju nagoni kojima se nije sposobna oduprijeti i kojima se slobodno prepušta. Osim izražene putenosti, Niža je mudra i sposobna žena koja je savjetom pomogla mnogim susjedama s bračnim problemima. Zbog toga ju je susjeda Petruša prozvala mudricom[506], a susjedstvo je taj nadimak prihvatilo potaknuto dokazanom Nižinom mudrošću. Niža se u ophođenju s ljudima, posebno s Grabovcem, rado koristila poučnim pričama koje je čula od svećenika ili pročitala u nabožnoj literaturi koja je takvim pričama obilovala. Takve priče obično se zovu egzempl (lat. *exemplum* = primjer). Rudolf Strohal za egzempl navodi i nazive koje je pronašao u glagoljaškim knjigama *prilika* i *priča*. Strohal ističe kako glagoljaši nisu prvi koji su koristili takve priče u svojim propovijedima već su to vidjeli kod susjednih naroda, posebice Talijana od kojih su crpli svoju građu. On naglašava značaj egzempla za narodnu ili tradicionalnu književnost *jer su one postale narodnom svojinom, te mnoge još i danas živu u hrvatskom narodu kao narodne pripovijetke, dakako u nešto promijenjenom obliku*.[507] Bošković-Stulli kaže kako egzempl *nije bio posebna književna vrsta, nego je funkcijski pojam, određen svojom primjenom, kao „uzoran primjer ljudskih odlika i slabosti" (...), a u srednjovjekovnoj književnosti služio je egzempl poticanju pobožnosti*.[508] Njihov lak prijelaz u usmenu predaju Bošković-Stulli objašnjava formulacijom njihovih pisanih tekstova koji su bili uobličeni kao govorena propovijed.[509] I Aralica komentira prilike u trenutku kada

[505] Grbić u Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (ur.): *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 230 – 231.
[506] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 51.
[507] Strohal, Rudolf: *Prilike iz stare hrvatske glagolske knjige*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena knjiga XXI, 1917., JAZU, Zagreb, str. 239.
[508] Bošković-Stulli, Maja: *Priče i pričanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.a, str. 46.
[509] Isto, str. 48.

ih Niža i Grabovac razmjenjuju te komentira *Valjalo bi znati da je priča, ili „prilika“, kako su je učeni zvali, imala težinu norme tamo gdje moral nije bio drukčije normiran, pa ne znam koliko te „prilike“ bile umjetne tvorevine, s malo ili nimalo vjerojatnosti da su se stvarno mogle zbiti. Uostalom, vjerojatnost prilika nije se nikada provjeravala, glavno da je „prilika“ bila ilustrativna za moralno načelo koje je u sebi nosila i da je bila duhovita. Ubacivanje „prilika“ u razgovor bio je znak pučke otmjenosti i učenosti.*[510] Predaje s funkcijom egzempla ili prilike javljaju se u *Asmodejevu šalu* unutar propovijedi koje svećenici upućuju narodu, ali i u razgovoru kao znak pučke otmjenosti i učenosti, kako je Aralica istakao. U *Asmodejev šal* Aralica je inkorporirao predaje s eshatološkom, demonološkom, povijesnom, mitskom tematikom te jednu predaju koja pripada pričanjima iz života.

Predaje uklopljene u propovijedi

Svećenik u crkvi Svetog Ive u Podmilačju na misi je iskoristio priču o djevojci naizgled svetački primjerena života, ali oholoj u zadnjim trenutcima života, kako bi poučio narod o opasnosti od oholosti. Priča koju svećenik narodu govori u propovijedi ima karakteristike eshatološke predaje. *Eshatološke predaje govore i o pokojnicima koji su se ustajali iz groba jer nisu ispovjedili sve grijehe. Te bi se osobe prikazivale samo svojim ukućanima i čim bi kazale neispovjeđeni grijeh, zauvijek bi nestajale.*[511] Te se predaje uglavnom kazuju kao memorati. Međutim, predaja koju ćemo navesti nije memorat. U predaji o oholoj djevojci iznimno je jak didaktični ton, što nije čudno budući da je priča uklopljena u propovijed.

Isti taj svećenik, koji ju je podučavao Bernardovoj mudrosti, jednom je s propovjedaonice Svetog Ive u Podmilačju, poučavajući djevojke da svugdje budu ponizne, skromne, skrušene i neupadljivo odjevene, pričao kako je u nekom afričkom gradu, u prvim stoljećima kršćanstva, živjela djevojka uzorna ponašanja, koja naglo oboli i pade na samrtničku postelju. Čuvši za bolest najčistije vjernice u svom stadu, biskup dođe da je on osobno ispovjedi. Nakon pričesti, nad njezinom posteljom, reče okupljenim susjedima i ukućanima da bi dan smrti ove djevojke trebalo svetkovati, jer je svetački živjela. Djevojka umre i nakon tri dana javi se u snu svojoj majci. Reče da nije u raju, kako je očekivala, već usred vatre paklene i sumpornih para, samo zato što je, u trenutku kad je biskup rekao da bi

[510] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 102 – 103.
[511] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 427.

dan njezine smrti trebalo svetkovati, osjetila u duši neizmjeran ponos što je bolja od drugih ljudi i što joj pripada izvrština.[512]

Slična je priča o ženi kojoj je svećenik na bogato urešenoj odjeći ugledao male vragove kako plešu i vesele se zato što su zadobili njezinu dušu. Ta predaja ima demonološke elemente budući da se javljaju vragovi koje svećenik tjera od žene. Kao i u prethodnoj predaji, jak je moralno – didaktični ton:

Jedan svećenik, stojeći na crkvenim vratima, dok je narod dolazio u crkvu, ugleda kako prema njemu ide žena odjevena u haljine pune šare, bogate i vezom i tkanjem, i krojem i nakitom. Nosila je tu hrpu veselih krpa, koja je oko nje plesala i šuštala, i bila svjesna da ni mimo koga ne će proći nezapažena. Njezina duga haljina vukla se otraga po kamenim pločama. Upravo na tim skutima svećenik ugleda mnoštvo malih vragova kako se igraju, smiju i plješću ručicama vičući:

– Dobili smo je dobili!

Vidjevši to čudo, svećenik zakune vragove neka ne bježe sa skuta ženine haljine, uđe u crkvu i pozove narod da sam vidi što ta lijepa žena nosi na svojim suknjama. Žena se grdno posrami, vrati se kući, zbaci sa sebe raskošne haljine i odjene skromne, pa je u crkvi svi dočekaše raskriljenih ruku… Pouka je jasna: ako ne želiš da hrpa malih vragova plešu po tvojim suknjama i viču uglas kako su tvoju oholu dušu dobili da je peku na paklenoj vatri, odijevaj se neupadljivo i odbaci od sebe obijest i bahatost![513]

Kunigunda i Teobald

Niža priča svom suprugu Anđelku Plavši kojega pokušava uvjeriti u važnost svoga zavjeta priču koja ima didaktičke karakteristike slične prethodnim dvjema predajama. Ova priča govori o dvoje mladih iz plemićkih obitelji, Kunigundi kćeri francuskog kralja Ludovik i Teobaldu gospodaru Saske. Priča ima funkciju egezmpla s povijesnom tematikom, a u prvom planu je primjer neporočnih života i žrtve dvoje zaljubljenih ljudi:

Lijepa kći francuskog kralja Ludovika, djevojka svetog života po imenu Kunigunda, u sedamnaestoj godini, puna mladenačke vatre, udade se za isto tako mlada i lijepa kralja

[512] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 25 – 26.
[513] Isto, str. 27 – 28.

Teobalda, gospodara Saske. Jednom, tri mjeseca prije vjenčanja, u njihovim nevinim razgovorima povede se riječ o strahotama koje se događaju među kraljevskim potomcima koji se, i pokraj živa oca, glože za vlast, a nakon kraljeve smrti, međusobno pokolju. Vrijeme Kunigunde i Teobalda obilovalo je takvim slučajevima kao ni jedno drugo, iako takve sukobe u izobilju poznaje i najnovije doba. U to se vrijeme jedan od bizantskih careva, da mu ne spominjemo nesretno ime, da okruniti nasred Hipodroma tako da je sa dvije noge ugazio na vratove dvojice mrtve braće, dok mu je patrijarh stavljao dijamantnu krunu na glavu a svjetina klicala „Živio!" U svojoj nevinosti i naivnosti Kunigunda i Teobald zaključiše da su tom zlu krivi otac i majka, kraljevski par, što su imali takve potomke. Jer, kad su unaprijed znali da će se međusobno potirati kao najgori dušmani i u tom potiranju za sobom u smrt i zločin povući na tisuće drugih ljudi, zašto su rađali bratu tobožnju sestru a sestri tobožnjeg brata?

Kad su se vjenčali, legli u bračnu postelju i došli u priliku da i sami kao kraljevski par rađaju bratoubojice, sjete se svoga razgovora i zaključe da takvo zlo ne će učiniti ni sebi ni drugima. Polože oboje zavjet da će do smrti živjeti u čistoći. A da bi se othrvali požudi, jer su se međusobno silno privlačili, nisu u postelju smjeli leći goli. Lijegali su u posebno krojenoj odjeći. U nju bi ih sluge uvečer odjenule i zakopčale remenjem tako da nigdje ne ostane ni najmanji prorez. Bez pomoći slugu, oni sami tijekom noći, a sluge su se pojavljivale tek ujutro, nisu se mogli svući. Nije im bilo lako svu noć obuzdavati strast, ljubav, pohotu, ali su voljeli i to nego da na svijet donose razbojnike. Na taj način nisu bogzna koliko umanjili krdo krvožednih pretendenata u jagmi za vladarske stolice i mjesta blizu prijestolja, bili krvni srodnici ili od drugog roda i imena, ali su uspješno obdržali svoju nedužnost u sveopćem klanju i svoju tjelesnu čistoću sve do kasne dobi, kad im posebna odjeća za noć nije više ni trebala, kad su je odijevali samo iz navike i ponosa što su u njoj izdržali tolike noći.[514]

Zlatan savjet

Sljedeća priča, o savjetu koji je Niža dala susjedi Katuni koju je zbog ljubomore zlostavljao muž u svojem pijanstvu i za koji se ubrzo čulo na sve stane, pripada skupini pričanja iz života. Nižin savjet omogućio je Katuni da svoga muža Dokišu na brz i jednostavan način nauči pameti. Iskoristivši njegovo alkoholizirano stanje navela ga je provokacijama da dokaže svoju muškost tako što će umočiti svoju ruku u vrelu vodu. Ta ga je kušnja brzo otrijeznila i privela zdravom razumu:

[514] Isto, str. 41 – 42.

I dade ženi zlatan savjet. Još dok joj ga je davala, čulo se za nj u gradu. Katuna se za to pobrinula. A Katuni je pomogao blijesak i zvek što ga zlatni savjeti imaju kao i zlatni novac.

Kad je Dokiša sutradan ponovno stao progoniti svoju Katunu, ona mu se zakle najmilijim, bogom i mlijekom majčinim, da nije ničija nego njegova. Ako on na to pristaje, ona je spremna podvrći se ispitu, čestom među poštenim ljudima, kad se provjerava tko govori istinu, a tko laže. Što god on odabere, vatru ili vrelu vodu, njoj je svejedno. Ona će u vatri i vodi dokazati da su ispod njezine suknje samo njezine dvije noge.

– Ako si čovjek od riječi, i ako si muškarac, prepusti i ti svoju desnicu kušnji. Ako si muškarac, kažem! – I tu ga je u srce taknula, jer je Dokiša, osobito napit, do svoje časti i muškosti držao isto toliko koliko i umirovljen pukovnik do svog čina i ordenja.

Dogovoriše se da kušnja bude u vreloj vodi.

– Muško si – podjari ga Katuna opet – umoči prvi, i to obje odjednom!

Pijani Dokiša, jedva shvaćajući što čini, naže se nad lonac i turi ruku u vrelu vodu. Sreća, samo prste do drugog članka. Vrisnuo je i zakolutao očima koje je onako pijan držao poluzatvorene.

– Koliko sad nogu vidiš ispod moje suknje? – upitala ga je Katuna.

Očekivala je odgovor s velikom neizvjesnošću. Od tog je odgovora ovisilo hoće li ubuduće misliti da Niža mnogo zna o čovjeku i ženi ili da se samo pravi da zna.

– Samo dvije – reče Dokiša previjajući se od boli.

– Eto – rekla mu je Katuna – one druge dvije nestale su kud i pijanstvo iz tvoje glave. Više ne pij, pa ispod ženine suknje ne ćeš vidjeti noge njezinih ljubavnika.[515]

Žrtva za ljubav

Predaja o engleskom kralju Robertu koji je ratujući u Siriji ranjen u ruku otrovnom strijelom i njegovoj supruzi koja je žrtvovala svoj život kako bi spasila njegov dirljiva je priča o ljubavi i požrtvovnosti s elementima povijesne predaje. Međutim, iako sadrži elemente povijesne predaje, sama predaja povijesno nije točna. Uvidom u popis engleskih monarha od vremena Vilima Osvajača do današnjih dana vidljivo je da engleskim kraljevstvom nikada nije vladao kralj imenom Robert.[516] Tu predaju priča Niža svom suprugu u trenutku kada je on zatvoren, a nju opsjeda mladi Tahir-beg Kopčić koji nudi da će joj pustiti muža ako mu ona

[515] Isto, str. 48 – 49.
[516] Usp. S mrežne stranice http://www.historic-uk.com/HistoryUK/KingsQueensofBritain/ preuzeto 12. 12. 2017. u 11:01; s mrežne stranice https://www.britroyals.com/timeline.asp preuzeto 12. 12. 2017. u 11:02.

dozvoli da s njom provede jednu noć. Supružnici se odlučuju na otpor, a Niža mužu demonstrira svoju spremnost na žrtvu pričom koju je u djetinjstvu čula od svećenika kao primjer poduci da je ženina dužnost žrtvovati se za dobro svoga muža.

Kralj engleski Robert sretno je ratovao u Siriji dok ga u jednom boju strijela ne rani u ruku. Rana nije bila velika ali je bila od otrovne strijele. Liječnici nisu nalazili lijeka smrtno ranjenom kralju nego da mu tko ustima i jezikom usiše otrov iz rane. Našlo se onih koji bi ovo učinili, ali kralj ne dade.

- Neka sam kralj – kazao je – i ja sam smrtan kao i ostali ljudi, pa ne ću da zbog mene drugi umiru.

Razlog koje je vrijedio za sve iz kraljeve pratnje, nije vrijedio za njegovu ženu. Ona obnoć, dok je kralj spavao, uđe nečujno pod njegov šator, odriješi zavoj na rani i iz nje isisa otrov.

- Kralj ozdravi, a kraljica umre.

- Od otrova?

- Ne! Kraljica je umrla od ljubavi.[517]

Cijena besmrtnosti

O Silvestru Andabaki iz Kune na poluotoku Pelješcu i njegovoj besmrtnosti Grabovcu je u djetinjstvu pričao djed Matija, a u *Asmodejevu šalu* Aralica je priču o besmrtniku uključio u Martinov san o paklu kojim vlada demon Asmodej. Ta priča ima razvijenu fabulu s elementima bajke[518] i mitološke predaje. Motiv čudesne trave mjesečine koju je moguće pronaći na Mjesečevu otoku u rijeci koja je vlastito ime otplavila u more bajkovit je. Ivan Lozica kaže kako se u *dalmatinskim pričama zrcali sredozemni ambijent i čudesni svijet ribara i pomoraca.*[519]

Priča o Silvestru Andabaki ima neke od navedenih karakteristika, lokacija Mjesečeva otoka i rijeke jest nepoznata i bajkovita, učinak mjesečeve trave fantastičan, ali mjesto radnje

[517] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 82 – 83.
[518] *Bajka je najdulja usmeno-prozna vrsta. Ona je ageografična i ahistorična te se u njezinom izučavanju koristi monogenetski pristup. Genus specificum bajke je fantastično ili čudesno. Čudesno u bajkama sudjeluje i rješava nerješivo. Dobro uvijek pobjeđuje zlo.* (Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 145.)
[519] Lozica u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 245.

većim je dijelom priče smješteno u Kunu na Pelješcu u kojoj je Silvestar živio. Priča prikazuje čudesni svijet ribara i pomoraca. Međutim, prvenstveni cilj te priče je, kao i uvijek kod Aralice, didaktički. Uza sve navedeno, priča na svom početku svjedoči o upotrebi bilja u narodnoj medicini o kojoj će više biti rečeno kasnije:

Za svaku bolest postoji trava kojom se liječi.

Listom kužnjaka izliječit ćeš astmu.

Korijen paprati dobar je za istjerivanje trakavice i iskorjenjivanje metilja u ovcama.

Rujevinom ćeš zaustaviti proljev, a trpucem krv.

Sve se to lako nađe kad znaš biljku i tlo na kakvom raste, ali nije lako naći mjesečinu travu koja liječi od svih bolesti.

Od svih! I od smrti same!

Malo ih je koji su je pronašli, malo ih je koji su to ozbiljno i pokušali. Sama pomisao da je moguće krenuti u potragu za travom mjesečinom, ako se začela i u glavi dotad zdrava čovjeka, znak je da se u njega ludilo dobrano razvilo.

Kažu da trava mjesečina raste na Mjesečevu otoku, usred rijeke koja je, da zamrsi pute do sebe, vlastito ime otplavila u more. Tko to ime misli naći, mora ga potražiti u oceanima. Otud vjerovanje da se besmrtnost može naći na morskim bespućima, tamo kuda još nitko nije plovio.

Na ime te rijeke slučajno je nabasao Silvestar Andabaka iz Kune. Silvestar je bio moreplovac i trgovac začinima, običan čovjek, na besmrtnost nikad nije mislio. Ali, kad je ime rijeke imao u rukama i kad je saznao da bi vječno mogao živjeti pronađe li travu mjesečinu, polakomi se za dugim životom kao što bi se i većina ljudi polakomila.

Krene tamo i nasred rijeke, čije se ime ni sad ne zna, pronađe Mjesečev otok.

Da je otok, nije! Ali nije ni da nije otok! Nešto slično Mjesečevu odrazu kad padne u rijeku: žuti se, svijetli i pliva. Silvestar sagradi čun od trske, dođe u blizinu koluta koji pluta i ugleda na njemu travu mjesečinu. sva žuta, mesnatih listića, tek procvjetala. Nabra je i najede se.

Kao da se pjene najeo, ništa u želudcu nije osjetio.

Otada nije ni od čega bolovao. Ma ni od prehlade! Kad bi se porezao, krv bi se pokazala, ali ne bi istjecala. Bilo je dovoljno da se sljube rasječeni dijelovi tijela, pa da rana učas zacijeli, ne ostavljajući za sobom ni brazgotinu.

Sudeći po tome, Silvestar je bio i neranjiv.

Ali, trava mjesečina nije mogla spriječiti starenje. Nije mogla zaustaviti život u dobi kad ju je besmrtnik pojeo, pa je čovjek iz Kune stario kao i ostali ljudi.

Kažu da protiv starenja nema lijeka. Tako mora biti: ako postojiš, ujedno i stariš, ma koliko duboku starost doživio. Da nije tako, mnogi ljudi ne bi čeznuli za besmrtnošću nego za mladošću koja bi trajala od rođenja do smrti. Zar je zbilja starenje gore od smrti kad mu ljudi pretpostavljaju smrt?

Sve je s Andabakom bilo dobro dok je živio redovni ljudski vijek. Starost je dolazila i sve što starost donosi. I u starosti je bio zdrav, pa se nije bojao nemoći i otupjelosti. Ali, kad je počeo živjeti drugu turu života, dakako, i dalje čelična zdravlja, sve se stubokom promijenilo. Doduše, život je i u drugoj turi počinjao od početka i nastavljao se do starosti, ali se nije počinjalo od djetinjstva nego od starosti dosegnut na kraju prve ture prema starosti na kraju druge, koja je dva puta veća od početne. Prema tome, život se nije obnavljao nego se živjelo u slojevima: jedan se ljudski vijek nadovezivao na drugi i tako unedogled. Točno po izreci sadržanoj u žalopojci starih ljudi: „Ne valja, sinko, da se vijek na vijek nastavi."

Kad bi mu umro tko od roda, tko od unuka i praunuka, tko u drugom i devetom koljenu, za kim se žali, ne bi osjećao jednostruku žalost kao u redovitom životu, nego dvostruku u drugoj turi življenja, trostruku u trećoj, i tako dalje. U darovanim životima i sve se ostalo umnažalo, sve što pripada starosti.

A što bi joj više pripadalo od tuge! Život je prolazio za životom, tuga se, kao slojevi pepela od vatara koje su stoljećima izgarale, slagala jedna svrh druge, a Silvestrovi su se potomci širili i u Kuni i u drugim mjestima poluotoka Pelješca.

Na pitanje jednog radoznalca što mu je najteže u drugoj starosti, koju samo neupućeni zovu besmrtnost, Silvestar je odgovorio:

- Za sebe sama više se ne brinem, svu sam svoju brigu prenio na potomke. A njih kose bolesti, godine, nerodice, ratovi i međusobna trvenja. Nedaće i smrt ničim se ne daju zaustaviti. U svom prvom, redovitom životu živio sam samo svoje nevolje i nevolje svoje troje djece. A sad, višestruko jače, živim nesreće tisuće svojih potomaka.

Na pitanje bi li želio smrt, Silvestar odgovori:

- Kako je ne bih želio! Zar radi umnažanja nesreća vrijedi živjeti?

A on je, osim brige za potomke, imao i drugih nedaća, onih koje su mu pričinjali baš potomci za kojima je toliko tugovao. Govorio je:

- Nijedan se živ stvor ne raduje starosti osim mrava. Jedini mrav pod starost dobije krila, poleti i nestane.

Dodao je ogorčeno kako bi i najtežu smrt prihvatio kao iskupljenje da to nije iskusio.

Čovjek i u jednokratnoj starosti postaje suvišan. Njegovo mišljenje drže zastarjelim, njegova je mladost i iskustvo bez značenja, njegova je poduzetnost istrošena i zahrđala, njegovi su ideali ocvali i postali smiješni, njegove su pouke sablažnjive a vrijeme otkuda dolazi i gdje je pokupio sve te starudije vrijeme je mraka i neznanja. Kad je tako u jednokratnom življenju, kako je tek u višekratnom!

Zato Andabaki treba vjerovati da je od voljenih postao prezren, a što je najgore, da se osjetio prazan. Sve što je bilo postojano u tom smjelom moreplovcu, mužu, ocu i domaćinu, rastočilo je vrijeme i raznio prijezir. Nije ostalo ništa neraskomadano i nepogaženo.

Kamo sreće da nikad nije pronašao rijeku koja je svoje ime otplavila u more! Proživio bi jedan život, u tom životu jedno tugovanje i jedan prijezir, a ne bi sve umnažao iz života u život.

Uzeo je lađu, malu, s jednim jedrom, bez brige da li će ga valovi potopiti, i krenuo prema dalekim morima da ponovno nađe ime bezimene rijeke. Naime, vjerovalo se da besmrtnik koji se nasiti života i poželi umrijeti, nema drugog načina da postane ponovno smrtan nego tako da još jednom ode na pučinu, nađe otplavljeno ime rijeke i dođe u blizinu otoka na kojem raste trava mjesečina, Ali, zaboga, neka travu ne jede, postat će još besmrtniji! Neka otok, manji od pogače, okrene naopačke i ovoga puta jede korijen koji se vlaknasto pruža sve do riječnog mulja. Taj će ga korijen odvesti u dužu vječnost nego što je besmrtnost, vječnost bez žalosti za svojim rodom i daleku od njihova prijezira. Dapače, tek tamo steći će njihovo poštovanje na zemlji.

Ne zna se je li Silvestar Andabaka ponovno našao ime rijeke i travu mjesečinu. Vjerojatno jest. Da nije, vratio bi se u Kunu. Vidjeli bi ga, ili bar čuli za njega.[520]

Cijena svekolikog znanja

U svom snu o paklu Martin susreće i Perišu Bjondića, također lika iz djedovih priča. Priča o Bjondiću i njegovoj potrazi za biljkom koja pronalazaču daje svekoliko znanje slična je prethodno navedenoj priči o Silvestru Andabaki. Kao i u toj priči, biljka se nalazi na nepoznatom mjestu. Ovaj put *u planini, čije su ime popili vjetrovi.*[521] Kako bi biljka bila djelotvorna potrebno ju je naći u Ivanjskoj noći pri svjetlu krijesnica. Perišu Bjondića u potragu za biljkom natjerala je nevolja. Aralica njegovu nevolju opisuje konstrukcijom koja je oblikom

[520] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 131 – 134.
[521] Isto, str. 135.

bliska kletvi: (…) *da je bio pritisnut neviđenim strepnjama i još gorim nevoljama, da su mu ukućani umirali, da mu je blago crkavalo, da mu se krave nisu telile ni koze bliznile* (…).[522]

Potraga za apsolutnim znanjem završava kao i potraga za besmrtnošću plaćanjem teške cijene. Misao koja se provlači kroz priču o stjecanju apsolutnog znanja Aralica sumira u rečenici *premalo je znanja malo, a previše mnogo*[523], naglašavajući da je sve što je pretjerano loše za čovjeka:

Kažu – a što ljudi govore, ili je bilo, ili će biti – da u planini, čije su ime popili vjetrovi, raste trava bez korijena. Na njoj je pet listova čije je lice naličje, a naličje lice, i čiji cvijet nema latica kao drugi cvjetovi, već je u obliku vodoskoka sazdan od svjetla i kapljica. Tko tu biljku prema svjetlu dviju krijesnica nađe na Ivanjsku noć i s nje ubere plod, u tom će plodu naći svekoliko znanje ovoga svijeta. Znat će sve što drugi ljudi znaju i misle, iz očiju ljudi čitat će njihove namjere, znat će sve što se gdje dogodilo, izgubit će strah i dobit će neviđen dar govora.

Did Matija čuo je za Perišu Bjondića iz Kleka da je bio pritisnut neviđenim strepnjama i još gorim nevoljama, da su mu ukućani umirali, da mu je blago crkavalo, da mu se krave nisu telile ni koze bliznile, da je išao selom i prijetio kako će doznati tko mu na stoku baca čine, tko ga potkrada i tko proklinje. On će, prijetio je, s krivcima na srijedu, pa nek im sude Bog i ljudi!

Nitko njegove prijetnje nije držao ozbiljnima, ni njegovi prijatelji kojih se prijetnje nisu ni ticale, ni njegovi neprijatelji koji su imali razloga za bojazan da će biti optuženi. Nisu vjerovali da će on ikad otkriti njihove skrivene misli i nedjela počinjena bez svjedoka.

Na Ivanjsku noć, sa dvije krijesnice u rukama, pođe Periša da potraži planinu kojoj su vjetrovi popili ime, i u njoj biljku bez korijena.

Vratio se nakon desetak dana. Sjedi, bulji preda se i mrmlja.

Znalo se: tko pođe tražiti sjeme sveznanja, ili će ga naći, ili će poludjeti. Zastrašivalo je ljude što su svi koji su prije Periše išli u potragu, ili poludjeli, ili se unesrećili. Kakvo ćeš onda dobro očekivati od promjene u ponašanju s kojom se Periša vratio iz planine?

Kad se gotovo pouzdano mislilo da je Periša svoju istraživačku avanturu platio gubitkom uma, on se prenu iz obamrlosti i izjavi da je našao sjeme mudrosti i pojeo ga. Opojnost ga je držala do ulaska Sunca u znak Jarca, a sada mu je glava bistra.

Sve zna i može početi.

Susretao bi ljude i u lice im pred svjedocima govorio kakve im sve prljave misli ispunjavaju glavu, i koja su ružna nedjela počinili.

[522] Isto, str. 135.
[523] Isto, str. 137.

Primjerice, susretne susjeda i kaže mu: „Ovakav si i onakav, ovomu si ukrao ovo, onomu no, s ovom si ženom spavao, s onom namjeravaš leći!“

Napadnuti bi se branio da ne namjerava i nije. Prijetio je da će Perišu po gubici, kolcem preko leđa, i kako to već ide.

Periša je bio neumoran. Obilazio je sela, čitao skrivene misli, iskvarene karaktere i zanijekana zlodjela. Sve što je čitao, smrdjelo je od gadosti. Činilo se da su svi ljudi zakrinkani lopovi, prevratnici, kriminalci, razvratnici, snovači zlodjela, ubojice, najpodlija pasmina koja luta ovom zemljom, lažni sveci, bogohulnici, vampiri koji drugima piju krv i hrane se tuđom i svojom nesrećom. Da ne budu izloženi tom poraznom čitanju, da ne bi digli ruku na njega i postali zaista to čime ih drži, ljudi su bježali pred Perišom kad ih je htio sustići, i zaobilazili ga kad bi im dolazio u susret.

Što nego da ga proglase ludim?

Nije on našao nikakvu mudrost. Skrenuo je pameću, pogubio je mjere i obzire i sada javno govori o čovjeku ono što je godinama o njemu krišom slušao. Nije nikakva vrhunaravna moć sitnu pojedinost, nesmotrenu riječ i brzopleto djelo preuveličati, pa gladno slušateljstvo, koje i ne zna i ne želi preuveličano svesti na pravu mjeru, uvjeriti da je takvo čitanje vjerodostojno.

Prijetnja, izricana tako često, kako će mu odrezati jezik, bila bi i prije ostvarena da su Perišina čitanja imala veće posljedice od stida i uznemiravanja, da ih je sud slušao ili ljudi na osnovi njih poduzimali neke korake.

Ali, kad su neka Perišina čitanja postala dio javnog mijenja, recimo da taj i taj spava s tom i tom ženom, što je selo i dotad znalo ali o tome nije govorilo javno, našli su se oni što su prijetnju o odsijecanju jezika i ostvarili.

Bili su obzirni prema čovjeku koji je vidio planinu čije su ime popili vjetrovi, pa su mu odrezali tek vršak. Jesti je mogao, ali govoriti razgovjetno nije.

Ipak, čitati nije prestajao.

Trčao bi za ljudima, trljao i pjenio od bijesa, ali, kako se nije razabiralo što govori, ljudi mu se nisu sklanjali s puta, štaviše, rado su se s njim susretali, podbadali ga i smijali se njegovu bjesomučnom čitanju koje više nitko nije razumio.

Govorilo se da njegov primjer pokazuje ono što ljudi odavno znaju: premalo je znanja malo, a previše mnogo.[524]

[524] Isto, str. 135 – 137.

Oholi kralj Karlo V.

Priču o kralju Karlu V. Martinu u snu priča demon Asmodej kako bi mu objasnio kakve ga paklene muke čekaju nakon smrti. Asmodej ističe kako ta priča nije njegova umotvorina već ju je preuzeo iz knjige *Stazica duhovna* fra Bone Mlinara. Riječ je o egzemplu koji je osuda ljudske i vladarske oholosti. Priča ima elemente povijesne predaje, ali i duboku simboliku koja se očituje u latinskoj izreci: *Memento mori*. Kralj je zbog svog straha od smrti, koja je bila jedina stvar koju nije mogao nadvladati svojom silom, prkosio grobu i obeščašćivao ga. Usprkos moći kojom je kralj raspolagao, dočekala ga je smrt koja čeka sve i vratio se u prah iz kojega je nastao.

- Dakle, bio kralj Karlo – priča Bono Mlinar – peti toga imena koji je vladao tim narodom. Da bi se stalno podsjećao tko je i što je, šaka zemljina praha, dao je da mu se od crnog mramora napravi grobnica. Kamo god bi išao, na vojni pohod ili u posjet drugom kralju, za njim su volovi, upregnuti u dvoja kola, vukli mramorne ploče i pragove. Dok bi logorovao i usput odsjedao u kakvu svratištu, zapovjedio bi da se pred njegovim privremenim ratnim stanom iskopa rupa i nad njom podigne grobnica. Ujutro, kad bi se probudio, umio i protegnuo, išetao bi kraljevskim korakom, prišao grobnici i neko vrijeme šutke, kao da se moli, gledao u nju. Bono kaže da bi kralj nakon dugog snatrenja nad svojom vječnom kućom, rekao: „Što vrijedi što čovjek ima mnogo kad će mu ovako malo biti dosta!“

- Ti si Asmodej, ti si premudar i vidovit, ti bi morao znati da je taj drukčije govorio – promucao je Marin šaptom.

Razumije se da znam. Ohol i krvoždan, taj Karlo, peti kralj toga imena, osvajao je tuđe zemlje i gradove ne navješćujući ratove, pa su susjedi strepjeli od njega i kad su se s njim ljubili. Uživao je u svemu u čemu se moglo uživati: u ljubavi, u nasilju, u jelu i piću, u avanturama, a nadasve u vladanju nad ljudima. Svakog bi jutra nad svojim grobom rekao: „Ma je li moguće da ću ja, koji mogu što hoću, jednom stati i zauvijek ostati u ovom malom mramornom okviru?“ Pričekao bi ne će li mu tko odgovoriti i, kako ne bi čuo nikoga da štogod kaže na njegovo čuđenje, pljunuo bi na grob govoreći: „Nemoguće!“... Taj grob nije sa sobom nosao da se nad njim skruši, kako Bono Mlinar priča, nego da ne njega pljune, da ga prezre, da od sebe odagna strah. Mislio je, ako postoji nešto upereno protiv njega, a grob je bez dvojbe njegov dušmanin, postoji samo zato što ga nije prezreo i obezvrijedio. Sljedbeno tome, grob je pokušao prezreti tako da ga pretvori u bagatelu kakva je pljuvačnica.

- Nije uspio, siromah – zavapio je Martin Grabovac. – Prije boja u logoru kod Wormsa njegovi su mu doglavnici, koji nisu više mogli trpjeti nasilje, odsjekli glavu dok je uzjahivao konja služeći se grobnicom kao biljegom za uzjahivanje. Glava mu je s visine, u luku kao jedan od njegovih ispljuvaka, pala u otvor grobnice i tamo, kad se svrh nje stropoštalo tijelo zauvijek ostala.[525]

5.2. Legende

Kao književna vrsta legenda je, kako je u radu prethodno spomenuto, usmena priča vjerskoga karaktera, a njeni su protagonisti Isus Krist, Djevica Marija, sveci, svetice, mučenici, mučenice i drugi iznimni ljudi. Legenda je bliska hagiografijama koje govore o životima svetaca. No, ono što legendu dijeli od drugih vrsta čudo je koje ispravlja nepravde, nagrađuje dobro i kažnjava zlo. Čudesa se u legendama događaju Božjom voljom i posredstvom svetaca.[526] Bošković-Stulli kaže kako govoreći o životima svetaca i čudesima legenda ne izaziva strah, već vjeru u istinitost njihovih čuda.[527] Prema Botici, legenda je usko vezana za predajni žanr, ali se u hrvatskoj tradiciji javlja i kao samostalna vrsta. *No legenda (i legendarno) se razlikuje od tipične predajne strukture jer je najčešće religijske motivike ili nosi neke nejasne i povijesne, pojedinačne i kolektivne asocijacije, a odlikuje se iznimno brojnim fantastičnim elementima. Po tome je legenda učinila stanovit otklon od žanra predaje jer se fantastično uglavnom ne može provjeriti na nekome stvarnom objektu, slično kao ni mitem, i prima se s manjim vjerovanjem u ono o čemu se govori.*[528] Legende, ističe Botica, nisu obilježene mjesnim kontekstom kao predaje, ali i one tematiziraju najdublju starinu te se mijenjaju sukladno potrebama zajednice. Njihove teme često su *idejne, religijske i filozofske*,[529] a legende često imaju utilitarnu svrhu pa se upotrebljavaju u odgojne i obrazovne svrhe, primjerice u homilijama gdje na primjeru života svetaca i njihovim čudesima svećenici pokušavaju usmjeriti puk ka poželjnom načinu življenja. Čubelić kaže kako ih to razlikuje od bajki jer: *U bajkama,*

[525] Isto, str. 153 – 154.
[526] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a., str 34.
[527] Bošković-Stulli, Maja: *Narodne pripovijetke*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 12.; Usp. Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 447.
[528] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 446.
[529] Isto, str. 447.

nasuprot, ne dolazi u prvi plan didaktički momenat (kao u legendama), nego pripovijedanje i umjetnička radost.[530]

Hrvatske legende najčešće pripovijedaju o oholom Gavanu i propasti njegovih dvora, o Isusu Kristu i svetom Petru kad su hodali po zemlji, o svetom Juri, o čudotvornim grobovima mučenika i mučenica, čudotvornim svetim slikama, kipovima, križevima, crkvama.[531]

Legende u romanu *Put bez sna*

Legende iz romana *Put bez sna* tematski su vezane uz aktere seobe ramskoga puka u Dalmaciju iz 1687. godine. U njima se u prvom planu nalaze fra Pavao Vučković i fra Stjepan Matić kojima su pripisane čudesne karakteristike i djela.

Antonio Zeno je u *Putu bez sna* pokušavao saznati što više o ljudima s kojima je surađivao pa su mu doušnici javili i što se u narodu priča o fra Pavlu Vučkoviću.

Kad fratri bacaju kamena s ramena, Vučković je ili najbolji ili među najboljima. Matić mu priđe i pred svima kaže: Pavle, sinko, ja se zbog tebe mnogo stidim. Evo pričice iz koje potječe ta izreka:

Stari svećenik reče svom mlađem drugu s kojim je dijelio pustinjsku pećinu:

„Vjeruj mi, sinko, ja se zbog tebe mnogo stidim. Budući si ostavio svijet i došao u pustinju vršiti pokoru, nisi morao ugojiti svoje tijelo. Zar ne znaš da je poniznost s mršavim tijelom i blijedim obrazom nakit jednom pokorniku?“[532]

U navedenom primjeru stariji svećenik poučava mlađega čime se pokornik treba ponositi. Tako i Stjepan Matić kudi mlađeg Vučkovića zbog isticanja kvaliteta koje su svećeniku nepotrebne. Navedena kratka priča legenda je s funkcijom egzempla.

Sljedeća legenda govori o događaju iz Vučkovićeva života i obiluje elementima čudesnoga koji su znak prepoznavanja legende. Pavao Vučković, kao cijenjen i nadaleko poznat franjevac, bio je motiv u mnogim narodnim pričama inkorporiranim u Araličinu naraciju. Svojom pozicijom vođe i borca za prava svoga naroda te žrtvom za njegovu sreću postao je

[530] Čubelić, Tvrtko: *Narodne pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb, 1963., str. 27.
[531] Dragić, Marko: *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*, Titius, br. 1, god. 1, 2008.c, Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 180.
[532] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 129.

omiljen pa su o njemu i oko njega nicale različite priče koje su dobar glas o njemu širile i tamo kuda sam Vučković nije išao i gdje nikada nije bio:

Čim okopne snjegovi po okolnim planinama, iz doline Rame, gdje je preko zime pojedena sva trava sadjevena u plastove, krenu prema planinskim ispašama na tisuće ovaca i stotine čobana. Oni će u planini živjeti do prvih mrazova. U jednom stadu nađu se ovce iz više domaćinstava, od kojih tek trećina svake treće godine, naizmjence, daju čobane, a neke, koje imaju malen broj radnika za ramsku zemlju, nikako čobane ne šalju, svoje blago ustupaju drugim čobanima, ustupajući im za napasanje mlijeko i sir što ga preko ljeta dobiju. Tako pet – šest čobana, ovisno o veličini stada, čuvaju svoje ovce i ovce više svojih susjeda čijega čobana među njima nema. Događa se da od tisuću ovaca, koliko ih stado može brojiti, neke uginu, neke se strmoglave s hridina Vrana, neke se izgube, a neke zakolje vuk ili čagalj. Najčešće se to događa ovcama onih domaćinstava koja su svoje blago povjerila drugim čobanima, pa takvo gazdinstvo računa na gubitak jedne ovce ili dviju, to im dođe kao ujam. Ali, ako im čobani ujme i više od toga, izbijaju svađe, tučnjave i zavlada dugotrajna mržnja.

Za čobanima krene u planinu i nekoliko mladih fratara. Misu, pričešća i ispovijedi obavljaju kraj izvora, na proplanku, pod krošnjastim drvetom, na mjestima za koja svi znaju, koja se izdaleka vide. Misnici prevaljuju velike udaljenosti, stanuju u kolibama koje su sami sagradili ili su im pastiri privremeno ustupili svoje, i jedu ono što pastirske domaćice spreme, a jelovnik je mlijeko ili nešto od mlijeka.

Te je dvije stvari potrebno znati da se priča razumije.

Čobani koji su napasali ovce iznad Blidinjeg jezera kod Filipovićevih jara odluče ispeći bravče, razumije se, ne svoje. Njih dvojica ostanu kod tora da saderu i ispeku, a ostali odu za ovcama pa, kad se u podne vrate, čekat će ih vruća pečenka i topli kruh. Bilo je mirno sunčano jutro. Dva su čobana naložila vatru i pritakla peći brava. Jedan je okretao ražanj, drugi je i dalje pribavljao cjepanice. Prigrijalo je, u bukviku pokraj tora ležalo je pet pasa, svih pet kao vukovi. Samo kad bi ptica sletjela na bukvinu granu, svi bi se za njom dali u potjeru. Odjednom, a da psi nisu ni zalajali, kraj vatre se nađe Pavao Vučković, kršan, lijep kao jabuka. Veli:

– Dobra sreća, junaci! Što radite?

– Dodijala nam, oče, mliječna hrana; pa da promijenimo, zaklasmo ovcu. Malo mesa kao od želje.

– Dobro ako je vaša. Ali ako je ukradena?

– *Nije ukradena.*

– *Sutra ću ja vidjeti je li vaša ili je od onih koji su vam povjerili svoje ovce na čuvanje.*

– *Kako?*

– *Sutra, kad grane sunce, svaka će kradljivčeva ovca imati suze u očima i curkom će joj curiti niz obraze.*

Reče i ode. Ni jedan jedini pas se ne pomače, samo se protežu i čekaju, napeti da štogod u grmu šušne.

Sutradan Vučković ne dođe, i ona dva čobana otiđoše sami u torinu da vide što je s proročanstvom.

Doista, svaka od njihovih ovaca oplakivala je lopovluk svoga pastira, a ostale ovce gledale su sunčev izlazak čistih očiju.[533]

Navedena legenda ima izrazit didaktički karakter. Cilj je spomenute legende i njenoga prenošenja upozoriti mlade pastire, ili mlade ljude uopće, da ne otimaju tuđu imovinu. Citirana legenda upotrebom neprijepornog moralnog autoriteta Pavla Vučkovića i čuda koje je on najavio treba poučiti narod da se okani svojih grabežljivih običaja. Ta priča svojim primjerom poučava narod o nepovrjedivosti nečije imovine i vrijednosti osobnoga poštenja.

Doseljenik iz Rame tuži se Isusu Kristu

Po dolasku naroda iz Rame u Dalmaciju, nastala je legenda u kojoj se doseljenika iz Rame susreće s raspelom kojemu se žali na tegobe koje su ga zadesile. Međutim, Ramljak je, neočekivano, odmah dobio odgovor. Odgovor Isusa Krista s drvenog raspela čudesan je, ali kritičan prema žalopojci koju je čuo. Isus Ramljaka upozorava na neznatnost njegove muke u usporedbi s mukom koju je on doživio, ali i mnogi drugi ljudi:

Priča se da je jedan od tih došljaka sišao iz Spara u Solin i, kad je došao pred veliko raspelo što stoji ispred mlina na Jadru, kleknuo pred njega i upitao Raspetoga što je on komu skrivio da je morao zapaliti svoju kuću u Rami i otići u tuđi svijet, što je on kriv da ga progone gdje god dođe, jer, da mu se i ovdje u Cetini dobro ne piše, dočekale su ga opet straže i opkolile.

[533] Isto, str. 130 – 131.

A Isus mu je odgovorio: »A što sam ja učinio, Ramljače, što sam ja učinio da su me na križ raspeli?«[534]

Smrt Stjepana Matića

Priča o smrti gvardijana franjevačkog samostana svetoga Petra apostola u Rami Stjepana Matića hibridnog je karaktera te ima obilježja povijesne predaje i legende. Stjepan Matić žrtvovao je svoj život kako ne bi morao otrovati svoga ujaka Mehmeda Atlagića[535], moćnog bosanskog plemića. Kao što je navedeno u poglavlju o povijesti ramskoga samostana svetoga Petra, mletačke vlasti traže da Matić ubije Atlagića kao kompenzaciju za njihovu dozvolu da se Matićeva pastva naseli u Cetinskoj krajini. Izložen prijetnjama, a odlučan da ne počini traženi zločin, Matić je izgubio razum. Takvoga su ga njegova braća franjevci doveli u Dalmaciju. Aralica opisuje kako je po dolasku franjevaca u Dalmaciju ubrzo k braći franjevcima u posjet došao Antonio Zeno te odveo gvardijana Stjepana Matića u Split kako bi o njemu brinuli liječnici. Međutim, Matić je nedugo nakon odlaska preminuo u čudnim okolnostima, kako je prethodno opisano u spomenutom poglavlju.

Način na koji Čudovište s lutnjom, zasigurno najzagonetniji lik romana *Put bez sna* poznat samo pod spomenutim nadimkom, opisuje Matićevu smrt poklapa se s opisima uznesenja osoba iznimno sveta života iz različitih religija. Ekumenski duh tom događaju daje i izjava jednog od ljudi muslimanske vjeroispovijesti koji su se tu zatekli, a koji je ustvrdio da je čovjek koji tako umire zasigurno svetac, *hevlija*. Priznanje tog čovjeka primjeren je komentar završetka života osobe koja je mnogo uložila u izgradnju dobrih međureligijskih i međuetničkih odnosa kao što je to napravio gvardijan Stjepan Matić u Araličinom romanu *Put bez sna.* Kakav je bio ponizan i tih u životu, takav ostaje i na njegovu kraju obraćajući se okupljenim svjedocima blagim i mudrim riječima:

A priča se ... ali ovu priču neću započeti sa »priča se«, jer kad se tako započne, kao da si kazao: »ljudi blebeću«. Ja tako započinjem priču koju sam od drugoga čuo, jer nikada ne

[534] Isto, str. 228.

[535] *Atlagići su bili bosanska feudalna obitelj. Prvi poznati član, po kojemu je vjerojatno obitelj dobila ime, bio je Atli-aga, sudionik pri osmanskom zauzimanju Klisa 1537. Kao sandžak-beg Kliškoga sandžaka spominje se od 1609. do 1616. Zulfikar-paša. Glasoviti je član obitelji Mehmed-paša, sandžak-beg Kliškoga sandžaka (1685.–87.), bosanski paša (1687.–88.) i kninski kapetan (1670. – oko 1680. i 1688.). Godine 1688. mletačka vojska oslobodila je Knin, Mehmed-paša je, zajedno sa sinom Mehmed-begom i sinovcem Ali-begom, zarobljen i odveden u Mletke. Umro je u zatočeništvu u Bresci iste godine. Kao posljednji od roda Atlagić spominje se 1711. livanjski kapetan Muhamed-beg. Atlagići su slovili za glasovite i odvažne junake osmanske vojske. Opjevani su u mnogobrojnim pučkim pjesmama, a po njima je ime dobila Atlagić-kula, mjesto kraj Benkovca.* (Brozović, Dalibor (ur.): Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999., str. 431.)

znam je li priča napričana ili je priča ispričana, ono što sam vidio, započinjem sa »bilo je« i »dogodilo se«. A ovo su moje oči vidjele i moje uši čule. Uoči peti studenog (koji to dan bijaše pošto su ubogari ramski pali pod Klis?) svi koji su imali stanove u blizini kneževe palače, a imaju tanak san i grilje im dobro ne preklapaju, vidjeli su u ponoć kako neočekivano sviće. Nisu znali otkuda svjetlost dolazi, do zore je šest uri, mjesec je mlađak, vatru na trgu nitko ne pali, pa su se digli iz kreveta, rastvorili škure, ali izvor svjetlosti nisu vidjeli ni tada. Obukli su se i izišli na ulicu, a ulica, svaka, vodi na trg pred kneževu palaču, i tu nađoše još nekolicinu onih koje je nesanica i radoznalost potjerala u potragu za izvorima svjetlosti, među njima i trgovca Turčina koji je konačio u Rejhani, a čovjek je nemirna sna, i Čudovište s lutnjom koji ima san tanji od svih, a posebno krhak kad noću poteku vrela svjetla i obasjaju kutke noći i dnevnog mraka. Iz tamnog neba spuštao se svjetlosni kolobar, a u njegovu središtu, otkuda je izviralo obasjanje gradskih krovova, žarila se gljiva i spuštala sve niže, ravno na kneževu palaču, točnije na njen balkon. Probuđeni spavači koji su se našli na trgu, budni u duboku snoviđenju, pitali su se radi koga silazi ovaj kolobar, čijoj je glavi aureola i komu baldakin za uzačašće i, konačno, zašto se spušta na kuću u kojoj nikad nisu živjeli sveci. A onaj čovjek iz Rejhane, strani trgovac, koji kao stranac lakše razaznaje istinu u tuđim poslovima, reče glasno da on zna.

– Ja znam – reče razboriti inovjerac – a vi ćete uskoro znati. – Svi se okrenuše prema njemu i pogledima ga zamoliše da kaže što zna. – Noćas će u ovoj kući umrijeti čovjek. Mora da je veliki hevlija, svetac, dok je ovolika svjetlost pala na dvore u kojima umire.

Dok je stranac bio u riječi, žareća se gljiva spusti na terasu i stapka joj se priljubi uz kamenu ogradu. Svjetlost je prelila trg: da je ukosnica pala na pločnik i skrila se u procijep među dva kamena, vidjeli bi je ne saginjući se. Onda se otvoriše balkonska vrata i na njih iziđe haljina od grube raše tkana vunom crnih ovaca. Da iz iskustva ne znaju kako haljina sama ne može hodati, pa čim je vide uspravljenu, treba pretpostaviti da je u nju netko obučen, ovoga puta ne bi znali da pred njih stupa čovjek, jer, što je god tjelesno od njega bilo, rasplinulo se, ostao je živ samo njegov meki glas, promukao, kojim je pozdravio okupljene ljude i zaželio im budan san i čvrsto snivanje na javi. Oni mu svi od srca zahvališe što im je poželi prave stvari, i zamoliše ga da još nešto kaže prije nego se uhvati rukama žarećeg baldakina, jer su vidjeli da mu je dosta boravka na zemlji i da ozbiljno kani otići gore.

– Što da vam kažem, ljubljena braćo u budnom snu! Sve što sam imao reći, rekao sam; a sve što sam rekao, progutao je plamen.

– Reci nam, slavljeni, kako se postaje svet? – zavapiše prisutni.

– Najprije se u srcu ponizi, sebe drži onim koji nije dostojan primiti nikakvu milost, niti je dostojan govoriti s ljudima. Veseli se pogrdama, žalosti se častima. Sebe sama zbog grijeha mrzi više nego đavola. Ne vjeruj samu sebi, jer si samu sebi najveći izdajica, i zato što te drugi neće nikada tako uvrijediti kao što ćeš ti uvrijediti sama sebe. Sebe zovi ružnim imenom »grešnik nevoljni«, ili kao David, kad je odredio šutjeti, »mrtvi pas«. Govori tihim glasom i kad je potrebno vikati, spušteni je glas znak poniznosti. Ne govori ono što tebe uzdiže, zatvori usta i kad imaš o sebi štogod reći... Ali, što će vam ovo, ljubljeni? Kad meni nije korisno poslužilo, neće ni vama. Ako se svet mora postati poniznošću, bolje da se ne posvetite.

Prihvatio se gljivine stapke, i ona ga odnese u visine.

Zna se što je bilo sutradan. Došli su ramski fratri u knežev dvor s nosilima, na njih položili mrtvo tijelo Stjepana Matića, odnijeli ga i pokopali na Sustjepanskom groblju.[536]

5.3. Novele

Nove životne okolnosti rađaju nove priče pa je tako seoba kršćanskog življa iz Rame na prostor Dalmacije izazvala velike promjene i nastanak nekih novih priča. Već spomenuti čovjek s nadimkom Čudovište s lutnjom zbog svoga je lutalačkog životnog stila lako dolazio u dodir sa svim novostima pa i pričama. On Mlečaninu Antoniju Zenu donosi nove priče o doseljenicima. Neke od tih priča moguće je klasificirati kao novele. Solar novelu definira kao *kratku priču o nečem novom i prema tome zanimljivom za čitaoca. Kako je kratkoća sili na ograničavanje, ona se mora u cjelini osloniti na jedan motiv koji mora uzdići do izuzetnosti. (...) Koncentracija na jedan motiv, ili tek mali broj motiva, prirodno ne dopušta složenije načine karakterizacije. Karakter se u noveli ne može razrađivati; on se može samo označiti u jednom sudbinskom trenutku ili naznačiti u nekoj za njega sudbinskoj karakteristici.*[537] Ona služi kao primjer mogućeg događaja i njezin smisao nije poruka o odnosu dobra i zla.[538] Čubelić kaže kako novele opisuju život i ljude onakvima kakvi zaista jesu. Svi događaji u novelama objašnjeni su stvarnim i realnim uzrocima koji su svima shvatljivi. On navodi kako je u novelama čest i podrugljiv ton, a tematiku za novele pripovjedači su crpili iz svakidašnjega

[536] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 229 – 231.
[537] Solar, Milivoj: *Ideja i priča*, Liber, Zagreb, 1974., str. 209.
[538] Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing –Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 202.

života.[539] Za Dragića je *novela kratka priča o običnim ljudima i njihovu životu. Karakterizira je realističan književni pristup.*[540] Giovanni Boccaccio svojim je *Dekameronom* afirmirao novelu u pisanoj književnosti.

Novela o Stupalu u romanu *Put bez sna*

Dobar primjer novele pruža nam kratka priča o Stupalu koji je svom susjedu ubio neugojenu svinju i time mu napravio veliku štetu. Jedna je to od zgoda koje je Zenu ispričalo Čudovište s lutnjom:

Isto se tako priča da je u Imotskom čovjek imenom Stupalo zaklao svome susjedu neuhranjena prasca, usred ljeta kad nije vrijeme kolinju. A zašto je prasca zaklao, nitko ne zna, u šteti mu nije bio. Onaj čiji je prasac otiđe k Stupalu i pita ga: »Zašto mi ubi svinjče?« A Stupalo mu odgovori: »Za ništa, za što ću i tebe.« Kad je ovaj to razumio, reče Stupalu: »Radije ću ja tebe nego da čekam kad ćeš ti mene.« Ispraši pušku i na mjestu ubije Stupala. Eto, učiniše zamjenu: on njemu prasca za ništa, on njega za ništa – neka ide jedno za drugo – zbog ništa.[541]

Novele u romanu *Asmodejev šal*

U Araličinom *Asmodejevu šalu* nalaze se dvije formom i tematikom slične novele. Aralica ih je inkorporirao u razgovor između Niže i Martin Grabovac. Oni ih koriste kako bi argumentirali svoje stavove, ali i kao znak mudrosti i učenosti u razgovoru koji je za njih bio i nadmetanje. Obje navedene novele imaju moralno-didaktični karakter.

Priču o svetom Bernardinu[542] i seljacima priča Niža kada pokušava primjerom objasniti Grabovcu kako se nije sposobna obraniti od požudnih i sablažnjivih misli kao ni seljak koji

---

[539] Čubelić, Tvrtko: *Narodne pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb, 1963., str. 27.

[540] Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 15.

[541] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 228.

[542] Sveti Bernardin Sijenski rođen je u plemićkoj obitelji 1380. godine u Massi Marittimi kod Siene. Umro je 20. svibnja 1444. *Kao mladić sagradio je kapelicu izvan grada i tu se posvetio životu stroge askeze. Kasnije je studirao pravo u Sieni, koju godine 1400. zahvati strahovita pošast kuge. Mjesecima je Bernardin pomagao oboljelu stanovništvu. Tada odluči razdati sav svoj imetak i stupiti u franjevački red. Pošto je zaređen za svećenika, putovao je po Italiji. Velik je bio njegov utjecaj na vjerski i građanski život. Ponuđene su mu tri biskupske stolice, ali ih je on sve redom odbio i nastavio djelovati kao misionar. Jednom ga je papa Martin V. optužio za krivovjerje, i to zbog pločice sa slovima IHS, grčkim pismenima što označuju ime „Isus", koju je on upotrebljavao pri propovijedanju. Na suđenu u Rimu bio je pobjedonosno oslobođen, i tako došao na glas kao osnivač „pobožnosti svetom imenu Isusovu" koja se sastoji u javnom izlaganju na štovanje svetoga imena. Bernardin se slika u franjevačkom habitu i nosi pločicu ili sunce s upisanim IHS, ili sa srcem. Na nekim slikama javljaju se tri mitre,*

misli nije mogao skrenuti s nagrade koja ga je očekivala. Ta priča je novela koja ima funkciju egzempla i didaktički karakter, a sudjelovanje sveca u njezinoj radnji daje joj i komponentu legende. Sveti Bernardin ponukan pretjeranom samouvjerenošću jednog od dvojice seljaka s kojima je putovao odlučio je pokazati mu kako u životu nema mjesta tolikoj samouvjerenosti i oholosti:

Niža je potom pričala kako je jednom sveti Bernardin putovao sa dva seljaka. On je jahao na magarcu, a težaci su uz njega pješačili. Jedan se od težaka potuži Bernardinu da se nikako ne može usredotočiti na molitvu. Stalno, dok moli, misli mu lete tamo-amo, često i na grješne stvari. Tom se seljaku naruga njegov suseljanin:

- Ja kad molim – reče taj – ni o čemu drugom ne mislim nego o Bogu.

Bernardinu je bilo previše ove samouvjerenosti, pa pokuša pokazati seljaku da se odviše hvali.

- Kad je tako – reče mu – otiđi tamo u onu šumicu i izmoli samo jedan Očenaš a da za molitve ni o čemu drugom ne misliš, pa ću ti odmah dati ovo živinče na kojemu jašem.

I seljak, prije nego što će se osamiti u šumici, dade riječ da će mu istinu kazati što mu je i da li mu je išta bilo u glavi dok se molio. Ode, izmoli i vrati se pred Bernardina i svog sumještanina.

- Dragi oče – reče do pola Očenaša bilo je dobro. Ali, nakon polovice dođe mi na pamet: „Ala, kad dobijem magarca, da mi je na njemu dobiti i sedlo!“[543]

Martin Grabovac Niži odgovara novelom o Kokanu iz Zahuma, čovjeku koji je od drugih očekivao pomoć, a sam nije bio voljan sebi pomoći. Poučeni iskustvom koje su imali s njim poznanici mu nisu željeli pomoći da se izvuče iz nevolje u koju je zapao. Priskočio mu je u pomoć jedino neki stranac, ali i on je ubrzo shvatio zašto je Kokan sam u nevolji.

- Čuj, Nižo – rekao je Martin – ako želiš da ti se pomogne, pomoći ti ne će nitko ne budeš li samoj sebi pomogla. S tobom je kao s onim što su mu kola upala u blato.

I na njenu je priču uzvratio svojom pričom. (…)

Neki Kokan iz Zahuma gonio kola puna gnojiva i upao u kaljužu. Blato doprlo do osovina i konji nisu mogli kola izvući. Pokraj njega su prolazili ljudi koji su ga poznavali, ali

znak odbijene biskupske časti. (Grgić, u Badurina, Anđelko (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 144.)

[543] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 101.

mu nitko ne htjede pomoći, baš zato što su ga poznavali. Jedan prolaznik iz udaljenog sela pristade da mu pomogne. Kokan ne htjede sići s kola pa zajedno s prolaznikom i konjima potegnuti, da kola zajedničkim snagama izvuku na suh put. Prolaznik, vidjevši to, prestade upirati u kola i reče Kokanu:

- Čuj, brate! Kad ti sam sebi nećeš da pomogneš, ne ću ti ni ja pomagati.[544]

5.4. Anegdote u romanu *Asmodejev šal*

Među usmene priče uvrštena su i prethodno spomenute anegdote. Čubelić ističe kako su one kraće od novela, sažete i svedene na najnužnije. Opisuju neki kratki događaj i često ga komentiraju duhovitom dosjetkom. On smatra kako su nastajale u kratkom vremenskom roku, ali su iznosile nešto što je dozrijevalo duže vrijeme a moralo je biti izrečeno u određenom trenutku. Anegdote su većinom podrugljive, zanimljive i pružaju priliku da se u njima kaže ono što se inače ne bi smjelo iz različitih razloga izreći. Zbog svega navedenog one su uvijek bile rado slušane.[545] Anegdota je kratka priča koja na šaljiv način govori o određenim osobama. Ton joj je šaljiv, a svojom strukturom i tematikom bliska je pričanjima iz života i šalama. [546] Botica navodi kako anegdota ima dvodijelnu strukturu: *počinje predstavljanjem glavnog aktera (najčešće konkretiziranog čovjeka) u specifičnoj situaciji, i odmah nakon toga slijedi neka specifična situacija u kojoj se taj akter pokazuje. Bez velikih retardacija i usputnosti, dijalogom dolazi u situaciju koja ga potpuno (raz)otkriva i poentirano zaokružuje.*[547] Cilj anegdote i njezina pričanja je zabaviti i nasmijati slušatelje, ali ono o čemu se govori nikada se ne obezvrjeđuje, već se ismijavaju nedostatci i problemi te se podiže optimizam slušatelja.[548]

Anegdotama pripada kratka priča o ispovijedi Đurđe Furtule iz Vukovskoga. Risto Golić, čovjek u službi begova Kopčića zbog čijih je tužbi Anđelko Plavša više puta zatvaran, ispričao je tu anegdotu Plavši kada mu je on rekao da je nevin zatvoren. Anegdota je Goliću poslužila kao primjer da ljudi nikada ne priznaju krivnju.

---

[544] Isto, str. 102 – 103.
[545] Čubelić, Tvrtko: *Narodne pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb, 1963., str. 28.
[546] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a, str. 34 – 35.
[547] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 456 – 457.
[548] Isto, str. 457.

Bila u Vukovskom neka Đurđa Furtula. Tko god je htio, mogao je. A kad je pop na ispovijedi upita je li kadgod noću hodala po rđavu putu, ona će njemu u brk: „Prc, moj pope! Na bi ja to ni svojoj majci kazala.“[549]

Martin Grabovac u svom se snu u trenutku kada mu je Asmodej govorio o *Stazici duhovnoj* fra Bone Mlinara sjetio anegdote o gladnom i siromašnom seljaku Boni Šormazu, koji je našao neku knjigu i bolnim uzdahom prokomentirao svoj pronalazak koji mu nije donio ništa korisno. Kao i uvijek, Aralica nije propustio priliku da poentira te je istaknuo kako malu važnost ima knjiga za gladan narod:

- Sjećam se – nastavio je Martin – kako je jedan drugi Bono, seljak koji se zvao Šormaz, išao gladan iz planine kući i na putu do Rame, a išao je iz Čemernog Dola gdje mu se nalazila koliba bez brašna, nađe nešto zamotano u krpu, četvrtasto, nalik na komad kruha. Poraduje se da je našao ručak i brže-bolje odmota to što mu je sreća donijela. Kad, umjesto kruha, u ruci mu se nađe knjiga, debela, u kožnom uvezu. Šormaz nije umio čitati, ali je i bez toga znao da u knjizi nema ništa drugo nego gomila riječi. Knjigu ponovno zamota, ostavi je na kamenu kraj puta, neka je netko drugi nađe, a on uzdahnu: „Kakva šteta! Riječi trista, a izjesti nema ništa!“ I ode ne osvrnuvši se.

- Tako to stoji s knjigama u rukama gladnog naroda: duhovnoj hrani pretpostavlja onu što je želudac probavlja. Ako ti može služiti za utjehu, mogu ti reći da ni kod drugih nije drukčije, sitnijih od vas.[550]

5.5. Šale

Usmenim pričama pripada i skupina sitnih oblika, šale ili vicevi. Kekez ističe da su vicevi kompozicijski i sadržajno srodni anegdotama.[551]

Solar kaže da je vic *kratka jezična tvorevina koja služi izazivanju komičnog dojma, sažeto zacrtavši neke situacije, događaje ili karaktere, i otkrivši u jezičnom izrazu samome, ili u osobinama izraženog, suprotnosti i protuslovlja koji izazivaju smijeh.*[552]

---

[549] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 70.
[550] Isto, str. 152 – 153.
[551] Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost*, urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 187.
[552] Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing –Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 314 – 315.

Šala je *vrsta usmene priče koja na humoristično, ironično i satirično način kazuje o osobama, događajima i pojavama. Akteri u šali mogu biti životinje i predmeti.*[553]
Botica navodi kako je vic skraćena anegdota s pričom svedenom na najmanju moguću mjeru. U vicu se minimalistički i komično prikazuju ljudski karakteri i događaji bez većih opisa i zapleta radnje. *Ključni se motiv obično naglasi u dijalogu, a glavni akter i svojim govorom i postupkom, i misaonom aktivnosti iznenadi u rješenju, ponešto paradoksalno.*[554]

Šale su sveprisutna svakodnevna pojava koja se pojavljuje s većim ili manjim stupnjem unutrašnje organizacije i složenosti. Vic koji se nalazi u Araličinu romanu *Graditelj svratišta* primjer je političkog vica koji oštro osuđuje i izruguje onodobnu političku situaciju. Vic je Jakovu Grabovcu u Zadru ispričao njegov znanac Vitorio Grancarić iz Dikla kao komentar na pohvalni govor koji je o Napoleonu i njegovoj vlasti održao gradski pjesnik Paolo Gozzi.

– Da vam ispričam vic – reče mi onaj čovjek kad sam se okrenuo da vidim tko to buni narod. Nije ni čekao na pristanak, uhvatio me pod ruku i odveo do vrata Gradske straže, gdje nije bilo nikoga. – Dakle ovako, pitali su jednoga: »Čovječe, reci nam što je sreća?« »Sreća je«, kaže taj, »što živimo u najboljem sustavu na svijetu i što nama upravlja najpametniji vladar«. »A, čovječe«, pitaju ga opet, »što bi onda nesreća mogla biti?« »Nesreća je, djeco«, odgovori upitani, »imati tako jebenu sreću.«[555]

[553] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a., str. 35.
[554] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 459.
[555] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 369 – 370.

6. Usmene pjesme

Važan dio tradicijske baštine usmena je poezija, bila ona epska ili lirska. *Epska pjesma epskom tehnikom pripovijeda ili opisuje sudbonosne pojave, događaje i osobe.*[556] Ta je poezija u našoj tradiciji često nazivana junačkom. Ona se razvijala od najranijih dana ljudske povijesti i u njoj se zrcale život i običaji ljudi. *Epska pjesma u pravilu polazi od povijesnih i društvenih zbivanja, ali ona takve podatke transponira u umjetničku istinu, pa su u njoj i društveni odnosi cjelovitiji od onih što ih historiografija može ponuditi.*[557] Botica primjećuje kako se epsku pjesmu *može shvatiti kao opjevano izvješće o nekome i nečemu što je osobito vrijedno za zajednicu.*[558]

Hrvatska epska pjesma često je tematski vezana uz borbu protiv Turaka koja je obilježila veliki dio hrvatske prošlosti pa su česti junaci epskih pjesama hajduci, uskoci i drugi ljudi koji su se protiv Turaka borili ili od njihove ruke stradali. Uz povijesne junačke pjesme, prema tematsko motivskom kriteriju epske pjesme se dijele i na mitske te pjesme svakodnevne motivacije.[559]

Za razliku od epske poezije, lirska se poezija u usmenoj tradiciji naziva ženskom poezijom. Nju karakterizira osjećajnost te, kako Kekez kaže ona *bez pripovjedne deskripcije fiksira čuvstva i refleksije.*[560] Lirska poezija čovjeka prati kroz cijeli život jer ona ima neograničen tematski raspon i višestruko raznovrsne motive.[561]

O položaju usmene pjesme u prošlosti svjedoče i rečenice iz romana Ivana Aralice *Asmodejev šal*:

Da veselje bude veće, te bi dogodovštine i u stihove kovao, jer su stihovane priče slušaoci voljeli više nego prozne. Lakše su ih pamtili i lakše prenosili, jer od eglena ne bi dobili samo okosnicu priče nego i njezino jezično ruho. a to nije mala stvar za ljude koji imaju običaj

[556] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 205.
[557] Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost*, urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 181.
[558] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 254.
[559] Isto, str. 256.
[560] Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost*, urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str., 176.
[561] Isto, str. 176.

reći da nešto dobro znaju, ali da to što znaju „ne umiju izraziti", ni za one koji nemoć nikad ne priznaju, ali se oko izraza doista muče.[562]

6.1. Pjesme u romanu *Put bez sna*

U romanu *Put bez sna* usmena se poezija uglavnom ne navodi u versificiranom obliku. Likovi prepričavaju radnju epskih pjesama ne navodeći ih u cjelini. U dva slučaja likovi citiraju stihove tvorene prema epskoj formuli, npr. *Kotarani plijen gonili i roblje vodili, usput pocikujući i pjesme pjevajući*[563] i, *o komu slijepci pjevaju »roblje vode a plijen nose«.*[564] Oba primjera sadrže tipične slike koje donosi većina usmenih epskih pjesama, osvajanje, porobljavanje, pljenidbu, a u drugom primjeru javlja se i lik proročanskog slijepca koji, najčešće uz gusle, izvodi usmene epske pjesme. Ipak, širi kontekst prvoga navoda otkriva kako na te pjesme gledaju likovi koji žive u njihovu svijetu. One njima zvuče banalno i nerealno. Pjesme romantiziraju nimalo romantična i plemenita djela, pljačku, paljevinu i porobljavanje ljudi. Ironizira se uloga narodnog pjevača koji svaki novi događaj opjevava na gotovo isti način kao i sve prethodne. Riječ je o svojevrsnoj demistifikaciji ratnih sukoba opisanih u usmenoj epskoj pjesmi:

Ovo je lov, a ne rat. Rat je samo zato što se ovdje tako ratovalo. Gdje su junački megdani? Trice! Njih će izmisliti maloumni pjevač koji u stare fraze nadijeva nove sadržaje. A kako je fraza prazna i kad je punjena i kad u sebi ničega nema, neće se iz pjesama vidjeti kakav je to život bio kad su Kotarani »plijen gonili i roblje vodili, usput pocikujući i pjesme pjevajući«. O tomu da je sunce usporilo svoj izlazak, a mjesec propao u sumaglicu, oba da ne vide što se jutros u Duvnu događa, fraze neće reći ništa.[565]

Čudovište s lutnjom ponovno se javlja kao poznavatelj usmene narodne tradicije pa Zenu pjeva *pučke pjesme,* koje autor ne donosi u cjelini:

Krčmar je donio vino u dva vrča, u »Pij Ante« i »Pij Mate«. Zeno je vrč zagrlio dlanovima, hladio znojne prste, pijuckao često i pomalo. Čudovište je nagnuo i potegao. Kad

[562] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 161.
[563] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 97.
[564] Isto, str. 198.
[565] Isto, str. 97.

je vrč skinuo s usana, duboko je udahnuo, nasmijao se, obrisao rukavom razrovana usta i rekao Zenu da će mu sada pjevati pučke pjesme, više vesele nego poučne.

Pjevao je o tri hajduka, o Muciću, Skuji i Suvaru, koje su kod Zagvozda uhvatili na spavanju, odsjekli im glave i donijeli na kopljima u Omiš. Bože, svakoga sačuvaj nenadane smrti, mirna domaćina i gorskog hajduka! A Muciću, Skuji i Suvaru poručuje: eto što vam sila vrijedi! Opako živjeli, opako ste i završili, Nosi ruke dalje od tuđe muke.

Tako su rekli, a kako su rekli, tako je on opjevao. Po svem je svijetu smutnja, nesklad je na sve strane. Bogzna kamo je pokoj otišao, zna se samo da ga više nema. Zemljom hodaju dobri ljudi mlake pameti. Kad ih metnu u hladovinu, oni misle da su uklonjeni sa sunca.

Dva su se susjeda posvađala, potukla i jedan drugoga ubila. Za njih se jedino može reći da jedan drugomu nisu ništa dužni ostali. Svi ostali umiru kao dužnici svojim ubojicama.[566]

Osim primjera epskih pjesama, javlja se u Araličinu romanu i jedna šaljiva lirska pjesma. Nju su svom zapovjedniku Smoljanu Smiljaniću zapjevali njegovi vojnici pri povratku s uspješno izvršena zadatka.

Put je za Cetinu bio slobodan i prethodnica, oslobođena straha, zapjeva: „Smiljaniću, Smiljaniću, pokislo ti perje…“[567]

Tekst pjesme u cijelosti glasi:

Smiljaniću pokisnu ti perje.
Neka kisne, drugo mi se vije.
Nije meni do mojega perja,
već je meni do moje nevolje,
Što mi drugi dragu preotimlje.
Nek otimlje oteti je neće!
Pred kućom joj jablan drvo raste,
Popet ću se jablanu na granu,
Zakukat ću kano kukavica
I zacvilit kano lastavica.

[566] Isto, str. 124 – 125.
[567] Isto, str. 216.

Ne bi l mi se smilovala majka,
Ne bi l meni svoje zlato dala.[568]

6.2. Pjesme u romanu *Duše robova*

Usmene pjesme u *Dušama robova* uglavnom su prigodnice sastavljene usput i odmah otpjevane. Najčešće jako kratke, od jednog do tri ili četiri stiha, te pjesme sastavljaju likovi koji ih pjevaju. Takvi su sljedeći primjeri:

Juriša nije rekao ništa osobito, sa zdjelom u rukama otišao je do Ozidžije, sjeo uz njega i preko zalogaja pjevušio: „Evo mene i uza me moga s desne strane brata rođenoga.“[569]

– Od mehane do mehane liječim bolnom srcu rane – pjevao je Andrija (...).[570]

Momče, kita za Zadvarje pita: je'l Zadvarje u noć utonulo,
je'l mehana kod Sladića hana, je li u njoj krčmarica Ana, da
mi toči vino i rakiju.[571]

Pjevao je: »Volio bih Bajagića Maru, nego biti biskup u Mostaru.«[572]

Da Pavasoviću ugodi, da mu se oduži za topao doček u ovoj pasjoj noći, Juriša Leovac, pjesnik iz Cvrljeva, učas o skradinskom gavanu sklepa ovu pjesmu:

[568] Mijatović, Anđelko: *Uskoci i krajišnici narodni junaci u pjesmi i povijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1974., str. 138.
[569] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 34.
[570] Isto, str. 71.
[571] Isto, str. 84.
[572] Isto, str. 147.

Ej, Skradinu, malo misto!

U tebi je jarac Miško.

Ubi ženu iz pištolje

Zarad kurve i šinjore.[573]

Kad bi ga u Zadar odveo i on tamo vidio hrpu kupaca, nikad više ne bi zapjevao „Džaba, mala, golonoga hodaš kada nemaš komu da se prodaš.“[574]

U roman *Duše robova* Aralica uvodi slijepog pjevača narodnih pjesama Cvitka koji pjeva jer zbog sljepoće nije sposoban ništa drugo raditi. Na taj način slijepci su zarađivali kruh koji nisu bili sposobni svojim radom priskrbiti. Ti su ljudi predstavljali pamćenje naroda. Imali su funkciju koju u današnje vrijeme obnašaju knjižnice i arhivi. Jasno je samo po sebi da njihovo pamćenje nije moglo pohraniti količinu podataka koju može knjižnica ili arhiv, ali najvažniji podatci prenošeni su na mlađe generacije. U prenošenju je dolazilo do modifikacije i ta je modifikacija umjetnički doprinos svakog pojedinačnog narodnog pjevača. Aralica je Cvitka prikazao kao različitog od drugih narodnih pjevača jer on je u svoje pjesme unosio svoje životno iskustvo i time ih činio zanimljivijima:

Nije se dugo bavio pjevanjem pjesama, tek otkako je oslijepio, a to nije bilo davno. Prije sljepoće morao se baviti nečim mnogo značajnijim od posla kojim se bave slijepci i dangube, ali kad je bio prisiljen da se njime bavi, u svoje je pjesme unio spoznaje iz prvotnog dijela svog života, kad je imao vid i obavljao važne poslove, pa se razlikovao od ostalih pjevača koji su ponavljali odavno poznate sadržaje.[575]

Inovativnost i nove teme traže i ostali likovi kojima će Cvitko pjevati. Tražili su nešto s čime su se mogli povezati, nešto blisko njihovu mjestu i načinu života:

Samo, Cvitko, da znaš, svi oni ovdje , sužnji i njihove delije, kod mene konakuju bez pare, ali ćeš mi ti platiti za sebe i za njih. Najprije ti večeraj, ako nemaš, ja ću ti dati. I onda da mi platiš: jednu što je dosad nisam čuo. Neću ni o Musi ni o Troglavu Arapinu, nego nešto novo, domaće, to bih htio.[576]

[573] Isto, str. 197.
[574] Isto, str. 214.
[575] Isto, str. 105 – 106.
[576] Isto, str. 104.

Pjevajući o nečemu što je dirljivo, opterećeno teškim ljudskim sudbinama, a uz to i kritično prema silnicima pjevač riskira i svoj život. Na ovom mjestu moguće je primijetiti sličnost između Cvitka i književnika koji su živjeli pod vlašću represivnih režima, kao što je i Aralica živio. Svim tim ljudima progon je bio realnost, a oprez i dvosmislenost jedina zaštita od represije. Aralica govori o užetu s omčom koje stalno visi nad glavom svakoga koji prave pjesme pjeva:

Dok Cvitko bude pjevao, red će se uža iznad njegove glave jedva primjetno njihati i umnogome nalikovati na bršljan koji je pticu okovao za stablo, svjedočeći tako da se svaka prava pjesma pjeva ispod užeta s omčom.[577]

Cvitko je mlinaru želju uslišio i odlučio pjevati o Ani Bartulović, djevojci tužne sudbine kojoj je lokalni silnik Ivan Balaš uništio život:

A Cvitko će noćas pjevati o Ani Bartulović, krčmarici u Zadvarju, koja sanja o spasu i proklinje dan u koji se rodila, dok joj golubica slijeće na rame i u kljun kupi suze s njena lica, pa polijeće nad oblake i moli nebesa da pomognu Ani (...).[578]

Anina je životna tragedija započela kada je njezin otac Tonči ostavio Anu i Tonku, njezinu majku, i otišao u vojsku kako bi zaradio za obitelj. Tonči je bio dodijeljen Drugoj hrvatskoj konjičkoj pukovniji stacioniranoj u Veroni. S obitelji je komunicirao pismima, ali su i ona prestala pristizati kada je Tonči upao u nevolju. To se dogodilo kada je njegova postrojba opsjedala grad Edolo u Italiji.

Prema tadašnjim ratnim običajima, vojska je nakon osvajanja grada imala pravo opljačkati grad. Međutim, u tom slučaju pukovnik se dogovorio s gradskom upravom da će grad poštedjeti pljačke ako mu ga predaju bez borbe. Ipak, kad je grad predan pojedini vojnici, a među njima i Tonči, ukrali su neke vrijedne predmete. Tonči, budući da je bio pukovnijski bubnjar, svoj plijen je sakrio u bubanj misleći da ga nitko neće otkriti.

Gradski upravitelj potužio se pukovniku zbog kršenja njihova dogovora i pukovnik je pokrenuo potragu za predmetima. U potrazi je otkriveno da ih Tonči ima pa se on dao u bijeg. Uspio je pobjeći jer ga kolege vojnici nisu daleko progonili i sami ogorčeni pukovnikovom odlukom da im se uskrati dio plijena.

[577] Isto, str. 106.
[578] Isto, str. 106.

U međuvremenu, njegovoj je ženi pristupio Ivan Balaš, harambaša Blata na Cetini, hineći da Tončiju ima prenijeti poruku. Često joj je dolazio u posjete i s vremenom, kada je Tonka izgubila nadu da će se Tonči ikada vratiti, prevarila ga je s Balašem.

Kada je Tonči došao kući *dogodilo mu se isto ono što se dogodilo Stojanu Jankoviću kad se vratio iz turskog ropstva i u kući našao svatove svoje žene, pa je zapjevao »Gnijezdo vila ptica lastavica, vila ga je devet godinica« i otkrio se, a žena je napustila mladoženju i poletjela Stojanu u naručje.*[579] Tončija nije dočekao Tonkin zagrljaj, već Balašev metak. Balaš ga je godinama čekao kako bi zaradio novac koji je raspisan kao nagrada za onoga koji Tončija uhvati ili ubije.

Nakon Tončijeve smrti Ivan Balaš i Tonka nastavili su zajedničkim životom. U takvu okruženju odrastala je Ana. Sa svakim danom bila je sve ljepša i očuhu se svidjela. Jednoga dana kada Tonke nije bilo u blizini on ju je silovao i to ponovio više puta. Ubrzo nakon što je saznala što njezin novi muž radi Tonka je umrla.

Neki ljudi su sumnjali da se sam Balaš za to pobrinuo da ga ne bi odala. Anu koja je bila trudna poslao je iz Blata u Split i smjestio kod krčmara Sladića. Kada je rodila, dijete su dali u nahodište, a Ana je ostala raditi u Sladićevoj krčmi. U posjet joj je nakon nekog vremena došao očuh. Dok su se njih dvoje prepirali, u krčmu su došli gradonačelnikovi čuvari ćudoređa. Balaša su samo opomenuli, a Anu su odveli u zatvor kao prostitutku. Sutradan izvedena pred narod i osramoćena te osuđena da čisti ulice od nečistoće i životinjskog izmeta. Po povratku u selo Balaš je oklevetao Anu i proglasio je bludnicom, a selo mu je vjerovalo. Anu je nakon odslužene kazne poslao da služi u Sladićevu hanu u Zadvarju.[580]

Iako je narod bio slijep, neki su prozreli harambašine laži i ustali protiv nasilja. Cvitko se pjesmom borio protiv silnika Balaša, Aralica ovo poglavlje završava jednom od svojih gnomskih figura koja pjesmu izjednačava sa slijepom božicom pravde koja se ne da prevariti i koja će raznositi glas o zlu koje je naneseno nevinima:

Neka mu narod i povjeruje, neka mu nebo i oprosti, ali pjesma mu neće ni vjerovati ni oprostiti. Ona će ga staviti u stihove da se o njemu pripovijeda, i tako obraniti svoju dušu od povijuša.[581]

[579] Isto, str. 108.
[580] Isto, str. 106 – 112.
[581] Isto, str. 112.

Vojujući protiv Turaka na Dinari Matija Grabovac nailazi na ranjenog i onesposobljenog Ramu Nadžakovića, turskog četovođu i hajduka, kojega je Matijina pukovnija porazila. Nalazeći se u položaju iz kojega nema bijega, osim smrti, Ramo žali što ga nije ubio junak Luka Močivuna, već je dopao u ruke anonimnog Matije Grabovca. Smrt od junačke ruke čast je i o njoj se pjeva, a za junaka nema gore stvari od zaborava. Junak živi i nakon smrti u pjesmama koje o njemu narod pjeva i to je za njega najveća pohvala.[582] Ipak, Matija, potresen smrću svih svojih prijatelja, ne dijeli Ramino mišljenje. Za njega su rat i junačka pjesma izgubili svoju draž. Rat je krvoproliće. Nema u njemu časti ni romantike. Samo smrt. Anonimna, nasilna i najčešće besmislena:

Da sam znao da mi je ostalo puzenje, prepustio bih se pijanici Luki Močivuni neka me dotuče. Da me junačina ubije. A ovako, tko će za moju smrt znati, tko će me opjevati kad me ti ubiješ! Tvoja se djela ne spominju ni u pjesmi ni u priči.

– Možda će me pjesme o tebi spominjati.

– Ama, kako da neće spominjati! Tu si siguran. Nego bih želio da i one o tebi spominju mene. E, sretan si, čovječe, što si na mene naišao. Dovijeka ćeš se hvaliti svom namjesniku i duždu mletačkomu da si ubio znamenitog Ramu Nadžakovića. Pa onda, pred djevojkom: zagrliš je oko vrata i kažeš joj: »Mala, ova ruka što te grli ubila je Ramu Nadžakovića.« Pa onda, kad komu prijetiš, kažeš: »Pazi ti tamo što govoriš, gledaj, ova je Rami grlo presjekla.« Pa onda, unucima kad ostariš: »Ova je smežurana ruka Rami sunce s neba skinula.« I gdje se sve nećeš hvaliti, gdje sve nećeš raznositi moju i svoju slavu. A da si bar tkogod poznat, nego nitko i ništa.

– Kovač, Ramo, običan kovač.

– Ja, moguće je da si sada kovač i nitko i ništa, ali ćeš uskoro biti velik i glasovit junak. Šta znaš? Tako je sa mnogim bilo.

– A otkuda znaš, Ramo, da ću ja tebe ubiti?

– Ne budali, nije se još desilo da se ostavi lovina po kojoj će te pjesma spominjati i po kojoj će te svak častiti.

[582] Usp. Botica, Stipe: *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Split, Zbornik „Kačić“, Zagreb, 2003., str. 94.

– Dobro, recimo da nije! Recimo da sam ja, Ramo, malo na tebe ljut, ali kako znaš da ću ja pričati da sam te ubio? Možda ću ja to zatajiti.

– Ubiti jednog Ramu, pa zatajiti! Tko je to ikad učinio. Ubiti, pa vikati: »Satro sam velikog junaka,« i dati da se o tom pjesma spjeva, e, to sam vidio, ali one šutljive ne vidjeh.[583]

Povijesni roman *Duše robova* prepun sukoba, ratovanja i junaštva završava lirskom pjesmom. Pjeva je Matija kada napokon dostiže sreću koja mu je dugo izmicala. Ona simbolizira smiraj i povlačenje iz okrutne stvarnosti. Sastoji se od četiri strofe. Svaka strofa ima tri stiha, a zadnji se ponavlja u svim strofama. U svakoj strofi drugi se i treći stih rimuju. Ponavljanjem zadnjega stiha Aralica poručuje da čovjek ne smije dati da ga sputaju loše stvari. Njih treba ostaviti po strani i živjeti svojim životom bez obzira na probleme kojih će uvijek biti:

Kad kažu: kurva te je na svijet dala

I kopile si majke svoje,

Ti cvijetom cvjetaj, srce moje.

Kad kažu: dušu prodaj,

Za dušu kupci novce broje,

Ti cvijetom cvjetaj, srce moje.

Kad kažu: ti si bijeda,

Sudbinu tvoju drugi kroje,

Ti cvijetom cvjetaj, srce moje.

Što god da kažu, što god da htjeli,

[583] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 279.

Sa mržnjom ne daj da te spoje,

I cvijetom cvjetaj, srce moje.[584]

6.3. Prigodnica u romanu *Graditelj svratišta*

Roman *Graditelj svratišta* ne obiluje usmenim pjesmama. Jedini primjer je pjesma koju pjevaju hrvatski vojnici pozvani u Veneciju da je brane od nadolazećih francuskih vojnih snaga s Napoleonom na čelu. Situacija se tako razvila da je pitanje Mletačke Republike riješeno za pregovaračkim stolom i usluge hrvatskih vojnika nisu bile potrebne. U okolini u kojoj su dočekani neprijateljski i s nepovjerenjem oni pjevaju pjesmu o jedinim stvarima u koje se mogu pouzdati, a to su puška i kabanica. Sama pjesma, iako su joj motivi epski, ima značajke lirskih pjesama s izraženom osjećajnošću, posebno melankolijom i nostalgijom za domom koji su vojnici napustili i otišli u službu.

Puška šarka i cura i majka,

Kabanica moja podvornica.[585]

6.4. Pjesme u romanu *Asmodejev šal*

Roman *Asmodejev šal* započinje pjesmom o propovjedniku i dobrotvoru Serafimu koji je pomagao svima i načinu na koji ga je prevarila kurva Kleona. Pjesma je pisana slobodnim stihom. Sastoji se od osam strofa. Neparne strofe govore o Serafimovim djelima, dok parne funkcioniraju kao otpjevi. Prve se dvije parne strofe sastoje od sedam stihova, a druge od osam. U neparnim strofama koje se sastoje od tri stiha javlja se rima. Rimuju se prvi i treći stih unutar svake od tih strofa.

U sparno jutro, kad umiru noćni leptiri,
bosonog, u suknenoj haljini, žedan i pregladnio,

[584] Isto, str. 324.
[585] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 103.

po vrelom pijesku išao je propovjednik Serafim.
Sve što je imao razdijelio je usput sirotinji.
Ali, prihvaćajući život kao priliku za darivanje,
iako siromašan kao pustinjski miš,
s darežljivom se dušom osjećao bogat.

Ako ovakav osjećaj u nekom upitnost budi,
moguć je ili nemoguć,
njemu samu prepušta da sudi.

Pred vratima grada Magnezija,
u kojem se siromaha koliko i u svakom drugom,
dočeka ga žena sa četvoro djece,
kojoj su rekli da dolazi čovjek izuzetno darežljiv,
i zamoli Serafima da njoj i njezinoj siročadi,
bez oca, krova nad glavom, odjeće i zalogaja kruha,
daruje nešto kao što je i druge darivao.

Ako postupak ovaj u nekom protivljenje budi,
ne valja i nije trebalo,
njemu se samu prepušta da sudi.

Nemajući što da joj dade, a morao je dati,
svrati u obližnju kuću i sebe sama
ponudi bogatom gospodaru za roba.
Pošto se prodao za trideset i dva zlatnika,
Serafim ostade služiti kao rob do kraja života,
a žena ode odgajati svoju djecu
da budu darežljiva prema ljudima,
kao onaj što ih je svojom žrtvom izbavio iz neimaštine.

Ako dobrota ova u nekomu sumnjičavost budi,
istinita je ili izmišljena,
njemu se samu prepušta da sudi.

Serafim nikad ne osjeti muku što robuje,
ni onda kad do njega dopre priča
da je žena, što iziđe pred njeg na vrata Magnezija,
kurva Kleona, koja unajmi susjedovu djecu
da prevari darežljiva čovjeka.
„Dobrota je za sve ili je nitko ne će imati,
pa je bolje da se i kurva njome koristi nego da je nema“
– mislio je čovjek komu je život bio blagdan darivanja.

Ako nazor ovakav u nekom zebnju budi,
vrijedan ili bezvrijedan je,
njemu se samu prepušta da sudi.[586]

U *Asmodejevu šalu* javlja se i jedan stih, fragment neke pjesme, slično kao što su se fragmenti javljali u prethodno obrađenim romanima. Tako Aralica navodi: *Samo se u pjesmi pjeva: „Vino služi krčmarica mlada.“*[587]

[586] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 5 – 6.
[587] Isto, str. 14.

7. Usmeno-retorički oblici

Od najranijih dana čovječanstva ljudi su vjerovali da riječi imaju magijsku moć. Vjerovalo se da se pravilnom upotrebom riječi ljudima moglo pomoći, ali i nanijeti veliko zlo. Različite kombinacije riječi ljudi su koristili u različitim situacijama: u religijskim ritualima, pri liječenju, tjeranju zla od sebe, ali i zazivanju zla na nekoga u kletvama; prizivanju dobre sreće i zdravlja ili u igri i učenju. Usmeno-retorički oblici mogu se klasificirati na: *basme (bajalice, egzorcizmi, zaklinjanja); zdravice; brojilice; brzalice; blagoslovi/molitve; kletve.*[588] Botica kao retoričke oblike navodi još *rugalice i hvale*.[589]

7.1. Kletva

Za kletve se vjerovalo da posjeduju moć nanošenja zla. *Kletva je najčešće mikrostrukturna književna tvorevina. Formom je bliska poslovici. Narod je dugo vjerovao u moć kletve.*[590]

Solar u *Rječniku književnoga nazivlja* definira kletvu kao *iskaz, podrijetlom iz magijskog uvjerenja u moć riječi, kojim se nekome želi nanijeti zlo. Izraz je bijesa, srdžbe ili povrijeđenosti, potaknut mitološkim uvjerenjem kako će se formulom izrečena namjera i ostvariti, a u novije vrijeme ima prije svega karakter uvrede.*[591]

Davor Nikolić slaže se da je namjera kletve nanošenje zla drugome, ali smatra da danas *nemali broj kletvi pokazuje tu namjeru samo na planu izraza, bez stvarne želje za nanošenjem zla.* On dodaje kako kletva, ipak, *zadržava svu svoju afektivnu snagu i pokazuje se kao iskonska ljudska potreba za ispuštanjem negativne energije.*[592] Prema Nikoliću, funkcija kletvi je proklinjanje zlotvora zbog zla koje nanose, a ona *teži biti brza, nepovratna i apsolutna*.[593]

---

[588] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 504.
[589] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 476.
[590] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 520.
[591] Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing –Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 146.
[592] Nikolić, Davor: *Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici*, Narodna umjetnost, No. 2, Vol. 47, 2010., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 148.
[593] Isto, str. 149.

Botica navodi kako je kletva *arhaičnog podrijetla, a vjerojatno i magijskoga*. Navodi kako se javljala u ritualnom okružju.[594]

Zbog njihova oblika i kratkoće kletve su često smještane među poslovice. U novije vrijeme odvaja ih se i zasebno klasificira. Kekez smatra da bi ih se možda moglo pridružiti zaklinjanjima.[595] U tom slučaju, one bi se nalazile dijametralno suprotno na semantičkoj osi. Njihovo značenje i funkcija u potpunosti su suprotni, iako koriste istu ljudsku uvjerenost u moć riječi.

Svoje viđenje kletve daje i Aralica u romanu *Život nastanjen sjenama* pa za kletve kaže: *Ide li se od kletve do kletve, kakve se nalaze u narodnoj književnosti, otkrivaš da je to svojevrstan oblik duhovnog otpora – i ništa drugo. Nikakvo nanošenje zla, jer se samo u bajci zlo može nanijeti kletvom; u stvarnom životu ni u kojem obliku. Dojmljiva kao pjesničko sredstvo, kletva ili podrazumijeva ili izrekom uza se veže nadnaravnu silu koja bi je trebala ostvariti – sudbinu, univerzalnu pravdu, svetost ili sotonu. Na taj način kao tvornu osobu isključuje onoga koji kune. A predajući kletvu nadnaravnim silama, onaj koji kune kaže da on nikomu ne prijeti. Taj što kune nevin je i nemoćan čovjek; on ne kune da bi prijetio i tu prijetnju ostvario; on kune da bi se uspravio iz ponižavajućeg položaja u koji ga je doveo onaj koji zaslužuje da se kune i da bude kažnjen za ono što je nedužnu učinio. Moćnici ne kunu, moćnici, žele li nekoga kazniti, to tvorno čine, ponekad i šutke. Samo nemoćni kunu! Kunu samo oni koji osim kletve nemaju druge obrane!*

Kad uza sve to znaš da, osim u lijepim bajkama, nikada nitko nikoga nije ukleo, a kunući je svoju dušu i čast sačuvao, onda mirne duše pristaješ uz upotrebu kletve i kao književnog rekvizita i kao oblika duhovnog otpora.[596]

Aralica u svojim razmišljanjima o kletvama ide toliko daleko da ih preporuča za upotrebu *ako se ciljano i s mjerom, bez hule i poruge, upotrebljavaju u tradicionalnim oblicima.*[597] Za njega su kletve vid otpora onih koji se oduprijeti ne mogu. One imaju ljekovito djelovanje na rane koje su dušama nemoćnih nanijeli njima nadmoćni. Budući da ne živimo u svijetu bajke u kojem se kletve ostvaruju, kletve su prihvatljive za Aralicu jer se njima nikakvo realno zlo ne može nanijeti. One su samo način da vratimo svoje dostojanstvo i ne pomirimo se s položajem u koji smo dovedeni. Iako podržava upotrebu kletve, pisac upozorava da je kletvu

[594] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 486.
[595] Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 288.
[596] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 400.
[597] Isto, str. 410.

bolje ostaviti neizgovorenu pod jezikom jer *i onaj koji je kletvi prisiljen prokletstvo dijeli na dva dijela. Pola sebi pola onome koga proklinje. Ako će prokletstvo stići onoga koje je proklinjanje zaslužio, nema potrebe da, kunući, sebi samima pravimo još veću štetu.*[598]

7.1.1. Kletva u romanu *Put bez sna*: Vučković i ukradeni novac

Svećenik je za hrvatski narod koji se dugo vremena nalazio pod nenarodnom vlašću bio neprikosnoven autoritet. Obraćalo mu se u različitim prilikama najčešće u potrazi za savjetom u vremenu ispunjenom problemima. Kao takav, svećenik je imao vrlo velik utjecaj i mogao je postići što nitko drugi nije mogao. Tako se fra Pavlu Vučkoviću u sljedećoj priči iz romana *Put bez sna* obraća okradeni Bare da mu on pomogne vratiti novac. Najjači argument koji bi trebao kradljivca uvjeriti da vrati novac je kletva. Ovdje je, također, riječ o pričanju iz života, ali posebno je zanimljivo jer prikazuje odnos ljudi prema kletvi, nečemu što bi većina ljudi u današnje doba okarakterizirala kao sujevjerje bez prave moći nanošenja zla:

U selu Rumbocima, u zajedničkom kućanstvu živjela je Anica Beško i njen djever Bare, oboje obudovjeli, Anica bez muža, Bare bez žene. Baru su ljudi pitali što se ne ženi, on im je odgovarao: tko je imao dobru prvu ženu, taj se ponovo ženi; tko je imao lošu, nikad više. To isto, preneseno na muža, govorila je i Anica. Ovo dvoje sigurno više neće imati svatova. Žitak im je dobar, imaju svega, samo im je kuća zapuštena. Šimla izgnjila, prokišnjava, a grede se iscrvotočile, napada li dubok snijeg, pod njim će se ulegnuti kao gljiva pod kopitom. Bare je od svake pare polovicu odvajao štedeći novac za gradnju kuće. Držao ga je po rupama u kućnom zidu kojih je, hvala Bogu, bilo mnogo, pa ih je mogao premještati iz jedne u drugu. Kod tolikih rupa teško je kradljivcu pogoditi u kojoj Bare čuva novac. Ipak mu ih je netko napipao i odnio. Pogledao je u svaku rupu gdje ih je do tada čuvao, ali novca nigdje.

Ne znajući komu da se obrati za pomoć, Bare ode s Anicom do Vučkovića s molbom da s oltara pozove kradljivca neka vrati novac siromahu čovjeku, jer, ukrasti je grijeh, ali ukrasti siromašnu – dvaput je veći. U razgovoru Vučković je doznao da Anica ima kćerku za udaju, vjerenu, napovjedi i vjenčanje bit će na jesen. A za udaju se hoće ruha. Dvije udaje i bogatu kuću osiromaše.

[598] Isto, str. 410.

Vučković zapali svijeće, nešto pročita iz Svetog pisma i reče djeveru i nevjesti:

– Pođite vi sada kući, ja mislim da će se novci naći.

– A zašto, oče, ne prokuneš lupeža? – reče Bare.

– Čovječe, to bi bio velik grijeh prije nego što ga pozovemo da se pokaje. Ako ja zapalim ove dvije svijeće, ukrstim ih i okrenem plamen nadolje, onomu će što je novac ukrao uskoro komadi mesa od tijela otpadati. Ne treba kleti, pođite vi kući, pa ako za tjedan dana, a najdalje za petnaest, ne nađete novac, dođite, i ja ću lopova prokleti. Kad sam to hoće, neka mu se tijelo raspadne kao gnjili panj.

Kad su se Bare i Anica vratili kući, pitali su ih susjedi i ukućani što je rekao Vučković. Odgovoriše im da kletva čeka kradljivca.

Bio je kolovoz, vrijeme kosidbe; bila je suša i trava je pregarala. Iz planine je dotjerana vuna. Pranje vune može pričekati, trava ne može ostati nepokošena ni pet dana, sve će se sasušiti, poleći i kosom nećeš moći pod nju. A ipak je Anica navaljivala na djevera: ajmo, braco, prati vunu na izvore Rame. Bare neće, mora kositi, ali kad uz majku pristade i starija kći, on unajmi još tri žene, nabaca vreće na volovska kola i otjera vunu na rijeku.

Tamo istovare, žene se izuju, zadignu suknje i ugaze u vodu. Svakoj prakljača u ruci, a pred njom kamena ploča na kojoj će vunu ispirati. Anica je na obali kod kola, driješi vreću za vrećom. Najednom vrisnu kao da je našla zmiju:

– Braco, dođi ovamo! Vidi što sam našla zamotano u ovu krpu.

U vuni na listovima starog platna ležali su svi novci što su Bari ukradeni.[599]

Fra Pavao nije izrekao kletvu, ali sama pomisao na moć kletve koju bi on mogao izreći, bila je dovoljna da lopov vrati novac vlasniku.

7.1.2. Kletve u romanu *Graditelj svratišta*

Primjeri koje Aralica koristi u *Graditelju svratišta* upućeni su Trogiraninu Celiju Cegi, koji je bio suradnik francuskih okupacijskih snaga i zapovjednik jedne od njihovih vojnih

[599] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 132. – 133.

jedinica. Njegov zadatak bilo je novačenje domaćih mladića za francuske vojne pohode. Kada bi mladići odbili pristupiti u francusku vojsku, Cega ih je vješao da budu opomena ostalim mladićima. Zbog njegova izdajništva, okrutnosti i nanošenja boli slabima upućene su mu sljedeće kletve:

1. *(...) majka ga uvijena u bijeli pokrov vidjela u crkvi Ivanovoj!*[600]
2. *(...) zemlja mu kosti izbacivala i psi je raznosili!*[601]
3. *(...) majka ti crnu zastavu na prozor vješala!*[602]

[600] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 293.
[601] Isto, str. 293.
[602] Isto, str. 294.

8. Mikrostrukture

Mikrostrukture su najmanji usmenoknjiževni oblici u kojima je sintetizirano znanje, mudrost i iskustvo naroda. Ta skupina usmenoknjiževnih oblika obuhvaća poslovice i zagonetke. Poslovice prenose generacijama baštinjene spoznaje naroda, a zagonetke služe zabavi te intelektualnom razvoju prvenstveno mladih ljudi i djece.

8.1. Poslovice i izreke

Svi usmenoknjiževni oblici rezultat su životnog iskustva. Cilj im je prenijeti to iskustvo i poučiti njihove korisnike i prenositelje. Nijedan od tih oblika ne obavlja tu zadaću bolje od poslovica. Proučavanjem poslovica bavi se znanstvena disciplina paremiologija. Poslovice su kratke misaone izreke koje se obično daju kao savjet i uputa.[603]

Kekez za poslovice kaže da su one zasigurno najkraći oblik u usmenoknjiževnom sustavu pa ih suvremena znanost svrstava u mikrostrukture. Prema Kekezu, poslovica kao termin dolazi u hrvatski jezik iz ruskoga i ustaljuje se tek u 19. stoljeću. Prije toga termina na ovim se prostorima upotrebljavao termin priričje, što je kalk latinskoga proverbium.[604]

One donose neke općeljudske i životne istine, a *ono što poslovicu potvrđuje kao životnu istinu jest njezino dugovječno trajanje s istim ili približno istim smislom i značenjem za čovjeka općenito.*[605]

Botica poslovicu definira kao *sretno sročenu opću istinu koju formulira pojedinac, ali je njezino funkcioniranje povezano s vrijednosnim sustavom cijele zajednice.*[606] Sematničko je polje poslovica *cijeli život i životno iskustvo, apstrahirano na razinu „čiste istine". Njih je potaknuo, prije svega, stvarni (i povijesni) život ljudi, ali i one životne vrednote koje su se životom prihvatile i do kojih su Hrvati držali.*[607] Izrjeke je Botica definirao kao *formulacije slične poslovicama, ali uz nešto manju ovisnost o životnom iskustvu.*[608]

---

[603] Knežević u Butorović, Đenana i Palavestra, Vlajko: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca*, IP Svjetlost, Sarajevo, 1974., str. 273.
[604] Usp. Kekez, Josip: *Usmena književnost. Uvod u književnost*, urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 167 – 168.
[605] Botica, Stipe: *Lijepa naša baština*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998., str. 96.
[606] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 489.
[607] Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 124.
[608] Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 245.

Poslovice imaju didaktički, utilitaristički te općenacionalni karakter.[609]

Poslovice se, prema Kekezu, mogu klasificirati sukladno nekolicini kriterija. Neki su autori kao kriterij za organizaciju paremiološkoga gradiva odabirali temu do koje su dolazili uzimajući u obzir značenje leksema od kojih se sastojala poslovica. Kekez smatra kako je poslovice bolje klasificirati prema njihovu semantičkom sažetku, tj, prema remama, nego prema temama. Drugi su poslovice organizirali prema abecednom redu. Kekez ističe kako je poslovice bolje klasificirati prema oblikovnom, kompozicijskom načelu, tj. prema njihovoj strukturi, nego prema abecednom redu. On poslovice s obzirom na strukturu dijeli na: poslovice (prave ili potpune), izreke, dijaloške poslovice ili poslovice – pitalice, poslovice – anegdote ili poslovice – pričice i pareologizme (frazeologizme, poredbe, metafore). On u svoju podjelu uvrštava kletve i blagoslove koji pripadaju retoričkim oblicima.[610]

Poslovice realizirane u romanima *morlačke tetralogije* klasifirat ćemo s obzirom na strukturu. Prema tom kriteriju, poslovice pronađene u Araličinoj tetralogiji pripadaju prvim dvjema skupinama, poslovicama (pravim ili potpunim) i izrekama. Potpunim nazivamo poslovice jer su sintaktički potpune. One uvijek apstrahiraju životno iskustvo u poentu ili zaključak te ga eksplicitno izriču.[611]

Drugi oblik prisutan u Araličinim romanima su izreke.

Za razliku od poslovica, izreke ne zaokružuju misaoni proces u zaključak i ne pretendiraju na opću valjanost, već parabolički asociraju na stvaran događaj; one ne apsolutiziraju izjavu pa pokrivaju svakodnevnije životne pojavnosti. Izreke su čvršće vezane uz kontekst i ovisnije su o njemu od poslovica, te redovito ne potrebuju kontekstualnih spona, koje bi im samo oslabile snagu sadržaja.[612] Izreke su redovito kraće od poslovica i vezane uz kontekst u kojem se izriču. Izvan toga konteksta nemaju značenje. *Poslovica ne propušta, već sintetizira iskustvene podatke, a izreka ih asocira; semantika je poslovice izvedbeno usmjerena retroaktivno, nju se odčitava; izreke pak progresivno, uz riječ.*[613]

Neke poslovice Aralica donosi parafrazirane, a izgovaraju ih različiti likovi. Podrijetlo im je različito. Neke su pučke, dok druge podrijetlo vuku i od Rimljana i najčešće ih se čuje u

[609] Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.a., str. 299.
[610] Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici,* Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984., str. 58 – 70.
[611] Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 45.
[612] Isto, str. 46 – 47 .
[613] Isto, str. 47.

razgovoru učenih ljudi. Poslovice i izreke bit će navedene kronološkim redoslijedom kako se pojavljuju u romanima *morlačke tetralogije*.

8.1.1. Poslovice i izreke u romanu *Put bez sna*

Poslovice:

1. *(...) svaki udarac koji te ne ubije učinit će te jačim.*[614]
2. *(...) odveć pameti škodi zdravoj pameti, i kako ne treba učiti jer ćeš poludjeti.*[615]
3. *(...) staru čovjeku bježi od očiju jer staro svačemu nalazi zamjerku, a mladu bježi od prkna jer mlado sve pojede.*[616]
4. *Jedan nož drugoga iz korica izvlači.*[617]
5. *(...) tko se ožeže, a ne kaže društvu da je čorba vruća, nije pošten čovjek.*[618]
6. *»Volim s ljudima padati s vrha, nego se s neljudima na vrh penjati.« Tko s vukom krv loče, po vučju mora i zavijati.*[619]
7. *(...) sužanjstvo nije teško koliko su teški sužnji.*[620]
8. *Trebao je doživjeti trideset osmu, jesen života, pa da potpuno ozbiljno shvati djedovsku mudrost o kesi koja probija nebesa i buši tamo gdje burgija neće.*[621]

Izreke:

1. *(...) »objahuje kao Kopčić Duvno« (...).*[622]
2. *(...) »Ptico, znam ti perje« (...).*[623]
3. *Budala konja uzjahuje, kurva mu dizgin drži.*[624]
4. *(...) »uno fredo, uno caldo« (jedna vruća, jedna hladna)(...).*[625]
5. *»Led mi je oko srca.« »Pao mi je led sa srca.«*[626]

[614] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 33.
[615] Isto, str. 115.
[616] Isto, str. 116.
[617] Isto, str. 169.
[618] Isto, str. 195.
[619] Isto, str. 202.
[620] Isto, str. 220.
[621] Isto, str. 244.
[622] Isto, str. 17.
[623] Isto, str. 54.
[624] Isto, str. 162.
[625] Isto, str. 233.
[626] Isto, str. 258.

6. *»Jedan je Vlah dovoljan da usmrdi čitav grad.« »Tri Vlaha i tri Žudijele šest je lopova.«*[627]
7. *(...)»budi i ovamo i onamo«(...) (...)»Snađi se«.*[628]
8. *(...) »Requiem ostaje Requiem« (...).*[629]

8.1.2. Poslovice i izreke u romanu *Duše robova*

Poslovice:

1. *Obično se misli: od šale glava ne boli. Možda i ne boli svakoga, ali ima šala od kojih glave pucaju.*[630]
2. *(...) nije lud da bisere sipa pred svinje. Rekao bi: Vrag je politika.*[631]
3. *(...) a kako su bogati bogataši jer su s koljena na koljeno u porodici živjeli ljudi što slažu zrno do zrna i kamen na kamen, pa imaju i dvore i pogače u njima.*[632]
4. *To ti je: pošalji luda na vodu, pa sjedi i plači.*[633]
5. *(...) i stoga se u stroju pametan namuči dok se lud nauči.*[634]
6. *(...) od koristi čovjeku dolaze sve štete.*[635]
7. *I stalno samo to jedno – sviće i smrkava se. Često jednima jedno, drugima drugo.*[636]
8. *Sve mi se čini da ovdje vrijedi poslovica kako jabuka ne pada daleko od stabla.*[637]

Izreke:

1. *(...) šuma ti mati, brda se hvati.*[638]
2. *(...) kad u rat kreću, zovu te, dođi, junače; a kad dobitak dijele, pitaju te, otkuda ti ovdje, neznano momče.*[639]

---

627 Isto, str. 282.
628 Isto, str. 283.
629 Isto, str. 292.
630 Isto, str. 29
631 Isto, str. 31.
632 Isto, str. 77.
633 Isto, str. 163.
634 Isto, str. 199.
635 Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 216.
636 Isto, str. 235.
637 Isto, str. 286.
638 Isto, str. 14.
639 Isto, str. 53.

3. *(...) pa da mu ne prodaju rog za svijeću.*[640]
4. *Uzalud se kune: isto kao kurva u plač, tako se lupež uzda u kletvu.*[641]
5. *Tko se s neprijateljem miri, zmiju nosi u rukavu; a tko na brata nasrće, i u njedrima i u ruci.*[642]
6. *Uvijek se kukolj prodavao po istoj cijeni kao i pšenica.*[643]
7. *(...) ponaša se kao slon u staklarskoj radnji.*[644]
8. *(...)Dolci kiti tuđim perjem.*[645]

8.1.3. Poslovice i izreke u romanu *Graditelj svratišta*

Poslovice:

1. *(...) oni koji siju nepravdu žanju nevolju.*[646]
2. *Od tuđe je kože lako remenje rezati.*[647]
3. *(...) kad dođeš među ćorave, i ti stisni jedno oko da budeš kao ostali.*[648]
4. *(...) čovjek koji ima gorka usta ne može slatko pljunuti.*[649]
5. *Mačka mora platiti slaninu koju je pojela.*[650]
6. *Tko s vragom tikve sadi, o glavu mu se razbijaju, kaže narod (...).*[651]
7. *Ne zovi vraga da ti ne bi u kuću došao.*[652]
8. *Držao sam se one: prijeko je preče, okolo je bliže.*[653]

[640] Isto, str. 83.
[641] Isto, str. 112.
[642] Isto, str. 139.
[643] Isto, str. 144.
[644] Isto, str. 159.
[645] Isto, str. 247.
[646] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 192.
[647] Isto, str. 203.
[648] Isto, str. 251.
[649] Isto, str. 302.
[650] Isto,. str. 302.
[651] Isto, str. 349.
[652] Isto, str. 373.
[653] Isto, str. 410.

Izreke:

1. *Sam ću dobro paziti da mi brašno od te pogače ne ostane na jagodicama (...).*[654]
2. *Doduše, postoji uzrečica da iza svakog zločina stoji žena (...).*[655]
3. *Od toga brašna Dandolo neće jesti pogače.*[656]
4. *Vjeran staroj konvenciji »smiješak na licu, mržnja na duši« (...).*[657]
5. *(...) porod s koca i konopca (...).*[658]
6. *Taj, kažu ljudi, tjera svoje!*[659]
7. *Naime, primijetio sam da politička fraza, pogotovo hvalospjev, našu misao čini neplodnom, kao korov ledinu: gdje fraza raste, žito ne niče.*[660]
8. *Takvi mnogo snuju a malo do kraja otkaju (...).*[661]

8.1.4. Poslovice i izreke u romanu *Asmodejev šal*

Poslovice:

1. *(...) zdravlje je najveće bogatstvo.*[662]
2. *(...) rašljast kolac ne može u zemlju. Mislio je da čovjek dvojna morala i dvojna ponašanja ne može živjeti.*[663]
3. (…) *premalo je znanja malo, a previše mnogo.*[664]
4. *(...) što daš, to ti vrate. Ako ne pružiš dobro, dobro ti se i ne vraća.*[665]

Izreke:

[654] Isto, str. 60.
[655] Isto, str. 199.
[656] Isto, str. 202.
[657] Isto, str. 323.
[658] Isto, str. 336.
[659] Isto, str. 345.
[660] Isto, str. 369.
[661] Isto, str. 376.
[662] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 60.
[663] Isto, str. 119.
[664] Isto, str. 137.
[665] Isto, str. 173.

1. *Sve je čisto kao da je oprano u izvorskoj vodi.*[666]
2. *(...) do svoje časti i muškosti držao isto toliko koliko i umirovljen pukovnik do svog čina i ordenja.*[667]
3. *(...) zdravlje je najveće bogatstvo.*[668]
4. *(...) „pogriješi i pop na oltaru“ (...).*[669]
5. *(...) niti smrdiš niti mirišeš (...).*[670]
6. *Zar ne kažu da je stari delija gotova grdoba?*[671]
7. *„Riječi trista, a izjesti nema ništa!“*[672]

U vrijeme ubrzanog životnog ritma kratkoća i konciznost poslovica čini ih otpornima na boljke koje su zadesile veliki dio usmene književnosti i tradicije. Danas, kada kvaliteta međuljudskih odnosa opada, a slanje elektronske pošte ili SMS – a zamjenjuje razgovor, poslovica svojom ekonomičnošću i utilitarnim karakterom uspijeva preživjeti i ostati popularna i prisutna u svim sferama života. Poslovice su široko rasprostranjene i među Araličinim likovima te su pokazatelj učenosti, mudrosti i životnog iskustva njihovih korisnika. Poslovice su nezaobilazan dio Araličina stila ispunjena gnomskim iskazima. One te iskaze zaokružuju i funkcioniraju kao njihova poanta.

[666] Isto, str. 41.
[667] Isto, str. 48.
[668] Isto, str. 60.
[669] Isto, str. 64.
[670] Isto, str. 68.
[671] Isto, str. 130.
[672] Isto, str. 153.

9. Narodna vjerovanja

Narodna vjerovanja vezana su uz religijsku pripadnost, ali i sujevjerja ili praznovjerja kojih je, unatoč trudu svećenika, učitelja i drugih prosvjetitelja, bilo mnogo. Sujevjerja nisu ostajala samo unutar religijske i etničke skupine u kojoj su nastala. U vremenu kada je obrazovanih bilo malo ta su se vjerovanja lako širila. Stav prema sujevjerjima, ističe Botica, u hrvatskoj tradicijskoj kulturi treba vidjeti na dvije razine. U hrvatskoj kristijaniziranoj sredini *čuvari (ćudo)reda i vjero(zakona) gotovo su biblijski vjerni jednome bogoštovlju i izričito protiv svega što bi ga narušavalo i obezvrijedilo. Ali, na drugoj razini, u narodnoj su uporabi ostali silni tragovi i poganskoga i sujevjernoga da se ničim nisu dali zatomiti.*[673]

9.1. Narodna vjerovanja u romanu *Put bez sna*

Primjeri narodnih vjerovanja artikulirani u romanu *Put bez sna* odnose se na nasilne okolnosti u kojima je živio narod na prostoru Dalmacije i Bosne krajem 17. stoljeća. Istaknuta su dva primjera; prvi, vezan uz vjerovanje da novaci donose sreću u boju i drugi, o važnosti osvećivanja nečije smrti, posebice ako je smrt bila nepravedna i nezaslužena. U romanu *Put bez sna* opisano je i narodno vjerovanje u mitološka bića zduhače koje je prezentirano kao mitološka predaja te prethodno obrađeno.

Ljudi su posebno praznovjerni bili kada se išlo u boj i kada je život najčešće ovisio o pukoj sreći. Tako je Smoljan Smiljanić u bitku poslao Šimuna Grabovca, a taj je potez objasnio riječima: *Povedi ovoga, on će ti malo pomoći, ali oni koji prvi put sudjeluju u kreševu donose sreću kao da su rođeni na Preobraženje.*[674] I danas se često kaže za nekoga tko je uspješan u svom prvom pokušaju da ima *početničku sreću*.

Čudovište s lutnjom za Antonija Zena je najbolji izvor informacija o hrvatskom narodu i njihovim vjerovanjima. Nakon što je on dao ubiti Stjepana Matića, Čudovište ga upozorava na važnost osvete za hrvatski narod. To je jako ozbiljna stvar i na nekim dijelovima Balkanskog

[673] Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 121.
[674] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 109. Preobraženje se odnosi na blagdan koji se slavi 6. kolovoza kao uspomena na proslavu Kristovu na gori Taboru kada je Isus pred svojim učenicima Petrom, Ivanom i Jakovom promijenio izgled svoga tijela i pokazao slavu koju će doživjeti u uskrsnuću. (Usp. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006., str. 760.)

poluotoka i danas vlada taj običaj. Krvna osveta zna trajati generacijama i desetkovati obitelji i rodove.

To je divlji narod pun predrasuda. Oni vjeruju da se osveta ne može zaboraviti ni kad hoćeš da je zaboraviš. Jer, ako se sluči da se rođaci zaborave osvetiti ubojici svoga srodnika, u snu im se javlja duša ubijenoga i proklinje nebrigu svojih ukućana, čitava svoga roda. Ne uljuljkuj se, gospodine, nadom da je to praznovjerje pa se duša umorenog Matića u snu nikomu neće prikazati. Ako oni vjeruju da takve snove snivaju, treba im vjerovati da ih doista snivaju.[675]

9.2. Narodna vjerovanja u romanu *Duše robova*

Aralica je u *Dušama robova* dao raskošnu sliku različitih narodnih vjerovanja. Opisao je kako narod racionalizira pojavu kometa kao vatrene glave koja putuje nebom. Prikazao je kako i pojedinci mogu nadići dugotrajne ideološke, političke i ratne sukobe i primijeniti drevni ritual koji svojom humanošću i starošću nadilazi i pobjeđuje sukobe njihova doba. U narodna vjerovanja pripada i uvjerenje o potrebi blagoslova mjesta na kojima su se dogodila ubojstva jer će u protivnom taj kraj poharati različite nepogode. U romanu je prisutan i strah od demonskog i onostranog manifestiran u obliku vjerovanja u moru. Narodna sujevjerja nastala zbog neukosti uvijek su neki pokušali iskoristiti i na njima zaraditi, pa takav slučaj prikazuje i Aralica.

9.2.1. Vatrena glava

Prvo od sujevjerja koje je Aralica prikazao u *Dušama robova* opisuje *užarenu kosmatu glavu koja se kotrljala nebom.*[676] Riječ je o kometu[677] koji je ljudima bio predznak velikoga događaja koji se treba uskoro dogoditi. Za neke je to bio znak sreće, a za druge nesreće. Budući da su rat Mletačkoj Republici već u prosincu 1714. godine Osmanlije objavili, nesreću se moglo očekivati prije nego sreću, a vjerovanje u nadnaravno značenje kometa bio je način na koji su se ljudi mogli nositi sa za njih neobjašnjivim fenomenom:

[675] Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 231.
[676] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 9.
[677] Kometi (prema grč. κομήτης: dugokos; zvijezda repatica), nestalna svemirska tijela u Sunčevu sustavu kojima su staze vrlo izdužene, a ravninu ekliptike mogu presijecati pod bilo kojim kutom. Njihova se pojava obično smatrala predznakom nesreće. (Usp. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004., str. 65.)

Upravo kad je puške očistio od loja i rđe, a na jednu ugradio nov otponac, proni se glas Triljem da se dvadeset i petog siječnja, netom iza sunčeva zalaska, nad Kosincem pojavila užarena kosmata glava, koja se kotrljala nebom i oko sebe prosipala oganj kao što kotač prosipa blato dok se u jurnjavi kreće po vlažnom putu. U tren oka prošla je put od sjevernog do zapadnog nebosklona uz tutnjavu kakva se čuje samo u mračnim olujnim noćima. Da se pojavila, da se kotrljala nebom, da je sijala plamenove kao što orač sije pšenicu – svi su se slagali. Ali, da je na svom kratkotrajnom putovanju zastala časak nad brdom Boraćevcem, na čijem je vrhu sagrađen Sinj – nisu bili jednodušni. Jedni su govorili: »Zastala je i zasvijetlila je nad njim.« Drugi: »Mimoišla ga je ovaj put.«

Nije to bio malen spor, veći je i od prepirke, kad bi je bilo, da li se vatrena glava pojavila ili nije. Jer, ako se i na tren zaustavila nad Sinjem, pa mu odozgor »zasvijetlila«, ratni će vihor udariti ravno na njega. Ako se glava otkotrljala bez zaustavljanja, rata isto kao da i neće biti. Zaobići će ih ovoga puta, kako su govorili protivnici glavina zaustavljanja. Upravo jer je bilo teško vjerovati da će rat, bilo gdje i bilo zbog čega izbiti, proći mimo Sinja, većina je, i oni što su svojim očima vidjeli i oni što su čuli pričati, vjerovala da je vatrena glava Cetini uputila poseban osmijeh.[678]

9.2.2. Izmjena duša

U vremenu u kojemu zakon nije sezao mnogo dalje od gradskih zidina, a često ni u njima nije vladao, ljudska riječ i poštenje bili su jedino što je jamčilo da će pojedinac poštovati dogovor. Zbog toga je riječ poštena čovjeka bila na cijeni i nije se olako gazila. U takvom vremenu govorni izraz poput *zakletve* bio je dio svakodnevnih života ljudi. Prema Kneževiću, *ono što se zakletvom izriče odnosi se u prvom redu na tvrdnju ili na zadanu riječ onoga koji je izriče. Obično se pri tome poziva na višu silu, na svoju čast ili na ono što je najsvetije ili najdraže.*[679] I danas, u vrijeme pisanih ugovora i razvijenoga pravnog sustava ona je zadržala ceremonijalnu, ali i funkcionalnu ulogu. Zakletvu polažu državni službenici, liječnici, znanstvenici, itd. Ona je javni izraz nečijeg prihvaćanja dogovora i obaveza koje dogovor nosi.

[678] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 9.
[679] Knežević u Butorović, Đenana i Palavestra, Vlajko: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca*, IP Svjetlost, Sarajevo, 1974., str. 269.

Zakletve mogu biti šireg i užeg oblika, a nerijetko mogu biti uvjetne poput: *Ne dočekao sutrašnji dan, ako sam ja to rekao.* Zakletve se izriču u različitim prigodama i postale su dio svakodnevnog govora pa ih često susrećemo u skraćenim oblicima poput bogme, bogibogme itd.[680]

Zakletva pripada retoričkim oblicima, ali zbog povezanosti s ritualom izmjene duša rad je donosi na ovom mjestu:

Grabovac je pamtio kako su ga učili zakletvi, a drukčije nisu učili ni Zunića. Premda su različitih vjera, žive u istom podneblju, što je dovoljno da se u međusobnom odnosu drže istih ili sličnih pravila igre, jer se drukčije ne bi održali ni u životu ni u susjedstvu. A nauk o zakletvi kaže:

U potpunosti je dužan ispuniti svoju zakletvu onaj koji se nalazio u sužanjstvu među nevjernicima i dao im zakletvu da će se, ako mu dopuste da ode u svoju zemlju, vratiti otuda i donijeti novac za otkup, jer bi se u suprotnom pred nevjernicima pokazao kao čovjek bez časne riječi i time na svoj vjerozakon bacio ljagu.[681]

U romanu *Duše robova* Aralica je opisao način na koji su ljudi koji su živjeli u osamnaestom stoljeću doživljavali zakletvu. Za njih je to bila jako ozbiljna stvar i kršenje zadane riječi imalo je ozbiljne posljedice. Zakletva je bila jača i od vjerskih i narodnih razlika pa su je poznavali i kršćani i muslimani, te su je se jedni i drugi držali:

Ali, za onoga koji od toga odstupi, postoji i oprost, pred Bogom ako smo mu to dali znati kad smo ga pri zakletvi zvali za svjedoka, i pred ljudima ako im se rastumači kakvu smo zakletvu položili:

Ako si se zakleo samo ustima, samo riječju, a u srcu nisi odlučio učiniti ono u što se kuneš, dapače, odlučio si učiniti obrnuto, zakletva ni pred ljudima ni pred Bogom nema značenja jer si je donio pod prisilom nevjernika. Preostaje ti da nekim milodarom, molitvom ili postom okaješ grijehe što si na lažnu zakletvu zvao Boga za svjedoka. On nikomu za laž ne svjedoči, pa je nedopustivo da si „uzeo u isprazno ime Njegovo".[682]

Izmjena duša vrsta je zakletve i povezivanja na najvišoj razini. Za vjernike koji vjeruju u zagrobni život koji traje vječno nema vrijednosti veće od vlastite duše koju treba sačuvati od

[680] Usp. Knežević u Butorović, Đenana i Palavestra, Vlajko: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca*, IP Svjetlost, Sarajevo, 1974., str. 269.
[681] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 67.
[682] Isto, str. 67.

grijeha. Prema tome, davanje duše drugoj osobi znak je najvećeg povjerenja i poštovanja i zbog toga je obred kojim se duša izmjenjuje izuzetno svečan, iako se najčešće održava daleko od ičijeg pogleda. Takav obred proveli su Mesud Zunić i Matija Grabovac i time se vezali vezom jačom od bilo koje druge:

– Šuti, što ti trtariš kad se ja nisam uplašio… Nego, da izmijenimo duše! U ovu tijesnu čizmu svatko nogu tura, pa se možda ponovno susretnemo. Možda ćemo ponovno imati potrebu jedan od drugoga.

– Može.

– Onda klekni! – A dok je sam klecao, izvuče nož iz kanija i zabi ga u ledinu.

Konac su našli u šavu Mesudova starog gunja, koji se od starosti raspadao, pa nije bilo teško iz njega izvući komadić končića. Jedan takav najprije je Matija ovio oko prvog članka na Mesudovu kažiprstu, stegnuo ga i zavezao na uzao. Jagodica je pocrvenjela mrkim crvenilom, nadula se a u naborima joj se pojaviše kapljice znoja koje su na jutarnjem suncu svjetlucale kao srebrn prah. To isto, s drugim komadom končića, učinio je Mesud na Matijinu prstu.

Krvlju nalivene jagodice prinijeli si jednu drugoj, a dlanovi se oslonili jedan na drugoga. Matija je slobodnom desnom rukom uhvatio držak noža, izvukao ga iz ledine i jednim rezom zarezao obje jagodice, ne duboko, ali dovoljno da nabujala krv šikne kao iz vrutka.

Dok im se krv miješala, oslanjajući se dlanom o dlan, prstom o prst, ne ispomažući se slobodnom rukom, prelazili su iz klečećeg u uspravan položaj. Rana je ležala na rani, gledali su se licem u lice, krv je tekla i miješala se. Slila se niz oba prsta, preplavila im dlanove, zahvatila zapešće, a neki od hitrijih potočića zašli su pod rukave košulja i hitali prema laktu. Kad su je čuli kako mili na podlaktici, osjećali su kao da ih je od glave do pete zalila njihova pomiješana krv, pa su odvojili prst od prsta.

– Primi moju dušu, Mesude Zuniću, i čuvaj je kao što bi svoju čuvao – rekao je Matija dok je Mesud lizao krv sa svog dlana i kažiprsta.

– I ti primi moju dušu, Matija Grabovče, i čuvaj je kao što bi svoju čuvao – rekao je Mesud dok je Matija jezikom čistio zajedničku krv na svojoj ruci od zapešća do vrha jagodice.

I stara zamjena duša je bila izvršena, po prastarom obredu, bez svjedoka i ceremonijal – majstora, činovnika, vladara, bez ikoga, u četiri oka, voljom dvojice ljudi koji su shvatili da je čizma vraški tijesna, da će se još susretati i da će još kadgod koji od njih biti u nevolji i tražiti

pomoć, izvršena onako kao što se taj obred vršio stotinama godina unazad, mnogo prije nego što se nad ovim brdima i poljima prostrlo hrvatsko ime. Kanda je iz tla niknuo kao što niče vrijesak i, prenošen s koljena na koljeno, obnavlja se svaki put kad čovjek i čovjek, podijeljeni vlašću, ideologijama, vjerama, ratovima i vladarskom glupošću, traže za sebe spas mimo onih koji javno laju da ih štite.[683]

Taj običaj nije lako objasniti ljudima rođenima na drugom mjestu i odraslima u drugačijim životnim okolnostima. Oni svijet vide crno-bijelim jer ih nevolja ne prisiljava na kompromis. Stranci olako osuđuju običaj koji vjekovima postoji na ovom prostoru, koji je, kako Aralica na jednom mjestu kaže, *trlo mnogih nesreća.*[684]

– Rasprostranjen je običaj, čestiti pašo, na ovom serhatu i s muslimanske i sa kršćanske strane, da zarobljene neprijatelje drže zatočene u svojim podrumima, štalama i rupama u zemlji, čekajući da ih rod otkupi ili da ih, ako otkupa ne bude, prodaju na tržnici. Iz dana u dan, pod istim krovom, za istom zdjelom, ti se ljudi zbliže i ne gledaju više jedan u drugomu neprijatelja nego čovjeka. Nekako se zavole, u njima prevlada sućut, ponadaju se protuusluzi, što je jednoga dana mogu dobiti za dobročinstvo, zanemare dobit i svom robu ponude zamjenu duša i, pristane li, puste ga iz ropstva, ponajčešće na svoju veliku štetu.

(...)

– Ta se dva čovjeka – nastavi Atlibegović – povuku na osamu, zarežu kažiprste i pomiješaju krv, a onda svaki poliže svoj kažiprst s krvlju svojom i svoga pobratima. Pri tom izgovaraju riječi: »Duša mi, duša ti«, sa značenjem: »Evo tebi moja duša, a ti svoju daj meni!« I kako ovaj neuki svijet vjeruje, kad je izmijenio dušu, s dušom je otišla i vjera, muslimanska kršćaninu, kršćaninova muslimanu.

– Nevjerojatno! Ima li za to osnove u kršćanstvu? U islamu je nema.

– Ni u kršćanstvu je nema. Sam Bog zna otkuda je i otkada je to. Čini se da je toga ovdje bilo i prije islama i prije kršćanstva.

– Zar toliko ovdje ljudi drže do zadane riječi kad su sve serhatlije, kako vidim, za oslobođenje ovoga roba?

[683] Isto, str. 149 – 151.
[684] Isto, str. 230.

– Drže, nevolja im je! Ali se ovdje, sretni pašo, ne radi toliko o zadanoj riječi koliko o nečemu drugomu, sudbonosnijem, što je proizašlo iz zamjene duša. Čuli ste čestitog Sulejman – bega: on bi ovomu pod plaštom i sam odsjekao glavu kad time ne bi upropastio dušu svom drugu Mesudu. Zašto? Pa, ako Mesud uspije osloboditi ovoga roba, on je ispunio zadanu riječ i može učiniti dvoje: ili i dalje, u dogovoru s tim kršćaninom, svoju dušu zadržati u njemu ili svoju dušu uzeti sebi. I zato se on bori za oslobođenje ovoga kršćanina, zato mu pomažu njegovi drugovi. On se bori da povrati svoju dušu i svoju vjeru. Običaj je da je svaki serhatlija uzme kad održi zadanu riječ, i opet postane svoj, sa svojom dušom i svojom vjerom. A ako date ubiti toga nevjernika, ako sretni pašo, ne uslišaš molbu Mesuda Zunića, onda će taj kršćanin s dušom muslimana u sebi poći u raj i stati čist pred lice Božje, a ovaj će nevoljni Mesud, jer nije uspio održati riječ, kad umre, s dušom nevjernika u sebi u paklene muke.[685]

Izmjena duša reverzibilan je proces. U trenutku kada su zaključili da zamjena duša više nije svrhovita, Matija i Mesud odlučuju vratiti dušu jedan drugome da svojim ponašanjem ne bi ugrozili tuđu dušu:

Iza kuće u šljiviku klekli su jedan naspram drugoga i dugo se rukovali, sve dok sunce nije dodirnulo vrh Proslapske planine, a onda je Grabovac prvi rekao:

Vraćam ti neoštećenu dušu, Mesude Zuniću, da je sam čuvaš i neokaljanu doneseš pred svog Boga. Nisam ti ostao ništa dužan.

– I ja tebi vraćam dušu, Matija Grabovče, da je hraniš i sahraniš i da je bijelu kao snijeg dovedeš pred lice Svemogućega. A od duga, kod mene ništa tvoga nema – rekao je Mesud.

Zagrlili su se, duhnuli jedan drugomu u usta i duše su im ponovo sjele svaka u svoje tijelo.[686]

9.2.3. Blagoslov mjesta ubojstva

Blagoslov je usmeno književna vrsta koja pripada retoričkim ili govorenim oblicima. Vjerske je provenijencije, a blagoslovom *se izriču želje Bogu da blagoslovi: obitelj; sve ljude; sve moje neprijatelje; moje roditelje; sve siromašne; patnike, bolesnike i beskućnike; hranu i*

[685] Isto, str. 269 – 270.
[686] Isto, str. 311.

piće; rodbinu i domovinu itd.[687] Za Boticu blagoslov je blizak epideiktičkom stilu, a njime *ono što se želi ište se od Boga, a obilje dobrih želja u skladu je s biblijskim svjetonazorom odnosno biblijskim sustavom vrjednota.*[688] Rad u ovom slučaju blagoslov donosi u poglavlju o narodnim vjerovanjima jer Aralica ne navodi tekst blagoslova koji su izgovarali ljudi pri blagoslovu. On opisuje uvjerenje koje ih potiče da blagoslivljaju lokalitete na kojima su ljudi ubijeni i strah od Božje kazne u obliku nevremena koje će im uništiti urod ako blagoslov ne izvrše. Zbog tih razloga primjerenije je ovaj primjer smjestiti u poglavlje o narodnim vjerovanjima, nego u ono o retoričkim oblicima.

Odvajkada je običaj u ovom kraju da se dva puta na godinu, na Cvjetnu nedjelju i na Vodokršće, blagoslovi mjesto gdje je čovjek ubio čovjeka, da selo ne bi tukla krupa, pritiskao led i morila suša. Čini se to i na mjestu ubojstva »banđekina«[689]*, i oni su ljudi, i njih je pred Bogom grijeh ubiti, ako i nije pred zakonom, pa se blagoslov obavlja na sva tri mjesta gdje su posljednjih godina ubijeni »banđeni« ljudi. Kad je proljetos u prodolja oko Cetine pala ljuta slana i pozebla razlistale pupove na vinogradima, ljudi rekoše da je to pokaranje za smrt »banđekina« Bartulovića, i dođe njih devet iz bratovštine svetog Kuzme i Damjana da blagoslove prag njegove kuće, gdje je poslije mnogo lutanja i patnji poginuo, ali ih dočeka harambaša Balaš i otjera pucajući za njima iz puške.*[690]

9.2.4. Predznaci

Sljedeća dva primjera pokazuju kako su ljudi tumačili životne događaje koji nisu bili posebno čudni, ali se nisu često događali. Narod je iz tih događaja na osnovi životnog iskustva predviđao buduće događaje. To su predznaci budućih vremena i ljudskih sudbina. U *Dušama robova* postoje takva dva slučaja:

(...) pišti li drvo na vatri, dolaze ti prijatelji.[691]

[687] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 517.
[688] Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 250.
[689] Odmetnika od zakona.
[690] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 116.
[691] Isto, str. 121.

– *Sin ti je samu sebi odriješio pupak. A to će reći da će taj u životu znati svašta i imati svega.*[692]

9.2.5. Prijevara

U društvu su uvijek postojali i oportunisti koji su narodno sujevjerje i slabu razinu obrazovanosti pokušavali iskoristiti kako bi se obogatili. Takav primjer pronalazimo u *Dušama robova* kada isluženi talijanski vojnik devu, za to vrijeme na prostorima Dalmacije čudnu i nepoznatu životinju, predstavlja kao lijek za različite boljetice i zaštitu od demonskih bića:

– *Evo prave deve! Opipaj ako svojim očima ne vjeruješ. Deva iz Palestine. (...) Samo da mi platiš tri groše, i provlači se ispod nje! Štiti od svake bolesti i svakog uroka. Od prehlade i upale pluća, zajamčeno. Navali dok je prolaz slobodan! Štiti od uroka, od more, od žene na tri noge, od mačeta s telećom gubicom koje siše mladiće i djevojke. Od nabačaja štiti(...).*[693]

9.2.6. Vračanje

Vračare i vračevi su najčešće bili ljudi koji su druge liječili travama i pripravcima od trava. U vrijeme kada je medicina bila primitivna i nedostupna, bolesnici su se njima obraćali za savjet ili lijek. Lijekovi i rješenja koje su vračare nudile za današnje su pojmove čudni i beskorisni. Aralica prikazuje kakvo je rješenje neka starica vračara ponudila župniku koji je pokušavao otkriti čedomorke među seoskim djevojkama:

Neka starica koja se pomalo bavila vračanjem, pričalo se, i pobačajima, predlagala je župniku način otkrivanja čedomorki, koji se, kad je ona bila djevojka a čedomorstva zaredala isto kao danas, pokazao sto posto pouzdan. Trebalo je ubiti zmiju otrovnicu, odsjeći joj glavu i zakopati je u vrt, a nad njom posaditi tri zrna boba. Kad bob izraste, zrna i dozri, sjemenje mu se samelje a od brašna umijesi kolačić veličine prstena. Na djevojku koja je sumnjiva stavi se vijenac od bijela cvijeća, jednim se okom zaškilji a drugim pogleda kroz bobov kolačić. Ako nije djevica, oko glave će joj, umjesto vijenca od cvijeća, biti trnov vijenac, a ako je čedomorka, oko glave će joj se vijati zmije.[694]

[692] Isto, str. 128.
[693] Isto, str. 147.
[694] Isto, str. 292.

9.2.7. Mòrā

U hrvatskoj tradiciji česte su demonološke predaje koje govore o morama koje su proizašle iz narodnog vjerovanja. Ivan Lovrić za moru kaže: *Incubus starih naroda zove se kod Morlaka mora. To je vještica, koja noću sisa krv ljudima različite starosti, samo ne djeci, jer je ovo posljednje zanat drugih vještica, a sve vještice ne čine iste čarolije. Prema spolovima, što ih mora progoni, ona je muško ili žensko, a to zavisi od onih, u koje se zaljubi. Dok je mora na čovjeku, ne može se disati.*[695]

U knjizi 1 *Zbornika za narodni život i običaje* iz 1896. nalazi se nekoliko zabilješki o morama. Urednik knjige Ivan Milčetić za moru kaže kako je ona neka vrsta *viške* te da ona poprima različite oblike živih i neživih predmeta.[696]

Ilija Ujević u istom izdanju navodi kako mora ne može biti žena koja je udana te da je se narod boji jer oslabljuje osobu pijući joj krv. Za more kaže kako mogu otvoriti svaka vrata.[697]

Fra Silvestar Kutleša kaže kako je mora cura *zle krvi a gorega duva. Željna mlade krvi. Kad ne more da se mladosti drukčije dočepa, tare i mori mladost pri spavanju. teško umori i umrtvi onoga koga se doveže. Voli mladu mušku krvi nego žensku. Muško tare i mori od želje, žensko od zavisti i osvete.*[698] Žene koje su kao djevojke bile more kada odrastu postaju vještice.[699]

Jadranka Grbić ističe kako su *more neudane žene, dakle djevojke, koje nastanu od ženske djece rođene u posteljici. Prema tome, njihova nadnaravna moć je prirođena (neuobičajen porod). Kao djeca nemaju nikakve moći, najčešće je stječu s navršenom 21 godinom, i tada postaju more (ako su ženskog roda), kad se udaju – vještice, a nakon smrti – vukodlaci (iako su vukodlaci pretežno muškog roda, ipak je postojalo vjerovanje u ženske vukodlake).*[700]

---

[695] Lovrić, Ivan: *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1948., str. 163 – 164.
[696] Milčetić, Ivan (ur.): *Vjera u osobita bića: Mora i polegač*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knjiga I., sv. 1, 1896., JAZU, Zagreb, str. 235.
[697] Ujević u Milčetić, Ivan (ur.): *Vjera u osobita bića: Mora i polegač*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knjiga I., sv. 1, 1896., JAZU, Zagreb, str. 237.
[698] Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Imotski, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Split, 1993., str. 386.
[699] Isto, str. 380.
[700] Grbić u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 312.

Prema Vladimiru Ardaliću, *Ime mora dolazi od morenja, kad se navali na čeljade, bi rek sad će ga umoriti.* Nadalje: *More se rađaju od vještica, pa i ne bilo od njih: koje se god dijete rodi u košuljici modroj, svako postaje mora.*[701]

Od more se može obraniti ako ju se uhvati te joj se zaprijeti da će biti otkrivena. Ona će u tom slučaju pustiti na miru čovjeka na kojega se okomila.[702]

Prema suvremenoj predaji žena je noću opsjedala mora. Žena se riješila te napasti nakon što joj je neka gatara savjetovala da idući put mori u snu kaže kako će joj mora uskoro doći po zajam te će na taj način otkriti tko je uznemirava. Pošto se žena s morom suočila i to joj rekla, ubrzo joj je na vrata došla žena iz sela po zajam. Kada je žrtva rekla toj ženi da zna da je ona mora, više joj u san mora nije dolazila.[703]

U *Dušama robova* Ana Martinović, buduća žena Matije Grabovca, optužena je da je mora.

– Kažu, ima nausnice, to je mȍra. Mladići se bude iz sna i idu materama, otkrivaju prsi i pokazuju natekle sise, i kažu, noćas me je sisala Martinovićka, živa me je izmučila, ne mogu, majko, na posao. A majka prođe kraj mene i kaže: „Kujo, ne siši mi sina, on nije za tebe, ne će on leš uzeti".

(...)

– Još nisi čuo najgore. Vjeruje se da će ta što kao mȍra dolazi da siše mladiće, kad se uda, biti vještica. Zato jao onoj koju u isto vrijeme sanja njih dvadesetorica. To je gore nego kurva.[704]

9.3. Narodna vjerovanja u romanu *Graditelj svratišta*

U romanu *Graditelj svratišta* nalaze se dva primjera narodnih vjerovanja. Vjerovanje u proročanstvo starice Katuše i u zavjet koji je majka Jakova Grabovca dala Bogu da joj spasi mladoga sina od smrti koja se u tom trenutku činila neizbježnom.

[701] Ardalić, Vladimir: *Bukovica: narodni život i običaji*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2010., str. 288.
[702] Grbić u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 312.
[703] Dragić, Marko; Sunara Nikola: *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Split br. 5, god. 5, 2012.c, Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 169.
[704] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 318.

9.3.1. Katušino proročanstvo

Nakon što su se Matija Grabovac i Ana Martinović vjenčali, morali su izgraditi dom za sebe. Prije nego su pristupili gradnji, trebali su odabrati česticu na kojoj će kuću sagraditi. Odlučili su se prije donošenja odluke posavjetovati sa staricom Katušom iz sela Ravna koja je ljudima pomagala proričući sudbinu:

On je lako odvagnuo prednosti i nedostatke svake čestice, ali se ni za jednu nije htio odlučiti kad mu je supruga rekla da, ako ga zanima budućnost kuće koju će podignuti, potraži Katušu iz Ravna, nagluhu staricu, koja od svog djevojaštva novonaseljenicima proriče budućnost, svi tvrde, uspješno, koja je izgubila nešto od prvobitne pronicavosti, ali kojoj godine još nisu oduzele moć da nešto čuje tamo gdje drugi ne čuju ništa.[705]

Prema Hillerovu leksikonu *Sve o praznovjerju*, gatati može onaj tko pojede srce krtice, a za ustanovljavanje budućih događaja kao predznak su služile različite pojave poput zvijezda, ponašanja životinja ili snova. Najčešća je zadaća gatanja odrediti nečiju budućnost kako bi se ta osoba mogla pripremiti za nadolazeće događaje.[706]

Tomašević smatra kako su to i slična sujevjerja često ostatci stare slavensko-poganske vjere koja je na ovim prostorima postojala prije dolaska kršćanstva pa se sačuvala i do današnjih dana. Ondašnji seljak bojao se stvari koje nije mogao objasniti, ali ih je i štovao. Bio je to svijet u kojem su, iako kršćani, ljudi zbog neznanja živjeli u polupoganskom svijetu ispunjenom magijom i predrasudama.[707]

U takvom svijetu žive Araličini likovi i sasvim je razumljivo da će se i oni u presudnim životnim trenutcima i donošenju odluka obratiti ljudima koji im mogu otkriti što ih čeka u budućnosti. Prije nego im je Katuša došla u posjet, Ana je otišla k njoj s uzorcima zemlje sa svake parcele raspoređenima u različite vrećice. Četiri su vrećice Katuši rekle da parcele s kojih dolaze nisu pogodne za naseljavanje, a tri je trebala dodatno provjeriti:

Ana je od platna s iznošene košulje sašila sedam vrećica, a Matija je u svaku od njih sasuo šaku zemlje s jedne od sedam čestica. Uzeo je sedam raznobojnih končića i svaki prerezao na dva komada: jednim je vezao zemlju u vrećici, a drugoga je objesio na granu nekoga grma

[705] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 19.
[706] Hiller, Helmut: *Sve o praznovjerju*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989., str. 44.
[707] Tomašević, Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana sinjske krajine u 18. stoljeću*, Franjevački samostan – Sinj, Sinj, 2000., str. 151 – 152.

koji je rastao na čestici otkuda je bila zemlja u vrećici. Bude li pazio na boju končića, ne će se zabuniti otkuda je koju zemlju uzeo. Onda je Ana obilježene vrećice složila u torbu, uzela štap i preko planine otišla do Ravna.

Vratila se sutradan i dolje u mlinici, gdje su privremeno stanovali, na stolu pred Matijom poredala svih sedam vrećica. Mužu je pričala kako je Katuša u sobi punoj dima kadulje, pri svjetlu dviju voštanica, uzimala jednu po jednu kesicu, dugo gnječila i stresala zemlju u njoj dok je ne bi prinijela desnom uhu. Čulo se kako pucketa vosak u svijeći i vatra na kojoj izgara kadulja, a Katuša je slušala i slušala, zatvorenih očiju, naborana lica, sva u vremenu koje dolazi i u svijetu od kojeg nas hvata strah. Najednom bi se trgnula i rekla: „U ovoj nema ništa", i bacila vrećicu na kraj stola. Ili bi rekla: „Ovdje nešto kljuca" i hitnula vrećicu Ani u krilo da je obilježi crvenim koncem. U četiri je vrećice bio muk, u tri je nešto proključalo.[708]

Kako bi dodatno provjerili preostale parcele, starica je paru rekla neka na svakoj od njih ostave po dasku te da će ona na proljeće doći njima u goste:

Mnogo prije prvog snijega s hrpe otpadaka koja je ležala pred mlinom odabrao je tri hrastove lupače, pošao s njima od jedne do druge građevinske čestice i na svakoj ostavio po dasku.

Bili su snjegovi i okopnjeli, došle su proljetne kiše, a onda je zasjalo Sunce, u travnju kadikad, u svibnju neprestance.

Potkraj svibnja, kad su ciknule prve kose, došla je i Katuša iz Ravna.

Prvu dasku, onu na čestici s udolinom, okrenula je i, kad je vidjela da pod njom nema ništa osim gnjilog korijenja, zahitila ju je u grmlje i krenula do parcele s gromilom po sredini. Tamo na dasci nije našla ništa, ali su oni čuli pitanje: „Da li vas dvoje spavate zajedno i, ako spavate, da li se kadgod probudite?"

Treća daska, ona na zemljištu koje se spuštalo prema izvorima i završavalo stijenom, bila je zarasla u travu. Katuša joj se oprezno približavala. U jednoj joj se ruci našla mrežica za leptire, a u drugoj tuba od trske, začepljena drvenim čepom, koju je u hodu odčepila zubima.

Prvog je uhvatila vodencvijeta, koji je, kako se dan bližio kraju, došao da na dasci završi život. Na klasu koji se povio i pao na dasku našla je veliko vretence, pa ga, kao i vodencvijeta,

[708] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 20.

ugurala u šupljinu trske koju je privremeno začepila palcem. Kad je s jagorčevine, koja se pod teretom kukca koji mu je sjeo u cvjetnu čašku, skinula i u trsku ubacila zlatnu maru, sve životinje zatečene na dasci bile su u futroli. Ispod daske, koju su podrasle biljke izdigle nad zemlju i stvorile prostor za skrovište životinjama, Katuša je našla špiljskog konjica, smeđu kamenarku, poljskog šturka, stonogu i škorpiona. Tada je trsku začepila čepom iz usta, krenula prema mlinici i zatražila da joj na sunčanu mjestu prostru štogod stola.

Matija je na stol položio zdjelicu punu žara, a Katuša je po žaru posula nešto zrnato. Nad vatrom se podigao dim, a uokolo je zamirisalo na suh bosiljak. Otvorila je trsku, nadnijela je nad vatru i dimom omamila ulovljene životinjice.

Onda je Katuša iz torbe izvadila đerđef na kojemu je bilo razapeto laneno platno, pričvršćeno žičanim prikovcima i glavatim čavlima. Četiri uzdužne i četiri poprečne linije, vezene crvenim koncem, podijelile su đerđef na dvadeset i pet polja, od kojih su, naizmjence kao polja na šahovskoj ploči jedna bila izvezena zelenim koncem, a druga su ostala bijela.[709]

Katuša je na đerđef pustila omamljene životinje. Mladoj obitelji budućnost je proricala prema tome kuda su se na đerđefu životinje kretale i do kojeg su polja dospjele.

(...) ako kuću podignu na stijeni gdje je daska prezimila, rodit će sina nalik na špiljskog konjica koji se zaustavio na zelenom polju u drugom redu.

Špiljski će konjic imati ženu kamenarku, koje drijema na bijelom polju drugog koljena, vrlo lijepu i dobru ženu. Obuzet će je želja da bude lijepa na samrtničkoj postelji.

Špiljski konjic i smeđa kamenjarka imat će sina veliko vretence, koje se zaustavilo na zelenom polju u trećem redu. Isto kao ta sunčana životinjica, i on će više voljeti toplije krajeve uz mora nego hladovinu bukava.

Vretence će imati za ženu stonogu, tu što se smotala na bijelom polju trećeg reda. Sa svoje dvije noge prevalit će put, koji, umnožen sa sto, koliko je u stonoge nogu, nije prevalila nijedna stonoga u Rami.

– O Bože, što to vidim! Takvu ljepotu nikad nisam susrela. O premilostivi! – rekla je Katuša kad je sa stonoge prešla na vodencvijet, koji stajao na jednom od bijelih polja središnjeg reda čudotvornog đerđefa na kojemu su bili vretence i stonoga. – Sin će vam – rekla je Katuša

[709] Isto, str. 20.

Ani i Matiji – imati kćer koju ćete oboje dočekati živi. Od toga djeteta poteći će nesreća, koja će se pretvoriti u slavu.

A kako će završiti? Neka za to Katušu ne pitaju ni Matija ni Ana, neka večeras siđu na vodu i neka vide koliko lijepih vodencvjetova leti iznad rijeke. Koliko ih god večeras vide u letu, sutradan će ih vidjeti kako mrtvi plove modrom površinom.

Veliko vretence i stonoga rodit će poljskog šturka, muško dijete, i zlatnu maru, žensko dijete, rekla je Katuša kad je prešla na četvrti red polja, na treće koljeno Matije i Ane. Taj će po zemlji praviti putanju kao crv po listu. Zrikat će lijepo sav život, a osobito će mu lijep glas biti pred kraj života, na malom zaravanku, ispred rupe koju je sam sebi iskopao.

Šturak će za sestru imati zlatnu Maru, koja će se presijavati dobrotom, a ipak će na se navući velike nevolje.

– Što je ovo? – sebe samu upitala je Katuša kad je prešla na posljednji red, na četvrto koljeno kovača Matije Grabovca. – Ovomu se ne zna čiji je. Morao bi biti šturkov, ali, gledajte… – i Katuša pokaza prstom donji red gdje su na bijelim poljima nalazile kamenarka i stonoga, dvije žene dovedene u Grabovce – … u redu nevjesta njegova nevjeste nema. Ako ovo nije šturkovo dijete, koji ga je dobio ne oženivši se, onda je on sin zlatne mare, koja ga je dobila ne udavši se.

Ako taj uspije prijeći iz jednog đeđefa u drugi, proricala je Katuša, on će, pod drugim imenom, nastaviti lozu Grabovaca.[710]

Kao što roman *Graditelj svratišta* otkriva, Katušino se proročanstvo u potpunosti ispunilo.

9.3.2. Zavjet

Na početku romana *Graditelj svratišta*, pri bijegu od osvete bega Kopčića zbog ubojstva njegova sina Tahirbega koje je počinjeno iz osvete za smrt Dive Grabovčeve koju je on ubio, Jakov Grabovac ozbiljno se razbolio. Njegovo se stanje dugo nije popravljalo i postojala je opasnost da umre. U tim trenutcima očaja žena koju su sreli u svratištu savjetuje njegovu majku da se zavjetuje Bogu da će sina dati njemu u službu ako ga ozdravi. To je čin očaja i vjere. Sudbina njezina sina nije više u njezinim rukama. Zavjet je česta pojava kod kršćanskog puka

[710] Isto, str. 22 – 23.

koji od Boga moli nešto i u zamjenu nudi svoju žrtvu koju će prinijeti prvom prilikom. Hrvatska ga enciklopedija definira kao *svečano obećanje kojim se netko obvezuje božanstvu/Bogu da će nešto učiniti ili se nečega odreći kako bi se ishodila neka milost. To može biti neko teško izvršivo djelo, žrtva, odricanje od dopuštenih užitaka, hodočašće i drugo.*[711]

Aralica opisuje zavjet iz perspektive bolesnoga Jakova Grabovca:

Vidio sam majku kako prelazi prag, zadiže suknju i golim koljenima kleca na zemlju. Zabacila je glavu i pogledala u nebo, sklopila ruke i, koliko sam mogao čuti od pasjeg laveža, rekla:

– Spasi mi ga, pa neka tvoj sluga bude deset godina, a onda ga opet meni daj.[712]

9.3.3. Narodna vjerovanja u romanu *Asmodejev šal*: Nižin zavjet

I u romanu *Asmodejev šal* javlja se zavjet, ali drugačiji od zavjeta koji je majka dala kako bi Bog spasio njezino dijete. Djevojka Niža daje svoj zavjet kako bi pokazala da je bolja od ljudi koji joj svakodnevno pakoste. Na njezin zavjet okolina ne gleda blagonaklono jer ga smatra pokazateljem njezine oholosti, a ne vjere i poniznosti:

– O Bože, o ljubavi moja! Primi moj zavjet! Zavjetujem ti se da ću deset godina čuvati djevojačku nevinost, da se zato vrijeme ne ću ni u koga zaljubljivati osim u tebe jedinoga. Što god budem činila, govorila, željela i mislila, neka bude podređeno ovom obećanju. Na svakom mjestu i u svako doba pokazat ću da sam vrjednija tvoje milosti od onih koji me blate svojim prljavim jezicima i koji se neskromno diče poniznošću, a ponose glupošću. (…) njezin su zavjet držali bezvrijednim jer ga je donijela brzopleta osoba u razdraženu stanju i zapečatila jedino svjedočenjem očevidaca, podbadača njezine jarosti, pa kao takav ne može biti zavjet dan Bogu, nego prkos bačen u lice svjetini.

Ona se pravdala da je Bog posvuda i da je svjedok svega, događalo se to ne znam kada i ne znam u kakvim prilikama.

Oni su joj odgovarali da je to, doduše, istina, ali da oni sigurno znaju kako Bog ponuđeni zavjet nije prihvatio, jer nije donesen u smirenoj duši, punoj slasti odricanja i samozataje. Nasuprot tomu, Nižina je odluka donesena u nastupu neviđene oholosti, kad više

[711] Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., str. 702.
[712] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 79.

ničim nije mogla dokazati da je bolja od ostalih. Pa, kad je tako, njoj može biti sasvim svejedno hoće li zavjet izdržavati ili će ga prekinuti. Bolje da ga prekine: on za ljude nije ozbiljan, pa ne može biti ni za Boga.[713]

Kada se Niža udala nastavila je sa svojim zavjetom. Da bi ga ispunila, što je samo prividno činila, morala se služiti lukavstvima. Tako je prevarom navela muža Anđelka Plavšu da vjeruje kako mu se lice zbog požude izobličilo. Niža je izobličenost njegova lica požudom dokazala zrcalom u koje je muž pogledao iako *predanje kaže da se noću ne valja ogledati jer možeš, umjesto svog odraza, vidjeti tko zna što.*[714] Rekla mu je da je lijek za to nekakva pomada koju mu je namazala na lice i pedeset Očenaša koje mora izmoliti noću trčeći po polju bez stajanja. To je trebalo okajati njegov grijeh požude.

– *Dragi, za Boga miloga, što se to dogodilo s tvojim licem?!*

– *Što? – rekao je prestravljeni Plavša.*

– *Izobličilo se. Izgledaš kao nakaza. Po licu ti izbili prištevi kao u kužnih bolesnika.*

– *Otkud to?*

– *Čini mi se da je to kazna za pokušaj da zgriješiš. Radi se ipak o zavjetu! Sreća tvoja pa nisi počinio grijeh, lice bi ti takvo i ostalo. Ovako si samo opomenut, i čari će sigurno s tebe do zore spasti. Ako se budeš lijepo ponašao, dakako!... A što ja tebi pričam! Evo ti ogledalo, pa se pogledaj!*

Plavša se pogledao u ogledalce što ga je Niža držala u ladici ormarića nadohvat ruke, iako predanje kaže da se noću ne valja ogledati jer možeš, umjesto svog odraza, vidjeti tko zna što. Njegov je odraz dva puta gori nego što ga je Niža opisala. Put mu je pocrnjela i podlila se crvenilom koje probija ispod te crnine, pa se stječe dojam da mu glava gori u predsmrtnoj ognjici. Jagodice se toliko izdužile da nalikuju na zakržljale kljove. Oči se opet uvukle pod čelo i otuda gledaju kao iz špilje, sumanuto i ustravljeno. Sve u svemu, lik Sotone koji se došuljao iz sumpornih tmina, stao pred ogledalo i ne zna što da radi.

– *Nižo – rekao je – ima li načina da se s mog lica skine ova maska?*

– *Lijeka ima svačemu, pa i za one koje požuda izobliči.*

Otkuda i ogledalce, izvadila je tikvicu, jednu od onih u kojima drži tekućinu za bojenje kose, rekla mu da legne nauznak.

[713] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010. str. 30 – 31.
[714] Isto, str. 37.

Na dlan je izlila neku mirišljavu tekućinu. Protrljala je dlan o dlan i onda objeručke namaz nanosila na Plavšino lice. Već samo mazanje, kao i svaki drugi oblik Nižina umiljavanja, stišalo mu je strah i smirilo živce. Mažući ga, govorila je da mu lijekom mora pokriti svu površinu lica. Nije li lice čitavo pokriveno, lijek nije djelotvoran. Tako su je učile mudre žene kad ih je pitala na koji način vratiti prirodan izgled mužu ako mu se lice izobliči od životinjske pohote. Zato je bolje da namaz bude deblji, nego da štedi i sve upropasti.

– A sad iziđi iz kuće i trči kroz polje dok ne izmoliš pedeset Očenaša. stati nigdje ne smiješ – rekla je Niža.

Plavša posluša što mu ona reče. Kad se zadihan vratio, nju je našao odjevenu i ispruženu na krevetu.

– Dugo te nije bilo – reče ona – pa sam zadrijemala. Umij se! Obuci se i legni do mene.

– Zašto odjeven?

– Zašto? A zašto sam ti melemom mazala lice, zašto si gol trčao kroz polje? Ne pitaj, nego čini što ti se kaže ako se želiš prepoznati u ogledalu.[715]

9.4. Narodna medicina

Narodnu medicinu smještamo u poglavlje o narodnim vjerovanjima jer je na njima bila utemeljena. U knjizi Darinke Veić o životu i običajima stanovnika mućke krajine iz prve polovice dvadesetoga stoljeća ukratko su opisane metode koje su korištene pri liječenju još i u dvadesetom stoljeću:

Bolesni se liječe bez lijeka, molitvom svećenikovom ili jednog čovjeka u selu Sutini iste župe. Mirovati mora kad je na nj „nabačeno" i to u noge i ruke, a kad je prehlađen obično se uvečer ugrije pošećerenim mlijekom ili vinom. Na hranu mnogo ne paze, obično im tada ne daju suha mesa i domaćeg kruha ili pure (kukuruzno brašno), nego im kupe kolača ili bijelog kruha („turta"). (...) Kada prehlade leđa ili nogu, kad imaju „išijas" i „reumu" onda ih masira kućno čeljade jakih ruku (žena, otac, muž ili brat). Kupe špirita ili petroulja ili ugriju ulje. U slučaju bolesti glave mažu octom pomiješanim sa ruzmarinom grijanim na suncu za vrijeme pripravljanja što ga zovu „ocat od Karmena". (...) Kad ne pomaže takvo liječenje onda im moli župnik, škropi bolesnikovu robu, govori svetu misu za nj. Pri ujedu zmije ili psa ili udarca puštaju krv. To čini obično stariji čovjek koji se nađe u toj zgodi pri ruci. Rane od ujeda zmije

[715] Isto, str. 37 – 38.

ili psa odreže stariji muškarac, izgori vrućom žicom, a onda dobro stegne povojem radi mogućeg otrovanja. Trn se vadi iglom, onda pljune ili namaže petrouljem. (...) U slučaju „nabačaja" s vražje stranejoš idu u obližnje selo Dicmo raspopu pravoslavne vjere, a kad ništa ne pomaže pokušaju sreću u pravoslavnog svećenika u selu Dragović, općina Vrlika. (...)

Ne razlikuju vračanje od bajanja. Drže da bajanje može pomoći bez lijeka. (...)[716]

Metode i način razmišljanja koje je zabilježila Darinka Veić ne razlikuje se mnogo od Araličinih opisa medicinske prakse u romanima *Duše robova* i *Asmodejev šal*. Pojedinci koji su liječili ljude često su liječili i životinje. Narod ih je plaćao novcem, ali češće naravnim davanjima. Ti su ljudi bili jako cijenjeni u zajednici u kojoj su živjeli.[717]

9.4.1. Narodna medicina u romanu *Duše robova*

U *Dušama robova*, drugom romanu Araličine *morlačke tetralogije*, Mesud Zunić ranjen je i zarobljen. Nakon diobe plijena dopada u ruke Matiji Grabovcu koji mu zbog ozbiljnosti ozlijede dovodi onodobnog *liječnika*. Budući da se radi o prvoj polovici osamnaestog stoljeća, metode koje su u tada korištene pri liječenju znatno su različite od onih koje viđamo danas. U tadašnjoj medicini jako je prisutno sujevjerje koje se djelomično sačuvalo i do današnjih dana. Sujevjerje se u medicini očituje u tome što ljudi nekim tvarima pridaju ljekovita i magijska svojstva koja one zapravo ne posjeduju. Tako ljudi često smatraju da pripravci koji se dobivaju od dijelova rijetkih životinja ili biljaka imaju takve moći liječenja.

Aralica donosi detaljan opis postupaka koje je *likar* Jure Brdarić primijenio pri Zunićevom liječenju; taj opis nam najbolje dočarava kako su ljudi tada živjeli.

Sutradan posjetio ga je „likar" Jure. S usijanim komadom željeza nalik na lemilo nekoliko je puta prišao blizu rane. Rana se zamastila od stopljene sukrvice i gnoja, gorjela je od vrućine željeza iznad sebe, ali nije zacvrčala, jer se usijano željezo nije dotaklo ni ranjenog ni zdravog tkiva. Njega je oblio mrtvački znoj, ali nije vriskao, jer je obećao da će liječenje otrpjeti, i otrpio ga je. Na rastaljenu ranu „likar" je stavio žumanjak jajeta razmućen u maslinovu ulju, koje je prethodno dobro zasolio. Melem je ovio lanenom krpom i posavjetovao Zunića da prvih pet dana što manje hoda.

[716] Veić, Darinka: *Etnografska spomenica*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2000., str. 41 – 42.
[717] Isto, str. 77.

Pobrinuo se i za njegovu srdobolju. Matiji je naložio da ispod hambara, po policama ili na tavanu, gdje ih ima više, nakupi mišjih brabonjaka i saspe u lonac pun vode. Neka tomu doda pregršt pljeve od ošuljana ječma i kuha dva sata na tihoj vatri. Potom će tekućinu procijediti kroz rijetku krpu i dati Zuniću da pije po tri lončića na dan, najbolje poslije jela. Protumačio je da mišji izmet ima zdrava isparenja i liječi sve bolesti crijeva.[718]

Pacijent *likara* Jure bio je i Matijin otac Šimun. Njega je Jure liječio od migrene:

Preko zatiljka i čela „likar" Jure je Šimunu ovio glavu crvenom maramom, a nad ušima kroz maramu proturio dvije drvene žlice. Stojeći Šimunu sučelice, okretao ih je i time zavijao povez. Pripremao ga je na bol tumačeći mu od čega boluje i kako će ga izliječiti.

– Vidio si lubanju. Preko nje ide izrezuckana crta i dijeli je nadvoje. Kad taj šav popusti samo malo, ajme, puče glava. Sad ćemo mi to stezati i stezati, zupci će u šavu doći na svoje mjesto i bolovi će prestati.

Usporedo s glavoboljom, Jure je liječio zatvor. Kad nije pomogao puščani prah kuhan u vinu, dao mu je napitak od rakije, meda i jelove smole, pa je bolesniku bilo u želucu bolje. Odmah zatim boljitak se proširio i na glavu.[719]

I Matija je Grabovac zatrebao pomoć Jure Brdarića. Nakon što je Matija ranjen, Brdarić mu je spasio život primjenom svoga znanja o prirodi i ljudskom tijelu.

Kad je s ranjenog crijeva krpicom izbrisao griz, sa dvije je male drvene štipalice uštinuo crijevo na jednom i na drugom kraju bolesnog mjesta i razrez, što ga je napravila sačma, prilično ravno, kao da je olovo bilo plosnato, sljubio kao što se sljubljuje usne. Otišao je do prozora po drvenu kutiju i otvorio čep na njezinu poklopcu. Domalo, na otvoru se pojavi crni mrav, velike glave i jakih čeljusti za svoj rast i snagu. Bio je to jedan od onih što jure po njivama, prave velike mravinjake i legu krupna bijela jaja. Zatvorio je rupu na kutiji, a mrava uhvatio palcem i kažiprstom tako da je mravu glava stršila slobodno, zadak bio među

[718] Aralica, Ivan: *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1995., str. 59 – 60.
[719] Isto, str. 61.

jagodicama a nokat palca, velik i oštar, na mravljem vratu između glave i prvog pršljena. Mrav je širio čeljusti da ugrize napadača, a kad ga je vidar primaknuo rani i namjestio tako da će, čim osjeti dodir, zatvoriti kliješta i pri tom zakvačiti obje usne rane, mrav je brzo reagirao, a vidar jednako brzo, kad je vidio da je rana ukliještena, noktom palca prerezao mravu vrat. Na rani je ostala mravlja glava kao prirasla. Odmah zatim Jure je posegnuo za drugim mravom i njegovu glavu na isti način prilijepio na otvor rane, a kad je to ponovio još četiri puta, rana je bila zašivena mravljim šavom. Otkvačio je štipalice, vratio crijevo u trbušnu šupljinu, koncem zašio vanjsku ranu i pokrio je bijelom krpom.

– Diži se lagano i ne miješaj crijevima, da se rana ne bi trla i mravlje glave spale – rekao mu je Jure kad ga je odriješio od klupe.[720]

Drugi dio terapije, za razliku od prvog kirurškog, sastojao se od terapije medikamentima koje je Jure davao žrtvama ranjavanja:

– Jest ćeš samo ove oraščiće, sviđali ti se ili ne sviđali, otprilike trideset na dan. Vodu pij često, ali pomalo. Ni u oraščićima ne treba pretjerivati, bolje manje nego više. Kad bi obilno jeo, crijeva bi ti nadimali vjetrovi pa bi mogao pući mravlji šav – učio ga je Jure.

Nije zatajio ni od čega su oraščići. Zečja dlaka pomiješana s raženim brašnom, zamućena u vodi i pržena na ulju, kao što se prže uštipci. Dok se hrana probavlja, dlake ostaju na stjenkama crijeva, gdje su kvrgava i resasta, pa će od zečje mješine, koliko mora pojesti, nešto zapeti i za ranu, začepiti je iznutra i spriječiti hrani i nadimanju da je otvore. Za mravlje glave neka ne brine: kad rana zacijeli, one će već istrunuti i nestati u trbušnoj šupljini kao bezopasna stvar.

– Brzo ćeš ozdraviti – rekao mu je Jure nakon petnaest dana.[721]

Ograničeno znanje o medicini zasnovano na sujevjerju imaju svi pa i najsiromašniji i najneobrazovaniji poput Šćepana kojega Matija i Mesud susreću u špilji na putu za Makarsku.

[720] Isto, str. 289.
[721] Isto, str. 290.

Dolaze u njegovu špilju u trenutku kada njegova žena rađa, a on joj daje da pije vodu iz njegova opanka. Šćepan je uvjeren u ispravnost svoje metode.

– *Kažu, daj rodilji vode iz lijevog muževljevog opanka da se ne muči.*[722]

Šćepan je Matiju Grabovca i Mesuda Zunića zamolio da pomognu njegovoj ženi pri porodu jer on nije smio. Budući da su Šćepan i njegova žena pravoslavni, njemu nije bilo dozvoljeno pomoći joj pri porodu. O tom običaju govori i Ivan Lovrić u *Bilješkama o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa*. On s osudom govori o spomenutom običaju smatrajući ga nečovječnim:

Ali morlačke žene grčkoga obreda nemaju nikoga, tko bi im pomogne, bio porođaj lak ili težak; makar morale i umrijeti, nikome nije dopušteno da im pomogne osim kojoj ženi latinskoga obreda, premda rodilje mogu prije njezina dolaska bijedno poginuti. Pravi su uzročnici ove nečovječnosti kaluđeri, koji zabranjuju svima i svakome, tko je njihova obreda, dotaći se porodilje prije roka od četrdeset dana, pa tako ne smije s njom nitko ni jesti iz istog tanjura, što je potpuno hebrejski običaj. Osim toga vlada među Grkinjama smiješno sujevjerje, koje je, iako ne tako strogo, prošireno i među našim ženama, da matere moraju same pokopati posteljicu iza porođaja. Nekoliko dana poslije porođaja polaze ih rođaci i susjedi noseći sa sobom jelo, od kojega se onda priredi večera nazvana babine.[723]

9.4.2. Narodna medicina u romanu *Asmodejev šal*

U *Asmodejevu šalu* Martin Grabovac doživljava nesreću. Pri noćenju u nekom konačištu u snu mu se zapalio rukav pa mu je desna ruka teško opečena zbog čega je ostao bez desne šake i zapešća. Ljudi koji su se zatekli u hanu pokušali su mu pomoći iako nitko od njih nije bio siguran kako tretirati opeklinu:

Liječili su ga kako su najbolje znali i umjeli, tražeći pomoć od svih koji su čuli štogod o liječenju opekotina. Ali, malo je tko nešto više znao. osim da ranu treba namazati maslinovim uljem, što se u bisagama trgovaca lako našlo, a potom cijelu oviti što debljim ovojem paučine, do čega je bilo malo teže doći u hanu čije je potkrovlje izloženo jakim vjetrovima.

[722] Isto, str. 121.
[723] Lovrić, Ivan: *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1948., str. 135 – 136.

Ali, dobra volja handžijina, koji je, ne strahujući da bude okraden, dopustio da se paučina traži po svim zakucima, u ostavama, u hambarima, na tavanu i u podrumu, i revnost Gorulja i Medvidovića pridoniješe da mu je uskoro cijela ruka bila ovijena paukovim nitima kao Plavšinim šalom prije nesreće.[724]

[724] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 160

10. Narodni običaji

Narodni običaji imaju izniman socijalni, estetski i identifikacijski značaj. Obuhvaćaju ustaljene obrasce ponašanja svojstvene određenoj društvenoj zajednici kojima zajednica obilježava različite blagdane, obljetnice i radove kroz godinu ili važne trenutke u životu nekoga njezinoga pripadnika. Narodni običaji zahtijevaju sudjelovanje više članova neke zajednice pa ih time povezuju i pojačavaju koheziju društvene skupine kojoj pripadaju. Postoje različite klasifikacije običaja, ali najčešća je podjela na: *životne ili obiteljske* (rođenje djeteta, važni događaji tijekom njegova odrastanja, sklapanje braka, smrt)*, godišnje ili kalendarske* (obilježavaju blagdane koji se ponavljaju svake godine) te *radne ili gospodarske* (uglavnom se odnose na početak i završetak važnih poslova poput sjetve, žetve, izgradnje objekata, itd.).[725]

10.1. Narodni običaji u romanu *Graditelj svratišta*

Sljedeća poglavlja obuhvaćaju plesove, igre, rituale i druge događaje u kojima su sudjelovali pripadnici zajednica koje je Ivan Aralica opisao u romanu *Graditelj svratišta*.

10.1.1. Igra „na mure“

Jakov Grabovac pri posjetu Šibeniku uspoređuje pregovore koje je prošao kao igru *na mure*. Riječ je o pučkoj igri poznatoj i pod imenom šijavica[726].

– Od tog su trenutka gost i njegov domaćin, dva pregovarača, sličili igračima igre »na mure« za visok ulog u nekoj šibenskoj krčmi, gdje se, zataknuta za gredu, dimi borova luč, ispod koje dva lica zagledana u vlastite šake traže put do sreće, jer ih onaj kojim su išli sami nije

[725] Usp. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006., str. 7 – 8.

[726] *Šijavica* (*šije-šete, šijanje,* venecijanski:*mora,* talijanski: *morra*) je stara igra za dva igrača, ali može se igrati i u parovima. Hrvatski naziv šijavica ili šije-šete nastao je od talijanskog naziva za brojeve šest i sedam (sei, sette) jer je to najčešći zbroj koji se javlja u igri. Igra se tako da igrači istovremeno pokazuju ispružene prste jedne šake i pokušavaju pogoditi zbroj pokazanih prstiju istovremeno izvikujući broj u rasponu od 2 do 10. Izvikuju se modificirani talijanski brojevi. (Usp. s mrežne stranice http://narodni.net/sijavica/ preuzeto 1. 12. 2016. u 16:46.) Belamarić za nju veli kako je ona zapravo rimska vojnička igra čiji naziv *mura* ili *morra* dolazi od latinskog *digitis micare*. (Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007., str. 25.)

vodio dobru. Njihovu nemilosrdnu igru prate natmurena lica »kibica« i dva noža zabijena u stol, koji će kazniti nekog od igrača ako pokuša varati.[727]

10.1.2. Bacanje ovnove glave

U romanu *Graditelj svratišta* seljani organiziraju gozbu kojom će proslaviti svoj uspjeh nakon što su protjerali čovjek koji im je došao u selo regrutirati mladiće za odlazak u francusku vojsku. Odlučuju se u nekoliko kotlova skuhati ovna i podijeliti troškove. Dok se meso kuha, momci se natječu tko može najdalje baciti glavu koja je preostala od ovna kojeg kuhaju. Natjecanje bi trebalo zabaviti narod, ali, kao i sva natjecanja toga tipa, pokazati tko je među njima najjači:

Krčmar je zaklao ovna i odsjekao mu glavu. Trup je njegov sluga objesio o glavu smokvića i počeo ga derati. Sam krčmar, ne ispuštajući iz lijeve ruke svinute rogove, u desnoj je držao štap i njime po prašnom putu ucrtavao startnu crtu na koju će natjecatelji prije bacanja staviti vrh opanka, budući da se glava baca s mjesta, a ne iz zaleta.

Krčmar je nadzor nad startnom crtom prepustio natjecateljima, neka sami upozoravaju ako koji ugazi opankom, a sam se premjesti na cilj. Tamo je na mjesto gdje bi pala bačena glava stavljao dva kamenčića, jednoga svrh drugog, dizao glavu sa zemlje i predavao je novom natjecatelju, koji je po nju sam dolazio i nosio je do startne crte bodren od djevojaka, mladića i staraca što su stajali uokrug. Redali su se bolji i gori natjecatelji, jednaki i oni kojima su se rugali što skinuše sa sebe oružje. Pamtili su se dobačaji samo onih koji su bacili najdalje. Čim i toga netko prebaci, krčmar njegov biljeg od dva kamenčića baca ukraj puta, a njegova kratkotrajna slava tone u zaborav.[728]

10.1.3. Sveti Ivan Svitnjak

[727] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 191.
[728] Isto, str. 255.

Blagdan svetoga Ivana Krstitelja slavi se 24. lipnja. Naziv Krstitelj dobio je jer je u rijeci Jordan krstio Isusa Krista. On je i posljednji starozavjetni prorok, sin svećenika Zaharije i Elizabete koja je bila rođakinja Djevice Marije.[729] Gavazzi kaže da je *glavni običaj, koji gotovo da daje biljeg Ivanj-danu u cjelini Hrvata, to je paljenje ivanjskih vatara, kresova. Običaj je gotovo općehrvatski.*[730]

Za Boticu je preskakanje ivanjskih krijesova *nedvojbeno ostatak drevnog kulta sunca – pri čemu je vatra ima apotropejsku moć – poznat je na širem hrvatskom prostoru u obilnoj etnološkoj građi, i istim značenjem i izgledom dugo vremena.*[731]

Vitez smatra kako Ivanje ili Ivanj-dan svoj bogati folklorni sadržaj duguje poklapanju s ljetnim solsticijem. Najznačajniji ivanjski običaj je *svakako paljenje vatri, ivanjskog krijesa, okupljanje oko njega, pjevanje i plesanje, i, osobito, preskakanje ognja. Ne samo da je paljenje ivanjskih vatri zajedničko svim Hrvatima i svim Slavenima nego je to drevna i zajednička tradicija gotovo svih europskih naroda. Te se vatre tumače kao simbol sunca ili kao pomoć suncu, a s tim je u vezi i njihova očisna i apotropejska snaga. Moć vatre zadržavaju i njezini ugarci: preko njih zato pregone stoku, odnose ih u polje, čuvaju za kasniju magijsku uporabu.*[732]

Erhard Gorys u *Leksikonu svetaca* navodi da se u mnogim europskim gradovima održavaju *Ivanova slavlja* te da se u noći uoči samog blagdana pale velike *Ivanove vatre* preko kojih preskaču mladi. Na nekim se mjestima niz obronke brda kotrljaju zapaljeni kotači.[733]

Uz blagdan Ivana Krstitelja veže se niz različitih obreda i običaja. U Velikoj kod Slavonske Požege muškarci koje su zvali bakljarima večer uoči Sv. Ivana palili su baklje koje su prethodnih dana postavili na kuće. Djevojke su brale razno cvijeće od kojega su plele vijence pa su se njima kitili u ivanjsko navečerje te pri odlasku na misu na Sv. Ivana. Sveti Ivan u tradiciji je zaštitnik vrela voda pa je običaj bio da se ljudi u izvorskoj vodi trebaju okupati prije izlaska sunca. U Brestu u Istri seoski čuvar je nekoliko dana prije Sv. Ivana mladiće obavještavao gdje su u šumi nalaze suha drva. Od tih drva, koje bi mladići prikupili i donijeli na kraj sela, na večer uoči blagdana Sv. Ivana zapalio bi se krijes. Oko krijesa bi se okupljali svi, djeca, mladi i stariji i tu bi se veselili, svirali, plesali i pucali. Dragić smatra kako buka koju

[729] Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Titius, br. 3, god. 3, 2010.b, Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 146.
[730] Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 86.
[731] Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 34.
[732] Vitez u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 218.
[733] Gorys, Erhard: *Leksikon svetaca*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 182.

su proizvodili u narodnoj percepciji ima apotropejsku moć i služi istjerivanju demona. Djeca i stariji slavlje su napuštali polovicom noći, a mladići i djevojke ostajali su dok krijes ne bi sagorio i tada su mladići preskakali krijes, a djevojke su jedne drugima preko krijesa bacale povezane stručke cvijeća. Mladići su vjerovali da će nakon preskakanja krijesa njihove noge ljeti biti zaštićene od buha, a djevojke su cvijeće na Sv. Ivana stavljale na strehu i u rupice u zidu vjerujući da će na taj način pospješiti rodnost sijena te godine.[734] Seljaci su uoči Sv. Ivana krjesove pali i po poljima u uvjerenju da će tako privući sunčanu toplinu te da će im polja zbog toga bolje roditi. Te je običaje nekoć cijelu noć pratila zvonjava crkvenih zvona.[735] Dragić u svom radu bilježi kako su u okolici Karlovca djevojke prije Sv. Ivana u polju brale ivančice i od njih plele vijenac. Okićene vijencima djevojke su išle su po selu pjevajući pred nekim kućama i kiteći vratnice i prozore cvijećem. Nekoć su *po selima išle po četiri djevojke u dobi od petnaest do osamnaest godina, a mogle su biti i mlađe. Djevojke su se zvale krisnice. Razlikovale su se seoske i gradske krisnice. Seoske su krisnice bile okrenute jedna prema drugoj, a gradske jedna iza druge. Oko pojasa su imale bijeli komot, na rukavima bijeli opšiv, a sa strane im je visjela kesa od perlov. Seoske su krisnica nosile košare.*[736]

U iščekivanju gostiju iz drugih sela na Šolti se spremala bolja hrana, vino i prošek. Dan uoči Sv. Ivana Krstitelja *Šoltani su kadili vinograde, palili su hrpe smilja i druge makije, kojoj bi dodavši malo blagoslovljena cvijeća, grančice blagoslovljene masline ili ugljevlja što je preostalo od božićne vatre.*[737] Uvečer uoči blagdana palili se vatre pred crkvom, zvona su zvonila cijelu noć, a narod se okupljao pred crkvom. Sa zvonika su ispaljivali *rokete*, a okupljeni su preskakivali vatru uz izgovaranje riječi:

Od Ivana do Ivana,

Od vode do vode,

Da me noge ne bole.

*

od Ivanje do Petrove

[734] Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, No. 3, Vol. 3, 2007., Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, str. 383.
[735] Isto, str. 384.
[736] Isto, str. 384.
[737] Isto, str. 384.

da nas vile ne pohode.[738]

Običaj se paljenja krijesa ili svitnjaka predvečer uoči blagdana Sv. Ivana do današnjih dana sačuvao u Bosni i Hercegovini. Obično su ljudi svitnjak palili kod svake kuće, a velike svitnjake na istaknutim i uočljivim mjestima. Među pastirima je postojalo natjecanje tko će imati veći svitnjak. Oko vatre okupljali su se i mladi i stari. Mlađi su oko svitnjaka plesali, a stariji sjedili. Pošto bi svitnjak dogorio i plamen mu se smanjio, mladići su ga preskakali. Do današnjeg dana *sačuvao običaj da se ujutro prije izlaska sunca po pepelu svitnjaka hoda ukrug moleći tri puta Vjerovanje, a nakon toga se, također, prije sunca umiva i kupa na izvorskoj vodi. Vjeruje se da će se time spriječiti naboji, bradavice i kurije oči na nogama te da će se tako izliječiti i spriječiti kožne bolesti.*[739] Pepeo simbolizira pokoru i obraćenje, a voda čišćenje od grijeha.

Vitomir Belaj primjećuje kako se većina običaja i vjerovanja vezanih uz Ivanje odvija ili nadovezuje na večer 23. lipnja. On smatra da je to ostatak nekadašnjeg načina računanja vremena prema kojem je dan započinjao navečer padom mraka. Za krijesove navodi kako su se negdje palili uz svaku kuću, a negdje bi zajednički krijes zapalilo više obitelji, zaselak ili cijelo selo. Oko krijesa bi se svi okupljali, a neki su ga preskakali, često i u parovima. Sutradan su preko zgarišta ljudi pregonili stoku. Preskakanje plamena i hod preko zgarišta trebao je osigurati dobro zdravlje za ljude i za njihovo blago.[740] Uz Ivanje nabraja Belaj i druge običaje koji su bili ograničeni na samo dio hrvatskog prostora. To su ophodi djevojaka ladarica, ladekarica, kresovaljki, krisnica, ivančica. Svečano obučene djevojke obilazile bi u skupinama selo i pred svakom kućom pjevale točno određene tradicijske pjesme te bi za to bile nagrađene. Na Ivanje su ljudi mnogih krajeva pleli vijence od cvijeća i zelenila te su ih nosili na glavi ili su ih stavljali stoci na rogove te na zidove i krovove kuća i staja. Uz ivanjsku noć, kako navodi Belaj, vezano je i vjerovanje kako za vrijeme njezina trajanja cvate paprat. Onaj tko bi pronašao cvijet paprati mogao bi vidjeti zakopano blago te razumjeti životinjski govor.[741] U knjizi *Usmene pripovijetke i predaje* Bošković-Stulli je objavila predaju koju je zapisala u Obodu kraj Cavtata a koja ilustrira vjerovanje u moć cvijeta paprati:

Kako je jedan išo po noći uoči Ivana dana, došo je kroz paprat – ono noći uoči Svetog Ivana paprat cavti – i slučajno mu je upao cvijet od paprati u opanak. I kad je došo u selo,

[738] Isto, str. 384.
[739] Isto, str. 386.
[740] Belaj, Vladimir: *Hod kroz godinu*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 1998.; 2007., str. 262.
[741] Isto, str. 263.

kučki su lajali i on je sve razumio, kokoti su počeli pjeva i on je svijeh razumio. A on nije zno za taj cvijet ništa.[742]

Ivanjski obredi i običaji sadrže nekoliko elemenata, vatru, vodu, ugljevlje preostalo od krijesa, zelenilo i vijence od cvijeća, koji u tim obredima imaju apotropejske karakteristika i cilj im je da od ljudi odagnaju zlo.

Aralica u romanu *Graditelj svratišta* spominje kako uoči Ivana Svitnjaka momci i djevojke preskaču preko vatre:

Nad grad se uzdigao Mjesec osvjetljavajući uske ulice kroz koje su prolazili, a južni vjetar raznosio je gradom miris zapaljene bobovine što je izgarala na vatri, preko koje su na poljani preskakali momci i djevojke, jer je to bila noć uoči Ivana Svitnjaka.[743]

Osim samog paljenja krijesova i preskakanja preko njih, Aralica bilježi i običaj nošenja čičkova cvijeta kući koji će, nakon što provede noć pod jastukom, mladoj osobi pokazati voli li je osoba u koju je zaljubljena:

(...) tu je večer cijeli Šibenik mirisao na opaljeni čičkov cvijet, koji su momci i djevojke držali u rukama dok su preskakali kroz plamen. Kad se ivanjski kresovi od bobovine ugase, ponijet će cvijet kući, staviti ga pod jastuk i sutradan vidjeti da li ih voli koga oni vole: ako opaljenom cvijetu latice i dalje ostanu svježe, onda su voljeni: ako uvenu ljubljeno čeljade za njih ne mari.[744]

10.1.4. Kolo

Folklorni plesovi imaju važnu funkciju i odražavaju osobitosti nekog kraja. Oni pružaju ljudima priliku za upoznavanje, povezivanje, dokazivanje (duhovno i tjelesno) te pokazivanje osjećaja. Plesalo se u različitim prigodama, a ples je često označavao trenutak prelaska djevojke ili mladića u društvo odraslih (vjenčanja, odlazak u vojsku, itd.). Među folklornim plesovima svojom se rasprostranjenošću ističe kolo. Za njega Tvrtko Zebec kaže kako je ono *kao ples, ali i kao društveno zbivanje, bilo glavno mjesto upoznavanja djevojaka i mladića, pokazivanja simpatija, sklapala su se pobratimstva i posestrimstva, rugalo se i izražavala se društvena*

[742] Bošković-Stulli, Maja: *Usmene pripovijetke i predaje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.b, str. : 423.
[743] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 296.
[744] Isto, str. 299.

kritika.[745] On iznosi kako je kolo zbog svoje jednostavnosti neobično rasprostranjeno te navodi kako se smatra*da je to i najstariji oblik plesa s istaknutom potrebom da se izrazi zajedništvo.*[746]

Šilić kaže da se plesalo najčešće prije ili poslije mise nedjeljom, o vjerskim blagdanima te za trajanja radnih običaja u svakidašnjem životu. Plesalo se na otvorenom i u zatvorenom prostoru, pred crkvama, u dvorištima, na poljima i njivama.[747]

U kolima su plesali muškarci i žene. Ponekada su plesali zajedno, a nekada u odvojenim kolima. Neka su kola bila praćena glazbom i pjesmom, dok su druga plesana u tišini. *Izvođenjem raznih plesnih figura koje su se izmjenjivale prema naredbama koje je izvikivao kolovođa, momci i djevojke međusobno su ispitivali i iskušavali svoje tjelesne sposobnosti. Time je bila izrazito naglašena društvena funkcija kola.*[748]

Ivančan je u radu iz 1967. godine opisao način na koji se tada kolo plesalo u Sinju i okolnim selima. Kolo se najčešće igralo na sajmovima ili dernecima na koje su dolazili ljudi najčešće iz bližih krajeva, a muškarci su znali ići i na udaljenija mjesta. Kolo se redovito plesalo u božićno i novogodišnje vrijeme, u doba poklada te na svadbama koje su se uglavnom održavale u studenom. Kazivači su Ivančanu rekli kako se u sinjskoj okolici kolo plesalo oko crkve ili na gumnu, ali nikada u kući. U sinjskoj okolici u kolima su plesali mladići i djevojke, ali i oženjeni. U kolo bi se pokatkad uhvatili i stariji ljudi, a činili su to kako bi obilježili posebne prigode, Božić ili poklade. Uglavnom su kolo plesali stariji muškarci, a rjeđe žene. Ivančan naglašava kako djeci nije bio dopušten ulazak u kolo prije odrasle dobi i navršene osamnaeste ili dvadesete godine. U kolo su ulazile djevojke spremne za udaju, a njihove mlađe sestre nisu mogle plesati kolo dok se najstarija neudana sestra ne bi udala. Kolo je moglo pripomoći odabiru budućih supružnika jer su u njemu plesači i plesačice pokazivali svoju izdržljivost i snagu. Pokraj kola stajali bi stariji muškarci i žene jer kolo je bilo sastajalište na kojem su se ljudi družili i mogli saznati novosti. Stariji ljudi pazili su na red i ponašanje mladih te su davali znak za završetak plesa. Nerijetko su kola znala postati poprištem krvavih obračuna i tučnjava pa bi snage reda zabranjivale kola i rastjeravale plesače. Uz kolo su pjevani dvostisi koji su znali biti neprimjerenog sadržaja te su zbog toga majke kćerima zabranjivale da sudjeluju u kolu. Ivančan navodi kako kolo u sinjskom kraju nema vođe, ali se zadržao naziv *kolbaša* koji

[745] Zebec u Opačić, Vid Jakša (ur.): *Hrvatski običaji i druge tradicije*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2016., str. 229.
[746] Isto, str. 230.
[747] Šilić, Miroslav: *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata središnje Bosne*, Hrvatska kulturna zajednica u Federaciji BiH, Mostar, 2008., str. 19.
[748] Marošević i Zebec u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 238.

se daje najboljem plesaču. Sinjski su kazivači Ivančanu rekli kako se kolo kreće *naoposun* ili *naoposom*, tj. u smjeru kretanja kazaljke na satu, a kada bi se htjelo nekoga izazivati plesači bi se kretali obrnutim smjerom.[749]

Veliki je broj kola koja postoje i to je najbolji pokazatelj koliko su bila važna za narod. Aralica je prikazao kolo koje se igralo pored crkve na otočiću Visovcu nakon nedjeljne mise na koju su došle Cvita Grabovac i njezina pratilja Mandica kako bi Cviti pronašle ženika.

Pjesmu i kolo koje se zavrglo pod jablanjem nakon mise, njih su dvije gledale s terase sagrađene da prikrije stjenovit greben na kojemu je sagrađena crkva i oko toga je nasut ravni dio otoka. Muškarci su se uhvatili u kolo, prebacili ruke jedan drugomu preko ramena, lagano se zibali u ravnomjernom hodu i istezali vratove, pjevajući što su glasnije mogli. Djevojke, uhvativši jedna drugu za tkanicu, igrale su bez glazbe kolo »tripu naprid a tri natrag«, šljapkale opancima po pjeskulji, srčano i zanosno, kao da u vrhovima jablanova cvile violine a pod obalom, gdje Krka plače otok, tuče bubanj: »Ajde, tri naprid, tri natrag, ajde, tri naprid, tri natrag…« Kad su one sišle s terase, djevojke su igrale »colozeca«, kolo koje se vrti u jednom smjeru i pleše brzo tako da se tri puta zakorači a jednom poskoči.[750]

10.1.5. Djevojaštvo i brak

Djevojaštvo je razdoblje u životu mlade žene koje dolazi nakon djetinjstva, a prethodi udaji. Odža ističe kako je to bilo najljepše doba u životu žena iz Dalmatinske zagore jer je to bilo jedino životno razdoblje kada su bile posvećene sebi. To je bilo razdoblje pripreme za udaju, najvažniji događaj u životu žene u Dalmatinskoj zagori.[751] Udati se trebalo što prije i svako odgađanje udaje moglo je dovesti do statusa usidjelice čiji je položaj u zajednici bio nezavidan. Aralica opisuje kako su djevojke, uz blagoslov svojih roditelja, davale do znanja okolini da su spremne za udaju. Događaju tako velike važnosti mjesto je bilo u crkvi na oltaru, fokalnom mjestu zajednice, odakle će ta poruka doći do najvećeg broja primatelja.

[749] Ivančan, Ivan: *Narodni plesovi Sinja i okolice*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 5 i 6 (1), 1967., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 280 – 291.
[750] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 300.
[751] Odža, Ivana: *Djevojaštvo i predbračni život u tradicijskoj kulturi Dalmatinske zagore*, Ethnologica Dalmatica, br. 24, 2017., Etnografski muzej, Split, str. 96.

Prema tome, djevojke *dozrele za udaju toga su ljeta golim koljenima kleknule pred sliku Bogomajke na oltaru šćitske crkve.*[752]

Nadalje: „*Golim koljenima poljubit oltar", za djevojke je značilo da su tjelesno, duhovni i materijalno spremne prihvatiti zaruke u toku ljeta, a na jesen se udati, da bi dogodine u ovo doba bile u kasnim mjesecima trudnoće. (...) Obratno, za djevojke je bilo izuzetno značajno da se udaju iste godine u kojoj su „poljubile oltar".*[753]

Aralica u *Životu nastanjenom sjenama* studiozno donosi prikaz ljubavne prakse, tzv. gonanja ili gonjanja, do kojega je dolazilo između djevojaka i mladića, a koja je prethodila braku. Araličin opis otkriva kako je ženska riječ bila posljednja i ona se poštivala u slučaju kada bi djevojka odbila sudjelovati u gonanju. Aralica navodi i primjer svoje majke i oca u svom opisu tog začudnog rituala.

Gonanje je, reći će neupućeni u patrijarhalne institute i oni koji ih preziru, isto što i peting, uživanje muškarca i žene u nježnostima dodira. Sličnost između petinga i gonanja nedvojbeno postoji, nju čini užitak u nježnosti dodira, ali postoji i razlika. Peting je, koliko je meni poznatom bez općevažećih pravila, on je, rekao bih, improvizacija dvoje zaljubljenih, a gonanje ima općevažeća pravila kojih se partneri moraju pridržavati. Predviđena je i kazna za onoga tko se pravila ne pridržava. Gonanje je, doista, najčudniji institut koji sam u predaji našao!

Gonanje nije uvod ni u trajno ljubovanje, ni u ljubavni čin, a najmanje u brak. To je igra kao što je igra hvatanje u kolo ili ples. Muškarac daje inicijativu, žena se na početku opire samo da iskuša dubinu njegove želje i, kad ocijeni da je dovoljna, na gonanje pristaje. Ako žena odbije gonanje, smatra se to drskošću, ali je na to muškarac ne smije prisiliti, treba muški podnijeti neuspjeh. Budući da muškarci biraju, žene se, izložene navali, osjećaju ugrožene i, jer ne to imaju pravo, otkazuju pristanak svima koji to požele. To izaziva suparništvo među muškarcima i nemile svađe koje odatle mogu proizići. U pravilu, pristanak na gonanje mora biti obostran, i mora biti potaknut željom za trenucima užitka i maženju bez ikakvih obaveza i štete.

Dopuštena radnja u gonanju je trljanje lica uz lice bez poljupca usnom na usnu i bez poljupca uopće, ali s dopuštenjem da se i usnama, kao i obrazima i bradom, može jedno drugo dodirivati. Ruke mogu biti upotrijebljene samo za obuimanje partnerova zatiljka i maženje po kosi. Može se maziti i rukom o ruku, ali se ni za što drugo ruke ne smije upotrebljavati.

[752] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 25.
[753] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 36.

Pravilima je predviđeno i sve drugo u vezi gonanja. Ukoliko se momak i djevojka u igri zanesu, prekorače ograničenja i pretvore igru u ozbiljan posao, to se mora završiti ženidbom na ružne. Odbije li muškarac uzeti ženu kojoj je u gonanju oduzeo djevojačku čast, u obranu djevojačke časti stupaju jatagani njena oca, braće i rođaka. Ne namjeravaš li se oženiti djevojkom, u gonanju je bestidno, suludo i opasno dirnuti u njeno djevičanstvo, čak i u slučaju kad ona u igri izgubi pamet i ne zna se sama obraniti. Zato je najbolje gonanje, igru, ne pretvarati u ozbiljan posao, jer će se, to je sigurno, pretvoriti u opasan posao.

Uza sva jamstva, neke žene iz generacije moje majke, koje su odbacile narodnu nošnju – s njom i mnoge običaje – i oblačile se onako kako su se oblačile žene u okolnim gradićima, odbijale su se gonati, jer su to doživljavale kao muško nasilje nad ženama. I kad muško nije diralo njihovu čast! Sve žene iz majčine generacije nisu tako postupale. Otac se s drugima mogao gonati, ali s njom nije. I ona bi mu to rekla![754]

Sklapanje braka je trenutak zasnivanja nove obitelji i stvaranja uvjeta za stjecanje i odgoj potomstva. Sukladno važnosti toga trenutka brojni su obredi i običaji vezani uz sklapanje braka koji su se sačuvali i danas. Najpoželjniji način sklapanja braka bila je svadba, ali postojali su i drugi oblici prelaska u bračni život. Ono što ih sve vezuje je obvezatna promjena odjeće i oglavlja *koja vidljivo iskazuje prijelaz iz djevojačkog u stalež udanih žena.[755]*

Uz vjenčanje se veže niz svadbenih običaja koji pripadaju folklornom kazalištu. Svadbi su srodni i pokladni karnevalski običaji. Lozica navodi kako se na karnevalu i svadbi *dobro jede, pije, pjeva se i pleše uz glazbu, ponašanje sudionika je formalizirano, tu je povorka kao način kretanja, podjednako svatova kao i maskiranih ophodnika. Obje su situacije bliske kazalištu, teatrabilne su: i na svadbi i u kazalištu postoji podjela uloga. (...) Moglo bi se isto tako reći i to da u objema prilikama, svadbenoj i pokladnoj, prevladavaju veselje i lascivnost, pa bi se pojava svadbe u karnevalu možda mogla protumačiti emotivnom i tematskom srodnošću.[756]*

Između navedenih oblika folklornog kazališta i profesionalnog kazališta postoje značajne razlike. Folklorno kazalište nema unaprijed zapisani tekst koji njegovi akteri izvode pa je time izvedba slobodnija. U dijalozima koji su jednostavni i kratki česte su improvizacije. Dijalozi folklornih predstava, kako Lozica ističe, bliži su svakodnevnom govoru te su manje podložni scenskim konvencijama. On smatra da je to slučaj zbog spomenutih improvizacija, ali i zbog

[754] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 380 – 381.
[755] Vitez u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 158.
[756] Lozica, Ivan: *Hrvatski karnevali*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str. 47.

toga što folklorno kazalište ne teži iluziji. U folklornim predstavama nema profesionalnih glumaca ni profesionalnog redatelja. Iako nema profesionalnog redatelja, izvedba je uređena i vođena usmenom tradicijom za čije su očuvanje zaduženi čuvari tradicije. Izvode se u malim zajednicama u kojima se svi sudionici dobro poznaju. To omogućuje da izvedbe ponekad budu fragmentarne jer i publika vrlo dobro poznaje materiju koja se izvodi.[757] Izvođači su u folklornom kazalištu najčešće muškarci, čak kada je riječ i o ženskim ulogama, kako je nekoć bilo i u profesionalnom kazalištu. Međutim i žene sudjeluju u nekim običajima (kraljice, dodole, krisnice), a i u karnevalima je ženama bilo dozvoljeno da se preruše u muške likove.[758] Nikola Bonifačić Rožin primjećuje da dobar narodni glumac *može biti samo onaj tko je po naravi duhovit, snalažljiv, ima dobro pamćenje i zna izvrnuti riječi i kaput*.[759]

U folklornom kazalištu scena nije strogo definirana ni omeđena. Uglavnom je riječ o prikladnom prostoru u kojem se održavaju javni događaji (trgovi, središte naselja, prostor oko crkve). Botica ističe kako je to *ad hoc* pozornica koja nije zahtijevala velike preinake kako bi se prenijela poruka predstave.[760] Često u folklornom kazalištu izvođenje nije ograničeno na jedan prostor pa važno mjesto ima kretanje aktera koje se ne odnosi samo na ples ili kretanje ograničenim izvedbenim prostorom. Česti su pokreti cijelih predstava oko naselja ili do drugih naselja uz pratnju ili bez pratnje publike. Lozica smatra kako je ishodište tih pokreta obred, ali predstavljački oblici često nadživljavaju svoju prvotnu svrhu.[761] Svoje mjesto u izvedbi imaju glazba i buka. Buka uglavnom ima apotropejska svojstva, ali toga današnji izvođači često nisu svjesni. Folklorno kazalište vezano je uz ciklus godišnjih doba i prati važne događaje u životu zajednice i pojedinaca. Vezanost uz godišnji ili životni ciklus određuje vrijeme izvođenja i tip predstave.[762]

Uz godišnji ciklus vezano je i vrijeme održavanja svadbi. U romanu *Asmodejev šal* naglašeno je kako je mladoženja Anđelko Plavša inzistirao da se vjenča djevojkom Nižom Vlajić u kolovozu, a ne u studenom.[763] Danas održavanje vjenčanja u kolovozu ne bi predstavljalo problem, ali u prošlosti kada su ljudi bili vezani uz poljoprivredu svadbe su se održavale nakon sezone poljoprivrednih radova kada su hambari bili puni, a posla je bilo manje.

[757] Lozica, Ivan: *Folklorno kazalište*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 16, 31, 41, 43; Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 466.
[758] Lozica, Ivan: *Folklorno kazalište*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 43.
[759] Bonifačić Rožin u Bošković-Stulli, Maja: *Usmena književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 308.
[760] Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 466.
[761] Lozica, Ivan: *Folklorno kazalište*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 33.
[762] Isto, str. 45.
[763] Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 21.

Drugi čimbenik koji je uvjetovao termin svadbe bio je crkveni kalendar koji nije dozvoljavao vjenčanja za vrijeme Adventa i Korizme koji su određeni kao razdoblje pokajanja, pokore i priprave za Božić i Uskrs. Kada se to uzme u obzir, razdoblje koje je na jesen preostalo bili su mjeseci listopad i studeni. Sa spomendanom svetoga Andrije[764] 30. studenoga prestajala su sva vjenčanja. Tome svjedoči izreka: *Sveti Andrija svadbi zavezanija.*[765]

Zbog prije istaknute važnosti svadbe i njezina trajanja uz nju se vežu razne igre, a jednu od njih nam opisuje Aralica u *Graditelju svratišta*. Igru *kadija* izvode svatovi na Tahirbegovu vjenčanju netom prije nego njega usmrte Divini osvetnici. To se događa peti dan vjenčanja koje prema muslimanskim običajima traje sedam dana. Opis te igre nalazimo i kod Ivana Lovrića. Lovrić za igru *kadija* kaže:

Pretposljednji ili koji drugi dan pira, kako svatovima padne na pamet, izaberu jednoga, komu društvo daje službu kadije, i taj postaje neograničenim gospodarom svatova. Taj kadija sjedne na kola držeći kraj usta drven kolac, koji služi kao kamiš, dok je lula načinjena od tikve pune raznovrsnih izmetina, a sve se to čini, da se ponizi kadija, jer ima tursko ime. Ali i kadija izabere sebi neku vrstu kancelara i poziva preko njega svatove jednog po jednog preda se, osuđujući ih, da udaraju petama poput Turaka. Zato svi svatovi ublažuju kadijinu srdžbu darovima i novcem. Ni mladoženja nije slobodan od kadijina suda. Običaj zahtijeva, da mladoženja potrči koliko god može, a svatovi onda pucaju za njim iz pušaka nabijenih samo prahom, dok se tobože ne sruši mrtav. Tada dolazi ožalošćena nevjesta moleći milost za muža, i kadija nato učini čudo i oživi ga, pošto kao neki mali dar dobije kokoš. Ali kad već svi svatovi potpadnu pod novčanu kaznu, odvedu kadiju na kola i učine mu tu prijatnost, da pod njim potpale malo slame.[766]

[764] Sveti Andrija bio je jedan od dvanaestorice Isusovih učenika i brat Šimuna Petra. Rođen je u Betsaidi u blizini ušća rijeke Jordan u Galilejsko jezero. Isus je Andriju prozvao svojim prvim učenikom. Legenda kaže kako je nakon Isusove smrti misionarski djelovao u Maloj Aziji, na Balkanu i u Grčkoj. U Patrasu glavnom gradu Achaje 60. godine ozdravio je i preobratio na kršćanstvo Maksimilu, suprugu rimskog namjesnika Aegeasa, kojoj je savjetovao da privoli supruga na preobraćenje bračnom suzdržljivošću. Kao kaznu za to namjesnik ga je dao pogubiti pribijanjem na križ u obliku slova X (danas poznat kao Andrijin križ). Sveti Andrija slavi se kao apostol Rusije, zaštitnik Škotske, grčke pokrajine Achaiae, zaštitnik ribara, mesara, užara i rudara. (Gorys, Erhard: *Leksikon svetaca*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 52.)

[765] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.a, str. 130.

[766] Lovrić, Ivan: *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1948., str. 130 – 131.

Lovrić opisuje kršćansko vjenčanje pa opisuje kako se u igri sudionici rugaju s kadijom te turskim običajima i ponašanjem. Kod Aralice je situacija drugačija jer on igru *kadija* uvodi u opis muslimanskog vjenčanja. To vjenčanje započinje veselo i u igri, a završava tragično:

Svi svatovi vole šalu, jer dosadi sedam dana samo sjediti, piti i jesti. Tahirbegovi su u igrama pretjerivali više nego u jelu i piću.

Kako je i peti dan, kad je otpočelo svatovanje u Tremošniku, bio sunčan i topao, trpeze s jelom, širom i šerbetom razmjestila je posluga ispod Đulbegovih prozora, pa su se i igre održavale na dvorištu, da bi ih Đulbeg, koji ni ovom prilikom nije sišao s petog kata, mogao gledati ako mu se bude gledalo.

Igru zvanu »kadija« svatovi su počeli igrati nešto iza podneva, dok su im se mastile brade od pečene piletine. »Kadija« je uzeo stolac, popeo se na stol i zamolio prisutne ga kao kadiju bespriziv no slušaju. Sjeo je na stolac i stavio dva ispružena prsta pred usta, znak da bi htio zapušiti. Neko momče otrča i iz štale donese »lulu«, već zapaljenu, a bila je napravljena od zemljanog ćupa i kamiša duga četiri lakta. Ćup je stavio na zemlju ispred stola, a dugi kamiš ugurao »kadiji« u usta. Svi se nadušiše smijati momku koji je puhao u »lulu« da bolje gori, i »kadiji« koji je s naporom vukao dimove kroz neuobičajeno dug kamiš.

Igru je počeo s uigravanjem, sitnim dosjetkama u koje će biti uključeni oni koji u svatovima i obitelji nešto znače. Pozvao je nekog svata, koji se odveć glasno smijao njegovoj »luli«, i kaznio ga da pred njim cupka na mjestu. Ovaj je uz opći smijeh cupkao sve dok mu nije dosadilo i dok nije izvukao iz tobolca zlatnik i stavio ga »kadiji« pred noge. Zatim je pozvao jednu jengu, pružio joj brojanice i zapovjedio da broji jer je, kaže, čuo da ne zna dalje od deset. Iza nje je pozivao druge muškarce i žene, zapovijedao im da laju na sunce, da love vlastiti rep, da pušu u vjetar, da pogledaju sebi u zatiljak, da izgovaraju »prošao pop kroz prokop«. I sve ih je oslobađao kazne kad bi ga nečim podmitili.

Kad je izredao sve od kojih je nešto mogao dobiti za otkup, »kadija« je prešao na mladence, čeljad s najvećim otkupom. Pozvao je mladoženju da nenaoružan iziđe pred njega, onako kako se izlazi na sud.

I dok je Tahirbeg otpasivao pašnjaču s oružjem i predavao je mladenki na čuvanje, netko se podvukao pod stolac, uhvatio ga za lijevu papuču, izuo je i pobjegao. Tahirbeg se osvrnuo za kradljivcem, ali on je već umaknuo i, kako su oko njega vikali da izlazi na sud a

»kadija« je nervozno potezao dimove i lupao »lulom« po zemlji da su iz nje varnice vrcale, na sud je izišao poluobuven.

– Jesi li ti Tahirbeg Kopčić? – upita ga »kadija«.

– Jesam, svijetli kadijo.

– Jesi li ti obio vrata kule Kapitanovića i ukrao mu kćer?

– Nisam, kadijo! Vrata su bila otvorena, a kćer su mi Kapitanovići dali dragovoljno.

– A vidi što si im od brave učinio – reče »kadija« i izvuče odnekud slupanu bravetinu iz koje je virio slomljeni ključ.

Smijeh diže ptice s grana milju uokrug Tremošnika.

– Ako si im bravu ovako razvrnuo, što ćeš im od kćeri noćas učiniti?

Ptice koje su se htjele spustiti na granje opet su se uplašile provale smijeha, a Đulbeg, koji je gledao s prozora petog kata, smijao se toliko da su stube škripale.

– Sine – reče Đulbeg – ako si noćas slomio ključ i morao razbijati bravu, nemoj, sokole moj, da i se to dogodi noćas, kad budeš nasamo s Kapitanovića kćeri.

Sad su se i svrake, koje i same graju pa podnose graju drugih, digle u zrak i nadvile nad Tremošnik.

– Dakle, tako! – reče »kadija«. – Kao što sam od babe čuo, ti se i noćas spremaš da obijaš tuđe brave, ti ćeš i noćas u nekoj ključanici vrtjeti ključem, a pred sudom se praviš nevinašce.

– Nisam, kadijo, kunem ti se! Nisam noćas ni primirisao u kuću Kapitanovića.

– Je li? A gdje ti je lijeva papuča?

– Netko mi je ukrade, kadijo.

– A da ovo nije tvoja papuča?

– Jeste. A gdje je nađe, kadijo?

– Svakom lopovu sjena pada po tragu… Držite lopova! – viknu »kadija«, a Tahirbeg se okrenu i stade bježati prema izlazu iz dvorca.

Tada svi svatovi, neki iza pasa neki s vješalica, dohvatiše male i velike puške i počeše namah pucati za kradljivcem Kapitanovića kćeri. Dvorište se ispuni dimom praha, komadićima papira, kučine, vune i pamuka. Tahirbeg je, tobože, neokrznut dotrčao do otvorenih vrata Tremošnika i tu pao preko praga, kako su propisivala pravila igre.

Između dvije jenge pred »kadiju« je izišla nevjesta, sva u bijelom, sa srebrnim pladnjem na kojemu su se žutjeli dukati. Zveckajući novcem, kleknula je i smjerno se poklonila »kadiji«.

– Kadijo moj, moja žalosti! Ubi mi moga Tahirbega, moju zvijezdu zornjaču. Nije on mene, moj kadijo, ukrao, nego sam se ja sama pet noći odzivala na sovin huk i izlazila na prozor. Tebi su slagali tvoji pomoćnici. Ta brava što je imaš nije s dvora mog oca. Nije moj Tahir nijednom ključ slomio kad je brave otvarao, a svaku je i otvorio. Zato mi oživi muža, vjere ti, kadijo!

– Dobro, kad je tako! – reče »kadija«. – Ti si, doduše, lažljivica, ali su ti dukati pravi. Uzmi moju lulu, skini je s kamiša i pokadi svom Tahiru ispod nosa, pa će ti skočiti čio i živ.

Kapitanovićka uzme »lulu«, raspuše u njoj vatru i krene prema Tahirbegu. I sama se smijala pomisli kako će iznenada turiti taj smrdljivi duhan mladoženji pod nos. Ali, kad mu se prišuljala i htjela ga iznenaditi, na obrijanom zatiljku, gdje se kralježnica veže s glavom, ugledala je krv koja se iz malog vrutka slila na sve strane, kao trakavica.[767]

U *Životu nastanjenom sjenama* Aralica opisuje svadbeni običaj da na čelu svatova uglavnom ide barjaktar koji nosi posebno urešen barjak. Barjaktar najčešće bio veseljak koji bi na barjaku nosio obješen ručnik, pijetla i još nekakve *prnje*.[768] Međutim, postoji i običaj davanja kokošiju za barjak. Kao što Aralica opisuje, kokoši, ili neke druge domaće životinje, poklanjaju se nakon svadbe i služe kao ispomoć mladoj obitelji u formiranju vlastitoga gospodarstva.

Pojam kokoš za barjak dolazi od običaja da se u mladenkinoj kući, prije nego će svatovi krenuti i povesti mladenku u crkvu na vjenčanje, navrh stijega s hrvatskim barjakom veže pijevac i nekoliko ručnika, što postaje dar barjaktaru. Druge nedjelje nakon svadbe ili nekog drugog dana, svatovi se ponovo, u manjem broju. okupe i u mladenkinu selu zaredaju od kuće do kuće kupeći kokoši za barjak. Te se kokoši za barjak ne vežu, jer toga puta svatovi barjak i ne nose, nego nose gajbe i u njih spremaju kokoši koje postaju dar sela mladenki.

[767] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 63 – 66.
[768] Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Titius, br. 3, god. 3, 2010.b, Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 154.

Kad su se s vremenom stroge odredbe, da se kokoš za barjak skuplja samo u mladenkinu selu, izgubile, kokoš se za barjak davala i mladoženji u njegovu selu, čime se smisao običaja nije iznevjerio nego obogatio. A smisao davanja kokoši na barjak, koja je mogla biti i ovca, i koza, i tele, nije bio, koliko god po izričaju tome sličio , u značenju onoga pijevca na stijegu, da se slavi, da se lumpa, nego je smisao kokoši za barjak, i kad je kokoš, i kad je tele, bio u tome da se mladom bračnom paru pomogne u zasnivanju vlastitog gospodarstva. Svoga kokošinjca, svoje štale sa steonom kravom, i svoje jare sa stadom ovaca i koza![769]

Ključnu ulogu pri sklapanju braka imali su roditelji mladog para i stariji članovi obitelji. Oni su odabirali ženidbene drugove i družice svojoj djeci i dogovarali brak pa se ženik i nevjesta nerijetko nisu prethodno ni poznavali. Ako je u obitelji bilo više kćeri i sinova, prednost su imala starija djeca s posebnim naglaskom na kćeri za koje je postojala bojazan da prijeđu dob poželjnu za udaju. Zbog toga su mlađe kćeri morale čekati na svoj red. U takvim okolnostima mladi su se ponekad odlučivali na brak bez roditeljskog dopuštenja. Takvo stupanje u brak nazivano je *brak na* ružne. „*Postojale su situacije da bi se par volio, ali roditelji ne bi odobravali vezu, pa bi djevojka pobjegla, otelo bi ju, tj. otišla bi „na ružne“ dok je to djevojci bilo zapravo „na lijepe“.*[770]

Osim svadbe kao najprihvatljivijeg načina stupanja u brak, djevojke su ponekada otimane. Vesna Čulinović-Konstantinović otmicu definira kao *manje ili više nasilno pribavljanje ženskog bračnog partnera. Njom se pokušava osigurati uspješno rješenje težnje za bračnim životom s određenom osobom, što bi bez tog poduhvata ostalo neostvareno.*[771] Otmica može biti obostrano ili djelomično dogovorena (dogovor postoji između mladića i djevojke te mladićeve obitelji), ali i prava. Odža, prema iskazima kazivača, za otmicu/umicanje/umaknuće zaključuje kako je u novije vrijeme *posljedica neslaganja roditelja s djevojčinim odabirom, iako su razlozi u prošlosti bili višestruki: neslaganje djevojčine obitelji s njezinim odabranikom (odbijanje njegove regularne prošnje od strane djevojčine obitelji, a ponekad bi je mladić odmah oteo jer je znao da regularna prošnja neće biti prihvaćena), neslaganje same djevojke s odabranikom kojega joj je odredila obitelj, (samo)potvrđivanje mladića (otmica se smatrala izrazom junaštva) nakon neuspjele redovite prosidbe (mladić je otmicom spašavao čast kada*

[769] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 916.
[770] Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Titius, br. 3, god. 3, 2010.b, Filozofski fakultet u Splitu, Split, str. 152.
[771] Čulinović-Konstantinović, Vesna: *Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste - otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije*, Ljetopis JAZU, knjiga 73, 1966., JAZU, Zagreb, str. 446.

mu prošnja ne bi uspjela), izbjegavanje troška kojeg zahtijeva priprema vjenčanja.[772] Vitez navodi kako među nisko vrednovanim postupcima zasnivanja braka postoji jedan u kojem udavača dolazi sama u izabranikovu kuću pa ju se naziva *samodošla* ili *dobjeglica*. Kao razloge tom činu ističe nečije opiranje ženidbi, a njemu je najčešće *prethodila predbračna veza koja je kompromitirala djevojku*.[773] Takav ulazak u brak udavači je nerijetko donosio loš tretman u braku.

Sestra Jakova Grabovca, pripovjedača i glavnog lika u *Graditelju* svratišta, Cvita živjela je i odrasla na Miljevcima kod obitelji Jurić jer je obitelj Grabovac, nakon što je Tahirbeg ubijen, pobjegla iz Bosne u strahu od osvete. Zbog toga je i Cvita te nedjelje kada je došla na Visovac bila obučena kao i druge miljevačke djevojke:

Kao sve Miljevke, i Cvita je preko bijele košulje obukla modru carzu s visokim oplećkom i opasala se pregačom tkanom od domaće vune i kupovnog pamuka, pa joj nije nedostajalo vitičastih šara i šarenila. Na glavi je svrh ovijesnih pletenica nosila kapicu vezenu crnom i crvenom svilom po plavoj čohi, a svrh nje bijelu okrugu, kao što nose sve djevojke od Dinare do šibenskih vrata.[774]

Cvita, koja nikad nije bila ljepša nego u tom trenutku, sa strahom je pristupila djevojačkom kolu jer je bila svjesna da više nije djevojka. Ona je zbog nepovoljnih okolnosti s Didakom Bunčićem *otišla na ružne*. Njih dvoje svoj su grijeh ispovjedili fra Luki Puliću koji im je obećao vjenčanje pošto bosi otiđu na ispovijed u Šibenik k biskupu. Pri povratku iz Šibenika napali su ih francuski vojnici koji su Didaka onesvijestili i vezali, a Cvitu, koju je on zvao Daščica, pokušali su silovati. Međutim, dok su oni napastvovali Cvitu, Didak se oporavio od napada i raskinuo konop kojim je bio sputan te je ubio dvojicu francuskih vojnika, a treći je skočio na konja i pobjegao. Cvita je nakon napada bila u šoku pa je pobjegla od Didaka koji ju je spasio. Njeno stanje nije se putem popravilo te je Didak koji ju je dugo pratio zaključio da je mora napustiti i bježati od zakona.[775] Njihov kratak zajednički život ostavio je Cvitu trudnom, a na to se tada nije blagonaklono gledalo. Cvitina skrbnica Mandica Jurić rješenje je vidjela u odlasku iz sela za trajanja trudnoće. Cvita je cijelu trudnoću provela u Šibeniku u službi tangara Ioana Sundača kojem su trudne djevojke koje su svoju trudnoću krile bile radna snaga. Nakon

[772] Odža, Ivana: *Djevojaštvo i predbračni život u tradicijskoj kulturi Dalmatinske zagore*, Ethnologica Dalmatica, br. 24, 2017., Etnografski muzej, Split, str. 111.
[773] Vitez u Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 159.
[774] Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 301.
[775] Isto, str. 267 – 274.

poroda, ona i Mandica Jurić ostavile su dijete u šibenskom sirotištu koje se zvalo „Kuća milinja“. Mislile su da su na taj način prikrile Cvitin gubitak djevojaštva pa će se zbog njihova djelovanja Cvita lakše udati. Međutim, njihov plan se izjalovio u trenutku kada je Cvita ušla u kolo između dviju susjeda iz sela Brištana. Nakon nekoliko koraka koje su djevojke učinile Ilinka Malenica, gruba djevojka čiji je nadimak bio „Akindžija“, zaustavila je kolo i u suradnji s Kosom Bašić odlučila se obračunati s Cvitom.

Prišla im je s leđa i dotaknula im ruke. I ne pogledavši tko još želi plesati, djevojke u kolu ispustiše jedna drugoj tkanice i primiše u igru novu plesačicu. One do kojih se Cvita uhvatila bile su iz Brištana, njezine znanice koje je namjerno odabrala. Ne osvrćući se na novu, nastavile su plesati, pa je i Cvita učinila tri puta po tri koraka i četiri puta poskočila. Kad ju je vidjela plesati do sebe, Ilinka Malenica, jedna od onih djevojaka iz Brištana, prestala je koračati i „colozec“ se na nju nasukao kao gajeta na plićak. Bila je to gruba djevojka, zvali su je „Akindžija“, a momci su govorili da će onaj koji je uzme, ako pod plug preže dvije bedevije, s jednom moći u Drniš na Pazar.

- Ti ne ćeš igrati s nama – rekla je Ilinka. – Eno ti ženetina, pa s njima igraj!

Kosa Bašić, djevojka s druge Cvitine strane, proširila je Ilinkinu kaznu, kao da su se njih dvije o tomu prethodno dogovorile.

- Djevojke – rekla je Kosa curama koje su mirovale, ali su se i dalje držale za pasicu. – Hoćemo li ovoj dopustiti da nosi kapu na glavi?

Izbezumljena od straha, zanijemjela, Cvita je osjetila da joj je kapa ugrožena. Objema ju je rukama poklopila, kao da je brani od strašnog vjetra koji će naočigled naroda s obje strane rijeke skinuti s nje znak što ga bespravno nosi. Pri tom su joj rukavi košulje od bijelog lana na obje ruke skliznuli do lakata i ogolili podlaktice.

- Gledajte! – rekla je Ilinka snažnim glasom. – Još su joj na rukama tragovi od tange – i tako pokazala da čovjek koji ima gorka usta ne može slatko pljunuti.

- Što to činite? – umiješala se Mandica. – Manji bi vam grijeh, cure moje, bio da Gospinu crkvu razorite nego da poštenoj djevojci oduzmete sreću.

- E, nemoj tako! rekla joj je Ilinka. Mačka mora platiti slaninu koju je pojela.

- Ako mi njoj dopustimo da nosi kapu, momci će reći da se ispod naše krije što i ispod njezine – rekla je Kosa, vrisnula i poskočila, jer je bila manja od Cvite, pa je ispod Cvitinih dlanova iščupala kapu i bacila je u prašinu.

Gologlava, jer joj je okruga pala na zatiljak a pletenice se rasule, Cvita je plakala: - O, Bože moj, o, Bože moj! – Krenula je prema lađi, spustila je ruke crne od tange, žene su se razmicale kud je ona prolazila, a muškarci su prestali pjevati. Razdvojili su kolo i pustili je da prođe između njih.

- Pasja molitva ne dopire do nebesa – rekla je Ilinka misleći na Cvitino zazivanje Boga.

- Kad je sama zlo učinila, neka i sama suze prolijeva – rekla je Kosa misleći na Cvitin plač.

S okrugom na zatiljku, sa spuštenim pletenicama, što je nečuveno Cvita je išla lijepo oblikovanom alejom koju je ograđivala živica šimšira, plakala i zazivala Boga. Za njom je išla Mandica kojoj strah nije dao suzi na oko, nosila je Cvitinu kapu i dvije ukosnice što su vezivale vijenac pletenica dok ih Kosa nije nasilno iščupala i s kapom bacila na tlo. Tako je narod, što nije bio uz kolo i nije vidio što su djevojke uradile Cviti, ni šta su joj rekle, mogao i sam pogoditi o čemu je riječ, čim je susreo njih dvije. Sve što je bilo na otoku s jedne i druge strane Krke znalo je sada i za Cvitin gubitak nevinosti i za posjet „Kući milinja". Možda bi za sve to doznali i bez Ilinke Malenice, ali je ona otkriću dala strašan oblik i odslije, tko Cviti pođe u prošnju, morat će prijeći težu granicu nego je turska.[776]

Iz navedenog primjera vidljivo je koliku su važnost djevojačka nevinost i njezini simboli imali u narodu i posebice među samim djevojkama.

U *Životu nastanjenom sjenama* Aralica opisuje slučaj braka svoje sestre koja je *otišla na ružne*. U slučaju braka na ružne postojala je mogućnost izmirenja i nju pisac spominje.

Ubrzo nakon sestrina vjenčanja i nakon takvog svekrova svadbenog dara, otac je pristao na mirenje, od davnina utvrđen običaj kad žensko ode na ružne, kako se zvala udaja preko roditeljske volje.[777]

Nije to bio jedini slučaj *braka na ružne* u piščevoj obitelji. Tom je slučaju prethodio brak njegova strica Juke kojega se on prisjeća kao događaja iz djetinjstva.

[776] Isto, str. 301 – 303.
[777] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 354.

Sjećam se večeri i noći kad se stric Juko, uz podršku svoga oca, oženio strinom Kajicom na ružne. U prvi sumrak k nama je došao Pić Đedov i pozvao strica Juku da njih dvojica krenu u Seline po mladu. Kajica je spremna pobjeći od roditelja i čeka ih na zakazanom mjestu poviše Klepenice. Oni su otišli, a djed Pajo uhvati starog pijevca i odsiječe mu sjekirom glavu na panju. Potom ga operuša i stavi u lonac neka se kuha i bude skuhan dok svatovi dođu. Pijevčevo je meso bilo tvrdo, svatovi su s mladom došli prije nego što se skuhalo i na večeru su morali čekati do pola noći, da bi tek tada večerali žilavo meso pijevca stara osam godina.[778]

U romanu *Bunar na turskoj granici* pripovjedač opisuje kako su njegov djed Paškalj Škarica i baka Maša *otišli na ružne*. Kao preduvjet za ženidbu, svećenik je naložio Paškalju da iz Knina otiđe biskupu u Šibenik pješice bosonog da se ispovjedi te da se kući vrati na isti način. Biskup je u Šibeniku Paškalju dao oprost i oslobodio ga obaveze istovjetnog povratka kući pa se on kući vraća bosonog, ali vlakom jer za kupnju i opanaka i karte nije imao dovoljno novca.[779] Pokora koju su dobili Paškalj i Maša istovjetna je onoj koju su dobili Didak i Cvita, no Paškalj je podnio cijelu pokoru jer je Maša bila trudna.

[778] Isto, str. 565.
[779] Aralica, Ivan: *Bunar na turskoj granici*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 25 – 26.

11. Elementi usmene književnosti i tradicijske baštine u *Životu nastanjenom sjenama* i *Bunaru na turskoj granici*

Iako ne pripadaju *morlačkoj tetralogiji*, romani *Život nastanjen sjenama* i *Bunar na turskoj granici* svojom tematikom, prostorom radnje i bogatstvom primjera usmene književnosti i tradicijske baštine korespondiraju s *morlačkom tetralogijom* i upotpunjuju sliku Zagore koja je Aralici bila izvorom nadahnuća. Zato će ovdje biti navedeni primjeri iz tih romana.

Život nastanjen sjenama roman je u epistolarnoj formi s autobiografskim elementima, ali, kako Primorac ističe, i elementima *obiteljske sage, bildungsromana, ratnog, povijesnog i ljubavnog romana, memoaristike*.[780] Pisma su upućena Araličinu dugogodišnjem uredniku i prijatelju Zlatku Crnkoviću, a govore o povijesti Araličine obitelji, povijesti Promine i suvremenim događajima iz Domovinskog rata kada je njegova djedovina okupirana i spaljena. Roman se sastoji od osam knjiga datiranih od petka 4. do petka 11. kolovoza 1995. u vrijeme trajanja i neposredno nakon završetka oslobodilačke akcije *Oluja*. Autor, pripovjedač i glavni lik ista su osoba (Ivan Aralica), a Primorac zaključuje kako je riječ o tipu tzv. asocijativne autobiografije s *prisjećajućim pripovijedanjem* obilježenim *sindromom naknadne pameti.*[781] Primorac je roman ocijenio kao *pomalo neujednačen i trom*, ali to smatra razumljivim zbog duljine romana (990 stranica). Prednosti *Života nastanjena sjenama* su za Primorca to što je prebogat iskustvom i *pisan rukom rođena pripovjedača*.[782]

Kao i prethodno obrađeni romani, *Život nastanjen sjenama* obiluje predajama. Jedna od njih je predaja o Josipu Rabi. To ime u život Ivana Aralice ušlo je kroz molitve u kojima je sudjelovao u djetinjstvu i mladosti. Za svaki važniji blagdan kada su se molile duže molitve njegova je obitelj upućivala molitvu za Josipa Rabu i pokoj njegove duše. Takve molitve nisu ništa neobično jer u svim je kršćanskim zajednicama kult pokojnika jak pa se ljudi u molitvama često prisjećaju najmilijih preminulih prijatelja ili članova obitelji. Molitva za Josipa Rabu izazvala je Araličino čuđenje jer nije znao tko je taj čovjek niti mu je tko od starijih članova obitelji o njemu htio govoriti, osim bake Mande Dizdaruše.

[780] Primorac, Strahimir: *Autobiografija, krupni* plan, Vijenac, 424, 3. lipnja 2010., Matica hrvatska, Zagreb (s mrežne stranice http://www.matica.hr/vijenac/424/autobiografija-krupni-plan-1960/ preuzeto 23. 2. 2018. u 9:02).
[781] Isto.
[782] Isto.

Za nju je Josip Rabo ono što stane u molitvu, ime čovjeka za čiju se dušu Bogu molimo. I tu s traženjem treba prestati, više se o tom čovjeku nema što doznati. Čak ni to je li mu Rabo bio nadimak, a prezime mu je bilo kao naše ili mu je Rabo bilo prezime a nadimak nije imao. Toga Josipa Rabu treba tražiti tamo gdje se od njega nešto zadržalo. Međina uvrh naše podvornice zove se Rabina međina i po svemu se čini da je kamenje u toj međini nekada bilo kamenje u zidovima Rabine kuće. Rabinovac zovemo šumu i njivu u Rudežinama zato što su velika šuma i plodna njiva, prije nego naše, bile Rabine.[783]

Manda Dizdaruša ni sama sa sigurnošću nije znala tko je bio Josip Rabo, ali njegovo ime povezivala je s imenima njiva i šume koju je njihova obitelj posjedovala. Njezina predaja ima etiološki karakter jer pokušava uspostaviti vezu između imena zemljišta koje su posjedovali i čovjeka za čiju su se dušu molili. Svojim ispitivanjem mladi Aralica došao je do spoznaje da je zemljište nazvano po Josipu Rabi prešlo u vlasništvo Araličine obitelji u vrijeme hajdučije njegova pradjeda Petra Revača, ali to mu nitko nije htio potvrditi.

Drugi važan segment predaje o Josipu Rabi njezin je djelomično eshatološki karakter. *Eshatološke predaje pripovijedaju o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba*.[784] U tim se pričama mrtvi često javljaju noću noseći u ruci svijeću. Značajka je tih predaja da se iskazuju kao memorati. Tako i Aralica prenosi da se pričalo kako je njegovu obitelj Josip Rabo povremeno plašio dok Boga nisu umolili da umiri njegovu dušu. Otada *za njega svakog Božića naručujemo pjevanu misu i spominjemo ga u blagdanskim molitvama*.[785] Aralica dodaje:

Ili smo sami doživjeli ili nam je pričano, pa smo jezu doživjeli kroz priču, svi smo mi znali.:

Da se u vihoru, koji usred ljeta zavije nad žitnim poljem, vrti oko samog sebe kao zvrk, Josip Rabo, kako bi nas podsjetio da u ljetini, u kruhu našem, i on ima svoj dio, bar koliko je ječmeno zrno!

Da u gromu, koji je udario u stari kostjel na gumnu i rascijepio ga na dvije pole, ima nešto do divlje ćudi Josipa Rabe, koji se ovoga puta poslužio munjom, da bi nas podsjetio što sve, ako želi, može napraviti!

---

[783] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 100.
[784] Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 426.
[785] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 101.

Da svjetlost, koja u mrkloj noći ide s kraja na kraj podvornice i vraća se natrag, nije svjetlost ivanjske krijesnice, kako bi se moglo pomisliti, već, kako mi znamo, svjetlost svijeće s oltara koju po svojoj nekadašnjoj podvornici nosa Josip Rabo i nariče, ali mi njegovo naricanje ne možemo čuti, jer mrtvi, i kad nas dolaze plašiti, nemaju glasa!

Ili smo doživjeli ili nam je pričano, svi smo mi bili svjesni da nas Josip Rabo dolazi plašiti i da nas plaši na bezbroj načina, od kojih sam samo tri naveo.[786]

Ljudi su u znatiželji, svjesni svoje slabosti i smrtnosti, pojave oko sebe objašnjavali čudesnim uzrocima i pojavama, a to se odražava i u eshatološkim predajama.

Osim predaje o Josipu Rabi, Aralica govori o podrijetlu prezimena obitelji Dželalija za koje kaže da *ima korijen u Miljevcima, u selu Ključu nedaleko od Nelipićeva grada Ključića, koji je prije dolaska Turaka, kao čuvar prijelaza preko Čikole, imao ulogu Drniša, koji će tek Turci osnovati i nazvati Vratima polja. Nije teško pogoditi kad je nastalo, malo teže i kako, kad se zna da je to muško ime arapskog porijekla. Nastalo je od riječi veličanstven, velik, moćan, ili od atribucije moćnika presvijetli*.[787]

Na drugom mjestu Aralica spominje ime lokaliteta Grudinice za čije ime kaže da *dolazi od riječi gruda, kad gruda znači gomilu kamenja i zemlje a ne šaku snijega*.[788]

Priča o Jozi Cacanovu i njegovu izmaku, zemljištu koje je samoinicijativno i ilegalno ogradio i prisvojio, ironizira pristup čovjeka politici. Joza Cacanov o politici ništa nije znao niti ga je ona zanimala. On se njome koristio kako bi postigao osobne ciljeve i bio je spreman podržati bilo koga tko će legalizirati njegovu otimačinu općinskog zemljišta. Priča o događajima koji su se Jozi Cacanovu dogodili u predizbornoj kampanji ima značajke pričanja iz života. Joza Cacanov opio se besplatnim vinom i najeo hranom koju je dijelio Nine Ćorić, kandidat Hrvatske seljačke stranke na svom predizbornom skupu. Povratak kući nije prošao kako se on nadao, već je putem zaglavio i brzo se odrekao čovjeka koji ga je nahranio i napio, a ni zemlja koju je oteo i zbog koje se politički angažirao nije mu više bila važna.

Od Oklaja do Puljana, kamo je krenuo kad je bačva ostala prazna – jer je Jozi u Puljanima bila kuća, odmah kraj Bećareve – šarao je od jednog do drugog kraja puta uspješno brodeći naprijed uz česte povike, kad bi se našao u opasnosti da upadne u kupinu i draču:

„Živio Maček! Živio Nine Ćorić!“

[786] Isto.
[787] Isto, str. 139 – 140.
[788] Isto, str. 178.

Kad je Joza, pijan kao čep, ali kao trijezan svjestan da sudjeluje u značajnim događajima, prošao Čitlučku ljut i došao do Jozina izmaka, svoga izmaka, svoje uzurpacije općinskog zemljišta, ponadao se da bi mu Nine Ćorić kao načelnik mogao izdati dozvolu na to sporno zemljište, pa je viknuo koliko ga grlo nosi neka živi taj Nine koji bi Jozin izmak u stvarnosti mogao i na papiru učiniti Jozinim izmakom. Osjećajući ga svojim više nego ikad, Joza je poželio nagnuti se preko visokog zida i vidjeti hoće li štogod biti od ovogodišnjeg uroda kukuruza. Njegova kukuruza! Zanijelo ga i zanjihalo nešto! Noge su mu se zapetljale u kupinu i, da ne padne, osloni se na jednostruki zid što ga je sam zidao. Zid se pod pritiskom njegovih ruku uruši i Joza zajedno s hrpom kamenja pade u draču koja je rasla s onu stranu ograde. Dugo se izvlačio iz toga kamenja, iz te drače i kupine, a kad se izvukao, sav izgreben i izudaran, s krvlju iz rana na rukama i modricama na tijelu, do sela je, do svoje kuće, promijenio ploču i vikao:

„Dolje Maček! Dolje Nine Ćorić!" Ali i: „Dolje Jozin izmak!"[789]

U *Životu nastanjenom sjenama* zastupljene su isključivo usmene lirske pjesme različite tematike, od ljubavnih do političkih i povijesnih. Dobar dio tih pjesama su prigodnice i različiti dvostihovi, koji su nastajali kao komentar na situaciju u kojoj su se zatekli ljudi koji su ih izgovarali, te fragmenti većih pjesama. Dvije najveće tematske skupine su ljubavne i povijesne pjesme.

Prva ljubavna pjesma na u romanu spominje se u kontekstu ljubovanja Jovana Kutlače i Stevanije iz Šimpraga. Kutlača radije odabire kolo, pjesmu i Stevanijinu ljubav od odlaska u vojnu službu austrijskom caru.

Bora vama, mlađahne đevojke,
Lijepe li ste po danu gledati,
Još ste ljepše po noći ljubiti![790]

Aralica se na jednom mjestu referira na pjesmu *Smiljaniću pokislo ti perje*. To mu nije prvi put jer je i u romanu *Put bez sna* vojska pri povratku s pohoda u Bosnu svom zapovjedniku Smoljanu Smiljaniću pjevala tu pjesmu. U *Životu nastanjenom sjenama* citat je donekle modificiran pa Aralica kaže *Smiljanići, pokislo vam perje!*[791]

[789] Isto, str. 567 – 568.
[790] Isto, str. 83.
[791] Isto, str. 193.

Sljedeća pjesma govori o dvije djevojke koje su odabrale istoga mladića.

Hoće Mara, hoće Zdenka,
Hoće obje za Ledenka.
A tako im draga Boga,
Kud će obje na jednoga![792]

Slijedi nekoliko kraćih fragmenata i refrena:

A pogotovo kad su čuli da Brko s ljubavnim pjesmama, kakva je ona Oj curice, da mi daš, bio bih ti tamburaš(...)

Oj, curice, đekni đekni, hoćemo li gdje smo rekli; u šumicu na travicu; oj, curice, da mi daš, bio bih ti kočijaš.[793]

(...) Oj, djevojko, kad te nitko neće, Lavčevića hoće poduzeće.[794]

Opisujući doba kada je upoznao svoju suprugu, Aralica spominje stih kojim su ga njezine prijateljice zadirkivale i stih kojim im je on odgovorio. Riječ je o improvizacijama koje su smišljane na mjestu, ali slični se stihovi koriste često.

Sad se vidi, sad se zna, tko se komu dopada!
Nek se vidi, nek se zna, tko je koga izabra.[795]

Još jedan dvostih s ljubavnom tematikom je:

Zidaj kuću kao zgradu,
pa dovedi mladu![796]

[792] Isto, str. 357.
[793] Isto, str. 672.
[794] Isto, str. 688.
[795] Isto, str. 768.
[796] Isto, str. 889.

U sljedećim pjesmama koje imaju povijesnu tematsku komponentu jak je i politički element. Većina primjera su refreni dužih pjesama ili kratke pjesme s tematikom NOB-a i života u poslijeratnoj Jugoslaviji.

1. *(...) djevojke su na bukovačkoj strani mogle pjevati: Moja lola nosi triku-traku, crven džemper i titovku kapu.*[797]
2. *(...) zapjevaše novonastalu prigodnu pjesmu:*
   ustaše žalosna vam majka!
   Platit ćete Šimu i Budanka![798]
3. *(...) nastupilo vrijeme onih koji pjevaju Nosim kapu sa tri roga, ne bojim se Krista Boga.*[799]
4. *(...) i na gozbama mu na uho pjevali: Gospodar je naša dika, naš je central sve do vika.*[800]
5. *(...) i pjevali mu hvale: Pomoga si gole, bose! Cipelice cure nose!*[801]
6. *One divizije koja je u kozaračkom kolu u pjesmi opjevana da je spasila Maršala, kad je bila borba kod Drvara.*[802]
7. *Baka je zašutjela, a Brko s pjesme o curici, tavici i kočijašu prešao na političku poeziju u deseteračkim dvostisima:*
   Druže Tito, ljubičice crna,
   Odnio si do posljednjeg zrna![803]

   Druže Tito, odnio si žito.
   Nećeš puru, dobit ćeš po turu.[804]

8. *(...) vrijeđa naše drugarice, naše slavno kozaračko kolo i pjesmu koja se u tom kolu pjeva: „Druže Tito, samo zovi, letjet ćemo ko orlovi.*[805]

[797] Isto, str. 238.
[798] Isto, str. 256.
[799] Isto, str. 311.
[800] Isto, str. 349.
[801] Isto, str. 349.
[802] Isto, str. 475.
[803] Isto, str. 672.
[804] Isto, str. 673.
[805] Isto, str. 755.

9. *(...) orili poklici: Život damo – Trst ne damo; Tuđe nećemo – svoje ne damo! I pjevali komunističke budnice i davorije: Amerika i Engleska bit će zemlja proleterska.*[806]
10. *Druže Tito, samo reci, ostajemo šest mjeseci (...).*[807]

Povijesna pjesma koja tematski nije vezana uz vrijeme NOB-a i druge Jugoslavije govori o Prvom svjetskom ratu. Pjesma se obraća austrougarskom caru Karlu von Habsburgu i pita ga zašto ratuje kada ne može nahraniti narod i vojsku. Pjesma se javlja u obliku dvostiha svojstvenog gangi ili ojkavici.

Care Karlo carica ti Zita,
Što ratuješ kada nemaš žita?[808]

U istom romanu nalazi se još nekoliko pjesama, dvostihova ili fragmenata različite tematike. Prvi dvostih koji se pjeva kao ganga je *„Pitaju me odakle si, Žuti? Hercegovac kao poskok ljuti!“.*[809] Slijedi pjesma koju Aralica spominje kada govori o načinu života na selu u njegovoj mladosti i nepogodama s kojima se obitelj susretala u nerodnim godinama. U godini koja bi slabo rodila zavladala bi glad s nerijetko fatalnim ishodom. O tome govori naredna kratka pjesma:

Na Poklade sve propade,
Nigdje ništa ne ostade,
Do u vrtu malo zelja.
Puca Seja od veselja.[810]

Dvije prigodnice nastale su kada je buduća Araličina supruga Ruža stigla u Knin na željeznički kolodvor. Njih je na mjestu kao odgovor na njezine upite smislio čovjek koji je na kolodvoru radio.

Pogledajte, dragi svati,
Što će broj dva kćeri dati!
Oj, djevojko, srećo moja,

[806] Isto, str. 827.
[807] Isto, str. 866.
[808] Isto, str. 355 – 356.
[809] Isto, str. 215.
[810] Isto, str. 604.

Kamo želi noga tvoja?

Ako novca imaš, plati!
Ja ću tebi put kazati.[811]

Groz je grožđa plaća slaba
Bolje i to nego ležat džaba.

Daj mi kufer od vrbova pruća
I vodim te do Medića kuća.

Odavde se škola vidi.
Do nje, curo, sama idi![812]

Posljednji dvostih zabilježen u *Životu nastanjenom sjenama* izgovara vozač kamiona koji prevozi Aralicu, suprugu mu Ružu i njihove stvari pri njihovoj seobi. Dvostih na humoristočan način dočarava svakodnevicu jednog vozača kamiona.

U šofera tuga pogolema, guma pukla, a rezervne nema.[813]

Retorički oblici zastupljeni u *Životu nastanjenom sjenama* su molitve i kletve. Molitve ili blagoslovi zazivi su upućeni Bogu, bogovima ili svecima kao posrednicima ili zastupnicima pred Bogom. Njima ljudi izriču želju za Božjom pomoći za sebe i druge oko sebe. U Araličinu romanu nalazi se molitva koju je u djetinjstvu naučio od časne sestre Domine. Riječ je o zazivu:

Sjetite se, braćo, što smo!
Sjetite se zemlja da smo![814]

Taj se zaziv koristi u liturgiji Čiste srijede i vjernike upozorava na ljudsku smrtnost. *Sjeti se, čovječe, da si od praha nastao, i da ćeš se u prah pretvoriti* riječi su koje izgovara svećenik dok glave vjernika posipa pepelom kao znakom pokore.

[811] Isto, str. 716.
[812] Isto, str. 717.
[813] Isto, str. 930.
[814] Isto, str. 664.

Aralica u romanu *Život nastanjen sjenama* koristi niz kletvi. Autor izriče i svoj osobni sud o upotrebi kletvi kao i neke teoretske uvide do kojih je došao u mladosti pišući članak o kletvama i psovkama koji smo prikazali kada smo definirali keltve. Kao primjer navodi kletve koje se nalaze Pavlinovićevim *Hrvatskim narodnim pjesmama* pa ih stoga ovdje navodimo prije nego prijeđemo na druge kletve pronađene u *Životu nastanjenom sjenama*.

Moja kćeri, kleta bila!
S košuticom vodu pila,
A s golubom travu pasla!
(Majčino predavanje zlu, Mihovil Pavlinović: Hrvatske narodne pjesme)[815]

Koji veli, ljuta kao guja,
Guja mu se na srdcu savila,
Na srdcu mu zimu zimovala,
A na krilu ljeto ljetovala!
Koji veli, neljubka je roda,
Ne ljubio od srdca poroda!
Koji veli, sana i drimovna,
Ne imao ni sna ni drijema!
(Kudjenikom, Mihovil Pavlinović: Hrvatske narodne pjesme)[816]

U sinje se utopio more!
Ne dalo ti more u dubine,
bacalo te sebi na briegove!
(Najteži grisi, Mihovil Pavlinović: Hrvatske narodne pjesme)[817]

Bog mu dušu s paklom sastavio!
I duša mu raja ne vidjela!
Zemljica mu kosti izmetala!
Kroz kosti mu trava pronicala!

[815] Isto, str. 400.
[816] Isto, str. 401.
[817] Isto, str. 406.

A kroz usta gorka čemerika!

Kroz vilice sitne koprivice!

(Tko nas razstavi, Mihovil Pavlinović: Hrvatske narodne pjesme)[818]

Kletve koje Aralica navodi su sljedeće:

1. *Kako ću se od narodne kletve uzdržati: Majka mu crnu vunu prela, a bijelu u crno bojila!*[819]
2. *Iako nisam kleo Paddya Ashdowna da mu se zmija u njedra uvukla, mislio sam da bih ga imao razloga kleti.*[820]
3. *(...) za ime mu se nikad ne doznalo.*[821]
4. *(...) proklet da je onaj koji sam čeljadetu, kad mu se u nevolji obrati, ne pruži ruku.*[822]
5. *Neka crni vrag odnese i đubrište i one koji su ga smislili i one koji su ga gradili.*[823]
6. *(...) ime mu se na Labu zatrlo i s Laba ga bura po vrletima razvijala.*[824]
7. *Dabogda te živa vrazi na gradelama pekli.*[825]
8. *Dabogda mu se sjeme zatrlo!*[826]

Aralica u istom romanu osim klasičnoga oblika kletvi navodi i oblik za kojeg kaže da je *specificum* njegovog rodnog kraja, Promine. To je oblikom vrsta blagoslova, ali njegov rezultat je zapravo kao i kod kletvi. Aralica kaže *kako Prominjci poznaju čudnovat, obrnut oblik blagoslova. Taj se blagoslov, kad dođe do njegova željenog ostvarenja, pretvara u neželjeno prokletstvo, pa bi se za njega moglo reći i da je prokletstvo s obrnutim redoslijedom.*[827]

Primjeri koje Aralica navodi su:

1. *(...) gdje lokao, tu i lajao; a lajati ne prestajao ni kad lokati nemao što (...)*[828]

[818] Isto, str. 409.
[819] Isto, str. 410.
[820] Isto, str. 421.
[821] Isto, str. 475.
[822] Isto, str. 521.
[823] Isto, str. 612.
[824] Isto, str. 780.
[825] Isto, str. 947.
[826] Isto, str. 947.
[827] Isto, str. 534.
[828] Isto, str. 534.

2. *(...) lajati ne prestao ni kad u koritu lokati nemao što (...)*[829]
3. *(...) imao što nemao, a što nemao imao; sve imao i ne bilo ono čega nemao, onoga čega nemao, što skorije imao, pa mu imao ili nemao bilo sve isto; ne znao što je nemati, kako bi mu imao ili nemao bilo svejedno – ništa, praznina.*[830]
4. *(...) obojica do kraja života na svoj mlin vodu navraćala i, kad je svu navratili, dogodilo im se ono što se mlinu u bujici dogodi, da ga voda hladna do ušća odnese.*[831]
5. *(...) imao i nikad mu dosta ne bilo; što više imao, to više želio imati, pa iz dana u dan bio sve gladniji.*[832]
6. *(...) ne prestao gledati krzno u koje je obučen i hvatati dugi rep koji se za njim vuče (...)*[833]
7. *(...) bistru vodu ne znao piti, a da je ne muti, kako bi na kraju žedan i mulj morao gutati (...)*[834]
8. *(...) muhe ga i obadi boli, da ga nečista savjest ne bi ubola nikada (...)*[835]
9. *(...) pamet mu griješila koliko željela, ali mu za te pogreške guzica cijenu platila (...)*[836]
10. *(...) bez stida ostao, da ne bi nikad bio bez sramote (...)*[837]
11. *(...) prve lubenice u bostanu njemu pripadale; slasno ih jeo, ali mu sve špice u grlu zastale.*[838]
12. *(...) našao sve što tražio i, tako nalazeći, na kraju puta susreo i ono što susresti nije želio (...)*[839]
13. *(...) kad zlo činio, kaznu ne dočekao; nekažnjenu i bez prilike da se kaje kraj će biti teži (...)*[840]

[829] Isto, str. 534.
[830] Isto, str. 536.
[831] Isto, str. 536.
[832] Isto, str. 536.
[833] Isto, str. 537.
[834] Isto, str. 537.
[835] Isto, str. 538.
[836] Isto, str. 538.
[837] Isto, str. 539.
[838] Isto, str. 539.
[839] Isto, str. 539.
[840] Isto, str. 540.

Poslovice pronađene u *Životu nastanjenom sjenama* pripadaju poslovicama (pravim ili potpunim) i izrekama. Neke poslovice Aralica donosi parafrazirane, a izgovaraju ih različiti likovi ili ih donosi pripovjedač u svojim razmatranjima. Podrijetlo im je različito. Neke su pučke, dok druge podrijetlo vuku i od Rimljana i najčešće ih se čuje u razgovoru učenih ljudi. Poslovice i izreke bit će navedene kronološkim redoslijedom kako se pojavljuju u romanu.

Poslovice:

1. *Sjetila se prdla kudjelje uoči svete nedjelje!*[841]
2. *Kasno Marko na Kosovo stiže!*[842]
3. *(...) bolje je imati vrapca u ruci nego goluba na grani.*[843]
4. *(...) s njim ne namjerava raspredati Markove konake, (...), ni pričati šurke babe Jurke.*[844]
5. *Dubrovačka vjera, nikakva vjera!*[845]
6. *I Rešetar sve tako, po dubrovački, sa svakijem lijepo, s nikijem iskreno.*[846]
7. *(...) viseći u kutu, nikomu na putu (...).*[847]
8. *(...) nositi glavu u torbi i stavljati glavu na panj (...).*[848]
9. *(...) šiba iz raja izišla (...).*[849]
10. *Čovjek snuje, a Bog određuje.*[850]
11. *(...) nomen postane omen (...).*[851]
12. *(...) svi su ljudi krvavi ispod kože, u smislu da su svi ljudi isti.*[852]
13. *Kažu: drugi dan, druga sreća!*[853]
14. *Eh, što ti je teško imati pa nemati!*[854]
15. *(...) ne diraj me, da te ne bih dirao (...).*[855]
16. *(...) puški ne treba vjerovati, kako i prazna znade opaliti.*[856]

[841] Isto, str. 14.
[842] Isto, str. 14.
[843] Isto, str. 59.
[844] Isto, str. 85.
[845] Isto, str. 87.
[846] Isto, str. 88.
[847] Isto, str. 107.
[848] Isto, str. 113.
[849] Isto, str. 150.
[850] Isto, str. 175.
[851] Isto, str. 211.
[852] Isto, str. 258.
[853] Isto, str. 268.
[854] Isto, str. 269.
[855] Isto, str. 275.
[856] Isto, str. 278.

17. *I slijepoj se koki dogodi da katkad uspije naći zrno, rekao je ujak.*[857]
18. *(...) Što je babi milo, to se babi snilo i Obećanje ludom radovanje.*[858]
19. *(...) treba imati soli u glavi (...).*[859]
20. *(...) prigode beru jagode (...).*[860]
21. *Čuvaj se sam pa ćete i Bog čuvati!*[861]
22. *Tko prvi djevojci, njegova je djevojka!*[862]
23. *(...)Kud svi Turci tud i mali Mujo (...).*[863]
24. *(...) ne ide grlom u jagode (...).*[864]
25. *(...) svi vuci biti siti, a koze ostati na broju.*[865]
26. *(...) tko se može ispružiti onoliko koliko mu je duga kabanica kojom se pokriva.*[866]
27. *On je vjerovao u se i u svoje kljuse (...).*[867]
28. *(...) in vino veritas, a prevedeno na naški glasi Što je Musa pijan besjedio, to je Musa trijezan učinio.*[868]
29. *I njihov će vranac doći u tijesni klanac. Jednom će taj kurvin pir morati prestati.*[869]
30. *(...) nastali na stoljetnoj osvetničkoj praksi izrečenoj u ovakvim sentencama: Dok ti je snaga u ruci, dušmaninu glavu stuci; vrati žao za jao (...).*[870]
31. *Te su ljude učili da se krv krvlju pere. (...) Nisu ih učili ni da treba zagrmjeti kao grom, a smilovati se kao Bog.*[871]
32. *Tko čičak posije, draču će požeti, a tko bistru vodu muti, umrijet će od žeđi!*[872]
33. *(...) ili kuj ili ne mrči ruku.*[873]
34. *Ali, da znate, država se na sablji dobiva.*[874]

[857] Isto, str. 295.
[858] Isto, str. 318.
[859] Isto, str. 322.
[860] Isto, str. 340.
[861] Isto, str. 341.
[862] Isto, str. 357.
[863] Isto, str. 363.
[864] Isto, str. 376.
[865] Isto, str. 387.
[866] Isto, str. 393.
[867] Isto, str. 401.
[868] Isto, str. 405.
[869] Isto, str. 414.
[870] Isto, str. 419.
[871] Isto, str. 421.
[872] Isto, str. 429.
[873] Isto, str. 434.
[874] Isto, str. 435.

35. *(...)Pomozi mi da ti pomognem, kako bi nam Bog obojici pomogao (...).*[875]

36. *(...) tražio kruha povrh pogače (...).*[876]

37. *(...) vraćaju milo za drago, šilo za ognjilo, oko za oko i zub za zub.*[877]

38. *(...) kao besposlen pop jariće krstio (...).*[878]

39. *Još čeka, još priča o zrnu po zrnu i o kamenu po kamenu, polako, postepeno, onako kako se mijesi pogača i zida palača.*[879]

40. *Oteto prokleto!*[880]

41. *(...) kako su u laži kratke noge (...).*[881]

42. *(...) puhanje na hladno onoga koji se opekao (...).*[882]

43. *(...) što je curi milo, to se curi snilo.*[883]

44. *(...) Kad u kući mačke nema, u njoj miševi kolo vode.*[884]

45. *I ponavljanje je majka mudrosti!*[885]

46. *(...) što se vatra i slama pod jednim krovom ne mogu držati.*[886]

47. *A kad se rogati bodu, onima bez rogova mjesto je u kutu.*[887]

48. *(...) prigode beru jagode (...).*[888]

49. *(...) izvana gladac, a unutra jadac!*[889]

50. *(...) ni najtješnja kuća nije tijesna, ako u njoj ne živi čeljad bijesna.*[890]

51. *Čast svakomu, veresija nikomu!*[891]

52. *Kako došlo, tako otišlo.*[892]

53. *(...) da se onomu tko s đavlom tikve sadi, te tikve kad-tad o glavu razbijaju.*[893]

---

875 Isto, str. 444.
876 Isto, str. 496.
877 Isto, str. 513.
878 Isto, str. 517.
879 Isto, str. 574.
880 Isto, str. 630.
881 Isto, str. 676.
882 Isto, str. 729.
883 Isto, str. 741.
884 Isto, str. 753.
885 Isto, str. 756.
886 Isto, str. 761.
887 Isto, str. 839.
888 Isto, str. 846.
889 Isto, str. 848.
890 Isto, str. 907.
891 Isto, str. 934.
892 Isto, str. 934.
893 Isto, str. 943.

Izreke:

1. *(...) milo za drago.*[894]
2. *(...) obrtanju brige na veselje (...).*[895]
3. *(...) na ratnoj nozi kao pas i mačka.*[896]
4. *(...) kud koji mili moji i trbuhom za kruhom.*[897]
5. *(...) krv daju jedni za druge (...).*[898]
6. *(...) otišao Bogu na račun.*[899]
7. *Svi za jednoga, jedan za sve!*[900]
8. *(...) udri Jovo nanovo!*[901]
9. *(...) casus belli (...).*[902]
10. *(...) ni strvni ni lovni.*[903]
11. *(...) operacija uspjela, pacijent umro.*[904]
12. *(...) po šumama i gorama (...).*[905]
13. *(...) oni žive u slozi kao nokat i meso.*[906]
14. *(...) da se ljudi prisjete starih izreka kao što su: Drži jezik za zubima i Što vidiš, ne vidi i što čuješ, ne čuj.*[907]
15. *(...)svi smo mi svoji (...).*[908]
16. *Tamo je tako da se ne zna ni tko pije ni tko plaća.*[909]
17. *Te turci te palci (...).*[910]
18. *(...) kako s očiju, tako i s pameti.*[911]
19. *(...) on bi rekao da mu se popelo na kufer (...).*[912]

---

894 Isto, str. 33.
895 Isto, str. 36.
896 Isto, str. 50.
897 Isto, str. 61.
898 Isto, str. 61.
899 Isto, str. 62.
900 Isto, str. 99.
901 Isto, str. 178.
902 Isto, str. 180.
903 Isto, str. 198.
904 Isto, str. 210.
905 Isto, str. 210.
906 Isto, str. 233.
907 Isto, str. 234.
908 Isto, str. 253.
909 Isto, str. 264.
910 Isto, str. 308.
911 Isto, str. 316.
912 Isto, str. 325.

20. *(...) ostatke ostataka promatram (...).*[913]

21. *Kao užežena masti, ode sloga u propast! Tako se za takvo stanje govorilo.*[914]

22. *(...) prodaju sve svoje od kučeta do mačeta (...).*[915]

23. *(...)koji vas pokušavaju prevesti žedne preko vode (...).*[916]

24. *(...)neka vežu mačku o rep (...).*[917]

25. *To me ne pogađa kao ni lanjski snijeg.*[918]

26. *(...) za tu bi se promjenu neprijatelja moglo reći nije šija, nego vrat.*[919]

27. *(...) za Prominjce je bila ista pašta! Prevedeno: isto tijesto, a pogača drugog oblika!*[920]

28. *(...) da bi se, kako uzrečica o svetoj osveti kaže, posvetili.*[921]

29. *(...) ljude skupljaju s kolca i konopca (...).*[922]

30. *(...) izvrtanje ćurka i kabanice naopačke.*[923]

31. *(...) na jeziku što i na duši.*[924]

32. *(...) u svojoj kućici i svojoj slobodici (...).*[925]

33. *(...) upala sjekira u med.*[926]

34. *Jer se za te iz Ljubuškoga kaže: Jahač iz Ljubuške, balin iz puške.*[927]

35. *(...) trčanje pred rudo.*[928]

36. *(...) ni petkom ni svetkom (...).*[929]

37. *(...) sretniji nego pametniji.*[930]

38. *(...)bilo pa prošlo.*[931]

39. *Za njih se kaže da bi i vragu iz torbe pobjegli i da bi iz jalove krave mlijeko izmuzli.*[932]

---

913 Isto, str. 327.
914 Isto, str. 384.
915 Isto, str. 392.
916 Isto, str. 410.
917 Isto, str. 458.
918 Isto, str. 459.
919 Isto, str. 459.
920 Isto, str. 459.
921 Isto, str. 497.
922 Isto, str. 500.
923 Isto, str. 518.
924 Isto, str. 536.
925 Isto, str. 562.
926 Isto, str. 564.
927 Isto, str. 566.
928 Isto, str. 566.
929 Isto, str. 569.
930 Isto, str. 575.
931 Isto, str. 580.
932 Isto, str. 582.

40. *(...) koji bi vragu iz torbe novac ukrali!*[933]
41. *Tko će, ako svoj svoga neće, u grob pokopati.*[934]
42. *Bježao je (...) kao vrag od tamjana.*[935]
43. *(...) sigurno si čuo za uzrečice njegov pošteni brk i pljunuo mi u brk ako slažem (...).*[936]
44. *(...) kako došlo tako prošlo (...).*[937]
45. *(...) što kobila ovrla to pozobala!*[938]
46. *Juko nije želio iskušavati koliko je ta prijetnja ozbiljna, a koliko je plašenje vuka kozjom mješinom (...).*[939]
47. *(...) slijep čovjek kod zdravih očiju (...).*[940]
48. *(...) čovjek kojeg su udarili mokrom krpom po glavi, znači čovjek komu u glavi nije sve u redu (...).*[941]
49. *(...) što na umu to na drumu (...).*[942]
50. *(...) s vragom ne želi imati posla!*[943]
51. *Sve u svemu, što konca što kučina (...).*[944]
52. *(...) stare izreke Što vidiš, ne vidi; što čuješ, ne čuj.*[945]
53. *Ima ih kao puževa poslije kiše!*[946]
54. *I sada, neka mu je kuća daleko od moje!*[947]
55. *Pamet u glavu i drži ga se.*[948]
56. *(...) u zabitna sela gdje lisica poštu nosi, a vuk podne zvoni.*[949]
57. *(...) radi kao urica točno (...).*[950]
58. *(...) to objesi mačku o rep.*[951]

[933] Isto, str. 583.
[934] Isto, str. 583.
[935] Isto, str. 586.
[936] Isto, str. 590.
[937] Isto, str. 600.
[938] Isto, str. 605.
[939] Isto, str. 606.
[940] Isto, str. 637.
[941] Isto, str. 641.
[942] Isto, str. 652.
[943] Isto, str. 669.
[944] Isto, str. 670.
[945] Isto, str. 678.
[946] Isto, str. 693.
[947] Isto, str. 699.
[948] Isto, str. 789.
[949] Isto, str. 806.
[950] Isto, str. 821.
[951] Isto, str. 830.

59. *„Zašto je onda na tebe usjekao soju?“ pita me Vojo, upotrebljavajući prominjsku varijantu izreke uzeti nekoga na zub.*[952]
60. *(...) kroz sito i rešeto (...).*[953]
61. *(...) vidio sve zvijezde na nebu.*[954]
62. *(...) skupljeni s kolca i konopca, i da su djeca od zla oca i gore matere.*[955]
63. *(...) sami svoji majstori!*[956]
64. *A onda Jovo nanovo preskoči zid!*[957]
65. *(...) sirotinja nije grijeh (...).*[958]

Život nastanjen sjenama, uz usmenoknjiževne oblike, bogat je i primjerima tradicijske kulture, opisima narodnih običaja i vjerovanja. Aralica je u romanu bogatom autobiografskim elementima opisao trenutak u kojem je zamalo izgubio život pod kotačima konjske zaprege. Od tragične ga je sudbine spasila susjeda Ančica Bračić. Osim što je taj događaj zanimljiv jer je Ančica Bračić i ne znajući spasila jednog od najplodnijih hrvatskih pisaca, zanimljiv je i zbog onoga što je uslijedilo poslije. Ona je od malenoga Ivana zatražila da se otkupi jer mu je spasila život. Unatoč mišljenju mladoga Aralice da će se na to oboje brzo zaboraviti, njegova spasiteljica nije taj događaj ni njegov dug zaboravila cijeli svoj život.

Žena od koje me je majka preuzela bila je Ančica, susjeda iz zaselka Bračića. Ljubeći me i koreći me, majka me je učila da zahvalim onoj koja me je spasila. Neka joj dadem bombon što sam ga pokupio ispred konjskih nogu. Ančica reče:

„Otkupi se!“

I ja joj dadem bombon. Ančica, kad primi bombon, reče:

„Ne zaboravi tko ti je život spasio!“

A ja pomislim: „Neću do večeras!“ A kad se sutra probudim, ove se neugodnosti neću sjećati. Međutim, niti sam se bombonom otkupio niti sam zaboravio čija je zasluga što sam još živ. Htio sam, Ančica mi nije dala.

U djetinjstvu kad god bih prošao ispred njene kuće i nju tamo zatekao, ona bi me pitala:

„Imaš li što za otkup?“

[952] Isto, str. 832.
[953] Isto, str. 833.
[954] Isto, str. 862.
[955] Isto, str. 862.
[956] Isto, str. 874.
[957] Isto, str. 881.
[958] Isto, str. 906.

I ja bih joj dao, ako sam štogod imao dati, bajam, orah, smokvu, grozd grožđa; a ako nisam, obećao bih da ću joj drugi put nešto donijeti.

Kad sam iz sela otišao, kad bih se u selo navratio i susreo Ančicu, nikad me nije propustila upitati:

„Pamtiš li komu duguješ život?“

Kad bih joj pokazao da anđele smrti koji su odvezli svadbenu kočiju tete Ane nisam zaboravio, Ančica bi mi rekla:

„A nosiš li mi što za otkup?“

Ako sam nešto pri sebi imao, otkupljivao sam se; a ako nisam, obećavao bih joj otkup drugi put donijeti.[959]

U Zagori, kao i mnogim drugim patrijarhalnim sredinama, obitelji je na čelu stajao najstariji muškarac. On je donosio odluke i određivao zaduženja svim članovima obitelji. Uz to, obitelj se identificirala sa svojim starješinom pa su se predstavljali kao njegovi. Takva je situacija bila i u obitelji Aralica koja se identificirala sa svojim vođom Petrom Revačem.

Kad bi se predstavljali svijetu, a prominska su sela, crkve i sajmovi bili njihov svijet, ispuštali bi svoje temeljno prezime, s prezimenom i ime oca i majke, bili živi ili mrtvi, i predstavljali se svojim imenom i nadimkom svoga djeda. Tako, primjerice, moj otac nije ni za sebe ni za bilo koga bio Pile Cvite i Paškalja – tko za to dvoje zna – on je i sebi i svijetu oko sebe bio Pile Revačev.[960]

Uskrs je najveći kršćanski blagdan uz koji se veže niz zanimljivih običaja. Najkarakterističniji običaj zasigurno je bojanje jaja, izrada pisanica. Postoje različiti načini ukrašavanja jaja, a ukrašena se jaja poklanjaju dragim osobama. Osim poklanjanja jaja, njime se moglo i igrati igru. Jajem se udaralo u drugo jaje, a onaj koji bi pobijedio, čije je jaje ostalo čitavo, za nagradu je dobivao jaje poraženog igrača. Podatci o toj igri javljaju se davne 1380. godine u Zagrebu.[961] Opis te igre donosi Luka Ilić Oriovčanin polovicom 19. stoljeća. *Svako děte uzme po jedno šareno jaje u šaku, nu tako, da se samo berk vidi. Drugo děte sa svojim*

[959] Isto, str. 57.
[960] Isto, str. 61.
[961] Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 163.

jajetom u njegovo tuče, kojega se razbije, ono gubi, i mora ga dati dobitniku.[962] Aralica ističe da pobjednika, osim jajeta poraženog koje dobiva kao nagradu, u narednoj godini očekuje sreća.

Nagovara Filipa da i on uzme jaje u ruku, pa će jajetom o jaje kucnuti. Da isprobaju čije jaje ima tvrđu koru, i tko će u narednoj godini doživjeti više radosti. Onaj čije jaje nakon tucanja ostane čitavo![963]

Uskrsu prethodi Veliko trodnevlje. Veliki četvrtak, petak i subota iznimno su bogati crkvenim obredima i narodnim običajima. Jedan od karakterističnih običaja je čuvanje Isusova groba. Grob čuvaju mladići posebno odabrani za tu priliku. Riječ je o ljudima neporočna i primjerena ponašanja jer je riječ o velikoj časti. Ti mladići na sebe oblače narodne ili druge nošnje. Aralica opisuje nošnju koju je njegov otac običavao nositi u svojoj mladosti i koju je kasnije posuđivao momcima koji su čuvali Isusov grob.

Šibensku kapu od skrleta, koju i Prominci nose kao svoju, otac je mogao kupiti i u dućanu Joke Kalabića. Tamo ih je, onih sa crvenim dnom i crnim vezom na obodu koji je oponašao žičane kolutove s ilirskih kaciga, bilo koliko hoćeš. Na stogove, za svaku veličinu glave! Ali kapu sa pola veza, rađenu po istom modelu, kapu čije je dno do polovice crveno a od polovice izvezeno vezom od crnog konca i kapu čiji je obod čitav prekriven vezenim kolutićima, mogao je, po mjeri svoje glave, naručiti i kupiti samo kod časnih sestara u Šibeniku. Kod neke od sestara iz Družbe sestara franjevki od Bezgrešne, koje je u vrijeme turske vlasti nad Prominom osnovala Prominka Mara Žižić, u redovništvu nazvana Klara.

Kod tih je sestara, koje narod zove manjuricama, otac u kapu po mjeri, kad su u selo došle kupiti milostinju, naručio i ostale dijelove nošnje.. Sukneni kaporan, zvan i aljak, tkan predom vune vranih ovaca i ukrašen resama od crvene svile; hlače od crnog tvorničkog sukna; bijelu košulju vezena ovratnika i širokih rukava; i, na kraju, ono što je u toj odjeći najskuplje i najljepše, vezeni krožet, zvan još i đilet.[964]

Od svih đileta koje sam vidio meni se očev činio najljepšim. Crnina njegova sukna nije izblijedjela u tijeku godina koje pamtim, a boja svilenog konca, plava, crvena i žuta, nije gubila izvorni sjaj. Bila je uvijek kao nova, ostala je onakva kakva je bila kad je krožet prvi put obukao nadobudni gajdaš i onakva kakvu je razočarani gajdaš svukao sa sebe i pohranio u ormar, u

[962] Ilić Oriovčanin, Luka: *Narodni slavonski običaji*, pretisak izdanja iz 1846., Gradsko poglavarstvo Novska, 1997., str. 122.
[963] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 130.
[964] Isto, str. 172.

kojemu su mirisali kamfor i lavandino ulje, zaštita od moljaca koji i najbolje sukno i najljepši vez unište. Za mene ljepšeg krožeta od ćaćina nije bilo, niti je na krožetu bilo ljepših puceta od onih koja su ćaćin krožet krasila. Za mene, velim! Rađena od srebrne žice, ta su puceta zamijenila toke kad je ratovanje s Turcima prestalo i hajdučija bila smirena na način kako ju je smirivao Pavo Rešetar.

(...) opanke, kakvi se više nisu nosili, a bojim se da se takvi kod nas nikad ni nosili nisu, opanke od bijele volovske kože, kupljene negdje u Livnu ili Glamoču, držao je u svom vojničkom kovčežići.[965]

U opisanoj su nošnji momci kojima ju je Araličin otac posuđivao pristupali čuvanju groba. Čuvari Kristova groba u župi Svetoga Mihovila u Promini nazivali *grobarima* i/ili *čuvarima* kao i u Vrliki.[966] Oni su grob čuvali za vrijeme Velikog trodnevlja sve do kraja mise bdijenja na kojoj se iščekivalo Kristovo uskrsnuće.

Tri dana u godini, na Veliki petak, na Veliku subotu i na Uskrs, tu je odjeću, tu narodnu nošnju, kako smo je prozvali, nosio jedan od prominskih mladića, nikad stariji od devetnaest godina, koji bi sudjelovao, onako po starinsku odjeven kao i svi ostali, s puškom na ramenu u stražarskoj četi koja je naizmjence, u stavu mirno, bez micanja bilo kojim dijelom tijela osim kapcima, čuvala pred očima vjernika jedan od pobočnih oltara preuređen u Gospodinov grob. Čuvala, u vrijeme misa, od Velikog petka do ponoći uoči Uskrsa, kad bi Spasitelj svijeta uskrsnuo, a stražari koji su grob čuvali popadali po podu crkve svetog Mihovila Arhanđela i tu ostali ležati sve do kraja mise, do blagoslova vjernika.[967]

Aralica je u *Život nastanjen sjenama* uključio i opis egzorcizma. *Egzorcizam (lat. exorcismus, prema grč. eks-horkidzo »zaklinjati«). Istjerivanje je demona odnosno zlih duhova iz osoba ili mjesta uz pomoć određenih izričajnih obrazaca ili upotrebom posvećenih predmeta ili imena. (Zli duhovi se zapravo »zaklinju« da odu.) Toj pradavnoj praksi, koja se javlja u gotovo svim religijama i koju u raznim krajevima i vremenima nalazimo u raznovrsnim oblicima, kršćanstvo je dalo oblik liturgijskog obreda*.[968] Egzorcizam je prikazan na nekoliko mjesta u Bibliji gdje Isus Krist ili njegovi apostoli naređuju zlodusima da napuste tijela svojih

[965] Isto, str. 173.
[966] Dragić, Marko: *Čuvari Kristova groba u crkvenoj pučkoj baštini Hrvata,* Ethnologica Dalmatica, br. 1, god. 17, 2009., Etnografski muzej Split, Split, str. 26.
[967] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 174.
[968] Badurina, Anđelko (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 216.

žrtava. Danas egzorcizam unutar Katoličke crkve obavljaju za tu svrhu posebno određene osobe, svećenici egzorcisti. To su iskusni i visoko obrazovani svećenici. Egzorcizmu se danas, za razliku od prošlih vremena, rijetko pristupa jer u većini slučajeva za koje se posumnja da su opsjednuća riječ je o problemima medicinske prirode.

U romanu *Život nastanjen sjenama* prikazan je egzorcizam koji je Sena provela nad nesretnom Danicom. Senin je obred završio fatalnim ishodom i Daničinom smrću. Sena u obredu nije koristila posebne verbalne formule, već se oslanjala na djelovanje isparavanja cvjetova i trava koje je stavljala u vrelu vodu. Osoba iz koje se zloduha izgonilo trebala je udisati ta isparavanja. Međutim, Danica to nije htjela pa su je na to prisilile Sena, Daničina svekrva i dvije zaove. S otporom je prestala kada je izdahnula.

Sena bi žene opsjednute zlim duhom počinjala liječiti tako da bi u kotlušu nalila vodu, zavjesila je nad vatru i čekala dok voda ne uzavre. Tako je započela i s izgonom vraga koji je ušao u Danicu, i koji se zapetljao kao da je upao među konce kojima je šteparica proštepavala čarape. Dok se voda zagrijavala, Sena je u vedro, u koje će, kad zakuha, vodu iz kotluše preliti, ubacivala listiće, korijenje i usahle cvjetove nekoliko samo njoj poznatih trava. Njihov će miris, kad iz vrele vode počne izlaziti i kad ga opsjednuta stane udisati, iz nje istjerati vraga, pa da su konci u koje se upleo i za koje se drži deblji od konopa!

(...) Nije priznavala da je opsjednuta, na što joj je Sena odgovorila da njeno priznanje ne očekuje, jer ona sobom ne vlada, njome vrag vlada dok je god u njoj. Najžešći je otpor pružila, otimajući se iz ruku žena koje su pomagale Seni – svekrve i dviju zaova – kad je trebala kleknuti pored vedra, nadnijeti glavu nad vrelu vodu, udisati smrdljiva isparenja i dopustiti da joj preko glave prebace ceradu, kako bi što više ljekovitih para ušlo u nju i prisililo vraga da iz nje iziđe. Otimala se žestoko, ali su je Sena i tri pomagačice, svaka ponaosob snažnija od krhke postolareve kćeri, prisilile da ispod cerade, u njihovim rukama, ostane sve dok joj otpor nije jenjao i dok se odjednom, nakon snažnog trzaja, kao trava pokošena kosom, nije umirila i pala po vedru i vodi u njemu.[969]

Svetog Martina pisac više puta spominje u *Životu nastanjenom sjenama*. Svetac je prikazan na konju kako mačem reže pola svoga plašta i njime pokriva siromaha, a zapravo Isusa Krista koji je na taj način odlučio prokušati Martinovo milosrđe.[970] *Leksikon svetaca* za svetoga Martina Tourskoga kaže da je bio biskup rodom iz panonske Savarije u današnjoj Mađarskoj. Rođen je kao sin rimskoga vojnog tribuna i kršćanski odgojen. Kao mladić odlazi u vojnu

[969] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 209.
[970] Isto, str. 372.

službu u Galiju i s vremenom postaje časnikom. Za vrijeme tog razdoblja nastala je legenda o prosjaku kojem Martin daje jedino što je imao, polovicu svoga plašta da se ogrne. Sljedeću noć Martinu je u snu otkriveno da je prosjak bio Isus Krist koji je ispitivao Martinovo milosrđe. U dobi od 18 godina Martin se krstio i napustio vojsku da bi postao učenik biskupa Hilarija iz Poitiersa. Biskup ga šalje u misiju u Panoniju, ali Martin nije uspio u svojoj misiji. Po povratku u današnju Francusku narod ga je 371. izabrao za tourskog biskupa. Martinov je glavni cilj bilo obrazovanje misionara i biskupa koji su trebali pomoći pri širenju kršćanstva. U skladu sa svojim misionarskim pozivom, Martin je preminuo pri jednoj vizitaciji zapadno od Toursa čiji je bio biskup. Njegov je lijes, prema predaji, do groba nosilo 2000 redovnika. Sveti Martin zaštitnik je vojnika, konjanika, konja, kovača, tkalaca, mlinara, vinogradara, bačvara i ugostitelja, putnika i hotelijera, siromaha, prosjaka, zatvorenika, domaćih životinja, posebno gusaka (guska ga je gakanjem izdala kada se krio u nekoj špilji pošto je izabran za biskupa).[971]

Na nekoliko se mjesta u romanu spominje i blagdan Kandelore ili Svijećnice. Aralica kaže da za taj dan *narod odvajkada misli da je sredina zime (...)*.[972] Puni je naziv tog spomendana Blagdan Prikazanja Gospodinova u Hramu. Na taj se dan obilježava događaj Isusova prikazanja u Hramu kada ga je majka Marija, prema Mosijevu zakoniku četrdeset dana nakon poroda, prikazala svećeniku Šimunu i prinijela žrtvu u obliku dviju golubica ili dvaju golubova kako bi se očistila. U malom Isusu starac Šimun prepoznaje buduću veličinu, ali i upozorava njegovu majku da će joj *mač boli probosti dušu*.[973] Blagdan Prikazanja Gospodinova obilježava se 2. veljače, četrdeset dana nakon Božića. Povodom tog blagdana u crkvi se održava blagoslov svijeća koje se kasnije koristi u obredima krštenja ili tijelovskim procesijama. Blagdan se u Dalmaciji naziva Kandelora, a u Slavoniji Svjetlo Marinje[974].

Običaji i vjerovanja rezultat su uvjeta u kojima je narod živio. Institut posuđivanja „na brk“ nastao je kao rezultat nepostojanja sudbene vlasti i javnobilježničke službe. Iako je kasnije nestala potreba za korištenjem vlastitog poštenja kao jamstva, mnogi ljudi i danas prakticiraju taj običaj i smatraju nečiju poštenu riječ vrjednijom od ikakva jamstvenog lista ili ugovora. Aralica taj običaj opisuje Zlatku Crnkoviću s kojim se dopisuje.

---

971 Gorys, Erhard: *Leksikon svetaca,* Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., str. 275 – 277.
972 Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 505.
973 Fučić u Badurina, Anđelko (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 486 – 487.
974 Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, br. 4, god. 45, 2010., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, str. 479.

Ne znam, dragi Zlatko, je li ti poznato kako se novac pozajmljuje na brk, ali si sigurno čuo za uzrečice njegov pošteni brk i pljuni mi u brk ako slažem, koje su u vezi s tim načinom pozajmljivanja novca ili bilo kakvog i davanja na zadanu vjeru i poštenje, koje je podloga danoj riječi. Čovjek je mogao i nije morao nositi brkove, ali je svako čovjek imao brk u smislu instituta poštenja, pa je postojao pošteni brk komu se moglo vjerovati i popljuvani brk u čovjeka koji je toliko puta slagao da su mu ljudi nakon svake laži u brk pljunuli. Ma, ne i doista pljunuli, već bi samo rekli da mu pljuju na brk. A to je bilo isto kao da su mu zaista ispljunuli ispljuvak na dio lica ispod nosa, rastao tamo brk ili ne rastao!

Ludo, olako, bilo kako prokockati poštenje svoga brka bilo je moguće, ali vrlo opasno. Jer, dođeš li na zao glas da ti je brk pljuvačnica, nitko ti ni u čemu neće vjerovati i morat ćeš sam živjeti. Zato su ljudi na svoj brk itekako pazili, izbjegavali priliku da i nehotice sami u nj pljunu i branili ga ako je tko na nj s razlogom i bez razloga pokušao pljunuti. Institut pozajmice na brk bio je u svijesti ljudi veće jamstvo nego potvrde o posudbi i zajmu koje bi se pravile u kancelarijama bilježnika.[975]

Posljednji primjer iz *Života nastanjena sjenama* odnosi se na trudnoću. Narod je smatrao da se svaka želja trudnici treba ispuniti, posebno ona vezana uz hranu. Ako se želja ne ispuni, djetetu će na tijelu ostati biljeg, želja, u obliku jela koje je trudnica željela na mjestu koje je na svom tijelu dotakla neposredno nakon što je o jelu mislila. O takvom slučaju i vjerovanju govori i Aralica.

„Čvači! Bolje da čvačeš nego da nam se rodi dijete koje će na jednom od obraza imati komad crvene kože u obliku trešnje. Kao znak neostvarene majčine želje, dok je dijete nosila u trbuhu" (...).[976]

Bunar na turskoj granici još je jedan u nizu Araličinih povijesnih romana. Podijeljen je u četiri cjeline naslovljene *Vukovi*, *Điđi*, *Međa* i *Koliba*. Tematizira sudbinu katoličke obitelji Škarica iz Kovačića pored Knina kao i toga kraja, njegovih stanovnika i njihova načina života koji se nezaustavljivo mijenjao. Pripovjedač Ante Škarica, akademik i sveučilišni profesor na Šumarskom fakultetu, govori o životu i sudbini svoga djeda Paškalja Škarice o kojoj je najviše saznao od bake Maše i iz dokumenata pohranjenih u djedovu čekmedžetu, drvenom kovčegu. Djed Paškalj, obilježen imenom svetca zaštitnika pastira i razrokim pogledom, cijeloga se života bavio pastirskim i kolibarskim poslom na dinarskim pašnjacima. Početkom ljeta, nakon

[975] Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009., str. 590.
[976] Isto, str. 918 – 919.

blagdana svetog Ante, vodio je svoju obitelj na dinarske planinske pašnjake gdje su vodili brigu o svojim ovcama, ali i ovcama njihovih susjeda te pastirima koje su ti susjedi poslali da čuvaju ovce. Škarice su na Dinari imali pastirske kolibe koje su se nalazile na pašnjacima Brezovcu i Risovcu. Te je pašnjake dijelila turska granica koja je povučena između osmanskih i mletačkih posjeda nakon Požarevačkog mira, a granicom je ostala i dugo nakon nestanka turske vlasti po kojoj je prozvana. Zakoni koji su vrijedili na hrvatskoj strani granice nisu vrijedili na bosanskoj i obrnuto. Sve aspekte pastirskog života na bosanskoj strani definirao je Ramazanski zakon koji je, kao i turska granica, nadživio Osmansko Carstvo. Brigu o provođenju zakona vodili su korumpirani nadlugar i nadšumar Brane Bogunović i povjerenik za ispašu Jug, Dimitrije Dimša Dračar, mladi student režije u Beogradu koji je ljeta provodio na Dinari zarađujući za školovanje. Korumpirani službenici i nelogičan i često nepravedan zakon uvelike su otežavali život na granici, a vrhunac je bilo uvođenje kolibarine na bosanskoj strani koje je dovelo do eskalacije sukoba između grahovske i kninske općine koja je odgovorila uvođenjem svoga nameta. U središte sukoba uvučen je Paškalj Škarica kao predstavnik kolibara i najiskusniji među njima. Sukob je okončan kompromisnim ukidanjem nameta i smjenom Dračara s mjesta povjerenika za pašu. On je to zamjerio Škarici i zaprijetio mu osvetom. Radnja romana kulminira Škaričinom smrću 15. kolovoza 1944. na Dinari na koju se Škarica vratio kako bi vidio u kakvom su stanju njegove kolibe nakon četiri ratne godine u kojima ih nitko nije obišao. U kolibi je zatekao Dračara koji ga je pijan, nakon zajedničkog objeda, napao i uzrokovao njegovu smrt. Nepravda se nastavila i u novoj državi u kojoj je Dračar, vuk koji mijenja dlaku, postao cijenjenim i utjecajnim članom društva, a Škarice su postali državnim neprijateljima koji nisu smjeli niti spomenuti svoju obiteljsku tragediju. Roman se na kraju referira na pripovjedačevu sadašnjost u kojoj on uspijeva nagovoriti svog oca Ivana da obnove djedovu kolibu na Brezovcu. Dovršetak kolibe poklapa se sa završetkom pripovijedanja.

Sablić Tomić u pogovoru romanu primjećuje kako *Bunar na turskoj granici propituje moć sjećanja i zaborava polazeći pri tome od toga da sjećanje i pamćenje imaju presudnu ulogu u izgradnji i održanju individualnoga, društvenoga i nacionalnoga identiteta.*[977] Roman donosi priču o životu na granici između Bosne i Dalmacije te o hrvatskom identitetu uz to granično područje. Sablić Tomić roman klasificira kao žanrovski hibrid *u čijim strukturama participiraju elementi klasičnoga povijesnoga i genealoško-obiteljskog romana.*[978] Ona dodaje kako je Aralica napisao roman o povijesti koristeći diskurs koji nije povjesničarski jer je njemu bio

[977] Aralica, Ivan: *Bunar na turskoj granici*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 517.
[978] Isto., str. 519.

važan samo jedan *datum slabe povijesti*.[979] Uz navedeno dodaje i kako je riječ *o ekstenzivnoj autofikcionalnoj sagi razvedene temporalnosti toponimije, njezin kronotop pokriva dvadeseto stoljeće na prostoru Kninske krajine.*[980] Sablić Tomić *čuvanja vjere, identiteta, jezika i spoznaje o pripadnosti određenom, nacionalnom prostoru iz kojega je hrvatsko biće izniklo i u koje je čvrsto ukorijenjeno u suvremenom svijetu* vidi kao ulogu *Bunara na turskoj granici.*[981] Araličino pripovijedanje ocjenjuje vještim jer pripovjedač u prvom licu vođen osobnom perspektivom fragmentarno izlaže fabulu, a čitatelj tek pred sam kraj shvaća koliko je roman složen i vješto komponiran.[982]

Primorac se slaže kako je riječ o povijesnom romanu te dodaje da je to i tekst s obilježjima obiteljskog romana pripovijedan u prvom licu. Primorac ističe kako se *Bunar može čitati i kao roman o romanu* jer pripovjedač često govori o načinu na koji je tekst nastao. Primjećuje i kako je Aralica pripovijedanje upotpunio pojedinostima koje je pronašao u stručnoj literaturi što je na nekim mjestima dovelo do digresija koje su zaprijetile narušavanjem funkcionalnosti teksta. Taj je problem, zaključuje Primorac, Aralica riješio fragmentacijom teksta.[983]

U *Bunaru na turskoj granici* koji govori o pastirskom životu, životinjski antagonisti su vukovi. Obitelj Škarica i druge pastire na dinarskim pašnjacima posebno su brinula dva vuka, Sivalj i Žutan, koji su bili na čelu čopora koji je nanosio veliku štetu njihovim stadima. Jednom prilikom nadmudrili su pripovjedačeva djeda Paškalja tako što su u noćnom napadu na ovce, koje su bile zatvorene u torovima, pred sobom gonili dva srndaća kako bi prikrili svoje namjere. Kada su srndaći gonjeni vukovima došli pred ogradu tora, uskočili su među ovce a za njima je uskočio i Sivalj. Drugi vuk, Žutan, čekao je s vanjske strane ograde da Sivalj do njega dovuče ovcu koju je on provukao kroz rupu koju je iskopao ispod ograde. S drugom ovcom u zubima Sivalj je preskočio ogradu pa su oba vuka nestala u tami sa svojim plijenom. Srndaći kojima su odvukli pažnju pastira ostali su zatočeni u toru s ovcama. Njih je Paškalj Škarica pustio na slobodu kako ne bi imao problema s vlastima.[984] Oko te dvojice vukova pastiri su ispreli predaje koje su im pridavale nadnaravne moći, od sveprisutnosti do iznimnog njuha kojim su mogli procijeniti je li čovjek koji se nalazi u njihovoj blizini naoružan vatrenim oružjem ili nije. U tim predajama vukovi su sličili na demonska bića.

---

[979] Isto.
[980] Isto.
[981] Isto, str. 521.
[982] Isto, str. 522 – 523.
[983] Primorac, Strahimir: *Rat je uvijek gori*, Vijenac, 579, 12. svibnja 2016., Matica hrvatska, Zagreb (s mrežne stranice http://www.matica.hr/vijenac/579/rat-je-uvijek-gori-25670/ preuzeto 27. 2. 2018. u 14:32).
[984] Aralica, Ivan: *Bunar na turskoj granici*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 39 – 45.

Četiri su godine prošle, a dvojici vukova svi kolibari i svi čobani na dinarskim pašnjacima od Uilice do Kamešnice nisu mogli doći glave. da su baš njih dvojica sudjelovala u svim napadima vukova na tako široku području, na svih dvadesetak pašnjaka uzduž planine duge stotinjak kilometara, nije vjerojatno, ali, kad je priča o njima počela kružiti na vrhu planine i u njezinu podnožju s jedne i druge strane, postalo je vjerojatno sve što bi im se pripisivalo u moć. A pripisivalo im se svašta! Vladalo je uvjerenje da Sivalj i Žutan sudjeluju u svim vučjim napadima. Jesu li vukovi napadali pojedinačno, o jednom je od njih riječ! A napadaju li u paru, to je djelo njih dvojice! Napadaju li, pak, u čoporu, sigurno jedan od njih ili obojica predvode čopor u akciji koju su, kao da su zlodusi, a ne zvijeri, unaprijed isplanirali. Na tu temeljnu priču o njihovoj moći, vještini i sveprisutnosti dodavana je druga, treća i tako redom sve dok se stvarna priča o dvojici izuzetnih vukova nije pretvorila u bajku o dva vuka koji su postali nadnaravna bića što razdaljine duge planine svladavaju kao da su orlovi, pa noćas mogu napasti pašnjak na krajnjem sjeveru, oko Uilice, a već sutra na noć na krajnjem jugu, na Kamešnici.

Sivalju i Žutanu pripisivale su se i mnogo veće sposobnosti nego je razvijen njuh u svih iz njihova roda za vonj ljudetine što im ga do nosnica donosi vjetar. Pripisivalo im se da taj vonj mogu osjetiti i kad ga vjetar do njih ne donosi, i da ga vjetar od njih odgoni, da čovjeka mogu nanjušiti bez obzira na vjetar, sa svakog mjesta u svom okolišu, na kilometarsku udaljenost, dovoljno da izbjegnu i potjeru i zasjedu. Pripisivalo im se i da u vonju ljudetine mogu razlikovati vonj čovjeka od vonja puščanog praha. Zato i nije čudno što su Sivalja i Žutana na nekoliko koraka udaljenosti mogli susresti i vidjeti ljudi koji uza se nemaju ni nabijene puške ni u džepovima patrone s barutom, a naoružani čobani ili lovci ne mogu ih ni susresti ni vidjeti nego na udaljenosti od nekoliko puškometa, kad im svojom puškom, barutom i nabojem ne mogu naškoditi.[985]

Ono što je u predajama o Sivalju i Žutanu bilo najčudesnije bio je njihov utjecaj na pastirske pse koji su pred njima ostajali nemoćni i nesposobni da brane svoja stada. Pastiri su to objašnjavali činjenicom da vukovi imaju urokljive oči.

Najviše je razmišljao o onom što se govorilo da Sivalj i Žutan imaju urokljive oči kojima djeluju na ovčarske pse, na sve pasmine pasa koji čuvaju ovce i torove. Tim očima zabaju,

[985] Isto, str. 45 – 46.

očaraju pse, onesposobe ih za napad ili barem borbu na život ili smrt i to tako da im sposobnost da laju ostave netaknutu, a, oduzmu im sposobnost za borbu pa psi kad se na njih nasrne, podviju rep i bježe…[986]

Predaja o Sivalju i Žutanu ima karakteristike demonološke predaje jer su vukovi prikazani kao demonska bića s nadnaravnim moćima koje koriste kako bi nanijeli zlo ljudima i njihovim stadima. Dvojicu vukova ljudi nisu uspjeli uloviti, ali im je presudila priroda u obliku dugotrajne i iznimno hladne zime koja je vukove prisilila da potraže sklonište u napuštenim pastirskim kolibama obitelji Škarica. Kako je snijeg padao, zatrpao je jedini izlaz iz kolibe pa su Sivalj, Žutan i još dva vuka ostali zatočeni u kolibi. Budući da nisu mogli do hrane, u jednom su trenutku pribjegli kanibalizmu te su dva snažnije vuka pojeli slabiju dvojicu. Međutim, ni to nije bilo dovoljno da Sivalj i Žutan prežive. Njihove ostatke pronašli su Maša i Paškalj Škarica u svojoj kolibi na Brezovcu kada su se početkom ljeta vratili na Dinaru.[987]

Vukovi nisu bili jedine žrtve zime koja je potrajala sve do svibnja. Te godine, kao i prethodnih, na planini su zimovali Radojica i Stevanija Maglov sa svojim stadom kako ogrjev i travu ne bi morali prenositi u podnožje, a i mliječne proizvode bilo je na nižim planinskim temperaturama lakše sačuvati od kvarenja. Ipak, glavni razlog zašto su zimi ostajali u planini bio je nedostatak vode. Kako Maglov nije posjedovao ni bunar niti lokvu, bio je ovisan o snijegu koji bi zimi napadao u jame snježnice i tamo ostajao sačuvan tijekom cijelog ljeta. S obzirom na velike potrebe za vodom, Radojica se morao pobrinuti da jame budu ispunjene do vrha pa ih je zimi sam punio i ispunjene prekrivao hrastovim granama i lišćem da prikupljeni snijeg zaštiti od kiše. Iako su Maglovi bili iskusni pa su pripremili sve da bi oni i njihove ovce mogli zatvoreni preživjeti sve do ožujka, a imali su i čvrstu i dobro uređenu kolibu, nisu bili spremni na zimu koja je potrajala od listopada od svibnja. U ožujku su i oni i stado ostali bez hrane, a novu hranu nije bilo moguće pribaviti zbog visokih nanosa snijega koji su prekrili planinsku vegetaciju. Maglovi su preživjeli jedući ovčje meso, ali ovcama nije bilo spasa i do trenutka kada je snijeg okopnio sve su uginule od gladi. Prije smrti su čak jedne drugima pasle runo s tijela. Ta je nesreća dovela u pitanje egzistenciju obitelji Maglov pa su im drugi pastiri darovali svoje ovce kako bi obnovili svoje stado.[988] Ovce dobivene na poklon iz različitih stada na ušima su imale urezane različite oznake. Kako bi ih učinili prepoznatljivima i uklonili tuđa obilježja,

[986] Isto, str. 46 – 47.
[987] Isto, str. 70 – 73.
[988] Isto, 58 – 65.

Maglovi nisu imali i morali su svim ovcama ukloniti gornju polovicu uha. Tako su one postale poznate kao *Maglovljeve čule*, a predaja koja govori o tome kako su ovce prozvane je etiološka.

A oni, Radojica i Stevanija, kad su ponovno dobili stado od dvadesetak ovaca, svako bravče iz drugog tora i svako s rovašem na gornjem dijelu jednog od dva uha, susreli su se s teškim problemom kako odstraniti rovaš tora iz kojeg bravče dolazi i staviti bravčetu na jedno od dva uha rovaš Maglovljeva tora, onaj stari, tri recke s rupom ili neki novi što će ga tek smisliti. Odstraniti stare rovaše na razne načine, neke na lijevom, a neke na desnom uhu, nije se dalo nimalo drukčije nego ovcama odstraniti gornji dio uha, onaj na kojemu je rovaš, što je značilo odrezati gornju polovicu uha. Kad su to učinili i neku bravčad ostavili bez polovice lijevog,a neku bez polovice desnog uha, rovašenje im više nije bilo ni potrebno jer je i prepolovljeno uho bilo rovaš. Po tom je rovašu stado bilo Maglovljevo, a ovce su se pojedinačno i zajedno zvale Maglovljeve čule.[989]

Mitološka je predaje o zabrani nošenja zrcala u planinu. Paškalj Škarica pojašnjava Điđiju Sekaninu zašto nema zrcalo u svojoj pastirskoj kolibi pa se pri brijanju mora ogledati u na površini vode. Razlog tomu nije bila neimaština, već strah da se zrcalo na planini ne razbije. Nemoguće ga je zaštiti ma koliko god ga krili pa ga je zbog toga, kako Paškalj tumači, na planinu zabranjeno nositi. Naime, na planini žive gorske vile i one svoje stanište štite tako što kletvom prokunu svako zrcalo u kojem se ogledaju.

Razbije se zato što se u njemu, gdje ga skrio da skrio, a u kolibi nema mnogo zgodnih mjesta za skrivanje, gorska vila ogleda. I kad se ogleda, pa vidi koliko je lijepa, ogledalo prokune teškom kletvom: neka se razbije u tisuću komada prije nego ga sanesu u dolinu i prije nego mladićima u dolini otkrije kakva se ljepota od žene krije u gorskim visinama. Jer, kad to ogledalo, u kojem se ogledala, vila ne bi uklela da se razbije, kad bi ono s pričom o ljepoti gorskih vila sišlo u poddinarska sela, nagnala bi odozdo ovamo gore toliko neobuzdanih momčina, da bi se viče, bježeći od njihova zagrljaja, koji ih od vila čini seoskim ženama s trbuhom do brade, morale odseliti s pašnjaka i nastaniti na samim vrhovima planine, na golim stijenama, gdje ni zimi, zbog bure i leda, ni ljeti, zbog sunčane žege, nije ugodno stanovati…[990]

One koji se ogluše i ponesu ogledalo na planinu pa im se razbije ono razbije čeka teška kazna: *Ukratko, kad ti se razbije ogledalo što ga je vila uklela, snaći će te onoliko nevolja na koliko se komadića ogledalo razbilo. Vuk će ti ugrabiti ovcu, grom će iz vedra neba udariti u*

[989] Isto, str. 65.
[990] Isto, str. 116 – 117.

bukvu pod kojom ti stado planduje, uganut ćeš nogu silazeći niza strminu, ujest će te zmija iz prisoja, ubost će te stršljen. I mnogo drugih zala bit će vilinja kazna što si ogledalo uznio na planinu i opomena, ako zlo preživiš, da to nikad više ne činiš.[991]

O vilama govori i predaja koja objašnjava postanak vilinskih ili vražjih vrtova u rasjeklinama na planini. U tim vrtovima raste bilje koje nijedna životinja ne želi ni ponjušiti, a kamoli jesti. Pripovjedaču je baka Maša ponudila objašnjenje zašto je to vilinsko ili vražje bilje ograničeno samo na te zakutke i zašto se ne proširi na plodne oranice i pašnjake na kojima ljudi borave ljeti.

To što vile i đavoli ne zasade pitome doline na sljemenu dinarskih planina svojim smrdljivim , otrovnim masnim i bodljikavim travama, kao što zasađuju vražje i vilinje vrtove na obroncima visova, pripisivala je silnim molitvama pastira, odreda mlade čeljadi, koja noću, pod zvijezdama, skutrena u torskoj kolibici, upućuje Bogu da od svakog zla, vuka, lopova, vještice, đavola i zločestih vila štiti njih i njihove ovce u oboru ispred vrata njihove kolibice. Te molitve ljeti, dok su čobani tu i dok moliti ne prestaju, stoje nad dolinom kao izmaglica nastala od daha iz usta onih koji se Bogu mole i onih, jer sami ne znaju, za koje se mole, njihova blaga, koje je bez pastirske i Božje zaštite izloženo brojnim opasnostima. Te molitve, pretvorene u izmaglicu i oblikovane kao zaštitni kišobran, ne dopuštaju vragovima, vješticama i vilama da ljeti, sa sjemenjem i vražjim travama u rukama, slete s visova na njive, pašnjake i sjenokoše. Ondje bi njihove trave, kad bi ih uspjeli posijati i zasaditi, rasle isto onako bujno kao što rastu u njihovim vrtovima i uspjele iz tih dolina istjerati i čobane s njihovim blagom i ratare s njihovim plugovima, kao što su ih otjerali od svojih ružičnjaka među stijenama na obroncima visova. To molitva čini ljeti, a tko doline brani zimi?

Molitva također! Nju u proteklom dijelu godine, kad čobana i stada nema, mole dobre trave, one koje su blagu jestive, uz njih žitarice i povrtlarke preostale po njivama i vrtovima. Te su trave molitve naučile minulog ljeta od pastira i ratara, pa njome, i dok rastu nepokrivene snijegom i kad ih snijeg pokrije, stvaraju iznad sebe zaštitnu izmaglicu kroz koju do zemlje ni u devet mjeseci samovanja ne mogu doprijeti vile, vragovi i vještice sa sjemenjem i sadnicama svoga kužnog bilja.

Kad zimi – ako se ondje nađeš kao što su se bogovi našli – u vijavici čuješ kako bura nosi snijeg i zavija, nemoj misliti da se to u snijegu zavijanjem prijeti taj oštri sjeverni vjetar! Ne, to u vijavici cvile vragovi, vile i vještice, cvikom što im ni u takvu nevremenu, jer je molitva

[991] Isto, str. 117.

dobrih trava od njihovih vradžbina jača, ne uspijeva dolinu zasaditi biljem od kojeg blago i živinče bezobzirno bježe, a ubave se doline pretvaraju u vražje i vilinje vrtove.[992]

U *Bunaru na turskoj granici* navedeno je nekoliko fragmenata i cjelovitih pjesama. Kao prvi javlja se fragment *Puška šarka i otac i majka, kabanica moja podvornica.*[993] Sličan fragment Aralica je umetnuo i u *Duše robova* i u oba slučaja spomenut je kada se govori o hrvatskim vojnicima koji su branili Mletke od Napoleona. Sljedeći fragment također je vojne provenijencije, ali novijeg datuma i govori o Franji Tuđmanu i Četvrtoj gardijskoj brigadi Hrvatske vojske: *Nitko nema što Tuđman imade, tvrde glave Četvrte brigade (...).*[994] Araličin pripovjedač na nekoliko mjesta opisuje kninsku okolicu ili ljude koristeći stihove za koje kažu da su *sklepani u kninskoj šaljivoj versifikaciji*. Sljedeći stihovi *sklepani* na taj način govore o Savi Dešiću, marljivom kninskom gostioničaru i jednom od najbogatijih Kninjana i njegovim radnim navikama:

Tako se to radi kad želiš nešto steći

i od stečena komada napraviti komad veći,

komad koji vodi punoj sreći![995]

Navedenoj prigodnici slična je pjesma o džadi, putu koji vodi od Knina do Grahova u Bosni i Hercegovini. Pjesma o džadi opasnosti puta do Grahova i druga mjesta i događaje karakteristične za taj put:

Od Knina do Grahova grada

vodi put koji se u tursko vrijeme i sada

zove džada

(...)

Ako kaniš iz Knina u Vrpolje doći,

kroz Kremiće moraš proći.

Prije toga prođeš mostom dvije vode,

[992] Isto, str. 164 – 165.
[993] Isto, str. 85.
[994] Isto, str. 96.
[995] Isto, str. 318.

potom pored kuće Šime Ćode,

pa ispod sela Guga,

gdje se svatko svakom ruga.

Nakraj sela je kuća Guga Miće,

gdje se jedino u Gugama može popit dobro piće.

(...)

Kad je bura i kad snijeg vije,

preko Suhopolja ići se ne smije.

Kad je dvadeset i devete bila zima jaka i duga,

tu se smrznuo Savić Marko iz Crnog Luga.

Neki mu dadoše ime Jovan, ali mu ime nije tako;

u knjigama piše da mu je ime bilo Marko.

Tu je zametena iz Obljaja jedna Šarić žena,

u knjizi mrtvih nema njena imena.

Pripovjedač je zabilježio pjesmu koja se u onodobnom Kninu mogla čuti, ali joj autora nije znao te je dodao kako u toj sredini autorstvo nije bilo na cijeni. To je pjesma koja govori kojih se stvari stanovnik onodobnog Knina trebao bojati. Pjesma je kratka jer su onima koji su je slušali bile poznate opasnosti na koje je upozoravala. *U toj se pjesmici govori čega se, ako ti je sudbina namijenila da živiš u Kninu, najviše na ovom svijetu čovjek treba bojati. Evo čega!*

Rijeke Krke,

ženske zbrke;

Buline strane,

Bojanića Pane;

Stevana Bilčara

i njegova smrdljivog bakalara.[996]

U romanu se nalaze još jedan osmerački dvostih koji su partizani pjevali Josipu Brozu Titu, (…) *druže Tito, samo zovi, letjet ćemo ko orlovi (...)*[997], i deseterački dvostih s ljubavnom tematikom *Odnijela mi draga srcu ključe, pa ne može normalno da tuče.*[998]

Kao i u prethodno analiziranim romanima, i u *Bunaru na turskoj granici* Aralica uključuje niz poslovica i izreka koje izgovaraju likovi ili su dio pripovijedanja.

Poslovice:

1. *(...) kao složna braća koja kuću grade (...)*[999]
2. *(...) mladost – ludost (...).*[1000]
3. *(...) svaka lija dolija!*[1001]
4. *(...) kao da su u stogu sijena tražili iglu.*[1002]
5. *Svačiji i ničiji!*[1003]
6. *A dokon čovjek, zna se, i kozliće krsti!*[1004]
7. *(...) od dokona popa koji i kozliće krsti (...).*[1005]
8. *(...) plod jabuke nije pao daleko od stabla (...).*[1006]
9. *(...) moraš ispeći, pa reći!*[1007]
10. *Čast svakomu, veresija nikomu!*[1008]
11. *Djed nije poznavao latinsku izreku in vino veritas, did je poznavao njezine hrvatske inačice što pijan govori, trijezan misli i stihove narodne pjesme o Musi Kesedžiji, čovjeku s tri srca ispod kojih ljuta guja spava: što Musa pijan besjedio, to je Musa trijezan učinio.*[1009]

[996] Isto, str. 353.
[997] Isto, str. 496.
[998] Isto, str. 505.
[999] Isto, str. 38.
[1000] Isto, str. 56.
[1001] Isto, str. 56.
[1002] Isto, str. 87.
[1003] Isto, str. 106.
[1004] Isto, str. 106.
[1005] Isto, str. 122.
[1006] Isto, str. 184.
[1007] Isto, str. 206.
[1008] Isto, str. 206.
[1009] Isto, str. 230.

12. *Ali, kaže se, što je ovaj put bila istina, da zlo nikad ne dolazi samo!*[1010]
13. *Jer, ruka ruku mije, a obraz obadvije!*[1011]
14. *(...) u uvjerenju da će onaj tko traži i naći ono što je tražio.*[1012]

Izreke:

1. *(...) i tu mlatim praznu slamu i solim ljudima, istinskim književnicima kao što je on, neslanu pamet.*[1013]
2. *(...) držala kuću na sva četiri ćoška (...).*[1014]
3. *(...) ukazao kao princ na bijelom konju.*[1015]
4. *(...) ujeo vuk magare, što znači bilo pa prošlo.*[1016]
5. *(...) gladni kao vuci (...) bijesni kao vuci (...).*[1017]
6. *(...) pitaj Boga Johina!*[1018]
7. *Ni uzmi ni podaj – kako bi baka rekla (...).*[1019]
8. *Gledaj ih, šaka jada i hrpa smrada!*[1020]
9. *(...) ima u Boga dana.*[1021]
10. *Sve je to bio jad i čemer, ljudi – kako se u narodu kaže – s kolca i konopca, od zla oca i gore matere!*[1022]
11. *(...) puše u isti rog (...).*[1023]
12. *(...) mokrom krpom po čelu udareni gazdin mezimac.*[1024]
13. *(...) da su mu, kako se u Kninu kaže, Pošušilov stari svat, nitko i ništa, ni rod ni pomoz bog.*[1025]
14. *(...) pamet nam se prosvijetlila, a ruke pozlatile.*[1026]

[1010] Isto, str. 258.
[1011] Isto, str. 331.
[1012] Isto, str. 401.
[1013] Isto, str. 10.
[1014] Isto, str. 28.
[1015] Isto, str. 33.
[1016] Isto, str. 36.
[1017] Isto, str. 54.
[1018] Isto, str. 65.
[1019] Isto, str. 78.
[1020] Isto, str. 79.
[1021] Isto, str. 90.
[1022] Isto, str. 96.
[1023] Isto, str. 97.
[1024] Isto, str. 124.
[1025] Isto, str. 129.
[1026] Isto, str. 135.

15. *(...) prihvatio sam ih zdravo za gotovo (...).*[1027]

16. *Mali, ne misli da sam tratio Bogu dane sisajući vesla!*[1028]

17. *Njemu ni u džep ni iz džepa!*[1029]

18. *(...) puna šaka brade.*[1030]

19. *(...) predavalo se i primalo, doslovno, mačka u vreći!*[1031]

20. *Ujeo vuk magare!*[1032]

21. *(...) kao cekin zdravi (...).*

22. *A već sam ti rekao kako narod kaže da svaka luda ima svoju zabavu i svoje veselje.*

23. *(...) ujeo vuk magare ili nikom ništa, ode mast u propast.*

24. *(...) čačka mečku štapom ispod repa.*

25. *(...) zagledao se kao tele u šarena vrata.*

26. *(...) pao s konja na magarca (...).*

27. *Oni se tamo drvljem i kamenjem na mene nabacuju.*

28. *(...) imao u svom malom prstu (...).*

29. *(...) stavljati vrat na panj!*

30. *Ili, tko ih šljivi.*

31. *(...) udario grom iz vedra neba (...).*

32. *Neka pastir Paško prizna i pola će mu se oprostiti!*

Điđi Sekanin opisao je natjecanje u mužnji ovaca koje je vidio na Risovcu pokraj lokve Gubalj na Dinari i naznačio kako je riječ o jedinstvenom natjecanju među pastirima koje je moguće vidjeti samo na tom pašnjaku. To je igra u kojoj su sudjelovali pastiri s dinarskih pašnjaka, a njen cilj bio je mlazom mlijeka izgurati zlatnik koji se nalazio na dnu plitke posude, škipa. Pobjednik bi dobio nagradu iz fonda u koji su svi sudionici uplatili prije početka natjecanja, a pobjedniku bi pripala i čast da je najvještiji u poslu od kojega su svi natjecatelji živjeli.

Natjecanje pastira u jahanju konja, u bacanju kamena s ramena i u igranju kola može se vidjeti posvuda, ali se natjecanje u mužnji ovaca može vidjeti samo na Risovcu, pokraj lokve Gubalj, podno uznositog Bata. Tamo je mužnja mlijeka i pravljenje mišnog sira i skorupa posao

[1027] Isto, str. 166.
[1028] Isto, str. 197.
[1029] Isto, str. 224.
[1030] Isto, str. 243.
[1031] Isto, str. 247.
[1032] Isto, str. 247.

svih koji tamo preko ljeta žive. Tamo svaki pastir u tijeku dana, ujutro prije zore i uvečer u prvi sumrak mora pomusti i po sto pedeset muzlica u svom stadu. To je natjecanje, uza sve ostalo, i dokaz da se i od teškog posla, kakvo mužnja tolikih muzlica jest, može napraviti zabava.

Ne natječu se oni u brzini mužnje po broju pomuzenih ovaca ni u količini namuzena mlijeka. Ne! Ovako se to radi! Svaki takmac, a toga ih je dana kraj lokve Gubalj bilo dvadeset i pet, ima zadatak pomusti jednu ovcu i jednu kozu, a ako koze nema u svom stadu, dvije ovce, koje sam odabere među najmlječastijima, sam dovede na mjesto natjecanja i sam se pobrine da im vimena u času početka natjecanja budu nabrekla mlijekom, imadu puno mlijeka. Kao što bi mu puščana cijev bila puna praha i olova kad bi dolazio na natjecanje u gađanju iz puške.

Za mjesto natjecanja u mužnji kod lokve Gubalj odabrano je ravno zemljište od nekoliko četvornih metara ispred lučno oblikovana uzvišenja, pa je to mjesto slično antičkoj pozornici, kao što je i lučno oblikovano uzvišenje nalikovalo na gledalište antičkog amfiteatra. (...)

Natjecatelji ne izmuzuju mlijeko ni u muzlicu ni u dižvu, već u škip za to izdubljen od javorova drva, koji je malo plići od ostalih škipova i koji ima posebno uglačano udubljenje, što u drugih škipova nije tako. Svi natjecatelji muzu u isti škip glatka dna ispražnjen od mlijeka što ga je, ako nije riječ o prvom po redu od dvadeset petorice, namuzao prethodni muzac.

Muzac u toru nema pomoćnika koji bi, dok on muze, pridržavao ovcu, jer one u toru, zbijene jedna uz drugu. nemaju kamo pobjeći kad ih ruke čobana uhvate za vime. Muzac na natjecanju, muzao kozu ili ovcu, na otvorenu, pred gledalištem, mora imati pomoćnika koji drži bravče za rogove, ako ih ima, ili za uši i vrat, ako je bez rogova. Kad ga ne bi držao, ono bi uplašeno mnoštva čobana u gledalištu, čim bi osjetilo muščeve prste na vimenu, pobjeglo glavom bez obzira i istrgnulo svoje sise iz natjecateljevih ruku. pomoćnik u mužnji ima zadatak da čvrsto drži bravče u rukama kako bi mirovalo dok ga muze i kako bi muzac bio sav koncentriran na mužnju, a ne na to hoće li mu ovca ili koza istrgnuti sise iz šaka.

Bravče koje se muze pomoćnik mora namjestiti tako da stoji raskrečeno na sve četiri noge nad škipom u koji će se musti. Stražnjim dijelom tijela bravče miruje ispred musca koji sjedi na trupcu i spreman čeka da, čim čuje sudčev zvižduk, uhvati sise i počne izmuzivati vime. Ali kojom rukom? I to je ono što se samo na dinarskim posjedima može susresti i vidjeti!

Koji tjedan prije dana natjecanja svi čobani koji će u natjecanju sudjelovati u fond za nagradu pobjednicima prilažu po mješinu sira, uz pristanak da će u istu svrhu priložiti i još

sira te bude li trebalo prema ishodu igre, fond povećati. Sir se proda i dobiveni se novac jednim dijelom pretvara u fiorine, firentinske zlatnike, a drugi dio ostaje u forintama i krajcarima.

Kad mužnja ima početi, jedan se od tih zlatnika stavi na dno škipa da bude rekvizit u igri prvom natjecatelju. Njemu je zadatak vrlo lako shvatiti, ali vrlo teško oboriti i, ako ga obori, pobijediti i za pobjedu odmah biti nagrađen, ničim drugim nego tim fiorinom s dna škipa. Muščev je zadatak da, držeći u svako šaci po jednu sisu, naizmjeničnim mlazom mlijeka sad iz jedne sad iz druge sise, što se pretvarala u jedan mlaz bez prekida dok se god čitavo vime ne isprazni, onaj zlatni fiorin s dna uz glatku stranu škipa izgura do ruba i preko njega baci na ledinu. Tad prestaje musti, tada klikće ura i, dok mu gledalište plješće, uzima fiorin s ledine i stišće ga u šaci podignutoj u vis sve dok ga ne stavi sebi u džep.

Ako muzac izmuzanjem vimena jednog bravčeta nije uspio izgurati fiorin iz škipa, on to pokušava učiniti izmuzanjem vimena drugog bravčeta; ako mu je već s prvim uspjelo, za mužnju drugog bravčeta stavljaju mu fiorin u škip; pa ako i njega mlazovima mlijeka iz sisa uspije prebaciti preko ruba škipa na ledinu, zaradio je još jedan zlatnik i najvjerojatnije titulu pobjednika. Glas najboljeg musca toga ljeta na pašnjacima Risovca i Brezova! (...) Ako je više muzaca izguralo po jedan ili dva fiorina iz škipa na travu, do titule pobjednika, najboljeg musca, ne dolazi se pripetavanjem, jer nedostaje rezervnih muzilica, ovaca i koza nabreklih vimena, nego se za pobjednika vuče ždrijeb koliko god pretendenata, onih koji su iz škipa izgurali jedan ili dva zlatnika, bilo.[1033]

Pobratimstvo i posestrimstvo između pripadnika različitih religijskih skupina zanimljiv je običaj koji se opirao društvenim podjelama i bio pokazatelj da je skladan suživot moguć. Pripovjedač pojašnjava kako su se pobratimi i posestrime različite vjere nazivali pobratimima i posestrimama po Bogu jer svoj odnos nisu mogli formalizirati pred oltarom ili ikonostasom kako su to činili pobratimi i posestrime iste vjere. Obitelji Škarica i Dešić imale su takav odnos, a to se posebno očitovalo u odnosu pripovjedačeve bake Maše i Stevanije Dešić. Njih dvije bile su podrška jedna drugoj i u najtežim životnim okolnostima.

Pobratimstvo između dvojice drugova i posestrinstvo između dviju drugarica, kao zavjet na bratsku odnosno sestrinsku ljubav i pomoć u svakoj nevolji do groba, polaže se pred svećenikom ispred oltara, ako su momci i djevojke katoličke vjere, ili pred ikonostasom, prekrivenim slikama svetaca, i svještenikom, ako su momci i djevojke pravoslavci. Zavjet daju

[1033] Isto, str. 107 – 110.

javno, pred licem crkvene zajednice i na njezin poticaj jer se u zajedništvu osoba vidi jačanje zajedništva zajednice u cjelini.

Međutim, pri postojanju triju vjera ispod, na dinarskim planinama i iznad njih, pobratimstvo između katolika i pravoslavaca i posestrinstvo između katolkinje i pravoslavke dobivalo je opisni dodatak pobratimstvo po Bogu, posestrinstvo po Bogu, uvijek s naglaskom na Boga. To pobratimstvo i posestrinstvo nije sklapano ni pred oltarom uz svećenikovu nazočnost ni pred ikonostasom uz nazočnost sveštenika, makar ni oltar ni ikonostas protiv njega ništa ne imali. Ono je sklapano u životu, na zajedničkim poslovima, u mukama i radostima, pod vedrim i oblačnim nebom i pred očima onoga koji nas gleda s visina, gdje stoluje zajedno sa suncem, mjesecom i zvijezdama.

Pobratimstvo i posestrinstvo po Bogu može biti suženo na osobe koje su ga u međusobnim odnosima poželjele i izgradile, a može biti prošireno na sve pripadnike dviju kršćanskih vjera. Uobičajeno je međusobno oslovljavanje pobratimom i posestrimom između dvoje muškaraca m odnosno žena koji u trenutku susreta jedni o drugima ne znaju ništa drugo nego da pripadaju različitim kršćanskim zajednicama, pa su jedni drugima po bogu pobratimi i po bogu posestrime. Time se oslovljavanjem i u pozdrav ugrađenim, želi reći: neka mi brat po crkvenoj zajednici nisi, ti si mi brat po istom Bogu u kojeg vjerujemo… Takav je odnos – gledan kao odnos osoba i gledan kao odnos crkvenih zajednica – imao moj djed prema Savi Dešiću i takav je odnos imala moja baka i njezina druga, prija i Bogom posestrima Stevanija Dešić rodom iz Crnog Luga.[1034]

[1034] Isto, str. 482.

12. Zaključak

Usmena književnost, primjeri tradicijske kulture te njihove različite pojavnosti zauzimaju važno mjesto u Araličinim romanima *morlačke tetralogije Put bez sna*, *Duše robova*, *Graditelj svratišta* i *Asmodejev šal* te romanima *Život nastanjen sjenama* i *Bunar na turskoj granici*. Posljednja dva romana ne pripadaju *morlačkoj tetralogiji*, ali su romanima tetralogije tematikom, prostorom radnje i bogatstvom primjera usmene književnosti i tradicijske baštine komplementarni. Aralica se u spomenutim romanima čvrsto oslanja na usmenu književnost i tradicijsku baštinu kao i na povijesna vrela i dokumentaristiku. U više navrata Aralica je boravio u krajevima koje opisuje u svojim djelima. U tim je krajevima, posebice Rami, slušao žive tradicijske predaje i obilazio lokalitete koji se spominju u predajama. Također je u Rami, boraveći najčešće kod Pere i Ane Kapčević u Varvari (nedaleko od poznatoga turbeta pretka begova Kopčića) i u Franjevačkom samostanu na Šćitu, upoznao tradicijsku ramsku kulturu. Navedeni romani, koji čine *morlačku tetralogiju*, opisuju sudbinu hrvatskog naroda prikazanu kroz sudbinu obitelji Grabovac i ljudi s kojima dolaze u kontakt, često važnim figurama iz hrvatske povijesti. U opisu narodnog života i međusobnog ophođenja ljudi Aralica je koristio usmene priče, pjesme, poslovice i druge usmenoknjiževne oblike kako bi komunikaciju među likovima učinio autentičnom. U svom pisanju često je posezao za poslovicama koje je umetao u opise i komentare događaja. Izgrađujući svijet svojih romana oslonio se i na opise narodnih običaja i vjerovanja važnih za identitet opisane zajednice te pojedinaca.

Rad na svom početku čitatelja upoznaje s hrvatskim pisce Ivanom Aralicom i njegovim opusom, a potom problematizira i teoretski obrađuje osnovne značajke usmene književnosti i njen odnos prema pisanoj književnosti. Temeljna razlika između usmene i pisane književnosti medij je u kojem se realiziraju. Usmena se književnost realizira govorom, dok se pisana realizira pismom. Razlika je i u percepciji, produkciji i reprodukciji usmenih i pisanih književnih oblika. U usmenoj književnosti granica između autora i publike nije jasno povučena jer u svakom trenutku član publike može postati autorom. Postanak i opstanak književnog djela u potpunosti ovisi o kolektivu. Bez sudjelovanja zajednice usmenoknjiževno djelo nije duga vijeka te brzo pada u zaborav. Kada je riječ o pisanom djelu, publika djelo može ignorirati, ali ono neće iščeznuti dokle god postoji materijal na kojem je otisnuto.

Usmena i pisana književnost dijele dugu povijest u kojoj su zauzimale različite položaje. Isprva je primat držala usmena književnost u društvu koje je uvelike bilo nepismeno, a prije nastanka pisma bespismeno. S vremenom situacija se obrnula pa je pisana književnost u

dvadesetom stoljeću započela razdoblje svoje dominacije. U cijeloj njihovoj zajedničkoj povijesti uvijek je postojala komunikacija između različitih sustava. Razmjena utjecaja kretala se u oba pravca i obogaćivala oba sustava. Za rad je posebno zanimljiv način na koji su usmeni oblici interferirani u pisana djela. To se najčešće događalo prikupljanjem, zapisivanje i komentiranje usmenih oblika, inkorporiranjem cjelovitih primjera u pisana djela te korištenjem jezika i stila usmene književnosti u pisanim djelima. Aralica usmenoknjiževne oblike pri ugradnji u svoje romane prilagođava poetskim zakonitostima romana. Prilagođava ih i standardnom hrvatskom jeziku, ali u njima zadržava vokabular karakterističan za situacije ili djelatnosti o kojima je u konkretnim primjerima riječ. Neke oblike donosi cjelovite i nepromijenjene, dok druge parafrazira i prilagođava tekstualnom tkivu u koje ih umeće. To posebno vrijedi za usmene pjesme koje su nerijetko parafrazirane i uvrštene u proznom obliku.

Sustav usmene književnosti čine lirska poezija, epska poezija, priče, drama, retorički oblici i mikrostrukture. U Araličinim romanima najviše je zastupljena skupina usmenih priča. Među njima zastupljenošću se najviše ističu predaje. Najzastupljenije predaje su povijesne, a prema učestalosti slijede etiološke, mitološke, demonološke, pričanja iz života i eshatološke predaje. Predaje uglavnom imaju obilježja više različitih vrsta. Prema tome, povijesne predaje nerijetko imaju etiološke ili mitološke elemente i obrnuto. Hibridnost je odlika predaja, a razlog je tomu i materija o kojoj predaje govore koja je iznimno rijetko vezana isključivo uz jedan motiv ili temu. Ako je i vezana uz samo jedan motiv ili temu, promatra ih iz različitih kutova. Legende iz romana *morlačke tetralogije* većim su dijelom vezane uz život i smrt ramskih svećenika franjevaca Pavla Vučkovića i Stjepana Matića. Svojim su djelovanjem njih dvojica stvorili plodno tlo na kojem je narod izgradio priče o njihovim čudesnim djelima koja su središnji dio svih legendi. U romanima *morlačke tetralogije* javljaju se samo tri primjera novele, jedna u *Putu bez sna* i dvije u *Asmodejevu šalu*. Odlikuje ih realističnost, sažetost radnje i vezanost uz jednog književnog lika. Malobrojne su i anegdote koje se javljaju u *Asmodejevu šalu* u dva primjera te u jednom slučaju kao element u jednom od pričanja iz života. Zajednički im je humoristična i šaljiv ton, ali, kod Aralice, i usmjerenost ka poučavanju na primjeru. Najkraći oblik usmenih priča su šale ili vicevi. U romanu *Graditelj svratišta* nalazi se primjer političkog vica koji je gorka i cinična kritika vlasti.

Usmene pjesme rijetko su cjelovito prenesene. Uglavnom se pojavljuju kao fragmenti ili pojedinačni prepoznatljivi stihovi izvađeni iz cjeline pjesama i uključeni u prozni tekst, u izvornom obliku ili parafrazirani. Prisutne su i prigodne kratke pjesme koje pojedini likovi sastavljaju kako bi obilježili događaj kojem su svjedočili. Epske pjesme koje govore o junačkim

djelima i velikim pobjedama Aralica koristi stavljajući ih u kontrast s realnim opisima ratovanja i tragedijama koje rat izaziva kako bi kroz usta likova kritizirao romantizirane slike rata koje one prenose. Riječ je o demistifikaciji rata i razbijanju svih iluzija koje epske pjesme o njemu stvaraju. Unatoč tome, nekim junacima su pjesme potrebne jer oni smatraju da kroz njih žive i nakon što su poraženi. U Araličinim povijesnim romanima mjesto je pronašao i slijepi pjevač narodnih pjesama Cvitko kao prototip narodnog pjevača i guslara koji je nekoć opjevavao ljudske sudbine i povijesne događaje na taj ih način prenoseći novim generacijama. Pjevajući pjesme pjevači su komentirali događaje svoga doba kao što to danas rade književnici. Osim toga, slična je i sudbina koju dijele jer nerijetko književnici, kao i slijepi Cvitko u romanu *Duše robova*, postaju žrtvom onih kojima se istina u njihovim djelima ne sviđa. Aralica to sumira u rečenici o užetu s omčom koje stalno visi nad glavom svakoga pjevača koji pjeva prave pjesme. Nasuprot epskim pjesmama svoje mjesto našle su i malobrojne, ali iznimno važne lirske pjesme. Roman *Duše robova* prepun opisa ratovanja i stradanja završava lirskom pjesmom koju pjeva glavni lik Matija Grabovac. Lirske pjesme, u kontrastu s epskim događajima, označavaju povratak smirenoj svakodnevici obiteljskog života ili izražavaju sjetu za toplinom doma i ljubavi koju vojnici ostavljaju za sobom.

U romanima *Put bez sna*, *Graditelj svratišta* i *Život nastanjen sjenama* javlja se kletva kao primjer retoričkih oblika. Narod Araličinih romana vjeruje u njezinu moć nanošenja zla, stoga je vrlo oprezan pri njezinoj upotrebi. Književni likovi u spomenutim romanima kletve izriču u trenutcima kada im je nanesena šteta, a oni su sami nemoćni osvetiti se ljudima koji su im nanijeli zlo. Poseban oblik kletve karakterističan za prostor Promine zapravo je obrnut blagoslov. Ispunjenjem toga obrnutog blagoslova zadesit će zlo onoga komu je upućen.

Araličinu sklonost poučavanju i davanju moralnih i životnih uputa najbolje ocrtavaju poslovice. One su usmenoknjiževni mikrostrukturni oblik koji najbolje izražava bogato životno iskustvo naroda. Njihova ekonomičnost omogućava da se lako pamte i prenose s generacije na generaciju te da upečatljivo prenose općeljudske istine. Vrste poslovica koje su zastupljene u interpretiranim Araličinim romanima su prave ili potpune poslovice, tako nazvane jer su sintaktički potpune, te izreke koje asociraju na konkretan događaj i nisu zaokružene i općenite poput poslovica. Poslovice i izreke podjednako su zastupljene u svim romanima.

Narodna vjerovanja odnose se na sve u što je narod vjerovao, bilo to dijelom službenog religijskog sustava ili ne. Uz katolička, pravoslavna i muslimanska vjerovanja, narod je nerijetko bio sklon sujevjerju. Sujevjerja su bez problema prelazila granice službenih religija. U analiziranim romanima javljaju se sujevjerja vezana uz ratovanje pa se smatra da početnici

donose sreću, a onaj tko se ne osveti neće imati mira. Jedno od raširenih sujevjerja bilo je ono o vatrenoj glavi koja je nekima znak sreće, a drugima propasti. Vatrena glava bila je komet čiju pojavu narod nije znao primjereno objasniti pa mu je pridavao različita značenja, ovisno o povijesnom trenutku ili raspoloženju. Drevno je narodno vjerovanje koje prelazi granice vjeroispovijesti bilo i ono o zamjeni duša kao obliku zakletve na vjernost između ljudi u nevolji. Ljudi su vjerovali da zlodjela ostavljaju trag na mjestu na kojem su učinjena pa su pribjegavali blagoslovu koji je trebao otkloniti mogućnost Božje kazne s ljudi i njihove imovine. Neki su se ljudi služili sredstvima koje vjerski vođe nisu odobravali pa su nazivani vračarima ili vračarama. Oni su izrađivali različite pripravke za liječenje, skidanje uroka ili su prorokovali. Svakako, među tim ljudima bilo je i prevaranata pa to i Aralica prikazuje. Sličnim su se metodama ponekad služili svećenici i imami koji su narodu davali zapise ili amajlije koje su nositelja trebale izliječiti ili zaštiti od zla. Ono čega se narod posebno bojao bila su različita demonska bića, vještice, more, vukodlaci, i dr. koji su imali moć da čovjeku nanesu veliko zlo. Narodna vjerovanja oblikovala su i medicinske postupke kojima se narod služio u nedostatku liječnika. Narodna medicina koristila je sastojke i postupke koji su narodu bili dostupni i za koje se vjerovalo da imaju moć liječenja. Nastala je na temelju zapažanja, ali i bogatog sustava sujevjerja.

Primjeri narodnih običaja pronađeni su u romanima *Graditelj svratišta*, *Asmodejev šal*, *Život nastanjen sjenama* i *Bunar na turskoj granici*. Obuhvaćaju plesove, igre i rituale u kojima je narod sudjelovao: od običaja vezanih uz sklapanje braka, svadbene igre „kadije“, igre „na mure“ kao razonode, bacanja ovnove glave kao oblika sportskog natjecanja, paljenja Ivanjskih krijesova i skakanja preko njih, bojanja jaja, čuvanja Kristov groba, posuđivanja na brk, sklapanja pobratimstva i posestrimstva, do različitih vrsta kola koje je narod plesao u slobodno vrijeme.

Svi usmenoknjiževni oblici pronađeni u romanima *Put bez sna, Duše robova, Graditelj svratišta, Asmodejev šal, Život nastanjen sjenama* i *Bunar na turskoj granici* te obrađeni u radu *Interferencije usmene književnosti i tradicijske kulture u morlačkoj tetralogiji Ivana Aralice* svjedoče o bogatstvu i raznolikosti tradicije koju je baštinio narod opisan u tim romanima. Analizirane usmenoknjiževne vrste i tradicijska baština daju obrađenim romanima autentičnost. Primjeri usmene književnosti i tradicijske kulture predstavljaju dušu naroda u kojem su nastali i koji ih baštini.

Literatura

1. Andrić, Ivo: *Na Drini ćuprija,* Svjetlost, Sarajevo, 1965.
2. Aralica, Ivan: *Bunar na turskoj granici*, Školska knjiga, Zagreb, 2015.
3. Aralica, Ivan: *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
4. Aralica, Ivan: *Asmodejev šal*, Školska knjiga, Zagreb, 2010.
5. Aralica, Ivan: *Život nastanjen sjenama*, Znanje, Zagreb, 2009.
6. Aralica, Ivan: *Duše robova,* Znanje, Zagreb, 1995.
7. Aralica, Ivan: *Put bez sna*, Mladost, Zagreb, 1990.
8. Ardalić, Vladimir: *Bukovica: narodni život i običaji,* SKD Prosvjeta, Zagreb, 2010.
9. Badurina, Anđelko (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.
10. Banov-Depope, Estela: *Zvuci i znaci*, Leykam international, Zagreb, 2011.
11. Banović, Stjepan: *Kad je živio Tomić Mijovil?*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knjiga XXIX, sv. 1, 1933., JAZU, Zagreb.
12. Bekavac, Stjepan: *Sinjska alka 1715. – 2015.*, Despot infinitus, Zagreb, 2015.
13. Belaj, Vladimir: *Hod kroz godinu*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 1998.; 2007.
14. Belamarić, Joško; Grčić, Marko (ur.): *Dalmatinska zagora- Nepoznata zemlja,* Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007.
15. Benić, fra Bono: *Ljetopis sutješkoga samostana*, Synopsis, Zagreb, Sarajevo, 2003.
16. Bjelanović, Živko; Pilić, Šime (ur.): *Legende o propasti Gavanovih dvora*, u: Zbornik Ivana Mimice: u povodu 70. rođendana, Školski vjesnik: Visoka učiteljska škola Split, Biblioteka Školskog vjesnika, Split, 2003.
17. Bogišić, Vlaho (ur.): *Leksikon hrvatske književnosti,* Naprijed, Zagreb, 1998.
18. Borković, Velimir: *Sinjski rat*, Grad Sinj, Sinj, 2014.
19. Bošković, Ivan: *Markovićev Sinj i njegovo slavlje kao odrednica identiteta sinjskoga/cetinskoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, br. 11, god. 11/1, 2015., Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar.
20. Bošković, Ivan: *Tradicijski sadržaji u Ardalićevu i Araličinu djelu*, Titius, br. 4, god. 4, 2011., Filozofski fakultet u Splitu, Split.
21. Bošković-Stulli, Maja: *Od bugarštice do svakidašnjice*, Konzor, Zagreb, 2005.
22. Bošković-Stulli, Maja: *Priče i pričanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.a.

23. Bošković-Stulli, Maja: *Usmene pripovijetke i predaje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.b.
24. Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.
25. Bošković-Stulli, Maja: *Usmena književnost kao umjetnost riječi,* Mladost, Zagreb, 1975.
26. Bošković-Stulli, Maja: *Usmena književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
27. Bošković-Stulli, Maja: *Narodne pripovijetke*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
28. Botica, Stipe (ur.): *Leksikon sinjske alke*, Viteško alkarsko društvo, Sinj; Matica hrvatska, Zagreb, 2015.
29. Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
30. Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
31. Botica, Stipe (pr.): Pavlinović, Mihovil: *Hrvatske narodne pjesme, knjiga druga,* Književni krug Split, Split, 2008.
32. Botica, Stipe: *Trajno živa usmenoknjiževna baština*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za entologiju i folkloristiku, 42 (2), 2005., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
33. Botica, Stipe: *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Split, Zbornik „Kačić“, Zagreb, 2003.
34. Botica, Stipe: *Lijepa naša baština,* Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
35. Botica, Stipe: *Usmene lirske pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
36. Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995.
37. Botica, Stipe: *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka,* Školska knjiga, Zagreb, 1995.
38. Botica, Stipe: *Pjesme o Senjanima u Erlangenskom rukopisu iz 1720. godine*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, No. 1, Vol. 17, 1990., Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo.
39. Brozović, Dalibor (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2001.
40. Brozović, Dalibor (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999.
41. Butorović, Đenana i Palavestra, Vlajko: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca*, IP Svjetlost, Sarajevo, 1974.
42. Car, Milka: *Uvod u dokumentarnu književnost*, Leykam international, Zagreb, 2016.

43. Cozzi, Gaetano; Knapton, Michael; Scarabello, Giovanni: *Povijest Venecije – Sv. 2: Mletačka Republika u moderno doba od 1517. do kraja Republike*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2007.
44. Čapo Žmegač, Jasna; Muraj, Aleksandra; Vitez, Zorica; Grbić, Jadranka; Belaj, Vitomir: *Hrvatska etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
45. Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997.
46. Čubelić, Tvrtko: *Narodne pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb, 1963.
47. Čulinović-Konstantinović, Vesna: *Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste - otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije*, Ljetopis JAZU, knjiga 73, 1966., JAZU, Zagreb.
48. Diehl, Charles: *Mletačka Republika*, TIPEX, Zagreb, 2006.
49. Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
50. Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata,* Croatica et Slavica Iadertina, No, 9/1, Vol. IX, 2014., Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar.
51. Dragić, Marko: *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija" i u suvremenom pripovijedanju*, br. 8, 2012. a, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Mostar.
52. Dragić, Marko: *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8 (1), 2012.b, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar.
53. Dragić, Marko; Sunara Nikola: *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Split br. 5, god. 5, 2012.c, Filozofski fakultet u Splitu, Split.
54. Dragić, Marko: *Vuk u folkloru Hrvata,* Poznańskie Studia Slawistyczne, br. 3, 2012. d, Adam Mickiewicz University press, Poznań.
55. Dragić, Marko: *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata,* Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno nasljeđe, br. 24, 2010., Mostar.
56. Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Titius, br. 3, god. 3, 2010., Filozofski fakultet u Splitu, Split.
57. Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), 2010., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split.
58. Dragić, Marko: *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini,* Crkva u svijetu, 44 (3) 2009., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split.

59. Dragić, Marko: *Čuvari Kristova groba u crkvenoj pučkoj baštini Hrvata,* Ethnologica Dalmatica, 17 (1), 2009., Etnografski muzej Split, Split.
60. Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
61. Dragić, Marko: *Suvremene povijesne predaje o Vučkovićima i čudesnu oslobođenju Sinja*, Godina XXXV, 2008., Godišnjak svetišta, Sinj.
62. Dragić, Marko: *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*, Titius, br. 1, god. 1, 2008., Filozofski fakultet u Splitu, Split.
63. Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, No. 3, Vol. 3, 2007., Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar.
64. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga, knjiga 4, Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo, 2006.
65. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.
66. Dragić, Marko: *Književna i povijesna zbilja,* Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2005.
67. Dragić, Marko: *Zbilja o knezovima Nakićima i Vučkovićima u „Razgovoru ugodnom" i tradiciji*, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, br. 3-4, god. 52., 2003., Split.
68. Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001.
69. Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999.
70. Dukić, Davor (ur.): *Hrvatske narodne epske pjesme,* Riječ, Vinkovci, 1997.
71. Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, RKT Župni ured Otinovci-Kupres, Baško polje-Zagreb, 1994.
72. Fališevac, Dunja; Nemec, Krešimir; Novaković, Darko: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
73. Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004.
74. Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja,* Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988.

75. Gorys, Erhard: *Leksikon svetaca,* Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003.
76. Grbavac, Josip (ur.): *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 2007.
77. Grčić, Marko: *Riječi, riječi, riječi*, Hrvatsko društvo pisaca, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.
78. Grevs, Robert: *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd, 1990.
79. Grubišić, Vinko: *Krilati pjev*, Topical, Zagreb, 2012.
80. Hameršak, Marijana; Marjanić, Suzana (ur.): *Folkloristička čitanka*, AGM, Zagreb, 2010.
81. Havelock, Eric A.: *Muza uči pisati*, AGM, Zagreb, 2003.
82. *Hercegovina prije 100 godina ili Šematizam fra Petra Bakule,* (preveo Vencel Kosir) Mostar, 1970.
83. Hiller, Helmut: *Sve o praznovjerju,* Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.
84. Ilić Oriovčanin, Luka: *Narodni slavonski običaji,* pretisak izdanja iz 1846., Gradsko poglavarstvo Novska, 1997.
85. Ivančan, Ivan: *Narodni plesovi Sinja i okolice,* Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 5 i 6 (1), 1967., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
86. Kačić Miošić, Andrija: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga,* Biblioteka Reprinti, Zagreb, 2004.
87. Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg: *Narodno blago*, Izdavačko poduzeće „Sejtarija“, Sarajevo, 1997.
88. Kaštelan, Jure; Duda, Bonaventura (ur.): *Biblija, Stari i Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.
89. Katičić, Radoslav: *Na ishodištu*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994.
90. Kekez, Hrvoje: *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010.
91. Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici,* Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
92. Kekez, Josip: *Prva hrvatska rečenica*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.
93. Kekez, Josip: Usmena književnost. *Uvod u književnost,* urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
94. Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici,* Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984.
95. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
96. Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1975.

97. Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata* (knjiga četvrta), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.
98. Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata* (knjiga prva), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1972.
99. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005.
100. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004.
101. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003.
102. Kovačec, August (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002.
103. Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Imotski, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Split, 1993.
104. Kužić, Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997.
105. Ladan, Tihomir: *Etymologicon*, Masmedia, Zagreb, 2006.
106. Lovrić, Ivan: *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1948.
107. Lozica, Ivan: *Poganska baština*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
108. Lozica, Ivan: *Hrvatski karnevali*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
109. Lozica, Ivan: *Folklorno kazalište*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
110. Marenić, Josipa: *teologija hrvatskih marijanskih ikona na izabranim primjerima*, Nova knjiga Rast, Zagreb, 2013.
111. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (ur.): *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
112. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (ur.): *Književna životinja, Kulturni bestijarij II. dio*, Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2012.
113. Marković, Ivan: *Sinj i njegovo slavlje* (reprint), Franjevački samostan; Poglavarstvo grada; Matica hrvatska, Sinj, 1998.
114. Marković, fra Ivan: *Gospa Sinjska*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1899.
115. Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 1. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006.

116. Mihanović-Salopek, Hrvojka (ur): *Aralica u očima književne kritike, Ogledi i recenzije pojedinih knjiga – 2. knjiga*, Zagreb, Znanje, 2006.

117. Mijatović, Anđelko: *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

118. Mijatović, Anđelko: *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983.

119. Mijatović, Anđelko: *Uskoci i krajišnici narodni junaci u pjesmi i povijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.

120. Milčetić, Ivan (ur.): *Vjera u osobita bića: Mora i polegač, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* knjiga I., sv. 1, 1896., JAZU, Zagreb.

121. Mimica, Bože: *Dalmacija od antike do 1918. godine*, Naklada vita graf, Rijeka, 2003.

122. Mimica, Ivan: *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića*, Titius, br. 4, god. 4, 2011., Filozofski fakultet u Splitu, Split.

123. Nemec, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana 3: Od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.

124. Nikolić, Davor: *Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici*, Narodna umjetnost, No. 2, Vol. 47, 2010., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

125. Novak, Marija: *Tragovi hrvatske mitologije*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2007.

126. Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: Od Gundulićeva „poroda od tmine“ do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga“ iz 1756.*, Biblioteka AntiBarbarus, Zagreb, 1999.

127. Odža, Ivana: *Djevojaštvo i predbračni život u tradicijskoj kulturi Dalmatinske zagore*, Ethnologica Dalmatica, br. 24, 2017., Etnografski muzej, Split

128. Opačić, Vid Jakša (ur.): *Hrvatski običaji i druge tradicije*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2016.

129. Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovijetke i predanja u okolini Lištice*, GZM BiH, NS, sv. XXIV./XXV., 1969./70., Sarajevo.

130. Pavličić, Pavao: *Književna genologija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983.

131. Petrov, Stanko: *Gospa sinjska – povijest sinjskoga prošteništa*, Hrvatsko književno društvo svetoga Jeronima, Zagreb, 1928.

132. Porfirogenet, Konstantin: *O upravljanju carstvom*, Dom i svijet, Zagreb, 2003.

133. Raspudić, Nino: *Jadranski (polu)orijentalizam, Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2010.
134. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.
135. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2008.
136. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007.
137. Ravlić, Slaven (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006.
138. Rendić-Miočević, Duje: *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split, 1989.
139. Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing –Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
140. Solar, Milivoj: *Ideja i priča*, Liber, Zagreb, 1974.
141. Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 1995.
142. Soldo, Josip Ante; Šetka, Jeronim: *Sinjska spomenica 1715. – 1965.*, Franjevački provincijalat, Sinj, 1965.
143. Stipičević, Aleksandar (ur.): *Hrvatski biografski leksikon 2*, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1989.
144. Strohal, Rudolf: *Prilike iz stare hrvatske glagolske knjige*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena knjiga XXI, 1917., JAZU, Zagreb.
145. Stulli, Bernard: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992.
146. Šešo, Luka: *O krsniku: Od tradicijske pojave u predajama do stvarnog iscjelitelja*, Studia Ethnologica Croatica, vol. 14/15, 2002./2003., Zagreb.
147. Šetka, Jeronim: *Gospa Sinjska. Povijest svetišta Majke Božje u Sinju.* Svetište Gospe Sinjske, Sinj, 1983.
148. Šilić, Miroslav: *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata središnje Bosne*, Hrvatska kulturna zajednica u Federaciji BiH, Mostar, 2008.
149. Šimčik, Ante: *Begovi Kopčići, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* knjiga XXIX, sv. 1, 1933., JAZU, Zagreb.
150. Šišić, Ferdo: *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, pretisak izdanja iz 1925., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.

151. Šišić, Ferdo: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
152. Šižgorić, Juraj: *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*, Povremena izdanja muzeja grada Šibenika, Šibenik, 1981.
153. Tomašević, Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana sinjske krajine u 18. stoljeću,* Franjevački samostan – Sinj, Sinj, 2000.
154. Truhelka, Ćiro: *Djevojački grob – Diva Grabovica,* Nakladnik Ognjište, Knjižnica Hrvatska Diva, Zagreb, 2011.
155. Veić, Darinka: *Etnografska spomenica*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2000.
156. Vinjalić, Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.*, Književni krug, Split, 2010.
157. Visković, Velimir: *Pozicija kritičara,* Znanje, Zagreb, 1988.
158. Vladić, Jeronim: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Matica hrvatska ogranak „Rama“, Prozor, 1991.
159. Zaninović, Marin: *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2015.
160. Žmegač, Viktor: *Književnost i zbilja*, Suvremena misao, Zagreb, 1982.

Mrežne stranice:

1. S mrežne stranice http://www.scribd.com/doc/43680228/biografije preuzeto 12. travnja. 2013. u 10:23.
2. S mrežne stranice http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3517 preuzeto 7. 1. 2016. u 11:05.
3. S mrežne stranice http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3234 preuzeto 23. 11. 2016. u 11:03.
4. S mrežne stranice http://narodni.net/sijavica/ preuzeto 1. 12. 2016. u 16:46.
5. S mrežne stranice http://www.plantea.com.hr/ridovka/preuzeto 24. 6. 2017. u 14:23.
6. S mrežne stranice http://www.historic-uk.com/HistoryUK/KingsQueensofBritain/ preuzeto 12. 12. 2017. u 11:01.
7. S mrežne stranice https://www.britroyals.com/timeline.asp preuzeto 12. 12. 2017. u 11:02.

8. Primorac, Strahimir: *Autobiografija, krupni* plan, Vijenac, 424, 3. lipnja 2010., Matica hrvatska, Zagreb (s mrežne stranice http://www.matica.hr/vijenac/424/autobiografija-krupni-plan-1960/ preuzeto 23. 2. 2018. u 9:02).
9. Primorac, Strahimir: *Rat je uvijek gori*, Vijenac, 579, 12. svibnja 2016., Matica hrvatska, Zagreb (s mrežne stranice http://www.matica.hr/vijenac/579/rat-je-uvijek-gori-25670/ preuzeto 27. 2. 2018. u 14:32).

Sažetak

Rad započinje Uvodom u kojem se obrazlažu: tema, struktura rada, upotrijebljena građa, metodološki postupci, cilj istraživanja i hipoteze. Potom slijedi deset poglavlja.

Prvo poglavlje pod naslovom *Zagora* govori o zemljopisnim i povijesnim osobitostima zagorskog prostora, njegovu crkvenom uređenju i osnovnim gospodarskim granama kojima se njegovo stanovništvo bavilo.

Slijedi poglavlje s naslovom *Ivan Aralica* koje donosi biografske podatke o piscu te prikaz njegova opusa s posebnim naglaskom na romanima *Put bez sna, Duše robova, Graditelj svratišta* i *Asmodejev šal* koji čine *morlačku tetralogiju*.

Treće poglavlje naslovljeno je *Osvrt na poetiku i povijest hrvatske usmene književnosti.* Usmena i pisana književnost jezični su proizvodi koji se različito realiziraju. Usmena književnost realizira se govorom, ali i pratećim neverbalnim komunikacijskim znakovima (geste, izraz lica, ton glasa, položaj i pokreti tijela, itd.) koji nadopunjuju govornikovu verbalnu izvedbu. Autor pisanog književnog teksta pri prenošenju svojih ideja, misli i osjećaja koristi samo pisanu riječ stavljenu na neku podlogu, najčešće papir. Razlikuje se i njihova funkcija. Pisana književnost ima primarno estetsku funkciju nasuprot usmenoj koja uz estetsku funkciju zadržava i društvenu. Usmena književnost mora biti prihvaćena od zajednice u kojoj se izvodi kako bi postala tradicijom i osigurala svoje daljnje postojanje, dok pisano djelo može postojati bez obzira je li prihvaćeno od zajednice. Usmena je književnost kroz povijest nosila različita imena: *narodna, anonimna, pučka, seljačka, tradicionalna književnost* te *folklor*. Većina naziva svjedoči o njezinoj kolektivizmu i pripadnosti zajednici. U suodnosu usmene i pisane književnosti postoje tri faze: prva, agrafijska faza u kojoj postoji samo usmena književnost; druga u kojoj usmena i pisana književnost postoje jedna uz drugu, ali dominira usmena; treća faza u kojoj supostoje obje književnosti, ali primat preuzima pisana književnost. Usmena i pisana književnost uvijek su komunicirale, a književna se materija uglavnom kretala od usmene ka pisanoj književnosti s iznimkom srednjeg vijeka u kojem je smjer utjecaja bio obrnut. Usmena književnost inkorporirana je u pisanu književnost na tri temeljna načina: komentiranjem i sakupljanjem, cjelovitim inkorporiranjem primjera, korištenjem jezika i stila usmenoga stvaralaštva i novim osmišljavanjem njegovih motiva i tema. Preuzete oblike iz usmene književnosti važno je prilagoditi poetici teksta u koji se uvrštavaju i njihovoj namjeni. Poglavlje završava prezentacijom sustava usmene književnosti prema kojem će biti klasificirani

usmenoknjiževni oblici dobiveni analizom Araličinih romana. Sustav usmene književnosti koji prihvaćamo od Marka Dragića čine: *Lirska poezija; Epska poezija; Priče (pripovijetke); Drama (folklorno kazalište); Retorički (usmenogovornički) oblici; Mikrostrukture (poslovice, zagonetke).*

Četvrto poglavlje o usmenim pričama definira tu književnu vrstu i dijeli je na: bajke, basne, predaje, novele, anegdote, šale i legende. Među spomenutim vrstama priča najbrojnije su predaje. Predaja je vrsta priče u istinitost čijeg se sadržaja vjeruje. Predaje se klasificiraju prema motivskim, tematski, funkcionalnim i drugim mjerilima. U radu je prihvaćena Dragićeva klasifikacija predaja sa šest vrsta predaja: povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje i pričanja iz života. Četvrto poglavlje obrađuje i klasificira usmene predaje pronađene analizom romana *morlačke tetralogije*. Predaje su navedene i obrađene kronološki s obzirom na roman u kojem su nađene i mjesto u fabuli analiziranog romana. Prema tome, prvo su navedene predaje obrađene u *Putu bez sna*, a zatim one obrađene u *Dušama robova*, *Graditelju svratišta* i *Asmodejevu šalu*. Poglavlje obrađuje predaje o povijesti obitelji Grabovac i Kopčić, o obeščašćenju raspela, povijesti ramskoga samostana i seobi naroda iz Rame u Dalmaciju, svinjaru Paki i njegovu životu, pijancu koji je postao redovnik, čudesnoj vrbi i zduhačima. U *Dušama robova* pronađene su predaje o Judinu drvu, magarcu kojem je prepušteno da donese sud o životu jednoga pokojnika, skupina etioloških predaja, predaja o Čudotvornoj Gospi Sinjskoj i obrani Sinja od Turaka te o đavoljoj crkvi. Najvažnije mjesto među predajama iz *Graditelja svratišta* zauzima predaja o životu i smrti Dive Grabovčeve. Druge predaje pronađene u tom romanu govore o dvojici Sinjana i zakopanom blagu, kapi Didaka Bunčića, crnom ždrijepcu koji od pamtivijeka živi na dnu Crvenog jezera pored Imotskog i moći koju zmija ima nad svojim plijenom. Skupinu predaja iz *Asmodejeva šala* započinju predaje koje su uklopljene u homiliju, a zatim slijede predaje o Kunigundi i Teobaldu, o savjetu koji je Niža Plavša dala prijateljici koju je zlostavljao pijani muž, o ljubavi kraljice koja je spremna i umrijeti kako bi od smrti spasila svog supruga, predaje o cijeni koju nosi besmrtnost i sveukupno znanje te predaja o oholom kralju Karlu V. Legende su skupina usmenih priča vjerskog karaktera čiji su protagonisti Isus Krist, Djevica Marija, svetci i drugi iznimni ljudi. Glavna je karakteristika legendi koja ih razlikuje od drugih vrsta usmenih priča čudo koje ispravlja nepravde, čini dobro i tjera zlo. Legende su bliske hagiografijama koje govore o životima svetaca. Legende se javljaju u romanu *Put bez sna* i govore o životu i djelovanju Pavla Vučkovića, doseljeniku iz Rame koji se tužio Isusu Kristu raspetom na životne nedaće i dobio od njega odgovor i smrti

gvardijana ramskoga samostana Stjepana Matića koji je čudesno uznesen na nebo naočigled okupljenog mnoštva. Novela je kratka prozna vrsta koju odlikuje realističnost. Novela govori o običnim ljudima i njihovim životima. U romanu *Put bez sna* nalazi se novela o Stupalu koji je susjedu bez razloga ubio neugojenu svinju, a kao odgovor na njegov potez susjed je ubio njega. U *Asmodejevu šalu* nalaze se dvije novele. Prva govori o svetom Bernardinu i dvojici seljaka s kojima je putovao i načinu na koji je poučio pretjerano samouvjerenog i oholog seljaka da se pretjerano ne pouzdaje u vlastite snage. Druga novela govori o čovjeku zvanom Kokan čija su kola zapela u glibu. Oni koji su ga poznavali izbjegavali su mu pomoći. Našao se i jedan stranac koji mu je pokušao pomoći, ali kada je vidio da Kokan nije voljan pomoći sam sebi ostavio ga je u blatu. Anegdote su kratke i šaljive priče o nekim osobama koje odlikuje humoristična i šaljiv ton. Primjeri anegdota su priče o Anđi Furtuli i načinu na koji je odgovorila svećeniku na ispovijedi. Druga anegdota govori o gladnom siromahu koji je naišao na knjigu i prokomentirao: *Kakva šteta! Riječi trista, a izjesti nema ništa!* Obje su navedene anegdote pronađene u *Asmodejevu šalu*. Šala ili vic je sitna usmena priča srodna anegdotama koja izaziva komičan dojam. To je vrsta usmene priče koja na humoristična, ironičan i satiričan način kazuje o osobama, događajima i pojavama, a akteri šale mogu biti i životinje i predmeti. U romanu *Graditelj svratišta* nalazi se politički vic koji cinički kritizira vlast.

U petom poglavlju riječ je o usmenim pjesmama. Usmene pjesme dijele se na epske i lirske pjesme. Epska pjesma pripovijeda o sudbonosnim pojavama, događajima i osobama. Često je nazivana junačkom pjesmom, a na našim je prostorima najviše pjevala o borbama s Turcima. Lirska pjesma naziva se i ženskom pjesmom jer ju karakterizira osjećajnost. Lirska pjesma tematski je neograničena i čovjeka prati od njegova rođenja do smrti. Pjesme se u romanima *morlačke tetralogije* javljaju na nekoliko mjesta, ali uglavnom samo u isječcima ili parafrazirane i uklopljene u prozni tekst. Govoreći o epskim pjesmama Aralica kroz usta likova razbija romantičnu sliku ratovanja koju epske pjesme uglavnom prikazuju. Lirska pjesma stavljena je u kontrast prema epskoj i životu ispunjenu ratovanjem.

Šesto poglavlje pod naslovom *Usmeno-retorički oblici* govori o usmenoknjiževnim oblicima u kojima se riječi u različitim kombinacijama koriste u religijskim ritualima, pri liječenju, istjerivanju zla ili zazivanju zla na nekoga, pri prizivanju dobre sreće te pri igri i učenju. Retorički oblici dijele se na basme, zdravice, brojilice, brzalice, blagoslove/molitve i kletve. U romanima *morlačke tetralogije* javljaju se kletve. Kletva je formom bliska poslovici. Vjerovalo se da kletva ima moć nanošenja zla.

Sedmo poglavlje naslovljeno je *Mikrostrukture,* a odnosi se na poslovice. Poslovice su najkraći oblik u sustavu usmene književnosti pa ih se svrstava u mikrostrukture. One govore o općeljudskim životnim iskustvima i istinama, stoga dugo zadržavaju sličan ili isti oblik i značenje. Poslovice se dijele na prave ili potpune poslovice, izreke, dijaloške poslovice, poslovice-anegdote i pareologizme. U analiziranim romanima javljaju se prave poslovice i izreke.

Poglavlje o narodnim vjerovanjima odnosi se na sve pojave u koje je narod vjerovao neovisno o tome je li pripadaju kojemu od službenih religijskih sustava ili je riječ o sujevjerju. Rad obuhvaća primjere vjerovanja o sreći u boju, osveti, kometima, izmjeni duša, blagoslovu mjesta ubojstva, predznacima događaja, vračanju, pojavi demonskog bića more, zavjetima te narodnoj medicini. Narodna medicina nije utemeljena na znanstvenim dokazima, već joj temelj čine narodna vjerovanja.

Deveto poglavlje obrađuje narodne običaje koje je Aralica opisao u romanima *morlačke tetralogije*. Primjeri narodnih običaja zastupljeni u radu odnose se na događaje iz obiteljskog života (djevojaštvo, brak), igre, plesove i slavljenje svetačkih spomendana.

Posljednje, deseto, poglavlje interpretira primjere usmene književnosti i tradicijske baštine iz romana *Život nastanjen sjenama* i *Bunar na turskoj granici*. Interpretaciji prethode kratki prikazi spomenutih romana i njihove kritičke recepcije. U *Životu nastanjenom sjenama* nalaze se sljedeći usmenoknjiževni oblici: predaja s etiološkim i eshatološkim karakterom o Josipu Rabi, etiološke predaje o prezimenu Dželalija i imenu lokaliteta Grudinice, pričanje iz života o Jozi Cacanovu, fragmenti lirskih pjesama i cijele pjesme, najčešće s ljubavnom i povijesnom tematikom, kratke prigodno sastavljene pjesme, molitve, kletve, poslovice i izreke. U tom romanu nalaze se i opisi narodnih običaja i vjerovanja: bojanja jaja, čuvanja Kristova groba, egzorcizma. Spominje se sveti Martin i Svijećnica. *Bunar na turskoj granici* opisuje život pastira na dinarskim pašnjacima u ljetnim mjesecima pa je sukladno tematici Aralica u roman uvrstio predaju o dvojici iznimnih vukova koja ima karakteristike demonološke predaje. Nju slijedi etiološka predaja o ovcama obitelji Maglov i razlogu zbog kojeg su prozvane Maglovljeve čule. Mitološka je predaja kojom je Paškalj Škarica objasnio Điđiju Sekaninu zašto se zrcala ne smiju nositi u planinu, a slična joj je predaja o vilinskim i vještičjim vrtovima. Pjesme u *Bunaru na turskoj granici* većinom su fragmenti, a za neke dulje pripovjedač kaže kako su sklepane u šaljivoj kninskoj versifikaciji, a opisuju neke lokalne pojave, ljude i njihove običaje. I *Bunar* kao i prethodni romani obiluje poslovicama i izrekama, a zanimljiv je i opis

natjecanja u mužnji koje se svakog ljeta održavalo na planinskim pašnjacima Dinare i sklapanja pobratimstva ili posestrimstva.

Rad završava Zaključkom i Literaturom.

Ključne riječi: Ivan Aralica, *morlačka tetralogija*, *Život nastanjen sjenama*, *Bunar na turskoj granici*, usmena književnost, tradicija, usmene priče, usmene pjesme, retorički oblici, mikrostrukture, narodna vjerovanja, narodni običaji.

Summary

Dissertation begins with Introduction which explains the dissertation's topic, structure, used materials, methodology, aim of research and hypotheses. Ten chapters follow the Introduction.

The first chapter entitled *Zagora* deals with geographical and historical characteristics of Zagora region, its church organization and basic industries.

It is followed by chapter under the title *Ivan Aralica* which gives biographic information on the mentioned writer and review of his opus with a special accent put on novels: *Put bez sna*, *Duše robova*, *Graditelj svratišta* and *Asmodejev šal* which constitute the *Morlak tetralogy*.

The third chapter is entitled *The review of poetics and history of Croatian oral literature*. Oral and written literature are language products which are realized differently. The oral literature is realized in speech, but also accompanied by nonverbal communication signs (gestures, facial expression, tone of voice, position of body and its movements, etc.) that complement the speaker's verbal performance. Author of a written literary text when communicating his or her ideas, thoughts and feelings uses only written word placed on a surface, usually paper. There is a difference in their function, too. The written literature has a primarily aesthetic function contrary to the oral literature that, alongside the aesthetic function, retains a social function. To become tradition and ensure its further existence, the oral literature must be accepted by a community in which it is performed, while the written text can exist regardless of the communities' acceptance. During its history the oral literature has had different names: national, anonymous, folk, peasant, traditional literature and folklore. Majority of these names testify about its collective character and belonging to a community. There are three phases in relationship between the oral and the written literature: the first, agraphic phase during which there is only oral literature; the second in which oral and written literature coexist, but the oral literature dominates; the third phase in which both varieties coexist, but the written literature takes the primary position. There has always been communication between the oral and the written literature and literary substance has mostly moved from the oral towards the written literature, except for the middle Ages when the direction was opposite. Oral literature was incorporated into the written literature in three basic ways: by commenting and collecting, by incorporating the complete examples, by using language and style of the oral creations and designing its motifs and topics in a new manner. It is important to adapt the forms taken from

the oral literature to the poetics and the purpose of a text in which they are incorporated. The chapter ends with presentation of the oral literature system which will be used to classify oral literal forms obtained by analysis of Aralica's novels. Oral literal system used in this paper is adopted from Marko Dragić and it consists of: Lyrical poetry; Epic poetry, Stories; Drama (folk theatre); Rhetorical (oral rhetorical) forms; Microstructures (proverbs, riddles).

The fourth chapter on oral stories defines that literary genre and divides it into subgenres: fairy tales, fables, tales, novellas, anecdotes, jokes and legends. Among the before mentioned subgenres of stories the tales are the most numerous. Tale is a story genre which content is believed in. Tales are classified according to motif, topic, function and other criteria. Dragić's classification of tales which lists six types of tales is used in the paper: historical tales, etiological tales, eschatological tales, mythical (mythological) tales, demonic (demonological) tales and life stories. The fourth chapter defines and classifies the oral tales found during the analysis of the *Morlak tetralogy* novels. The tales are listed and analyzed in the chronological order taking into consideration the novel in which they are found and their placement in the analyzed novel's plot. Thus, the analyzed tales from the novel *Put bez sna* are listed first, followed by the tales from novels *Duše robova*, *Graditelj svratišta* and *Asmodejev šal*. The chapter analyzes the tales about the history of Grabovac and Kopčić families, desecrating a crucifix, history of Franciscan monastery in Rama and the migration from Rama to Dalmatia, swineherd Pako and his life, a drunk who became a monk, miraculous willow and zduhači (people with supernatural abilities). In the novel *Duše robova* there are tales about Judas' tree, a donkey that was allowed to pass judgement of a deceased man's life, a group of etiological tales, tales about Our Lady of Sinj and the defense of Sinj against the Turks and about the devil's church. The tale about the life and the death of Diva Grabovčeva has the central place among the tales found in the novel *Graditelj svratišta*. Other tales found in that novel talk about two men from Sinj and a buried treasure, Didak Bunčić's cap, a black stallion that has lived from time immemorial at the bottom of the Red lake near Imotski and about the power that a snake has over its prey. Group of tales from the novel A*smodejev šal* consists of tales fitted into homilies, a tale about Kunigunda and Teobald, a tale about an advice that Niža Plavša gave to a woman abused by her husband, a tale about queen's love that made her ready to die to save her husband from a certain death, a tale about the price of immortality and absolute knowledge and a tale about the arrogant king Charles V. Legend is an oral story with religious character whose protagonists are Jesus Christ, Virgin Mary, saints and other extraordinary people. The main characteristic of legends which differentiates them from other genres of oral stories is a

miracle that rectifies the injustice, does good and makes the evil go away. Legends are similar to hagiographies that speak about the lives of saints. Legends are found in the novel *Put bez sna* and they speak about the life and deeds of Pavao Vučković, an immigrant from Rama who complained in front of a crucifix to Jesus Christ about the troubles of his life and got an answer from Jesus and about the death of Rama monastery abbot Stjepan Matić who was miraculously ascended to heaven in front of a crowd of people. Novella is a short prose genre characterized by its realism. Novella speaks about ordinary people and their lives. In *Put bez sna* there is a novella about a man called Stupalo who killed his neighbor's pig without a reason before it fatted enough, but as an answer to his action the neighbor killed him. In *Asmodejev šal* there are two novellas. The first is about saint Bernardino and two peasants who travelled with him. Saint Bernardino taught an overly confident and arrogant peasant not to rely on his own strengths too much. The second novella is about a man called Kokan whose wagon got stuck in mud. People who knew him did not want to help him, but there was a stranger that came by and tried to help him. However, when he saw that Kokan was unwilling to do anything to help himself, he left him in the mud. Anecdotes are short and humorous stories about people characterized by humoristic and playful tone. An example of an anecdote is a story about Anđa Furtula and the way she answered the priest during a confession. The second anecdote is about a hungry poor man who found a book and said: *What a pitty! Three hundred words, and nothing to eat!* (*Kakva šteta! Riječi trista, a izjesti nema ništa!).* Both anecdotes are found in *Asmodejev šal*. Joke is a minor oral story related to anecdotes which provokes a comic impression. That is a genre of oral story which talks about people, events and phenomena in a humoristic, ironic and satiric way and protagonists of jokes can also be animals and objects. In *Graditelj svratišta* there is a political joke that criticizes government in a cynical manner.

The fifth chapter is dedicated to oral poems. Oral poems are divided into epic and lyrical poems. Epic poem speaks about fateful phenomena, events and people. It is often called heroic poem, and, in our region, the most common poems are about the wars with the Turks. Lyrical poem is also called female poem because its main characteristic is sensibility. The lyrical poem has an indefinite thematic range and follows a human being from its birth to its death. In the novels of the *Morlak tetralogy* poems occur in a couple of places but are mostly found just in fragments or paraphrased and fitted into the prose text. Speaking about the epic poems through his characters Aralica shatters the romantic image of war as often presented in the epic poems. The lyrical poetry is in contrast with the epic poetry and the life filled with warfare.

The sixth chapter entitled *Oral-rhetorical forms* is dedicated to oral literal forms in which words are used in different combinations: in religious rituals, to heal, to exorcise evil or to invoke it on someone, to invoke good luck, to play and learn. Rhetorical forms are divided into: exorcisms, toasts, chants, tongue twisters, blessings/prayers and curses. Only curses are found in the *Morlak tetralogy*. In form curses are similar to proverbs. It was believed that a curse has power to inflict evil.

The seventh chapter is entitled *Microstructures* and it refers to proverbs. Proverbs are the shortest form in the system of oral literature and so they are classified as microstructures. They speak about universal human life experiences and truths, therefore they keep the same or similar form and meaning for a long time. Proverbs are divided into: real or full proverbs, sayings, dialogic proverbs, proverb-anecdotes and pareologisms. Real proverbs and sayings are found in the analyzed novels.

The chapter on folk beliefs deals with all the phenomena which people believed in regardless if the beliefs belonged to some of the official religious systems or they were part of a superstition. The paper cites examples of beliefs on luck in battle, revenge, comets, exchange of souls, blessing of a murder site, omens of events to come, divination, the appearance of demonic entity mora, vows and folk medicine. Folk medicine is not based on scientific evidence. It is rooted in folk beliefs.

The ninth chapter analyzes the folk customs which Aralica described in the *Morlak tetralogy* novels. The examples of folk customs depict events from family life, games, dances and celebration of feast days.

The final, tenth, chapter interprets examples of oral literature and traditional heritage found in novels *Život nastanjen sjenama* and *Bunar na turskoj granici*. Interpretation is preceded by reviews of the novels and their critical reception. In *Život nastanjen sjenama* there are following oral literal forms: a tale with etiological and eschatological character about Josip Rabo, etiological tale about the origin of family name Dželalija and toponym Grudinice, life story about Joza Cacanov, fragments of lyrical poem and entire poems, with love and historic topic, short poems made up for different occasions, prayers, curses, proverbs and sayings. In the same novel there are descriptions od folk custom and beliefs: egg coloring, guarding the Christ's grave, exorcism. Saint Martin and Candlemas are also mentioned. *Bunar na turskoj granici* describes the life of shepherds on Dinara's mountain pastures during the summer months and so, in accordance to the topic, the writer included in the novel a tale about two

extraordinary wolves that has characteristics of a demonological tale. It is followed by an etiological tales about sheep owned by the Maglov family and the reason why they were called *Maglovljeve čule*. The tale used by Paškalj Škarica to explain to Điđi Sekanin why a mirrors should not be brought when going to the mountain is a mythological tale, and a tale about fairy and witch gardens is similar to it. Poems within *Bunar na turskoj granici* are mostly fragments, and narrator says that some of the longer poems were cobbled together in a funny versification typical for the town of Knin. These poems describe some local phenomena, people and their customs. *Bunar*, as well as previous novels, is rich in proverbs and sayings. There are interesting descriptions of a milking competition, a custom that occurred each summer on the mountain pastures of Dinara and the custom of people becoming blood brothers and blood sisters.

The paper ends with Conclusion and References.

Key words: Ivan Aralica, *Morlak tetralogy, Život nastanjen sjenama, Bunara na turskoj granici*, oral literature, tradition, oral stories, oral poems, rhetorical forms, microstructures, folk beliefs, folk customs.

Životopis

Nikola Sunara rođen je 8. rujna 1988. godine u Splitu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu studirao je hrvatski i engleski jezik i književnost i diplomirao 2012. godine. Za vrijeme studija bio je član Studentskog zbora Filozofskog fakulteta u Splitu i predstavnik studenata hrvatskog jezika i književnosti u Vijeću Odsjeka za hrvatski jezik i književnost te u Fakultetskom vijeću. Godine 2012. upisao je Poslijediplomski doktorski studij humanističkih znanosti modul Književnost i kultura na Filozofskom fakultetu u Splitu. Objavio je 7 znanstvenih radova u domaćim i inozemnim časopisima s temama iz područja hrvatske književnosti i tradicijske baštine. Godine 2015. sudjelovao je u osnivanju Udruge bivših studenata i prijatelja Filozofskog fakulteta u Splitu – Alumni FFST čiji je potpredsjednik. S kolegama iz Udruge sudjelovao je u organizaciji niza tribina i predavanja s temama iz hrvatske književnosti, kulture i povijesti.

Znanstveni radovi:

1. Sunara, Nikola (2016.): *Zbilja o seobi ramskog naroda u Cetinsku krajinu u romanu Ivana Aralice Put bez sna*, Motrišta 89-90, Mostar: Matica hrvatska. 70-82. (časopis se indeksira u CEEOL bazi)

2. Sunara, Nikola (2016.): *Obrana Sinja u romanu Duše robova Ivana Aralice i u tradiciji*, Sarajevo, Bosna Franciscana, br. 44: 187.-200. (časopis se indeksira u CEEOL bazi)

3. Sunara, Nikola (2015.): *More u usmenim lirskim pjesmama,* Split, Ethnologica Dalmatica, br. 1: 65.-96.

4. Sunara, Nikola (2015.): *Komparativna analiza predaja o Divi Grabovčevoj*, Mostar, Motrišta, br. 81-82: 33.-49. (časopis se indeksira u CEEOL bazi)

5. Sunara, Nikola (2015.): *Motivski svijet povijesnih predaja u morlačkoj tetralogiji Ivana Aralice,* Sarajevo, Bosna Franciscana, br. 42: 149.-160. (časopis se indeksira u CEEOL bazi)

6. Sunara, Nikola; Bošković, Ivan (2014.): *Identiteti Dalmatinske zagore u romanu i pripovijestima Dinka Šimunovića i romanima Mirka Božića i Ivana Aralice*, Zadar, Zadarska smotra, br. 3: 98.-117.

7. Dragić, Marko; Sunara, Nikola (2012.): *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Split, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, br. 5: 155.-174.

Prikaz:

Sunara, Nikola (2013.): *Dijalektološki i jezičnopovijesni pogledi na hrvatski jezik*, Split, Mogućnosti, br. 4-6: 152.-154.